

67.804

OSZK

1250

JÓKAI MŰ

hálrahagyott műve

5

hiz én eleu

1870

—

N. N.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

JÓKAI MÓR

HÁTRAHAGYOTT MŰVEI

A JÓKAI MÓR ÖTVENÉVES IRÓI JUBILEUMA ALKALMÁBÓL
KÖZREBOCSÁTOTT NEMZETI DÍSZKIADÁS KIEGÉSZÍTŐ SZOROZATA

V. KÖTET

AZ ÉN ÉLETEM REGÉNYE

BUDAPEST

RÉVAI TESTVÉREK IRODALMI INTÉZET
RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1912

AZ ÉN ÉLETEM REGÉNYE

IRTA

JÓKAI MÓR

BUDAPEST

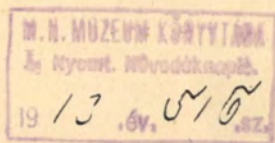
RÉVAI TESTVÉREK IRODALMI INTÉZET
RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1912

~~P. o. könyv~~
~~984 t/2~~

60804

AZ ÉN ÉLETEM REGÉNYE,

OSZK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

EMLEKEK A SZABADSÁGHARCZBÓL.

(1899.)

Úgy tünnek ezek fel most előttem, mint egy nagy tüneményes álom. Ha igaz történet nem volna, azt mondanám, hogy regény.

De költői fantázia ezeket ki nem gondolhatta. A végzet isteni hatalma kellett ez évek történetének megalkotásához, tényezőkül rendkívüli nagy emberek egész táborkara, s maga e tábor egy csodákra képes fiatal nemzet s mindenek fölött egy felséges eszme, mely egy nemzetet lelkesít, s vezéreinek útját végig bevilágítja.

Az én életemnek is ez volt legeseménydúsabb korszaka, melynek hatása egész multamra kiterjedt.

Megkísértem ez átélt tapasztalatokat emlékezéseim, feljegyzéseim nyomán rendbegyűjteni, elkezdve ott, a midőn Jellachich bán betört Magyarországra a reactio hadseregével s hatolt ellenállás nélkül Budapest felé. Az ellene küldött magyar hadvezér, Feleki Ádám, a hátán hozta az ellenséget.

Az volt a sorstól feladott kérdés, hogy van-e a magyar nemzetnek karja és lelke hazáját, szabadságát hősi módon megvédelmezni, vagy elernyedten fogja a nyakát rabigába hajtani?

Nem lantpengetés kell mostan, hanem fegyverdörgés, kardcsattogás!

Felöltöttem a nemzetőri buzavirágszín egyenruhámat,

a hosszan lengő veres tollas kalapot hozzá, a szuronyos puskát vállamra csatoltam s így állítottam be Kossuth Lajoshoz, felajánlani neki fegyveres szolgálatomat. Készen voltam az ellenségre induló nemzetőrök sorába állni.

A honvédelmi bizottság elnöke elfogadta az ajánlatomat. Akkor alakult hirtelen egy fiatal intelligens emberekből álló önkénytes csapat, melynek feladata volt Kossuthot a népfölkelést szervező útjában kísérseni, személyét megvédelmezni, rendelkezéseit végrehajtani. Ennek a testőrségnek a tagjává fogadtak be engem. Ez volt az első érintkezésem Kossuthal.

És aztán megindult a népfeltámasztó körút az országban, melynek teremtő szelleme Kossuth volt. Sok nagy időt megértem azóta, de ehhez hasonló napokat nem ismét meg a történelem soha. Láttam azt a szellemóriást, a ki a népet felköltötte halálos álmából, hallottam a szavait, a mik hősokeket teremtettek a békés polgárokból; hadsorok nőttek a földből elő; napok alatt százezer férfi állt fegyverben, zászló alatt, a haza védelmére halálban elszánva.

Mikor egyik nagy alföldi városból a másikba utaztunk, egy nehéz homokos útnál a szekereink sehogy sem tudtak előre haladni, Kossuth türelmetlen lett.

«Ifjak! Szálljunk le. Ott már a város tornya. Gyalog hamarább oda érünk.»

S azzal neki vágtunk a fenyérnek, egyenesen torony irányában tartva: Kossuth elől.

Alkonyat volt az idő: őszi tájék. Oldalt egy nyirfa-erdő látszott. Egyszer csak porfelleget látunk közeledni irányunkban. Lovasság jön.

Egyike a testőrbajtársaknak (Rákóczy János) azt mondja Kossuthnak: «jó lenne abba a nyirfa-erdőbe huzódnunk, hátha svalizsérék jönnek?»

— No és ha azok jönnek, mondá Kossuth, majd közük lövünk. (Ő maga kitünően tudott löni és vívni.)

Hozzátette : « aztán csak közelre kell őket bevárni és jól czélozva löni. Az ólom drága. »

Tizenketten voltunk. A lovas csapat látszott egy svadronynak. Körülfogtuk a vezért : öt utolsó csepp vérünkig megvédeni.

Néhány percz mulva aztán kibontakozott a porfellegből a közeledő lovas csapat : nem ellenség volt az, hanem előre küldött lovasbandérium az alföldi városból : a ki Kossuthot jött üdvözölni.

Az a város még aznap egy egész ezred lovas önkénytest állított ki, jól felfegyverezve, a haza védelmére.

Kossuth még aznap este sürgönyt küldött a népfelkelés eddigi eredményéről a pesti honvédelmi bizottsághoz.

A közös vacsora után Kossuth behitt a hálósobájába.

— Valamit akarok rád bizni, a mihez szükséges egy kicsit poétának és jó kicsit merész ficzkónak lenni. Neked még ma éjjel föl kell keresned Rózsa Sándort, a hirhedett rablóvezért : ott, a hol rátalálsz. Most kaptam a levelét, melyben ajánlkozik, azon esetre, ha a magyar kormánytól eddigi rablótetteiért bűnbocsánatot kap, az egész szegénylegény-csapatjával, a mi százötven főre mehet, a szabadságharcz zászlóját szolgálni, s egy szabadesapatot alakítani, mely a lázadó ráczokat megtorolja. Ez pedig « duplex libelli dos » lesz ; mert egy ilyen százötven főnyi vakmerő lovas betyár nagy zürzavarokat okozhat a szintén rendetlen ellenség csapatai között, másfelől pedig ez a mi becsületes alföldi népünk szabadul meg a maga zsitányaitól, épen akkor, a midőn az összes férfi lakosság elhagyja a tűzhelyét, hogy táborba szálljon. Én elkészítettem már Rózsa Sándor amnestia-levelét, rád bizom, hogy vidd el hozzá.

— Vállalom.

— Hadd látom, milyen leleményesség van mint poétának : hogy kezdesz hozzá ?

— Nagyon egyszerűen. Rózsa Sándor levelét valakinek

idáig kellett hozni. Az a valaki itt vár a válaszra: s az elvezet engem a rablóvezér tanyájára.

— Helyes. Itt van az amnestia-levél. Beszélj Veressel. Nekem csak Pesten fogsz referálni, ha visszakerülök. Ha Pestre érkezel, keresd föl Nyáryt: mondd el neki, a mit tudsz. Eddigelé harminczezer harczos indul a Duna felé az ellenséggel szembeszállni.

(Veres Tóni volt Kossuthnak a titkára, Nyáry Pál pedig a honvédelmi bizottság tagja, mely a leköszönt magyar miniszterium helyét elfoglalta s a honvédség ügyét vezette.)

Veres Tóni átadott nekem uti költségre száz forintot magyar ötösökben, a miről én nem tudtam, hogy mire lesz szükséges. Hisz szalonna, kenyér, butykos ott volt a tarisznyámban.

Megtudtam mindjárt.

A szekérállás legsötétebb zugában, a hova az esküdt-pógár elvezetett, állt egy kétkerekű laptika, annak a két-tós rudja közé fogva egy gubanczos sörényű dikhencz. A gazdája ott bóbiskolt a kocsis-ülésben.

— Héj Kacska te! — kiáltott rá az esküdt pógár, a mire fölébredt. Nem a családi neve volt a «Kacska», hanem hogy a bal karja össze volt zsugorodva.

Én aztán megmagyaráztam neki, hogy nem kívánok tőle egyebet, mint hogy szállítson el engemet azonnal oda, a honnan ide jött.

— Hát aztán mi lesz a fizetség?

— Mit kíván polgártárs?

— Tíz pöngő elég lesz.

Az egész fogatja lovastul nem ért annyit.

Fizettem készséggel s fölkapaszzkodtam melléje a bakra.

— Ejnye, polgártárs, nem tudott ennél a kétkerekű laptikánál különb szerszámot szereznit?

— De csakhogyan van.

S azzal ráhuzgált a kötélostorral a befogott négylábu állatra s az tudta a köteleességét.

Sötét éjszaka volt, egy csillag sem fénylett az égen. A jegenyék az útfélen, a tanyak a pusztában nagy lassan maradoztak el mögöttünk. Egyszer megszólítottam a polgártárust:

— Messze vagyunk-e még Rózsa Sándortól?

— Rózsa Sándortól? — dörmögé vissza. — Hát tudom is én?

— Hát nem Rózsa Sándorhoz visz kend engem?

— Az árgyélusát! Nem ettem gombát?

— Hát há visz?

— Hát oda, a hova kívánta az úr, a honnan én jöttem, a topa betyárhoz.

Most lett aztán előttem világos a dolog. A Kacska nem érintkezik egyenesen a rablóvezérrel, hanem közbe esik még egy főudvarmester: így szokás ez a fejedelmeknél. Ez az a bizonyos topa betyár. Ez meg onnan nyerte az elnevezését, hogy a két lába feje befelé volt fordulva; annál fogva lóháton csak tett még egy emberszámot, mert a lábafejével át tudta szorítani a ló vékonyát; de gyalog nem tudott valami gyorsan szaladni.

— Mingyá ott leszünk má! Ahun van a hajléka.

Hajlék? Akárhogy erőltettem a szemeimet, semmi házformát nem tudtam kivenni a sík pusztán.

Nem ám, mert a topa betyár hajléka a földbe volt ásva. Putrinak hijják azt ott a vidéken.

Az egy igen lakályos épület: négy fala, pádimentoma az istenadta föld; teteje kukoriczaszár. De a lakója független úr. És bizonyosan boldog ember.

Ha ház nem volt is, de komondor volt; az messziről csaholva rohant a közeledő jármű elé: azt hittem, lehúz a kordéról. De a mint a lovat megismerte, mingyárt megjuhászodott. Régi jó pajtások lehettek; annak a fejéhez ugrált fel, aztán előrerohant a putri kéményén leugatni.

A mint a kordéval megérkeztünk a putri elé, megnyílt annak az ajtaja s a szűk gádon felmászott a lajtorja fokon az az embervakarc, a kinek az igazi nevét nem

emlegeti senki. Kölcsönként pofa volt: lehetetlen, hogy ilyen kámficsorodott ábrázatot onnan hazuról kapjon valaki. Az orra félre volt ütve s az egyik szeme feljebb állt, mint a másik. Hanem a szájában égett a kurta-száru pipa.

— No hát mi baj? — hörögetett a troglodita.

A kocsisom néma jegyekkel integetett felé.

— Tisztelt polgártárs — kezdém (ez volt az általános czimezés ebben az évben). Én Kossuth Lajos parancsolatjára jövök önhöz, azzal a kéréssel, hogy vezessen el engem Rózsa Sándorhoz, a kinek fontos iratot kell átadnom. Polgártárs tudja, hogy hol van Rózsa Sándor?

— Ha akarom, tudom, ha nem akarom, nem tudom.

Én aztán elmondtam neki mind azt, a mi Rózsa Sándor és társai megkegyelmeztetésére vonatkozik s a rájuk váró nagy hazafias kiküldetésre; de ő csak annál jobban szitta a pipáját. A kocsisom oldalba ütött könyökkel, mire én, megértve a néma utasítást, a táskámba nyultam, s kihúzva egy öt forintost, odasimítottam azt a kérlelhetetlen hazafi markába, mire az rögtön véleményt változtatott: «no hát tudom.»

— S elvezet engem odáig?

— Csak jól megfogózzék az úr abba a lőcsbe.

Azzal elkalimpázott a közel kukoriczásba, melynek valószínűleg ő volt a csősze, s nem sok idő múlva előkerült lóháton. Lehetett abban a kukoriczásban istálló, szárnyék, minden, a mi jó el volt takarva.

— No hát menjünk.

Nem volt az út, a minek neki vágunk, hanem egy sivatag vakandturásos sömlyék, a mit később fölváltott a süpedékes csincsés, miben kerékágyig vágott le a kordé. Most áldottam már csak a gondviselést, hogy csak két kereke van a szekeremnek, nem négy. Valódi megszabadulás volt ránk nézve, mikor végre bejutottunk a nádasba. Ott már csak tocsogó víz volt; de szilárd talaj. A vezető betyár sötét éjjel is úgy tudta abban az utat, hogy meg nem

tévedt. Ebben a világon kívül eső magányban volt Rózsa Sándor rejtett tanyája; egy füzes szigeten, nádkévékből összerakott gunyhóban.

Meg kell vallanom, hogy nagy csalódáson mentem keresztül. Én ezt az országreszkettető rablóvezért a magam romantikus fantáziájával egészen másnak képzeltem, külső alakra, lélekállapotra egyaránt. Nem volt valami dalia: nem is alföldi magyar típus: alacsony termet. De még alacsonyabb volt az eszejárása: nem lehetett ezt semmivel felmelegíteni, mind csak az iránt akart megnyugtatót szerezni, hogy hol kapja meg az ő kapitányi fizetését, meg a legényeinek a lénungját, s a mint e felől megnyugtattam, hogy a mint Fehértemplomba megérkezik, Damjanich fizeti a zsoldját. «De hát odáig? Mert hát lopni már tiltva van!» Ott hagytam nála negyven kemény forintokat. — Most már tudtam, hogy mire való a Veres Tóni száz forintja.

Aztán azon az uton, a melyen odakerültem, szépen (vagy nem szépen) kikeczelegtem valami tanyáig, a hol aztán becsületes szekeret fogadtam, a mely haza szállítson Pestre.

Nyáry Pált ott találtam a honvédelmi bizottság szobájában. Rajta kívül jelen volt még egy másik tagja is az ideiglenes magyar kormánynak, mely ez idő szerint az ország sorsát vezette: Patay József, pestmegyei nagybirtokos úr és képviselő.

(Majd később megírom azt is, hogyan ismerkedtem én meg Nyáry Pállal s hogyan fogadott engemet kegyébe ez a legtisztább fejű s legtisztább szívű vezérférfia a magyar közéletnek.)

Ott ültek egy tintapettyes asztalnál s a beérkezett tudósításokat szedték rendbe.

Én azon módon, a hogy a szekérről leszálltam, siettem fel Nyáry Pálhoz: a puska a vállamra csatolva, a kard az oldalamon, természetesen a vadásztáska is keresztbe vetve.

— No, Móríciz öcsém, hát mit lőttél? — kérdé tőlem ez

az ember, a ki ez időben hadügyminiszter is volt, belügyminiszter is volt.

Hatalmas, erőteljes alak: az arcza olyan, mint egy mosolygó oroszláné; fiatal korában a himlő meglepte, de az egészséges arczsín, a kidomborodás eltünteté azt s ez olyan jól illett ahhoz a humorhoz, mely őt a legváltozatosabb nagy bajokban sem hagyta el soha.

Bennem még akkor nagyon sok pátoasz és dicsekedési hajlam volt. Azon kezdtem, hogy Kossuth Lajos ötvenezer harczt küld az Alföldről a haza megvédésére. (Kossuth ugyan csak harmincezeret mondott; de én kiszámítottam, hogy azóta Szegedre is elment s onnan is hoz magával húszezret.)

— Hát aztán küld-e Kossuth ötvenezer kenyeret is hozzá? kérdezé Nyáry.

Engem megzavart a kérdés. Kenyeret? Hát az minek? Folytattam:

— Harmincezer harcztos már elindult Pest felé.

— Tudom, öcsém. Én már vissza is küldtem őket.

Megrettentem: «visszaküldte?»

— Vissza bizony. Kell is nekem egy sereg szürös, vasvillás ember, a ki a rendes hadsereg elől köröskörül felgye a vidéket. Katona kell nekünk, a ki tud verekedni, csak az a kérdés, hogy akarnak-e?

— No, ezek akarnak.

— De nem tudnak. Az első ágyuszóra úgy el szalad valamennyi, hogy a pegazusodon sem éred utol.

Nagyon elkedvetlenített ez a szó. Hát annyi dicsőséges napnak az eredménye ne legyen egyéb, mint egy szappanbuborék?

No pedig még egy dologról kellett Nyáry Pálnak referálnom: a Rózsa Sándornál teljesített kiküldetésemről.

Végig hallgatta szépen s akkor azt mondta rá:

— Tudod, öcsém, ezt mind leirhatod te a Charivariba (ez volt a lapom mellékletének a czíme), ott nagyon beválik humorisztikus freskónak; de hivatalos tudósítá-

sodban ne írj te egyebet, mint annyit, hogy a kormány amnesztiáját kezéhez juttattad a híres zsványnak.

Én allegálni akartam.

— De ez a csapat nagy dolgokat van hivatva végezni.

— Hogy sok birkát el fognak lopni a ráczoktól, azt elhiszem; de katona nem lesz a zsványból soha. Az csak fegyvertelen embereket tud levetni; de a hol a saját bőrért félti, ott az árokba bújik. Én, a hány ellenséget a te Rózsa Sándor bandád megöl, mindannyinak monumentumot emeltetek.

Engemet ez a szó egészen elszomorított. Hát semmi sem igaz, a mi a poézisban él? Milyen szép téma volna: «a rablóvezér mint szabadsághős»!

— No hát ott van egy darab papiros, ird le rá röviden a referádádat s hagyd itt.

Úgy tettem. A tudósításom most is megvan valahol a szabadságharcz okiratai között.

— És már most eredj haza, édes öcsém, a feleségedhez; de ne dicsekedj el neki a hősi kalandjaiddal, mert az igen okos asszony: ki fog nevetni veled.

Valahára hát egy este, mikor együtt vacsorálhatunk! S utána egy nyugodalmas éjjel.

Csakhogy a sorsnak másképp tetszett intézkedni.

Még vége sem volt a jóízű vacsorának, a mi a hosszas fáradoalmak után bizony jól esett, a midőn kopogtatnak az ajtón s belép rajta — a Szomjas Gyurka.

Nem ismertem én ennek egyéb nevét. Törzskorhelye volt a Pillwax kávéháznak; ezúttal azonban nemzetőrségi őrmester; valamikor kiszolgált katona, a kinek ilyenkor nagy volt az értéke. Azt jött jelenteni, hogy miután a kormány minden katonaságot elküldött a városból az ellenség előtti táborba, annál fogva az éjjeli őrzőjáratot a nemzetőrségnek kell teljesíteni. Az éjjel épen a mi kompániánkon a sor, hát csak készüljek.

S nekem szépen fel kellett öltennem a buzavirágszín attilámat, felcsatolnom a tölténytartómat, kézbe kapnom a

szuronyos puskámat, kezét csókolnom a feleségemnek s aztán indulnom lumpokat, csavargókat összefogdosni az utcán a Szomjas Gyurka vezetése mellett.

Későn reggel kerültem haza a városjárásból; mert a következő őrzőjárat, melynek fel kellett bennünket váltani; nem verődött előbb össze. A feleségem már akkor elment a színházba: próba volt új darabból. Azon fegyveresen mentem oda, hogy hazakisérjem. Hát bizony akkor az volt a divat. A hogy manapság az igazi gavallért arról lehet megismerni, hogy a sétapálczáját a fogantyujával lefelé fordítva hordja a kezében, úgy illett a 48-iki nyalka legényeknek, hogy puska legyen a vállukra akasztva, a buzavirágszín attila fölé.

Az éjjel Szomjas Gyurka apróra megismertetett a helyzettel. A pesti első nemzetőri zászlóaljnak három szakasza már kivonult a táborba s valahol Hamzsabég körül tanyázik, Görgey Arthur őrnagy parancsnoksága alatt.

Elhatároztam magamban, hogy én is odamegyek.

Háborúban legjobb a táborban lenni. A feleségemnek is elmondtam a szándékomat s ő helyeselte.

A színházból visszajövet láttuk, hogy a «Zrinyi» falára valami nagy betűs táviratot ragasztanak; az ácsorgók bámulják, odamentem megnézni, mi az? Csakugyan volt rajta mit bámulni; napi parancs és tudósítás volt a táborból, hogy Görgey Arthur őrnagy az áruló gróf Zichy Ödönt kivégeztette a Csepelszigeten. (Tévedés volt a névben, nem Ödön volt az, hanem Jenő.)

Ennek a kivégzett grófnak a története később válságos befolyást képezett a politikai pályámon; az állam nevében lefoglalt családi kincsei, hirhedett gyémántjai által.

Görgey neve egyszerre nimbuszszal lett körülvéve. Ime egy férfi, a ki nem ijedezik!

Ebédre odakerült hozzánk Kuthy Lajos. (Ragyogó tollú író; de kevés tartalmú jellem.) Arról, hogy én megyek a táborba katonának, úgy beszélünk, mint valami egészen rendes dologról. Mintha csak arról volna szó, hogy estére

menjünk a «Kutya-villába». Ő is elkísér egy darabon. Természetesen fiakkeren megyünk. Aztán még egy eszméje támadt. Valahol Érd környékén hevenyészett sánczot ásnak, melynek az lesz a rendeltetése, hogy onnan fognak ágyúzni az ellenségre, a kit egész odáig engednek előnyomulni. Ezen a sánczon dolgozik most Pest egész elegáns hölgyközönsége: a divatos úrhölgyek hordják fonott kosarakban a rögököt, a mikből e redoute emelkedik.

Szép idők voltak ezek nagyon.

Mindjárt ebéd után elindultunk a bérkocsival a táborba. Én udvariasan átengedtem a belső ülést Kuthynak, magam a szuronyos puskával kiültem a kocsis mellé.

De még nem jutottunk el odáig, a hol a bájos pesti delnők a védő sánczot építik, a midőn szembetalálkozunk egy csoport buzavirágszín atyafival, a kik, az attillájukról ítélve, nemzetörök lettek volna, de nem volt se puskájuk, se patrontásuk. Nagyon rossz kedvűek voltak. Egyet ismertem közülök: megszólítottam.

— Hát ti hová mentek ?

— Haza.

— Miért ?

— Mert Görgey elszedette a puskáinkat. Azt mondta, hogy jobban kell az a honvédujonczoknak.

(Már nem tudom bizonyosan, hogy Görgey volt-e, vagy Perczel Móricz.)

No ez szép biztatás! Hát most én azért vágtsak a tábor után, hogy a puskámat odaajándékozzam a vezérnek ?

E tétovázás közben jön nagy vágatva a széles országúton egy parasztszekér három lóval; a hátulsó ülésben erősen fogódzott kétfelől a löcsben egy verestollas kalapu uri ember, a kinek az arcza ismeretlen volt a portól.

No de ő ránk ismert. Megállittatá a szekeret, mikor hozzánk ért s onnan kiabált át hozzánk. A hangjáról aztán ráismertünk: Farkas Jancsi volt (holtig Jancsi maradt). Miniszteri tanácsos. Kuthynak különösen jó pajtása.

«Megvertük Jellachichot Pákozdnál kegyetlenül. Futnak a horvátok! A lovagias bán huszonnégy órai fegyverszünetet kért!»

Azzal újra elvágatott, sietett a diadalhírt megvinni a honvédelmi bizottságnak. (Nem volt ám még akkor vilánytávíró.)

No hát akkor mi se tehetünk okosabbat, mint ha visszafordulunk. Ha Pákozdnál megvertük az ellenséget, akkor a védősánczra sincs már szükség. Nekem sincs mit keresnem a táborban, a verekedés után, a diadal után: csak azért, hogy elmondhassam, hogy én is segítettem üzni, a kik már úgy is futnak. Menjünk vissza.

Ámde ez a nap még nem végezte be az izgalmait. A mint a Rudas-fürdő elé értünk, egy ismerősünk ugrott a kocsinkhoz. A jó Remellay Guszti volt (írótársunk), a ki rendes állapotban is úgy nézett ki, mintha agyon volna ijedve; most kék-zöld volt az arcza: nem győzte az orrát fújni.

— Barrrátim! Pesten forradalom van! Lamberget meggyilkolták a lánczhídon, darabokra tépték!

Gróf Lamberg volt az, a kinek az országgyűlést fel kellett oszlatni a császár parancsából.

Kuthy megrémült e szóra.

— Akkor az éjjel bombázni fogják Pestet a várból. Én nem megyek a szállásomra alunni. Maradjunk itt, a Rudas-fürdőben.

S ő csakugyan leszállt a kocsiból s ott maradt Remellayval a Rudas-fürdőben; mi azonban hazakocsiztunk a feleségemmel. Az utczákon nehéz volt a járás a sűrű embertömegtől, mely egyre azt kiabálta: «barrikádot! barrikádot!»

Valami okos ember aztán azt gondolta, hogy összeszedte, a mi csak nemzetőri dobos kapható volt s verette velük egész éjnek éjszakáján végig az utczákon a «Generalmarschot», — a hogy Párisban szokták.

A jövő napok nyugalmáról ugyan rosszul gondoskodott a sors. Egyik izgalmas hír a másikat kergette. A lovagias

bán, az éj sötétségét felhasználva, a fegyverszünet huszon-négy órája alatt elhagyta a tábor állását s reggelre úgy elsietett a magyar tábor elől, hogy utól nem lehetett érni; az osztrák határ felé nyomakodott. Ez ugyan minden katonai tisztesség és haditörvény ellenére történt; de a haditudósításban szabályszerű elnevezés igazolta: «machte eine Flankenbewegung».

Most aztán a Kossuth által talpraállított ötvenezernyi népfölkelő seregnek sem maradt tennivalója. Kossuth maga is abban hagyta lelkesítő körútját s hazajött Pestre.

Még izgalmasabb események következtek gyorsan, összefüggésben. A magyaroktól kergetett horvát bán segítségére az osztrák hadügyminiszter több ezred katonát szándékozott küldeni a bécsi helyőrségből, ágyútegekkel. Ez ellen a szabadságvédő Bécs föllázadt, a katonákat megrohanta, lefegyverezte; a miniszter a nép közé ágyúztattott, erre az aulista ifjuság elfoglalta az ágyúkat, megostromolta a hadügyminiszterium palotáját, a minisztert elfogta s a palotájának a lámpás-vasára felakasztotta, A császárvárosban úrrá lett a forradalom. Hadi kormány alakult, a nép fegyveres ezredekbe sorakozott; a nagy téreken torlaszokat emeltek.

Késő este volt, mikor Kossuth engemet odahivatott magához. Ő már ágyban feküdt, fején egy selyem reczével, mely haját leszoritá. Együtt fogadott a szintén meghívott Csernátönyval, ki a Márczius 15-ikének a főmunkatársa volt.

Én előbb beszámoltam Veres Tóninak a rám bízott száz forintról: visszaadtam neki belőle a megmaradt harmincz forintot. «No, ez az első eset a világtörténelemben, mondá, hogy egy futár az utiköltségből valamit visszahozzon».

— Kedves fiaim, — mondá Kossuth — én titeket egy nehéz küldetéssel bízlak meg. Ti nektek rögtön ez órában fel kell mennetek Bécsbe és a magyar kormány izenetét átadnotok a bécsi forradalmi kormánynak.

Ezzel kezünkbe adta az írást.

— Minthogy azonban megtörténhetik, hogy Bécs környékét már megszállva tartják az osztrák katonai csapatok s ti abba a helyzetbe jöhettek, hogy azt az iratot meg kell semmisítenetek, mert ha nálatok találják, minden tétova nélkül főbe lönek, annálfogva élőszóval is elmondom a tartalmát. A magyar kormány felszólítja a bécsi forradalmi kormányt, hogy a rendelkezése alatt levő csapatokkal akadályozza meg Jellachichnak Bécs felé közeledését. A bán hadserege már átlépte a Lajtát. A magyar országgyűlés még habozik, hogy elrendelje-e a magyar hadseregnek a bán üldözését osztrák területen s így az vonulhat Bécs felé s egyesülhet Windischgrätz seregével. Ezt akadályozhatja meg a bécsi forradalmi kormány egy erélyes sakkhúzással. A többit rátok bízom.

Ezzel a súlyos feladattal lettünk útrabocsátva fiatal baráttal.

Az akkori közlekedést Béccsel egy tősgyökeres magyar intézmény tartotta fenn: a nyergesujfalusi gyorsparaszatok. Egy parasztszekér, mely elé négy sárkányparipa volt fogva, röpitett bennünket a «mészárosok útján». A hol a szemközt jövő Bécsből indult gyorsparaszttal találkoztunk az úton, mind a kettő megállt, kifogott, befogott s a budai vitte bécsi pasasírját Budára, a bécsi a budai utast Bécsbe; úgy, hogy azok közül az egyik soha sem látta Bécsset, a másik Budát.

Azon az úton vágattunk, a melyen a bán hadserege végigvonult. Nagy volt a pusztulás, még a jegenyefák is le voltak tarolva.

Az osztrák határon nem kértek tőlünk se passzust, se mauthbareszt. Még a vámőrök is eltűntek.

Egész Bécsig üres volt az országút, szemközt jövő szerével nem találkoztunk: nem lehetett kérdezősködnünk.

A mint azonban Bécs város jegye (Wahrzeichen), az Istvántorony kimagaslott az alkonyködfedte láthatáron, a parasztunk odafordult hozzánk a kocsis-ülésből:

— Látják az urak azokat a fehéreket ott előttünk az úton?

— Ugyan látjuk.

— Tudják, mi az?

— Igenis. Svalizsér-köpönyeg.

Az utat már elzárva tartja az osztrák lovasság.

Mit tesz a jójáratban levő ember ilyenkor? Odahajtat egész nyugodt lélekkel a lovasok sorába; az útfélen van egy vendéglő, abba beszállásolunk, a kocsisunknak meg-hagyjuk, hogy kapassa meg a lovakat s magunk betérünk a tágas vendégterembe, mely már tele van borozó katonákkal; ott találunk egy még üres asztalszegletet, s aztán hozatunk magunknak azt, a mi van, bort hozzá s megvacsorálunk, s közbe németül beszélgetve, hogy vajjon milyen áron adjuk el Bécsben a hizott göbölyeinket.

— Te! Ha ezek tudnák, hogy micsoda irás van most a zsebedben?! — dörögém tréfásan Csernátonyhoz.

Ő pedig éppen olyan tréfás ficzko volt, mint én.

— Már mint ez ni? — mondá, előhúzva a zsebéből a magyar kormány megbízólevelét.

— Ez annak a híres mézárosnak szól a Matzleinsdorfon? — folytatám én a tréfát. — Jó firma?

— Áll ezer ökörig. — Nagyot neveltünk rá.

S a két tréfalkozónak a hóhér kötele volt a nyakán e kedélyes vacsora alatt.

Estére érkezünk meg Bécsbe, megszálltunk a gyors parasztok tanyáján: onnan gyalogoltunk be a városba. Bércocsinak hire sem volt. Én akkor voltam életemben először Bécsben; de Csernátony már járatos volt a városban. Egyenesen az aulának tartottunk: ott volt a diákság főhadiszállása. Az ismerkedés gyorsan ment. Hamar találunk magunkforma jó czimborákra, (a kiknek az alakjait egy regényemben később leírtam: «a kőszívű ember fiai»). Arról szó sem volt, hogy rögtön beszélhessünk a főhadparancsnokkal: majd reggel. Addig is bekóboroltuk a várost, a szomorú Bécset. Az utcák kövezete még fel

volt szakgatva s itt-ott halomra hányva, a mi barrikád akart lenni; a Burg-utca házainak falán, az üzletek bezárt ajtaján meglátszottak a kartácsok nyomai, a legtöbb ajtóra fel volt írva krétával: «Szent a tulajdon». «Halál a tolvajokra!» — Aulista barátaink elmondták, hogy minő volt az utcai harczok képe: hogyan rohanták meg a hídon a diákok a tűzereket, hogyan foglalták el az ágyúikat. Derék fiúk voltak! Ha olyan lett volna az egész bécsi nép! De a népseregből nem láttunk semmit. Egy pár barrikádnál tüzeltek s azt körülállták a nemzetőrök: azokon ki volt tűzve a német trikolor zászló (fekete, veres, sárga), egy ilyen nagy lobogó csüggött alá az István-toronyról is; de a magánházak ablakai nem igen voltak fellobogózva.

Másnap korán reggel siettünk felkeresni a bécsi forradalmi hadparancsnokot, a kinek átadtuk a magyar kormány átíratát. Felbontotta, elolvasta, fejét csóválta: azt mondotta, hogy nem érti az egész dolgot.

Mi aztán Csernátonyval elkezdjük neki élöszóval magyarázni, hogy ez egy haditerv, mely szerint a horvát bán hadserege a magyar hadsereg s a bécsi forradalmi sereg által két tűz közé lesz szorítandó és brevi manu lefegyverezendő.

Sehogy sem ment a fejébe, hogy mi köze van a bécsi forradalmi seregnek a horvát bánhoz? Előhozatta a katonai térképet s azon kimutatta gombostűkre szúrt zászlócskákkal, hogy a horvát hadsereg arcvonala egészen a magyar hadsereg felé van fordulva, azzal korrespondeál stratégicze és Bécsre távolról sem fenyegeti: és így a bécsieknek semmi okuk sincs ellene táborba szállani.

Én aztán elmondtam neki, hogy Jellachich bizony nem rostokol az ő gombostűs zászlói árnyékában, hanem közeledik gyors menetben Bécs felé, a hogy tapasztaltuk.

Erre azt monda nekem, szemüvegét megtörölve:

«Ja thut er das»? (Azt teszi-e?)

Abban a perczben lépett be egy ordináncz a szobába, egy háromfontos ágyúgolyót hozva a markában, azzal a jelentéssel, hogy ezt a horvát hadsereg egyik ütegeből lőték át a bécsi nemzetőrök előörsére: egy nemzetőrnek a lábát meg is sértették vele.

Ez már azután csalhatlan bizonyíték volt. Nem vagyok felőle bizonyos, hogy a forradalmi hadparancsnokság visszalövette-e három fontost Jellachichnak. Hanem arról mind a ketten meggyőződünk, hogy a bécsi forradalmi hadseregtől a magyar hadvezetés semmi támogatást nem várhat.

— Te! Az a matzleinsdorfi mészáros csakugyan áll ezer ökörig.

Most aztán az volt a tudomány, hogyan visszaszökni Bécsből, melyhez minden utat elfoglalva tart már a császári sereg.

Kossuthot nem találtuk már Pesten: ő elment Pozsonyba a hadsereghez. Csernátony maga mehetett hozzá a bécsi állapotokról értesíteni. Időközben Kossuth a Csallóközből is nagyszámú kaszás népfölkelőt szállított a magyar hadsereghez.

A magyar országgyűlés tanakodott. A vélemények meg voltak oszolva. A radikálisok azt követelték, hogy a magyar hadsereg rögtön lépje át a Lajtát s üldözze Jellachichot osztrák területen is: a mérsékelték ezt ellenezték. A magyar hadsereg aztán így hol átkelt a Lajthán, hol visszatért, a hogy az ellenkező határozatok mozgatták.

Hogy mi lehetett e tétovázásnak az indoka, azt később tudtam meg idősb Pázmándy Dénestől, a képviselőház 1848-iki elnökétől, ki Kossuthtal egy szálláson volt Pozsonyban. A bécsi angol nagykövetség megbízottja jött le Bécsbe s Kossuthtal hosszasan tárgyalt egyedül. Eltávoztása után egy sok darabra tépett papir csipetei maradtak a padlón elszórva. Pázmándy azokat összeszedte s az egész mozaikot kirakta belőle. Ez az irat az angol kormány ajánlatát tartalmazta, melyben Magyarországnak

azon esetre, ha Austriával és a dinasztiaival békét köt, ugyanaz a függetlenség biztosíttatik, a mivel bir Norvégia Svédországgal szemben. Kossuth nem fogadta ezt el. Így aztán másodszor is átkelt a magyar hadsereg a Lajthán. Csakhogy már ekkor későn volt. A magyarok is, a bécsiek is eltanácskozták a drága időt, melyben Jellachich seregét közrefogva, megsemmisíthették volna. Most aztán már az egyesült Windischgrätz seregével s ez a rendezett hadsereg elébb Schwechátnál a fiatal magyar hadsereget verte vissza, azután eltiporta a bécsi forradalmat.

Nyáry Pál előre megmondta azt, hogy mi fog történni a kaszás népfölkelőkkel, mikor az első ágyugolyó közékük csap.

Olyan volt ez, mint egy iszonyu fölébredés egy szép álomból.

Kossuth és Petőfi.

Ha a barátság hőmérőjének a zérusfokán alól vannak még fokok, úgy azok között a legalsóra kellett leszállni a Petőfi és köztem létezett indulatnak — Kossuthtal való összeköttetésem miatt.

Hogy Petőfi nem szerette Kossuthot, annak kifejezést adott legutolsó leveleiben ; de ennek a tulajdonképeni okát csak én ismerem.

Némelyek azt hihetik, hogy Petőfi Kossuth riválisának tartotta magát. Ő volt a márczius tizenötödikének vezéralakja, a kit a fiatal radikális szabadelvűek körülvettek, határozott forradalmár. Hosszú ideig tartott a csendes ungorkodás a pesti fiatalság és a Kossuthot Bécsbe kísért argonauták között, a kik a népfelszabadítás kezdő napját a bécsi diadalnapra tették át. A megkülönböztetés külső jelekben is nyilvánult ; Petőfi hivei kalapjaikról alálengő veres strucztoollakat viseltek, Kossuthéi pedig feketét (maga Kossuth is). Azok minket paraplé forradalmároknak gunyoltak, mi pedig őket táblabiráknak. Író-társunk, Pálffy Albert új fürge lapot indított meg

radikális irányzattal, melynek jelszava volt «nem kell táblabíró-politika».

Következett az, hogy Petőfi megbukott a képviselőválasztásoknál szülővárosában, Szabadszálláson; még csak a szószekre sem eresztették föl, az ottani ref. pap fiát, Nagy Károlyt választották meg ellenében, Petőfi választóközönségét elijesztve, szétkergetve. Ezt Petőfi hirlapi nyilatkozatban tette közzé, melyre ellenfele személyes sértéssel válaszolt. Petőfi Pálffy Albertet és engemet küldött el a megsértőhöz lovagias elégtételt kérni. Nagy mahumed-ember volt. Azt felelte nekünk: «no, csak álljon ki velem egy szál kardra az a Petőfi, tudom, hogy kettőbe hasítom! De pisztolyra nem állok ki.»

Mi aztán az elégtételadást megtagadottnak s az ügyet befejezettnek nyilvánítottuk.

Petőfi nem tudott sehohol az országban mandátumhoz jutni. (Én még nem léphettem föl, mert nem voltam 24 esztendősen.) Holott Kossuthnak minden hive bejutott az országházba, még a jámbor egykönyvű Táncsics Mihály is, kinek a nagyharsányiak, hogy választóképességgel birjon, egy negyedrészt jobbagytelket ajándékoztak.

Ez nagyon elkésérite Petőfit a politikai vezérek, különösen Kossuth iránt.

Kossuth pedig ignorálta Petőfit.

Különös volt az ellenmondás a lelkületekben a két nagy forradalmi vezéralaknál, Kossuthnál és Nyáry Pálnál.

Kossuth, az ideálista, a rajongó, a csupa szív embere ki nem állhatta a poétákat, meg a művészeket (egy mondasát föl is jegyeztem); Nyáry pedig, a hidegvérű, vaskevény akaratú, szatirikus hangulatu férfi nagyon szerette a költőket, a művészeket és foglalkozott velük. Hozzám különösen jó volt mindvégig, úgyszintén a nőmhöz.

Sokkal régibb keletű Petőfi neheztelése, a miért egy pár évvel hátrább kell nyulnom.

Kossuth, a kiadójaival meghasonulva, visszalépett a Pesti Hirlap szerkesztésétől. Új lapra azonban, a hogy számí-

tott rá, az akkori kormánytól nem kapott engedélyt. Ekként organum nélkül maradt hosszabb ideig. Ekkor Frankenburg Adolf felajánlotta neki az Életképek című lapját, melynek rovatai nemzetgazdasági politikával is foglalkoztak. Kossuth elfogadta az ajánlatot.

E közben az történt, hogy a Petőfi vezetése alatt csoportosult «tizek társasága» szintén nem tudott engedélyt kapni új szépirodalmi lapra s majd egy évig tétlenségre volt kárhozthatva.

Ekkor Frankenburg a tizeknek is azt az ajánlatot tette, hogy lépjenek az Életképek munkatársai közé. Ezek is elfogadták azt (két tag kivételével).

Frankenburg aztán az új év előtti előfizetési felhívásában kihirdette, hogy az Életképekben a jövő évfolyamban Kossuth Lajos, Petőfi Sándor és a többiek fognak közreműködni.

Ezért Kossuth megneheztelt és visszavonta az ígérését.

Érthető volt ez. Kossuth nem szépirodalmi lapnak készült elfogadni az Életképeket, hanem a saját nemzetgazdasági politikája organumának s velünk, szépirodalmi írókkal, semmi célja nem lehetett közreműködni.

No hát Frankenburg megvált Kossuthtól és megtartotta Petőfit és költőtársait.

De Petőfi ezt határozott megszegényítésnek vette Kossuth részéről s ez a vett seb soha sem hegedt be a lelkén.

Mennél nagyobbra nőtt Kossuth történelmi alakja, annál súlyosabban nehezedett az Petőfi mellére; a ki még azokat is, a kik ennek a szobornak a talapzatára felkapaszkodtak, ellenségei közé számítá.

↓ *De hát miért futni?*

Hát bizony a mai kor közönségének mindent apróra meg kell magyarázni.

Ki érti azt meg, hogy mikor egy hadsereg meghátrál, mikor egy kormány székhelyet változtat, akkor a poéták,

ujságírók, színészek is szekérre kapjanak s fussanak a diadalmasan felvonuló ellenséges hadsereg elől? Hát üldözte valaha a világon civilizált nemzet katonája a nemharczó dalnokokat, művészeket? Lövöldöztek az énekes madarakra golyóval?

Nálunk megtették.

A bécsi forradalom leverése után valóságos hajtóvadást tartottak a hirlapírókra s igen rövid proceszszust csináltak velük. A szellem harczosait megbecsülték azzal, hogy a forradalom vezéreivel helyezték egy kategóriába. A megtorlás rémhíre megelőzte jöttüket. — S nekem nagyon sok adósságom volt a rováson.

Hogy mi várt rám, ha az osztrákok kezébe jutok, azt később gróf Kreith Béla kedves barátomnak egy elmondott adatából következtethetem. — A világosi fegyverletétel katasztrófájakor egy bécsi hirlapíró, Hauk is foglyul esett. Bezárták az aradi kazamátába a többi uri emberek közé.

Hauk körülbelül olyanforma dolgokat irt a maga bécsi lapjában, mint én az enyimben. Maró szatirákat a főfő-egyéniségek ellen. Hiszen csak visszhangja volt ez is, az is a közhangulatnak. Uton-útfélen dalolták a gúnyverseket. De ez az, a mit a hatalmasok nem bocsátanak meg.

A rab urak az aradi kazamátában mivel tölthették az időt? Kártyáztak. Jártá a négyes tarokk, a paskevics. Ez most nagyon népszerű név lehetett Magyarországon.

Hauknak éppen nagy kártya volt a kezében. Kimondja a tuletroát pagát ultimóval, megkontrázzák, ő rekontrázza, a midőn belép az ajtón a porkoláb s gyöngéden megérinti a vállát s fülébe sug :

— Egy szóra, Herr von Hauk.

A költő leteszi a kártyáit, kérve a játszótársait, hogy várjanak, míg visszatér s kimegy a porkolábbal a folyosóra.

— Most érkezett meg az ítélet, — mondja neki a porkoláb. — Önt ki fogják végezni holnap reggel hat órakor.

— Hát hisz akkor elég időm van még a pagát ultimómat kijátszani. Ma még csak délután hat óra.

A porkoláb könyörgésre fogta a dolgot:

— De én nagyon szépen kérném az urat egy kis sziveségre. Nézze csak, a feleségem tegnap elment Szent-Annára, a beteg anyját meglátogatni s most kapom a tudósítást, hogy ő is veszélyesen megbetegedett, halálán van, engem kíván látni. Még ma oda kellene utaznom. Az úrnak az már ugyis mindegy, akár ma, akár holnap. Tegye meg a kedvemért, engedje magát még ma felakasztatni.

A porkoláb szemében köny csillogott. Hauk jószívű ember volt: megkönyörült rajta s megtette neki azt a kis szivességet, hogy tizenkét órával a határidő előtt engedte magán Haynau ítéletét végrehajtatni.

. . . Hát bizony futottunk mindannyian, a kik az ilyen «kis szivességtételre» nem voltunk diszponálva.

+ *A szolnoki napok.*

Nemcsak mi futottunk Windischgrätz elől: az egész Nemzeti Színház szétrebbent. Maga az igazgató, Bajza, Vörösmarty társaságában elmenekült, Egressy Gábor kormánybiztos lett, az öcscse, Béni, tűzértiszt, az ifjabb Lendvay Márton honvédhadnagy volt, Telepi Tardonára vonult, a hol kis háza volt. A nőmön kívül Debreczenbe menekültek még Schodelné, az operai primadonna, Bulyovszkyné a férjével, ki ugyanakkor nősült meg, mikor én; Éder Lujza, a csendes örült anyjával, Kovácsné, a kómika, és maga Szigligeti, a titkár, a drámaíró.

Magyarországnak egyetlen vasútja volt még akkor: a pest-szolnoki vonal. Az vett fel mindannyiunkat késő estve. Csak a személyeinket; a bőröndjeinket majd később fogja utánunk szállítani.

A legkegyetlenebb hideg volt, a mire életemben emlékezem. Gyakran meg kellett állni a vonatnak, mert szemközt jött egy másik, mely honvédeket szállított. Az aldunai

táborból küldettek fel Görgey hadseregéhez. Egy vonat rendes katonákat szállított; veres hajtókások voltak: «Nem kell már félni! itt vannak a Dom Miguelek!»! hangzott a biztató szó. A nagy hidegben is énekelték: «Ég a kunyhó, ropog a nád!»! Egyszer aztán csakugyan ég és ropog valami s megállt a vonat a síkon. Kiszálltunk megnézni, mi történt? Biz az is hallatlan az utazások történetében. A mozdony csöveiben jéggé fagyott a gőz! Hasábfákból tüzet kellett rakni a gép alá, hogy a befagyott csöveket kiengeszteljük. Csak bevergődtünk Szolnokra valahogy. Ott azután a szállástalálás volt a nagy tudomány. Heten laktunk egy szobában; velünk együtt az örült Éderné, ki a földön alvókat azzal fenyegette, hogy a fejükre ugrik.

A város tele volt kormánybiztosokkal, hivatalnokokkal, kik mind Debreczen felé készültek.

Hát miért nem mentek, ha úgy siettek? Csak azért nem, a miért mi. Mert az uti málhájuk még nem jött utánuk.

+ *Megsemmisülés.*

Még nem voltam huszonnégyéves és már meg voltam semmisülve!

Nemcsak ez a nyomorult csontváz, gyarló zsigereivel, mely fölött hatalma van egy megmérhetetlen lénynek, a mit léleknek neveznek, hogy ennek a fájdalom, zsibbadása lerontja a testnek minden gyönyöreit; de az egész éltető világ semmisült meg körülöttem. Olyan voltam, mint a romok alá temetett ember, a kinek szűk odujában az éltető levegő egyre fogy, fogy és nincs reménye, hogy kiszabadítsa valaki.

Láttam semmivé lenni a hazát. Mint a földrengés alatt zuhant le egyik boltív a másik után. A magyar hadtestek mindenütt vereséget szenvedtek: keleten, nyugoton, északon csupa Hiób-hírek vesztett csatákról, magyarok kiirtásáról. Hallottam az országgyűlésen a jó öreg Mészáros

Lázárt beszélni: «Szeretnék pinczéből felszólalni, hogy ne látszanék arczomnak pirulása». Nem ütközetről, hanem szégyenletes megfutamodásról szólt a gyászhir. Bevégezte az összeomlást a moóri ütközet, melyben Perczel Mór szenvedett elhatározó vereséget. Kétségbe kellett esni a haza sorsa felett.

Hat a szellem világa, a költészet mivé lett?

Ez az én mindenségem, a poézis szférája, melynek csillagai még most is átmelegítenek! Mivé lett? Köddé, káoszszá.

A mióta Petőfivel szakítottam, mind a ketten azon versenyeztünk egymással, hogy melyikünk tud jobban égestromló, tróndöngető eszméket papírra vetni.

A forradalom egész korszaka alatt nem voltam képes költői művet írni. Elkezdtem egy regényt közölni az «Életképek»-ben Szomorú napok cím alatt. A harmadik közlésnél elhagyott a képzelő tehetségem. Nem tudtam szépirodalmi dolgot írni. Az az én kifogyhatatlan érzeforrásom, a költői véna, mind jegeczzé fagyott a lelkem fenekén: a politika gáliczköve lett belőle. A humorom elvadult paskvill-írássá. Megszüntem költő lenni! Lehet-e ennél rettenetesebb megsemmisülés? — Két egész év van kitörölve költői életem folyamából; éppen a fiatalság korszaka.

A közönség is érezte velem a lelki szétomlást. A szerkesztésem alatt megjelenő «Életképek» (tavaly még a legkedveltebb szépirodalmi lap) az utolsó évnegyedben anynyira elvesztette az előfizetőit, hogy a kiadóm felmondta annak a további kiadását. A jövő évtől kezdve nem volt lapom.

Senki sem voltam, semmi sem voltam.

+ *Debreczeni idill.*

Minden pályatársamról, minden barátomról, a márcziusi napok minden szereplőjéről gondoskodott a sors.

Petőfi, Vasváry, Egressy, Degré, Bulyovszky, Sükei, Lendvay, Oroszhegyi, Királyi, Irinyi, Irányi, Pompéry, Lauka, Vajda, mind-mind volt valami: képviselő, miniszteri hivatalnok, szabadcsapatvezér, honvédtiszt. Egyik Gózon bátyám, az ügyvéd (Lajos), már Parendornál őrnagyi rangot szerzett hősi magaviseletével, a másik Gózon bátyám, a színész (Antal), élelmezési biztosságra kapott: — csak én rólam feledkezett meg Isten és kormány.

— — — — —
 Egy ködös, deczemberi napon (azt hiszem, karácsony szombatján volt), a Kigyó-utczán bandukolva, szembe találok Pálffy Alberttel, a kit már régen nem láttam. Visszahökkent, a mint meglátott.

— Hát te még itt vagy? — kérdezé tőlem.

— Itt vagyok. Várom, míg a döntő ütközetet megvívjuk Buda alatt; magam is oda megyek.

Az utczaszegleteken még lógtak a plakátok, a mik ezt nagyöblű frázisokban hirdették.

— Ne higyj te a plakátoknak; nem lesz Buda alatt semmi döntő ütközet; Görgey elvonult a seregével Vác felé: Buda is, Pest is minden oldalról nyitva van; Windischgrätz akkor vonulhat be, a mikor akar, tán még ma éjjel.

— Hát Kossuth és a kormány?

— Azok már tegnap elmentek Debreczen felé; elvitték a bankjegysajtót is és a hivatalos sürgöny nyomdáját, minden katonai felszerelést; velük ment minden ember, a kinek csak valami tudat nyomja a lelkét, hogy vétett az osztráknak. Én még ma megyek utánuk. Te is haladéktalanul siess.

S azzal, jól sejtve, hogy nekem (hónap végefelé) vajmi szűken lehet az utiköltségre valóm, a kezembe nyomott egy százas bankót: «Majd megadod, ha pénzhez jutsz».

Ez a kölcsönadott százas volt az egész utiköltségem.

Siettem haza. Elmondtam a nőmnek, a mit megtudtam.

— És most búcsút veszek tőled.

— Dehogy veszel búcsút, én is veled megyek.

S azzal összepakolta a legszükségesebbet s még aznap délután, itthagyva úri kényelmét, művészetvilágát, szerződését, eljött velem egy ismeretlen életbe, egy ismeretlen világba. Köd volt előttünk, utánunk, köröskörül; köd az égen, köd a földön, köd a jövődőben . . .

A tehervonatok éjjel-nappal szállították a tömérdek monturt, nyerget, bőrt és posztót, prófuntot, lisztet, a mit az ellenség elől jó volt eltakarítani. Ez volt a legelébbvaló. Az utazók málhája az utolsó. Minden érkező vonat elé kimentünk: nem jött-e meg a holmink? Senki sem tudott róla.

Igy töltöttünk el öt keserves napot Szolnokon.

A hatodik nap reggelén kétségbeesett sikoltozással tör be a szobánkba Szilágyiné, Bulyovszky anyósa: «Koldusok vagyunk! Mindenünk odaveszett; most jött meg az utolsó vonat Pestről; semmit sem hozott a mienkből!»

Az asszonyok el voltak keseredve.

— Majd utána nézek én magam! — mondám én, s a köpönyegemet nyakamba kerítve, siettem az indóházhoz. Kérdésemre, hogy megy-e még egy vonat Pestre, azt a választ kaptam, hogy megy. Felkaptam rá. Egyedül ültem az egész waggonban. Kalauz sem volt már. A czeplédi megállásnál egy ismerős arcz tekintett ki. Madarász József képviselő volt. Ő is rám ismert. Odakiáltott hozzám:

— Hát te hová mégy!

— Megyek Pestre, a színésznők holmijait keresni!

— Dehogy mégy Pestre! Windischgrätz Budán van már; ugorj át frissen a mi kocsinkra; a holmik ott lesznek a zárt kocsikban.

Bizony Madarász József mentett meg ezúttal, hogy bele nem szaladtam a pokol torkába. S a színésznők málhái csakugyan ott voltak mind ezen az utolsó vonaton. Most aztán futhattunk a fehér világba.

Rajtunk kívül még Szigligeti is együtt utazott a gyékényes szekéren. Ő is jónak látta nem várni a Windischgrätz kritikáját a «II. Rákóczy Ferencz fogsága» felől. Feleségét, gyermekeit otthon hagyta az apósánál Pesten, maga elvonult a szülőihez, a kik Biharban laktak.

Debreczenben a városháza előtt álltunk meg a szekerünkkel. Felmentünk a főbiróhoz (polgármester még akkor nem volt). Nagy volt annak a hivatala: lajstromozni az érkező idegeneket. Két íródiák alig győzte. A mint bediktáltuk a neveinket, nagy elégedetten mondá: «milyen nagy szerencse a városunkra nézve, hogy most ennyi híres ember látogat meg bennünket». (Részünkről a szerencse!) Szigligetinek kocsí kellett, a mi tovább szállítsa Biharba, nekem pedig szállás. Mind a ketten megkaptuk, a mit kívántunk. Engem elvezettek szekerestül a Nagy Péterfia-utczába s berekomendáltak Dudás uramnál, a ki hivatására nézve becsületes szürszabó volt. Annak volt egy utczai szobája, mely kiadó volt.

— Mennyit tetszik érte kívánni?

— Húsz forintot.

— Pengőben?

— Magam is úgy értettem.

A nap hátralevő része eltelt a kipakolással. Örültünk, mikor nyugalomra térhettünk a több napi keserves út elcsigázó fáradalmai után: magunk főzte tea volt a vacsoránk.

Másnap korán reggel aztán előttünk álltak az élet komoly feladatai.

Mi lesz ma ebédre?

No ti mai világbeli hősök és heroinák! Mit mondanátok erre a kérdésre, ha nászutatok Debreczenben végződnek, a hol «összevissza két vendégfogadó van: a «Bika», meg a «Fehér ló», de már azok úgy tömve vannak menekült képviselőkkel és kormányhivatalnokokkal, hogy a ki egy sóskiflit akar kapni, annak előtte való nap kell reá magát abonnálni.

«Magad uram, ha szolgád nincs»! De jó magyar közmondás ez! Ezt vettük elő. Én korán reggel nyakamba kerítettem bundámat, kimentem a vásártérre, vásároltam lábasokat, bögréket, főzőkanalakat; azután a hentes-, mészárosállásra, vettem húst levesnek, karmonádlinak valót, zsírt, szalonnát, kalbászt, a kofaasszonyoknál lisztet, hagymát, sárgarépat, petrezselymet, birsalmát, túrót; a korcsmában egy üveg bort; az mind belefért egy gyékényszatyorba, a szatyrot takarta a bunda. Ezt mind hazavittem a szállásunkra. — A szobánkban volt egy belülfűtő kemence: annak a tüzénél az én feleségem (a magyar színművészet csillaga) olyan szépen megfőzte az ebédet, négy tál ételt, egyiket a másik után, hogy én soha életemben annál jobbat nem ettem. Milyen túrós csuszát tudott gyúrni Gertrudis királyné!

Mielőtt hozzáültünk volna, oda vetődött hozzánk Far-
 238 kas Jancsi, a már említett barátunk. Nagy gurmand volt! Egészen el volt ragadtatva attól, a mit maga előtt látott. Túrós csusza! Tepertyűvel. Ő már félholtra volt csömörölve a fehérlói kosztól. Szépen kért, hogy fogadjuk el vendégnek. Volt elég! És aztán így lakomázott lukullusi módon egy primadonna, egy poéta meg egy kormánytanácsos abból, a mit egy szép asszony főzött egy belülfűtő kemenczében.

A bor is nagyon jó volt: csakhogy éppen egy kis paprika uszkált a fenekén, a mit a becsületes korcsmáros azért pergetett az italba, hogy annak több karaktere legyen.

De a jutalom sem váratott magára. A kormánytanácsos annyira meg volt elégedve a lakomával, hogy hatvan forintot ajánlott fel egy hónapra, ha őt elfogadjuk állandó kosztosának. Előre le is fizetté.

Hatvan kemény forint! A mit Jókainé Laborfalvy Róza szerez a művészetével, a főzőkanalával! Van hát már hivatal! Jövedelemforrás!

Most már terjeszkedni lehetett a háztartással, kivehet-

tük a szobához a félkonyhát is a nyitott tűzhelylyel, fogadhattunk cselédet, egy tagbaszakadt kis subás menyecskét, a ki helyettem eljárt a piacra bevásárolni, megrakta a tüzet, vigyázott az ételekre, elmosogatott. Farkas Jancsi mindennap eljött a rendes időben, még a jó öreg Kovácsnét is odavettük: volt neki kivel tréfálózni; hanem az ebédhez való bort maga hozta a köpönyege alatt, a mi csak jó volt és drága Debreczenben.

Én pedig az alatt mindennap eljártam Nyáry Pálhoz — s én is főztem ki valamit.

† *Az én Pálfordulásom.*

«Nem szeretem a sápadt arcokat!» Ez volt a czíme egy politikai tartalmú cikkemnek az Életképek egyik utolsó számában: tele forradalmat szító eszmékkal.

Debreczenben mindennap ellátogattam Nyáry Pálhoz, ki engem nagyon szeretett, távolról rokonom is volt. Együtt lakott Patay Józseffel. Két miniszter egy szobában! Nyáry Pál volt a belügyminiszter, Patay József a közlekedési miniszter. Kettőjüknek volt egy szobája. (Most két palotában is alig férnek el.) Igaz, hogy kevesebb dolguk is volt, mint a mostaniaknak. Az adminisztráció ment, a hol mehetett, a hol nem mehetett, ott megállt; a rendőri szakmának külön minisztere volt: Madarász László; a belügyminiszter feladata volt a hadsereg élelmezése és felszerelése. Nyáry Pál szerint egy magyar huszár 123 darabból áll s azt mind neki kellett beszerezni. A közlekedési miniszternek sem voltak akkor vasutai, ellenben annál több dolga volt a forspontok előállításával. A két miniszter közégeit kormánybiztosoknak hitták. Ha valamit meg kellett írni, ott voltam én; ez volt a «bureau». Így aztán sok mindenféléről értesültem, a mi az országban történt.

Nyáry Páltól egészen másféle eszméket hallottam Magyarország újraalakulásáról, mint Petőfi Sándortól;

de még mint Kossuth Lajostól is. Ő a gyakorlat embere volt.

Egy reggel aztán azzal fogadott Nyáry Pál:

— Te, holnaptól kezdve át fogod venni a hivatalos kormánylap, a Sürögöny lapvezérségét, havi százötven forint fizetésért.

Megijedtem! Nagy feladat ez! Hogy tudok én ennek megfelelni?

— Mivel érdemeltem meg e nagy bizalmat?

— Megmondom. Egy mondásoddal. Mikor a Lederer-féle macskazene alkalmával a megyeház termében gyűlést tartott a polgárság, mindenki tüzet okádott, vért követelt, te azt mondtad: meghalni a hazáért könnyű elhátározás, de élni a hazáért nehéz! Ekkor szerettelek meg, el is vittelek magammal az István nádorhoz küldött deputációba, velem voltál, mikor a jószívű főherczeg könyezve kért, hogy ne követeljük egy hús év óta hűségesen szolgált katonának elcsapatását. Hát csak ennek az észjárásnak a nyomán haladj tovább.

Ez volt az egész instrukció.

A hivatalos Sürögönynek a felelős szerkesztője volt Gyurmán Adolf, igen derék, pontos, lelkiismeretes hivatalnok: a tolla is jó volt; csak a tintája volt rossz; nem is tinta volt az, hanem vitriol; nem tudott úgy írni, hogy valakit tövisbe ne hengeressen. Ő rá nem lehetett vezércikkírást bízni. Ezért rendelt engem oda Nyáry.

Én aztán hozzákezdttem.

Mi volt a témám?

Annak a világosan érthetővé tétele, hogy ez a mostani hadviselése a magyar nemzetnek nem forradalom, hanem szabadságharc; a magyar nemzet nem a dinasztiaja ellen küzd, hanem a reakció ellen; nem a trón felforgatására törekszik, hanem alkotmánya helyreállítására; törvényes szabadságáért kész vérét és vagyonát pazarolni, a csataterén a hősiesség csodáit elkövetni, de ha szabadságát kivívta, biztosította, megszűnik áldozni a nemzet vérével.

Ez volt az utolsó vezércikkemnek a végsora.

Ezek a cikkek nagy kavarodást idéztek elő a debreczeni képviselői körökben. Sokan a saját nézeteiket találták bennük kifejezve, mások ellenben nagyon felháborodtak miattuk.

A visszatetszésnek első jelensége volt, hogy Pálffy Albert (a Márczius 15-ike szerkesztője) visszakérte tőlem a kölcsön adott 100 forintot. (Különbén is siettem volna azt visszafizetni.)

De a dolog az országgyűlés elé is került. Egy radikális képviselő meginterpellálta a kormányt, hogy mi célja van a Sürgönyben megjelent vezércikkkel?

A felhívott miniszter azt válaszolta, hogy a kormánynak semmi köze hirlapi cikkekhez; a szerző neve alájuk van írva, a kinek kifogása van ellenük, a maga módja szerint előadhatja.

Engemet azonban Kossuth odahivatott magához e tárgyban kihallgatásra.

† *Kossuth Lajosnál.*

Életemnek legfélelthetlenebb emlékei közé tartozik ez a kihallgatási jelenet Kossuthnál; ma is úgy emlékezem minden szavára, minden mozzanatára, mintha tegnap történt volna.

Kossuth, mint miniszterelnök, a debreczeni városházában lakott. Ajtaját bizony nem őrizte semmi fegyveres strázsa, úgy lehetett hozzá bekopogtatni s a «szabad» szóra benyitni az ajtót.

A nagy vezéralak íróasztalánál ült és valami levelet pecsételt le. Intett nekem, hogy üljek le én is.

Aztán az égő gyertyánál rágyújtott egy szivarra. A legolcsóbb, két krajczáros szivarokat szívta. Engem is megkínált egygyel.

— Köszönöm, nem szivarozom.

— A Sürgönybeli cikkek miatt hívtam önt (már nem

tegezett.) Kinek a sugalmazására írta ön azokat a cik-
keket?

(Azt várta tán, hogy Nyáryra fogok vallani?)

— A saját hazaszeretetem sugallatára írtam. Azt hittem,
hogy ezzel szolgálatot teszek a nemzetemnek.

— De mégis, mi indoka volt önnek, hogy ezeket írja?

— Az indokot megmondhatom: hadseregünkben tömér-
dek régi katonatiszt szolgál, a kik rangjukat a «magyar
király» kezéből fogadták el. Ezek most kétségben vannak
az iránt, hogy mi a célja az ő fegyverviselésüknek. Ezek-
nek a megnyugtatóására adta ki Görgey fővezér is váczí
napiparancsát.

Kossuth haragosan ütött öklével az asztalra:

— Görgey áruló!

Én nyugodtan válaszoltam:

— Tettei az ellenkezőt bizonyítják.

Erre boszusan elfordult tőlem.

Meg akartam kérlelni.

— Könyörgöm, miniszterelnök úr, hiszen ön maga is
keresi az utat és módot a Magyarország és Ausztria
közötti harcznak békés és igazságos kiegyenlítésére.

Nagy füstfelleget fujt maga elé.

— Ön bizonyosan a Festetich Leó megbízatására céloz.
Hát az igaz, hogy én ezt az urat meghatalmaztam, hogy
az osztrák udvari körökben, a hová felmenni készült, sze-
rezzen érintkezést olyan befolyásos egyénnel, a kik
nem az «unbedingte Unterwerfung», «mit Rebellen unter-
handle ich nicht» jelszavai után indulnak. De nem hi-
szem, hogy valami komoly eredménye legyen a jó szán-
dékának.

— Én nem a Festetich Leó-féle megbízatásra gondol-
tam, hanem Csányi Lászlóéra, a kit miniszterelnök úr
megbizott azzal, hogy tegye magát összeköttetésbe a
kreamsieri osztrák országgyűlés vezérférfiaival, hogy azok
kezdeményezzék a két országgyűlés által megkötendő
kiegyezést Magyarország és Ausztria közt.

Csányi László nevének említésére Kossuth arcza még jobban elborult. Kis vártatva megszólalt:

— Lássa ön, a politika az exigenciák tudománya. Magyarország sorsa a küleseményekkel van összefüggésben. Most írják a külföldi lapok, hogy a nagyhatalmak Veronában kongresszusra készülnek küldeni a követeiket, mely minden fegyverrel vitatott függő kérdést döntő verdiktjével fog megoldani. Nekünk a veronai kongresszust bevégzett tényekkel kell megelőznünk, nehogy hátrányunkra üssön ki a verdikt. A piemonti háboru még nincs befejezve, Franciaország még köztársaság s Angliában még Palmerston kormányoz; nekünk szövetségekre kell számítanunk.

Tudtam volna én mindezekre válaszolni. Elmondhattam volna, hogy a veronai kongresszus eszméje hirlapi mende-monda, hogy Szalay László, a magyar kormány megbizottja Londonban, magától Palmerston-tól küldött mérsékletre intő tanácsot Kossuthhoz; a mi pedig a Franciaország segítségébe vetett reményünket illeti, hivatkozhattam volna a Párisban levő megbizottunk levelére, melyben ő (Teleki László) azt írja Kossuthnak, hogy a megválasztott elnök, Napoleon Lajos, határozott ellensége Magyarországnak a miatt, hogy a magyar kormány Ledru Rollin mellett költekelt; egyébiránt Ledru Rollinnak még vannak chanceai. A mire Kossuth sajátkezüleg ezt a megjegyzést írta fel plajbászszal: Vannak chancei a börtönbe. De mindezeket nem mondhattam el — a kutforrás iránti diszkreczióból.

Erre Kossuth egyszerre fölállt a székéből (én is hasonlótt tettem) s egész közel lépett hozzám.

— Lássa ön, én is azt hiszem, a mit ön. A magyar nagylelkü. Nem tud bosszuálló lenni. Ha ez a nemzet ki fogja vívni teljes diadalát ellenségei fölött, — s én hiszem, hogy kivívja — akkor a győzelmes sereg lehet, hogy nekem fogja felajánlani koronáját, mitől

engem Isten őrizzen meg! Én visszavonulok a magán-életbe. Akkor szükség lesz egy organizáló főre, minő Deák Ferencz, egy adminisztráló tehetségre, minő Nyáry Pál; reám, a népvezérre, a lelkesítő szónokra, semmi szükség többé.

Szóról-szóra ezeket mondta; soha el nem bírom felejtteni sem a szavakat, sem a hangot.

Aztán más hangba csapott át.

— De hát minek mondjuk el mi ezt most, a midőn mindenütt ágyulövésnyire állunk szemben az ellenséggel? Hiszen ha mi biztosítjuk a felől az ellenségünket, hogy ő a mi diadalaink esetére sem veszíthet semmit, hogy a mi győzelmünk a trónt meg nem ingatja, akkor bolond volna, ha a végletekig nem erőszakolná a harcztot.

Meg voltam győzve.

— Így én kötelességemnek tartom benyújtani a lemondásomat a Sürögöny lapvezérségéről.

— Ne tegye azt. A hivatalos lap kezelése a mai nappal ki lett választva a belügyminiszteri reszortból, s át lett helyezve a kultusminiszteribe. Beszéljen Jósika Miklóssal.

Ezzel kezét szoritott velem s elbocsátott.

Jósika Miklós a honvédelmi bizottság kormányában a vallás és közoktatás szakmáját vezette. Nagy hire volt mint regényírónak s azt mind e mai napig megtartotta.

Kollégája voltam — kicsinyben. Nekem is volt már négy kötet regényem.

Szivesen fogadott. Tudatta velem, hogy a Sürögönnél elfoglalt állásomat megtarthatom, csak hogy minden cikket, a mit a lapnak írok, elébb neki kell bemutatnom, hogy átvizsgálja s helybenhagyja.

Hogy Jósika Miklós elébb átvizsgálja s csak azután engedje kinyomatni azt, a mit ÉN írok!

Hátha kenyérhéjon kellene tengődnöm!

Még aznap benyújtottam a lemondásomat.

Mint a mesebeli juhászlegénynek, nekem is három napból állt az esztendőm.*

A lemondásom után megint egészen szegény lettem. Csak legalább faragni tudtam volna már, a mit később tanultam meg, hogy beállhattam volna valami esztergyós-műhelybe legénynek.

Nyáry Pál kíségetett megint a bajból. Egy délután ellátogatott hozzánk (ekkor már díszesebb szállásunk volt, takaréktűzhelyes konyhával) s tudatta velünk, hogy a mai kormánytanácsban elhatározták, hogy mindazoknak a Nemzeti színházi művészeknek és művésznőknek, a kik a kormányt Debreczenbe követték, a teljes fizetésüket kiadatja a kormány. Nyáry Pál tette az indítványt, Patay, Jósika pártolták; Kossuth ugyan azt mondta, hogy utolsók a komédiások! De miután maga a szigorú Duschek pénzügyminiszter is hozzájárult, ő is beleegyezett. Így aztán a feleségem gázsijával biztosítva lett a megélhetésünk Debreczenben.

Az elsorolt honvédelmi bizottsági tagokon kívül még mint miniszterek működtek Vetter tábornagy, ki Mészáros Lázárt helyettesíté a hadügyben.

Nyárytól hallottam, hogy a mint Vetter áttekinté a magyar hadcsapatoknak elhelyezését, elszörnyűködött rajta: a legderekabb ezredeink a Bánságban vesztegeltek, Erdélyből csaknem kiszorultunk. Hanem azért mégis azt mondá, hogy «azért unbedingte Unterwerfung-ról szó se legyen». S megtette a keresztülható intézkedéseket: Kiss Ernő, Damjanich felhivattak dandáraikkal a Tisza mellé, Bem új sereggel indult el Erdélybe, Schlick elé küldetett Klapka.

A rendőrségnek is külön minisztere volt, Madarász

* Azt kérdezhetné valaki, hogy miért nem irtam én meg ezeket a dolgokat elébb? Hiszen megirtam én az emlékeimet még 1851-ben; ki is nyomtatott belőlük Heckenast tizenöt ívet, de Prottman úr lefoglaltatta az egészet s betapostatta papírmachének. Gyerekjátékokat öntöttek belőle.

László. A milyen tehetséges és jellemes politikai egyéniség az öcsce, József, olyan üres alak volt a rendőrminiszter.

A ki ismeri Debreczent, tudni fogja, hogy nem kellett ott soha a rendet fentartani; fentartja az maga magát. Aztán nem is állott a miniszter rendelkezésére egyetlen konstábler, se gyalog, se lovon, csendőrrel pedig csak a mitológia beszélt.

Hanem azt megtette a rendőrminiszter, hogy valamennyi külföldről érkező hirlapot, a miket a képviselők és mágnások megrendeltek, a postán lefoglaltatta; még csak a lapszerkesztőknek sem engedett át belőlük egy számot sem. Így aztán a közönség a külföldi eseményekből nem tudott meg egyebet, mint a mit a hivatalos Sürgöny közölt s azok között Magyarországra nézve legérdekesebb volt a kaliforniai aranybányák fölfedezése.

No meg aztán a titkos tudósítások szemléletben tartása is a rendőrminiszter hatásköréhez tartozott. Voltak neki hites ügynökei Budán, Pesten, a kik mindennap küldték a chiffrizott jelentéseket, sánta koldus üres mankójába eldugva, csizmatalp közé szorítva, s azoknak a kibetűzésével egy egész hivatalnokosztály foglalkozott.

Különösen érdeklődtek a titkos tudósítók azoknak a főuraknak és politikai nevezetességeknek a viselt dolgai iránt, a kik Windischgrätznek meghódoltak. A hazaárulók száma szaporodott. Előre ki lett rájuk mondva az ítélet.

Némelyik azok közül aztán csak megjelent egyszerre Debreczenben; annak nagyon igazolnia kellett magát addigi jártáról-keltéről.

Egyszer aztán egy, a szokottnál is tartalmasabb titkos értesítést bocsátott a minisztertanács elé a rendőrminiszter, melynek számos adatai végén ez volt olvasható: Schodelné pedig a németek bevonulása óta mindennap látható Windischgrätz lakásán.

Ez a bomba Nyáry Pálnak volt szánva. Madarász gyűlölte őt: útjában állt, fölötte volt.

Azt mindenki tudta, hogy minő régi gyöngéd viszony áll fenn Nyáry Pál és a Nemzeti színház első operai primadonnája között. Schodelnének a nyáregyházai kastély régóta otthona volt.

Ha tehát Schodelné naponkint ellátogat Budán Windischgrätzhez, az annyit tesz, hogy Nyáry Páltól, a belügyminisztertől, álutakon küldött tudósításokat hordozza. Akkor Nyáry Pál áruló.

A minisztertársak mind megdöbbenve néztek az arcára: az pedig csak egyre megtartotta oroszláni mosolygását.

— Csak egy hiba van ebben a tudósításban, — mondá nagy flegmával — az, hogy Schodelné január elseje óta itt van Debreczenben s azóta ki nem mozdult innen.

A rendőrminiszter mérges lett.

— De hogy nincs nekem erről tudomásom, rendőrminiszternek?

— Hát úgy, hogy Schodelné nem ment a városházára szállást keresni, hanem egyenesen beszállt az öcsémhez Buzás Pálhoz, a ki debreczeni háziúr.

— De hogy te nekem sem szóltál arról, hogy Schodelné itt van? — mondá Kossuth.

— Nem ám; mert akkor nem tehettem volna meg azt az indítványt a színésznők fizetéseinek kiadatása iránt.

Milyen szép vonása ez Nyáry egyenes jellemének!

Madarász boszusan vágta az asztalhoz a titkos tudósítást.

— De nagyobb baj van itten; — mondá Nyáry — ha a te titkos tudósítódnak a többi adatai is mind ilyen igazak, mint a Schodelnéről szóló, akkor egy elhinni való szó sincs bennük.

Hát persze hogy nem volt.

Nem látták azok a tudósítások se Budavárát, se koldus mankóját, se zsidó csizmatalpát: ott fabrikáltak ezeket a flamingók Debreczenben.

Én neveztem el a rendőrminiszter hivatalnokait flamin-

góknak, azokért a nagy lobogó veres tollakért, a miket a kalapjaik mellett viseltek.

A Nemzeti színház művészei aztán azzal fejezték ki a magyar kormány iránti hálájukat, hogy színielőadást rendeztek a sebesült honvédek javára. Ha jól tudom, Don Cæsar de Bazant adták. (Zsufolt ház volt: Jókainé játszotta Maritanát, Kovácsné a spanyol hidalgo feleségét, Gazzellát.) A darab végén pedig a kórus elénekelte a lengyel ritmusu dalt: «Búsul a lengyel hona állapotján» s melynek végsora így hangzik: «csak a magyar s lengyel küzd a szabadságért». A közönség tapsolt és sírt.

✧ Okos emberek között.

Megérkezett Almássy Pál is Debreczenbe. Pázmándy Dénes, a képviselőház elnöke, nem jött el; félrevonult a birtokára. (A miért aztán először a diadalmaskodó magyarok akarták felakasztatni, azután meg az erőt vett osztrákok; ezek ott tartották fogva a Neugebäudeban. Irtóztató dolgokat tudott elmondani az itteni tapasztalatairól, a miket én nem irok le: egy tengert meg lehetne vele mérgezni! Pázmándyt még évek mulva is felriasztották álmából azok a rémlátások.)

Almássy Pál volt a képviselőház alelnöke.

Eszményi szép férfi-alak: ölnyi magas termet, szabályos idomzattal; szelid, komoly arc, szép metszésű szájjal, sugárzó kék szemekkel (bálványa a hölgyvilágnak). Nyáry Pál tréfálkozva mondá róla: «Ha az ellenségeink mind kiirtják a magyarokat, ennek a csontvázát tegyék el a muzeumba, hadd lássa a késő világ, milyenek voltak az elmúlt magyarok».

És e mellett igazi úr volt, földbirtokai után százezer forintnyi jövedelemmel, sokat utazott, Európa legelőkelőbb diplomataival összeköttetései voltak (majd később

sokat fogok még róla beszélni), nagy látkörrel bírt s a magyarországi viszonyokat is alaposan ismerte.

Debreczenben megjelenésével nemcsak az országgyűlést tette működésre képessé, de maga körül tömöríté a hazafiaknak azt a szétszórt tömegét, a kiket okos embereknek nevezünk.

Mert hát ilyenek is voltak. S csak akkor vették észre, hogy milyen sokan vannak, mikor összetalálkoztak Almássy Pál uri termeiben.

Ott jöttek össze Nyáry Pál, Duschek, Patay József, Kemény Zsigmond, Kazinczy Gábor, Kovács Lajos, Csengery Antal, Zichy Antal, gróf Andrássy Manó, s gyakorolták a kritikát a nagy emberek hibái fölött s közölték a magántudósításaikat a homályfedte eseményekről.

Ebbe a társaságba szereztem én megjelenési jogot a Sörgönyben megjelent cikkeimmal. Nyáry Pál e szókkal mutatott be a többi uraknak: «Ez az a fiatal ember, a kinek legnagyobb politikai bátorsága van a világon».

A többi honatyák és államférfiak ellenben a «Füldő»-nek nevezett vendéglőben tartották az összejövetelüket, a hol szorgalmasan kártyáztak, de nagyban. Egy szónoki diadalairól hirneves képviselő és kormánybiztos egy éjszaka egy itcze aranyat elvesztett a makaón; az az itcze arany azért volt rábizva, hogy menjen ki Galicziába s vegyen rajta gyutacsokat a honvédek fegyvereihez. Hát nem lett gyutacs. Se baj. Tudnak a honvédek szuronynyal is harcolni.

Egy nevezetes alakot kihagytam az Almássy társasága közül: Csernust. Egy adatot akarok róla följegyezni. A szabadságharcz előtti évben lett végrehajtva a pest-budai lánczhyd felszerelése. A nagy hidtartó lánczokat huzzák fel a gránit-oszlopokra, gróf Széchenyi István maga a Duna közepén horgonyzó gőzhajóról nézte az érdekes műszaki munkát. Az első nehéz láncz szerencsésen el lett helyezve és bekapcsolva. Tömérdek közönség bámulta e

remeklését a gépészetnek mind a két parton. Még akkor nem volt köpart, a szeméthalmon egész a Duna vizéig le lehetett hatolni. Következett a második láncz felvontatása; a csigák csikorogtak, a gépfogak kattogtak, mikor már a hidláncz az oszlop magaslatáig fel lett emelve, akkor egyszerre eltörött a kapcsoló fogantyú s az óriás láncztömeg onnan a szédületes magaslatból egyszerre lezuhant a Dunába. Oly rettenetes volt a zuhanat, hogy a kétfelé csapó hullámhegyek egyfelől elborították a gőzhajót s a kéményén betódulva, kioltották a katlanból a tüzet, másfelől pedig kizudultak a partra s végigsöpörve rajtuk, a Dunába sodorták a közel talált nézőket. Azok között volt Csernus is. De nem vesztette el a lélekjelenlétét, belekapaszkodott egy tölgyfabajó kötélébe s a második hullámcsapást is bevárva, szerencsésen kimenekült a partra, ismerősei segítségével. Ott azután tréfára fogta a dolgot, a latin proverbiumra hivatkozva: «Quem dii pendere jubant, non mergitur aquis.» (A kit az Isten akasztani szánt, nem fulhat a vízbe.) Jóslattá lett ránézve a közmondásos babona.

Ebbe a társaságba kerültem én az új év kezdetén Debreczenben.

Hát biz ez egészen más világrész volt, mint a Pillwax-kávéház «közvélemény-asztala».

Hát bizony, a kik a pillwaxi közvélemény asztalánál estenkint összeültünk, mind tüzesvérű fiatal emberek voltunk, kiket eleinte az a közös törekvés egyesített, hogy a magyar költészetnek új irányt, új szellemet adjunk, a magyar nép lelkületében rejlő kincseket napfényre hozzuk; harcaink voltak az ósdi pedantériával s a mesterkéltszalón-irodalommal. Később aztán az új politikai élet föllendülésével mi is magasabb szférákba csapongtunk, nem számolva a régi, bevett fogalmakkal. Petőfi határozott republicánus volt; dolgozószobájának falait az első francia forradalom vezéralakjainak remek körrajzú arcképei ékesíték. Ezek az arcképek most is megvannak

még nálam ; Petőfi utolsó útja előtt házigazdájánál hagyta azokat, a derék hazafi Nagy Józsefnél, a kinek a fia volt Nagy Imre, a Nemzeti Színház megsiratott nagy drámai művésze, ki halála előérzetében az ereklyéket nekem adományozta.

A többi asztaltársak is mind demokraták és szabadelvűek voltak; a ki író köztük, az mind humorista s a humorista előtt nincs tekintély. Éltető elemünk volt a francia szellem. A francia nemzettől vártuk a korhadt ó-világ rombadöntését, nem gondolva rá, hogy mi lesz azután. Hugo Viktor, Beranger volt az orákulumunk. Párisban járt barátaink, Irinyi József, Dobsa Lajos voltak a tekintélyeink. Az utóbbi a februári forradalomban is jelen volt s elhozott magával egy darab foszlányt a Grévepiaczon elégetett királyi trón mennyezetéből. Mi csináltuk a magas politikát. Semmi sem volt előttünk lehetetlen. Magyarország függetlensége, önállósága, Lengyelország helyreállítása, népszabadság!

Márczius 15-én, 1848-ban, a mozgalom megindulásakor, egy irótársunk, Sükei Károly (erősen dadogó szónok), ezt az emlékezetes mondást örökíté meg a köztéren: «Nem kell most hallgatni az oko-ko-kos emberekre!» Ez megmaradt jelszavunknak.

Most aztán egyszerre beleestem egy más planétába (mint Klimius Miklós), a hol csupa okos emberek laktak. S mintha az új atmoszférában magam is átalakultam volna, én is okos embernek hittem magamat. Ez még nem lett volna baj, de mások is azt hitték felőlem. Komoly nagy politikusok, mint Kazinczy Gábor, Kovács Lajos arra ösztönöztek, hogy ne engedjem ezt az én nagyraihivatott tehetségemet kárbaveszni. Indítsak meg egy napilapot, hasonlót a Márczius 15-iké-hez.

Hogy mi szükség volt erre, azt meg kell magyaráznom.

Az országgyűlés és a kormányközegek radikális pártjának, mely Madarász miniszter körül csoportosult, volt egy eleven, nagyhatásu orgánuma, a Pálffy Márcziusa. Ez

folyton csipkedte, vágta, gyanusította ezt a czelebritásokból álló hazafi-csoportot, a mely Nyáry Pál és Almássy Pál társaságát képezte. Ennek a támadásnak a visszaverésére kellett megindítani egy hasonló elevenségű napilapot.

Napilapot megindítani! Halljátok ezt mai kor szülöttei? Mi kell egy napilap megindításához? Először is egy tőkepénzes konzorezium, mely aláír félmillió alapítási tőkét. Azután egy főszerkesztő, egy főmunkatárs, tizenkét segédszerkesztő, egy nagy helyiség, rotációsgép, reklám!

Az ám. Volt hozzá, a hogy Beranger énekli a Bon Roger Bontempsről: «un coffre et rien dedans». Szerkesztő, vezérczikkiró, tárczairó, ujdonságíró magam egy személyben. Nyomda is csak egy volt Debreczenben, a Csáthy-é, a melyben nyomtatni lehetett, mert a városi nyomdát lefoglalta Madarász. Azért a lap mégis csak megjelent egy szép estén, Debreczeni Esti Lapok czim alatt. Ezer példányban nyomtattuk s adtuk a számot három krajczárért. Mind egy szálig elkelt. Ötven forint volt a bevételünk. Ebből huszonöt került a derék Csáthy kezébe nyomdai előállításért, huszonöt forint maradt nekem magamnak. Soha életemben nem voltam így honorálva.

S ez így ment nap-nap után. Az én kis lapom állandó közönséget hódított. Volt aztán már munkatárs elég. A velünk egy véleményű képviselők hordták hozzám a cikkeket, az érdekes ujdonságokat; táborkar képződött körülöttem; derék harczosok segítettek a küzdelemben. Humorom, lelki erélyem felelevenült, mertem mindent: szemébe mondani a hatalmasoknak a gyöngéiket, feltárni az elkövetett hibáikat, védelembé venni az igaztalanul üldözötteket, elveket megellenezni.

Hanem ennek aztán lettek következései. A radikális párt lapjai mindannyian nekem estek, kikiáltottak hazaárulónak.

És nekem meg kellett érnem, hogy a dicsőséges 1848. márcziusi napok évfordulóján hazaáruló legyen a nevem.

Pedig akkoriban nem volt az olyan tréfás ingerkedés, mint manapság. Az ilyen czimért a véstörvényszék elé kerülhettek, a kikre azt rákiáltották.

És az a nő, a ki engemet 1848 márczius 15-ének estéjén a hazafiui diadal mámorában, a dicsőség nimbuszától körülragyogva megszeretett, bálványává emelt: még akkor is, ilyen sárral megdobált, sasoktól megtépett alakban sem szünt meg szeretni s a hogy osztzott dicsőítésben, úgy osztotta hiven az elrágalmaztatásom balsorsát.

Ő biztatott, hogy ne rettenjek vissza.

✕ Nehéz próba.

Egyszer aztán a legkedvesebb barátom sértett meg az ellentétes hirlapban. Szivig ható seb volt, a mit a belém lőtt nyil okozott. Futottam vele, mint a sebzett szarvas. Mit lehet tennem? Párbajra nem gondolhattam, mert nem volt becsületsértés, csak a politikai jellem volt megtámadva. De mikor az fáj legjobban. Hisz én nem voltam a reakció zsoldosa, mint az, a kivel azonosított a legjobb barátom.

Nyáryt akartam fölkeresni, a ki a nagy piacon lakott. Lehorgasztott fővel bandukoltam végig a keskeny pallón. (Még akkor Debreczenben ez volt a gyalogjáró: két szál deszka, mellette feneketlen sár.) Egyszer csak utamat állja egy szembejövő alak. Akkor vettem észre, mikor előttem állt. Vasváry Pál volt. Egyike a márczius 15-iki vezéreknek; daliás alak, termete, arcza Achillesre emlékeztet. Egyenruha volt rajta: inkább szinpadias, mint katonás; széles karimájú kalapján hátralengő veres strucztooll és arany paszománt, aranyzsinóros füzöld mentéjének gallérját és karmantyuit lángvörös plüs prémezé, szegélyezve arany paszománttal, a mi örnagyi rangot jelez, oldalán hosszú lovassági kard, kézvédő kosárral. Ezt a kardot dobbantá elem, a tokja végével megütve a pallót, mikor szembekerültünk.

— Nem szeretem a sápadt arcokat!

Ez volt a megszólítása hozzám. (Az én mondásom volt ez valaha!)

Biz az enyém elég sápadt lehetett.

Azzal szóhoz sem engedett jutnom, megragadta a kezemet; ő beszélt és felelt helyettem is.

— Mivé lettél? Hová hagytad magadat elszédítettetni a gyáva lelkek, az okoskodók által? Nem! Nem! Te nem változhattál így meg. Gonosz varázs tart álomban. Ébredj fel! Tépd széjjel a büvlánczokat. Te a miénk fogsz lenni, a régi, a dicső, a magasztalt költő. Én kezet nyujtok neked, mely kiszabadít a hinártból. Tehetem azt. Én a Rákóczy szabadcsapat vezére vagyok, őrnagyi ranggal, a hadügyminiszterium által felhatalmazva táborkarom tisztjeinek kinevezésére. Még egy századosra van szükségem; tégedet teszlek azzá. Kész egyenruha vár rád. Lesz jó mokány-paripád. Aztán megyünk együtt a szép Erdélybe, a lázadást leküzdeni, magyar hazánkfiait felszabadítani. Csapatunk nyomról-nyomra növekedni fog. Ott találod a pillwaxi, a népgyűlési lelkes fiukat mind egyesülve. Diadalról diadalra fogunk sietni. És te le fogod köszörülni nevedről azt a rozsdát, a mi a politikai küzdelemben hozzá tapadt. Ne adj rögtön választ. Gondolj végig azon, a mit mondtam. Teremtsd ujja magadat! Nem ujja, de azzá a régivé, a ki voltál. Estig elvárom a választ a városházánál. Talán magadat. A viszontlátásig.

Azzal megszorította a kezemet nagy izmos tenyerével s tovább ment.

Nagy kísértés volt ez!

Levetni rólam ezt a kényszer-zubbonyt, a mit a politikai meggyőződés szabott reám! Mert hiszen én is csak úgy szerettem a hazámat, a magyar nemzetemet; én is csak úgy rajongtam a dicsőségért, én is csak úgy gyűlöltem az idegent, az ellenséget, a zsarnokságot, mint minden fiatal ember. És aztán fölvenni azt a pompás egyenruhát, felkötni a kardot, lóra ülni, kergetni a futó ellen-

séget, bevonulni felszabadított városokba, uszni a diadal-
mámorban! A helyett, hogy itt usznám a politika fene-
ketlen fertőjében, összemarva mérges viperától, skor-
pióktól! Csábító ábránd!

E találkozás után felmentem Nyáry Pálhoz.

Elmondtam neki, hogy találkoztam Vasváry Pállal.

Ismerte őt jól a márcziusi napokból. Azt is tudta, hogy mi járatban van itt most. Szokott bizalommal közölte velem, hogy a magyar kormány elhatározta a fellázadt mőczok kibékítését. Azoknak a vezérei, főképp maga Janku, hajlandók az egyezkedésre. A kormány Drágoss képviselőt, ki maga is román nemzetiségű, teljhatalommal küldi ki, hogy a lázadó oláhokkal kösse meg a békét s vegye őket rá a lefegyverzésre, a mi által Bemnek az erdélyi hadműködése nagyon megkönnyebbülne. Ennek a békekövetnek rendelte a kormány, szavainak nyomatékául, a két rendelkezésére álló szabadcsapatot, a Vasváryét és a Hatvaniét. Most mind a két csapatvezér azért van idefenn Debreczenben, hogy az utasításokat s a szükséges költséget átvegye. Mind a kettőről elmondta a véleményét: Vasváry Pali egy jólelkű rajongó, hanem a Hatvani egy veszedelmes kalandor. Nem is csinál belőle titkot, hogy ő az igazi forradalmár, a kinek ez az egész országgyűlési politika nem tetszik. Ő lesz hivatva ezt gyökerestül kiirtani. A legelső diadalmas csata után, melyet ki fog vívni, azonnal Debreczen ellen fordul, szétkergeti az országgyűlést a kormánynyal együtt, kikiáltja a republikát s megteszi Madarász Lászlót elnöknek.

Ezeket mondta el nekem Nyáry s még csak a szivarját sem vette ki ezalatt a szájából.

Ekkor aztán előhozakodtam neki a Vasváry Pál ajánlatával, hogy ő engemet megtesz századosnak, fellovasít, akkor én is mehetek a hadi séta-útra.

Erre Nyáry kivette a zsebóráját s azt mondá :

— Nézd csak, öcsém, nem tudnád megigazítani az órámat? Nem jár.

— Nem biz én; nem tanultam én az órasmesterséget.

— Hát a kapitányságot tanultad?

— Bizony nem én.

— Hát lovon ültél már?

— Gyermekkoromban, hintalovon.

— És azért mégis gondolkozni tudsz azon, hogy lóra ülj s vezényelj egy egész századot a csatába?

Nagyon le voltam forrázva.

— Édes öcsém, egy kis kadét többet ér a katonaságnál, mint a legnagyobb poéta. Engem a szülőim gyermekkoromban tüzérnek akartak neveltetni. Nem állottam rá. Most már bánom nagyon. Ha kitanult tüzértiszt volnék, milyen hasznot tudnék vele tenni a hazámnak. Már csak maradjunk meg a mellett, a mihez értünk.

Nyáry szavai segítségemre jöttek. Még volt valaki, a kinek az ítéletét be kellett várnom: a nőm. Siettem a szállásomra.

A nőm otthon volt s hivatásszerűen a konyhai dolgok után látott: kávét pörkölt. Azzal fogadott, hogy éppen most járt itt Kovács Lajos, engemet keresett; arról beszélt, hogy a Márczius 15-ikében ellenem intézett kemény megtámadást nem szabad megtorlatlan hagynom. Hivatkozott Kossuth jelmondatára: A ki minket kövel, azt mi mennykövel! Egy levelet is hagyott hátra a számomra. Zárt levelet. (Van is egy asszonyra nézve zárt levél, a minek a boritékjára a férje neve van írva.) Néhány sor volt beleírva, a mit a megtámadásra kell visszavágnom. A levelet szó nélkül a zsebembe dugtam. Aztán elmondtam a feleségemnek Vasváry Pállal való találkozásomat s azt az ajánlatot, hogy fogadjak el nála kapitányi állást s menjek vele Erdélybe, harczi diadalokat aratni. Az asszony az alatt a pörkölőből kiöntött kávét két összeborított tányér között rázogatta, hogy a pálhái lekopjanak róla.

Mikor azt mondtam, hogy kedvem volna az ajánlatot elfogadni, az én feleségem hangosan felkaczagott azon az

ő hasonlíthatatlan harangcsengésű hangján s azt mondta oda nekem: Móricz, te félsz!

Mindenre készen voltam, csak erre a kaczagásra nem. Mikor egy asszonynak azt mondja a férje, hogy ő lóra fog ülni, megy a trombitaszó után véres csatamezőre, olyankor a szerető feleség a nyakába borul, sűrű könnyeivel áztatja az orcáját, zokogva rebegi: «Ne hagyj itt, ne menj el!» Ez meg a szemem közé nevet s azt mondja: «Hiszen te félsz!»

Hát persze, hogy félek! Félek ettől a ködös levegőtől, melyben akasztófa-hurkok, guillotintilók függnek a fejem fölött, melyben mérges nyilak röpködnek körülöttem; itt a politikai tüzpontban a terrorizmus üli orgiáit; farkasvermek fölött járunk mindannyian, a kiket mérsékelt politikusoknak bélyegeztek meg. Ez itt a harc, de csunya harc; a háboruban is van harc, de az szép.

No hát nem félek!

Az első dolgom volt Vasváry Pálnak levelet írni, a mi körülbelül így hangzott: «Ha egyszer annyira jutunk, hogy a hazának szüksége lesz az én két öklömre is, akkor fogom a puskámat s beallok Klapka seregébe közlegénynek; de tiszt nem leszek, mert nem értek hozzá.» Ezt a levelet magam elvittem a városházára s átadtam Vasváry ordonániczának.

Azután hamarosan a szállásomra: fogtam a két térdem közé a kávéalmot s megőröltem a makkát, a mit a feleségem pörkölt. Ez az én hivatalom volt.

Csak azután vettem elő Kovács Lajosnak a levelét s végigolvastam a tartalmát.

Jól van . . .

Ha te engemet nyillal, én mérgezett nyillal.

Elvittem az iratot a nyomdába.

Ez volt életemben az egyetlen rossz tett, a mit soha meg nem tudok bocsátani magamnak; a minnek emléke egész életemen át kísértett; a minnek veres fonala végig huzódik élményeimen egyik válságtól a másik

kig; a mi megboszulta magát rajtam következményeiben, a minek jóvátételét életem föladatavá tettem, de még akkor sem bocsátottam meg magamnak. Hasztalan iparkodtam a lelket okoskodásokkal megnyugtatni, hogy ez kényszerített önvédelem volt; nagyba ment a játék, fejet fej ellen kockáztattunk. Hajótöröttek voltunk, kik ketten menekülnek egy szál deszkán; kettőnknek nem elég ez: vagy te taszítasz le engem a tengerbe, vagy én téged! — Nem nyugtatott meg, hogy én jutottam el a partra.

És ezzel aztán meg volt izenve a kérlelhetlen harc a mérsékelt hazafiak s a forradalmi férfiak között: harc a késdöfésekig.

Ezt a harcot részletesen leírja báró Kemény Zsigmond debreczeni élményeiben; majd én is elmondom, a mi részleteket tudok felőle. Vagy Madarász és az ő táborkara morzsol össze engem, vagy én morzsolom össze őket! — Én? A senki! A semmi!

Az Esti Lapok szerény félivecskéje történelmi faktorrá nőtt fel.

*

Vasváry Pál pedig haladt előre a hadak útján, a maga Rákóczy szabad csapatjával, melynek törzsét képezték a derék pillwaxi fiuk, a muzeumudvari szónokok, a lelkes barrikadőrök; mindnyájan el voltak látva jól dupla vadászpuskákkal és kardokkal. A móczok hegyei közé kellett előhatolniok.

A móczok voltak az ellenforradalom legkegyetlenebb szövetségesei, ők pusztították el Abrudbányát, Zalathnát, a honnan kiirtottak minden magyart és németet; ők gyilkolták le a tizenhárom Brádyt. Vezérük volt Janku Ávrám, a néptribun. Stratégiai tekintetek arra birták a magyar kormányt, hogy kisértse meg a lázadó móczok kibékítését, rakják le a fegyvert, térjenek hegyeik közé vissza. Szép szónak s még szebb valóságnak az oláh sem tud ellenállni. Drágoss, biharmegyei képviselő, volt a

kormány teljhatalmu képviselője, a ki elvállalta e feladatot s maga felkereste Janku néptribunt a móczok táborában.

Az ő kíséretéül rendelte a kormány a Vasváry- és Hatvani-féle szabadcsapatokat. Vasváryt előreküldték Vidra felé, a hosszú Bihar hegygerincz sziklás útján, Hatvani az oláh táborral szemközt foglalt hadiállást. Egynéhány agyuja is volt.

Drágoss békéltető kísérletének teljes sikere volt. A felázadt móczok vezérek felszólítására lerakták a fegyvert s pópáik szavára készek voltak a hűség esküjét is letenni a magyar kormánynak.

Minden jóra fordult volna, ha a felfuvalkodott Hatvanit meg nem szállja az ördög: a nagyravágyás ördöge. Neki nem békés kiegyezés kellett, hanem véres diadal. Az ő terve az volt, hogy egy győzelmes csatában egyszerre hadvezéri nagysággá emelkedve mint triumfátor vonuljon be dandárjával Debreczenbe s ott azután megalkossa a radikális kormányt s maga adjon irányt a világtörténetnek. — Az őrzöngő ember, mikor már a móczok lerakták a fegyvert, egyszerre közékük ágyuztatott. Ez nem volt magyar emberhez, nem katonához, nem becsületes emberhez illő tett! Rettenetes lett a megtorlása. — A móczok legelőbb is a békéltető követet, Drágosst tépték szét izekre, azután újra felragadták a lerakott fegyvert: Hatvanit körülfogták, pocsékká zúzták, maga is ott veszett: s vele együtt Madarász Lászlónak a pretoriánus gárdája. Dicstelen kudarcz, melynek még elsiratója sem akadt.

De ugyanakkor veszett el Vasváry Pál is, a Rákóczy legiójával.

Ott, a Bihar hegygerinczén, egy kimagasló sziklatoronynál lőtték le a lováról, mielőtt a kardját kihuzhatta volna s aztán a mindenünnen körülfogott csapatját lemeszárolták az utolsó emberig: hirmondó sem szabadult meg közülök. A halottakat egy halomra hányták s körakással betakarták: az a siremlékük.

..... Tíz év múlva ott jártam e gyászos helyen, néhány jó barátommal, ugyanazon oláhoktól kalauzolva, a kik e harcban résztvettek; — már ekkor békés jó emberek voltak. Azok vezettek el a kőhalomhoz, mely Vasváry Pált és a pillwaxi fiukat takarja.

Nekem is ott kellene közöttük lennem.

Ha akkor a feleségem ki nem kaczag!

Biz ott volnék együtt a többivel.

Mindenki, a kit az útja elvisz mellettük, dob rájuk egy követ.

«Azt» legalább nem érezném «most».

† Bizony féltünk.

Én már bevallottam, hogy féltém. Kemény Zsigmond még jobban elmondja, hogy mindnyájan féltünk, kivált mikor a «martialis törvényt» keresztülvitte Madarász az országgyűlésen, mely rögtönítelt halállal sújt mindenkit, a ki az ellenséggel összejátszik. Ez a törvény a mérsékelt honatyák s azoknak az ujságírója ellen hozatott; mégis egy szegény püspökladányi gazdának kellett benne keresztülakadni, a ki egy osztrák katonatisztnak a bőröndjét szállította Szolnokba a szekeren. Rajtakapták, véstörvénytörvények elé állították; hasztalan védekezett szegény ember, hogy nem tudta, kié a bőrönd, hogy katonatiszté; hasztalan hivatkozott rá, hogy három fia szolgál a honvédségnél, bizony föbe lötték azt a «martialis törvény» értelmében.

De hát nem volt nekünk egyéb félni valónk, mint egymástól félni? Hát az ellenségtől nem féltünk?

Volt is valakinek tudomása arról Debreczenben, hogy még ellenség is van a világon! Ugyan honnan tudtunk volna felőle valamit? — Postajárás nem volt a Tiszántúl (geografaiilag «innen»). A kormány ugyan küldött minden hadparancsnokhoz egy-egy tollfogható poétát, hadi tudósító czimmel (én elneveztem őket «hadi pacsirtáknak»), a

kiknek ott jó dolguk volt, együtt vacsoráltak a táborokkal, de hogy valaha egy közülök valami tudósítást küldött volna a magyar kormánynak, arra ugyan nem volt eset. De hogyan is küldtek volna? A futárt elcsípi az ellenség, megtalálja nála az eldugott levelet, felakasztják. A hadvezetőknek is egyéb gondjuk volt, mint a debreczenieket hogylétükről értesíteni, csak a derék Perczel Mór írt egy levelet a kormánynak, melyben valamennyi politikust mind hazaárulónak nyilvánít s szörnyen fogadkozik, hogy az egész dandárával egyenesen Debreczenbe fog nyomulni s ott mind valamennyinek hátrafelé fordíttatja a fejét. A sors szeszélye nem engedte e biztatását beváltania a druzsasága miatt, mivelhogy először az egyik druszájánál, «Mórnál» verték meg, azután meg a másik druszájánál, «Berczel»-nél.

Debreczen a szélrózsa minden irányában fedetlen volt: egy svadron ulánus összefogdoshatta volna egy éjjel az egész kormányt és országgyűlést.

A kitől legközelebb lehetett félni, az volt Schlick tábornok. Ő ott állt a Tisza mellett, fél napi járóra Debreczenhez s nem állt vele más szemben, mint egy szétzilált tömeg magyar. A mi tüzérfőparancsnokunk ugyan okos sztratagémát vélt elkövetni, a mikor a tiszafüredi hidat felgyújtotta. Hej, áldotta is érte Nyáry Pál! Leégetni az álló hidat, mikor végtől-végig be van fagyva a Tisza: ott jöhet át rajta az ellenség, a hol akar! S ha a jég olvadni kezd, hogy megy vissza a Tiszán a saját hadseregünk?

Olyan napok voltak ezek, a mikor Schlicknek egy ideájába került volna, hogy a magyar kormányt elfogja. De erről a rémes eshetőségről csak egy nagy emberünknek volt sejtelme: a rendőrminiszternek. Az ő számára ott állt a városháza udvarán éjjel-nappal befogva a négylovas szekér, hogy a mint a veszedelem jelentkezik, egyszerre vágatasson Galiczia felé, a merre szabad az út. Hogy útra-valóval is ellátta magát, arról már nyíltan beszéltek még az országgyűlésen is, a hol kérdőre fogták, minek váltott

be ötszáz aranyat a kereskedőknél? (Nyolcz-kilencz forint volt akkoriban az ára egy körmöczinek Kossuth bankókban.) Hanem hát ez csak a «minor summa» volt; majd a nagyobb tételről beszéljünk a Zichy-féle drágaságok napi-rendre kerültével.

Mi tehát nem tudtunk semmit. Hát hiszen a struccz fejének is jó dolga van, mikor eldugja a homokba.

Mit tehet ilyenkor a bús magyar? Előveszi a pasziánsz-kártyát s kivetí rajta, hogy győznek-e a magyarok? Hol ki jön, hol nem jön ki. Az asztalon nem vetheti a bús magyar a kártyát, mert ott a feleség rétestésztát nyujt; hanem az ágyterítón. Hát a mint már harmadszor is bukik a Napoleon grandpatiance, kemény kopogtatás hangzik az ajtón, kísérve kardesörömpöléssel. Ki jön hozzánk látogatóba? — Egy nyalka főhadnagy. Nem is ismerünk rá. — Csak a mikor kezét csókol a nőmnek s engemet megölel, akkor rivallunk fel: «hisz ez a mi Marczy fiunk! A kisebbik Lendvay Márton!» De hogy is ismertünk rá, mikor most már bajusza van. A bizony! Romeo elment katonának s lett belőle «pik-auf» főhadnagy.

— Honnét, édes Marczy fiunk?

— Hát a Klapka táborából. Hirt hozok a kormánynak a csatatérről. Jó hirt. Visszavertük az ellenséget a Tiszánál, most mi vagyunk odaát.

De azt a csókot nem lehetett volna megszámlálni, a mi a Marczy piros ábrázatját érte ennél a mondásnál: Megvertük az ellenséget!

Az első diadalhir! Hogyan történt? Miként történt? Azt azután a Marczy adta elő. Az ellenség már nyomult előre a befagyott Tisza jegén. De a magyar sereget most már nem az öreg «Kófi» vezette, hanem Klapka. A honvédek szuronysegezve rohantak az ellenségre s ott a jéghátán mérköztek vele össze. Az ellenség vére festette meg a jeget: visszaverték a mi eddig űzött honvédeink az osztrák veterán katonákat minden vonalon s most az egész hadtest a Tisza tulsó partján foglal már állást, támadásra készen.

Hogyan történhetett meg ez a csoda ? ! Nem az, hogy a magyar honvéd jól verekszik, mert az nem csoda ; hanem, hogy a magyar honvédet jól vezénylik, ez volt a nagy csoda !

Ennek a nyitját is megadta a mi Marczink.

Egy ütközet után, melyben csak a tüzéségünk és a huszárságunk viselte magát vitézül, Klapka, a vezér, egy temető árkában harmincz honvéd tisztet talált elbújva, a kik onnan lesték a csata kimenetelét. Klapka rögtön elcsapta valamennyit s helyükbe a szolgálatot híven teljesítő őrmestereket és káplárokat nevezte ki hadnagyoknak, főhadnagyoknak és századosoknak.

Azok az árokba bujók mind a honatyák protekciója mellett tisztí rangra emelt ficsúrok voltak : az ő gyávaságuk, tudatlanságuk volt az oka az eddig vallott kudarcoknak.

Néhány nap mulva a hivatalos Közlöny igen érdekes tartalommal jelent meg. Az első kolumnától kezdve az utolsóig, mind a négy oldalon, apró betűkkel szedve, csupa merő tisztí kinevezések. A magyar fővezérek kidobták a hadsoraikból azt a sok kényes járdataposót, a kiket kegyosztás tukmált a hadseregbe s helyettük kinevezték a tizedeseket, őrmestereket vezénylő tisztékké.

Radikális kura volt, de bevált !

† *Görgey-adomák.*

Jött azután több hirmondó is a magyar táborból, még Görgey seregéből is.

Schodelnének volt egy fia, a ki egy huszárezredben szolgált, mint főhadnagy, az került fel Debreczenbe, valami üzenettel a hadügyérséghez. Természetesen meglátogatta Nyáry Pált is.

Nyílt titok volt Nyáry Pál viszonya Schodelnéhez : évtizedek tették azt tartóssá. Nyáry bizonyára nőül is vette volna Schodelnét, ha az az akadály nem lett volna

köztük, hogy a művésznő férje még élt, imitt-amott lakozván a külföldön, a hol nem lehetett ellene válópört indítani.

Csak akkor került elő, a mikor Schodelné meghalt, akkor aztán élt is férji jogaival.

Schodelnének egy idősebb fia is volt, de ez még a mult évben föbelötte magát. Az ideálisták azt mondják, hogy boldogtalan szerelemből, a réaliták ellenben, hogy boldogtalan adósságok miatt.

A Schodel-fiú aztán sokat tudott beszélni Görgeyről, a kinek a kiséretébe volt beosztva, különösen arról a szigorú fegyelemről, a melyet a fővezér egész hadseregénél fentartott. Azon a fárasztó hadmeneten, melyet Budától a bányavárosokig vezényelt, megkövetelte a honvédtisztektől, hogy ki-ki ott masirozzon a közvitési élén s kiadta a napiparancsot, hogy senki a tisztek közül a tábort kíséző podgyász-szekerekre fel ne üljön.

Itt Schodel még egy drasticus sanctiót is elmondott a parancs ellen vétkezők büntetésére, de ezt a legilletéke-sebb körök megczáfolták, bár akkor közbeszéd tárgya volt: most nem jegyzem fel.

Maga a fővezér mindig nyeregben ült s végignyargalta az egész felvonuló hadoszlopot. Az ellenség hol elől támadt, hol hátul; ő mindig ott, a hol nagyobb a veszély.

Volt egy híres fekete paripája, másfél marokkal nagyobb minden rendes lónál, azon vágatott egyik csatából a másikba. Szárnysegédei, nyargoncjai alig birtak a nyomába érni.

Mikor aztán késő éjszakára megpihenhettek valahol, hirtelen elköltött frugális vacsorára, akkor sem következett a magyaroknál hagyományos poharazás. Az asztal más célra szolgált. A tiszt uraknak (mintha nem gyalogoltak, nem lovagoltak volna eleget egész nap) még be kellett bizonyítaniok, hogy mint tudják átugrani az ebédlő-asztalt félkezükre támaszkodva. Mind megtették. Hiszen kitanult tornászok voltak Görgey táborkari tisztjei. Végül

aztán maga a fővezér mutatta meg, hogyan kell ezt csinálni. Ő előbb a hüvelyk újjára, majd a mutató ujjára támaszkodva vetette át magát az asztalon keresztül. Ez imponált a katonáknak.

Egy hátvédi csatában, melynek célja volt a hadsereg felvonulásának biztosítása, maga is ott volt Görgey, az ellenség támadását visszautasító huszárcsapatot vezetve. Kiséretében volt szárnysegéde, a kit nagyon szeretett. Egy ellenséges kartácslövés, mely a lovasság közé csapott, azt szétzilálta, de egyszersmind Görgey hadsegédének lovát is leütötte; az összerogyott s lovasát is maga alá szorította. Görgey rögtön leugrott a lováról; a ló elfutott; ő maga a hadsegédéhez sietett, hogy azt kiszabadítsa a lóva alól. Akkor látta, hogy a lovas maga is halott, egy kartácsgolyó a homlokát fúrta át. Elszomorodva állt meg kedves fegyvertársa hullája előtt; észre sem vette elbúsultában, hogy az úton fölfelé közeledik egy ellenséges lovascsapat. De ott volt közelében egy vén huszárja, az figyelmeztette a veszélyre.

— Tábornok úr, a svalizsérék jönnek! Meneküljön.

De a ló elfutott a visszavonuló huszárok után.

— Üljön fel tábornok úr az én lovamra! — mondá a huszár. Értem nem kár, ha levágnak.

— Csak maradj a lovadon, — mondá Görgey, — nyújtsd a kezedet, aztán vágtsass.

Azzal megfogva a kezével a huszár kezét, a vágató paripa mellett oly óriási szökésekkel haladt Görgey előre, melyek a huszár ló ugrásaival egyenlők voltak s néhány perc múlva utolérte a huszárjait. Ott azután a lovát is megtalálta. Mikor aztán éjszakára pihenőt tartottak, Görgey a csákóját lecsatolva fejről, észrevette, hogy az keresztül van lyukasztva egy kartácsgolyó által s kirepült rajta.

— Miért nem két ujjnyival alább? — mondá szomorúan a magyar fővezér.

Egy derék ütközetben, a hol az ellenség ágyúütegei erő-

sen tüzeltek a harczvonalban felállított honvédekre, Görgey odalovagolt eléjük, nem törődve a feje fölött bűgő tekékkal. «Ne féljeteK, fiúk! — biztatá a fiatal harczosokat — Csak minden tizedik golyó talál, csak minden huszadik halál!» Abban a pillanatban egy ágyúgolyó elsodort egyet a honvédek közül. «És ha talál, az a legszebb halál!» S a honvédek kiállták bátran az ágyútüzet, míg a magyar ütegek elhallgattatták az osztrákokat.

Görgey kezdett mindnyájunk reménysége lenni.

A debreczeni Esti Lapok.

A debreczeni Esti Lapok történelmi nevezetességű tény volt. Még az országgyűlésen is tárgyalták. A kormány radikális tagjai követelték pörbe fogatását, a képviselőház megtagadta. Megvonták tőle a postai szétküldést, követelték a pénzbeli biztosíték letételét (a melyet egy lap sem tett le), rossz hírét költötték.

Jelenleg egyetlen egy példány van meg belőle az egész világon, a Nemzeti Muzeumban; a többit sietett mindenki elégetni, a kinek birtokában volt. Kemény Zsigmond sokszor ír emlékirataiban az Esti Lapokról; az én nevemet három ponttal meg egy ipszilonnal jelzi (. . . y). Mikor ő ezeket a memoárokot írta, akkor még javában folyt a nagy inkvizíció: nem akarta, hogy a hatóság kezébe kerülő jegyzeteivel engemet kompromittáljon. A haditörvényszék elé állított képviselők hosszú sorban azzal védekeztek bíráik előtt, hogy ki-ki az Esti Lapok munkatársának vallotta magát.

Ilyen Esti Lapokat pedig nem tudott a haditörvényszék kezeügyébe kapni. Egyetlen példány létezett belőle s az a közvádoló Kossalkó János birtokában volt. Kossalkó János az abszolutizmus régi hive volt; de jó szív, becsületes lélek. Azt mondá Kazinczy Gábornak: «Ha én ezt az egyetlen példányát az Esti Lapoknak a haditörvényszéknek által adnám, mindazokat, a kik az Esti Lapok munkatár-

sának vallják magukat, bizony súlyos várfogságra itélnék; hisz az Esti Lapok még jobban buzdította a magyar nemzetet az ellenállásra, a hadsereget a vitéz küzdelemre, mint a többi lapok s abban ugyan még csak árnyékát sem találni az osztrákokkal való egyezkedésnek.» Kossalkó tehát dugaszban tartá a maga egyetlen példányát s a haditörvényszék csak azon lapok után ítelt, melyek szakadatlanul hazaellenes, ellenforradalmi irányzattal vádolták a lapomat s — valamennyi vele tartó képviselőt (de sok munkatársam lett egyszerre!) felmentette. Csak Kemény Zsigmond nem hivatkozott, nem mentegette magát az auditor előtt azzal, hogy ő is írt az Esti Lapokba. Nem írt, de eszméket adott.

Kossalkó Esti Lapok példánya csak az ő halála után jutott hagyatékkepen a Nemzeti Múzeum könyvtárába, a hol most örök álmát aluszsza. Legyen neki könnyü a por.

De abban az évben, melyből emlékeimet tarlózgatom, kevésbé volt nyugodalmas sorsa az Esti Lapoknak.

De hát nem is akarta, hogy nyugodalmas legyen.

Két párt állt szemben egymással: a mérsékelt, a törvényesség, az alkotmány alapján álló, — s a radikális, a diktatúra után törekvő.

S olyat még nem látott a világ, hogy a mérsékelt párt legyen a támadó s a radikális a kétségbeesetten védekező.

Mert azok bizony már a kétségbeesés eszközei voltak, a miket Madarász ellenünkben használt.

Először keresztülvitte a marciális törvényeket, melyek szerint a legkisebb gyanúokra vértörvényszék elé állíthattak minden hazafit; s a ki egyszer ott állt, annak már löttek!

Azután elhatároztatá a képviselők purifikációját. A mely képviselő nincs jelen az országgyűlésen, az hazaáruló, annak a neve kitörleendő a képviselők sorából. (Ha ezt manapság vennék gyakorlatba!) Így lett Pázmándy Dénesből, Ghyecz Kálmánból hazaáruló.

Azután kinevezett Madarász ötven flamingót rendőrmiszteri hivatalnoknak. Ezeknek az volt a dolguk, hogy bejárják a vidéket s különösen a magyar hadcsapatokat s mindenütt elhíreszteljék, hogy a debreczeni országgyűlésen egy áruló párt grasszál, mely az osztrákkal mindenáron kibékülést s a magyar hadsereg elárulását tervezi.

Itt most félbe kell szakítanom az Esti Lapokról szóló feljegyzéseimet, hogy egy piaczi jelenetről emlékezzem meg.

Egy fagyos februári napon, a mint a megírott cikkekkel a zsebemben, bandukolok a nyomda felé, nagy népsokaságot látok a piacon. Nem csak látok, de hallok. Iszonyú lárma volt ezer meg ezer polgár torkaszakadtából. S a zsvajt magyarázták a felemelt öklök, melyek nem csak furkós botokat, de sőt baltákat, fejszéket és taglókat is forgattak a fejek fölött. Ilyennek én Debreczen népét még soha sem láttam.

Az összetódult néptömeg között látható volt egy félföldelű hintó, melyben egy férfi ült, bundájába rejtett arczczal; a bakon egy kocsis, a kinek nagy baja volt a lovaival.

Megszólítottam egy kurtasubás polgártárust:

— Vajjontén mi történjék itten?

— Voltaképpen semmi sem történjék, csak éppen az áruló Földváryt óhajtja a nép darabokra tépni.

Földváry volt az eszéki várparancsnok, a ki a rábizott várat, ostrom nélkül, védelem nélkül feladta az osztrákoknak, holott Mészáros Lázár előadása szerint még 2400 mázsa lőpora volt. Most ezt hozzák fogva Debreczenbe.

Ez még a debreczeni flegmának is sok volt.

Én láttam ezeket a dühtől lángoló arczokat, hallottam azokat az ádáz szidalmakat: soha e jelenetet el nem fogom felejteni. Osztozni akart a nép ennek az embernek a vércseppjein.

Ekkor egy hatalmas délczeg alak tört magának utat a

néptömegén keresztül. Ismerte mindenki: utat nyitottak előtte. Besze János volt, a nép kedvencz szónoka. Felhágott a hintóba s míg egyik kezével a néptömegnek csendet inte, a másik hatalmas tenyerét rátette a halálra kerecsent fejeére, kinek csak a prémes süvege látszott ki a bundagallérból. És aztán megszólalt azon a hatalmas döngő hangján, melyet az egész piac meghallhatott.

— Polgártársaim! Ezen ember itt oly országos nagy gonosztevő, a ki nem érdemes arra, hogy az önök tiszta kezei magukat az ő vérével bemocskolják! Ennek a bakó keze által kell kivégeztetni, itt ezen a piacon; rémitő példaadásul minden hazaárulónak! Engedjük őtet át a büntető igazság kezének!

S a debreczeni nép becsületére mondhatom, hogy ezen szónoklat után egyszerre elcsillapult a népharag: a fejszék, balták eltűntek a kurta subák alá. A hintót a nagy delikvenssel és Besze Jánossal együtt engedték rendén behajtani a városháza kapuja alá. Földváry még azután hosszú életet élt. Jó ember volt, csakhogy éppen nem találta fel a puskaport.

† Bem apó.

Igy nevezték el a katonái.

Őt is árulónak kiáltotta ki az ultrák sajtója, mikor Bécs ostroma után Budapestre menekült s egy fanatikus lengyel agyon akarta lőni, de golyója csak surolta a vezér fejét. A magyar kormány mégis kinevezte őt az Erdélybe küldött dandár fővezérének.

És Bem ezzel a hirtelen szervezett hadcsapattal két hónap alatt visszaszerezte Erdélyt, megverte Urbán tábornok hadseregét, kiüzte az orosz segédsapatokat, szétkergette az oláh lázadókat s elfoglalta Nagy-Szebent.

És minderről a hazafiak egy szót sem tudtak ott Debreczenben két hónapig! Február 28-án találjuk az első tudósítást a lapokban Bem viselt dolgairól. Azt bizonyosan valami futár hozta, nagy kerülővel, Bukovinán keresztül,

akkor aztán egész mondakör képződött a kis szürke generalis alakja körül.

Január közepén már Erdély közepén járt Bem tábornok, győzelmesen előnyomuló hadseregével. Ő maga kitünő vezér volt. Nagyon jól tudta használni az ágyúit; ha látta, hogy tüzei nem jól céloznak, leszállt a lováról s maga irányozta az ágyucsövet. Egy csatában az osztrák gyalogság, arczvonalba sorakozva, erős sortüzeléssel tartá fel a honvédeket. Bem egy huszárcsapattal rohamot indított az osztrák gyalogság ellen. Urbán seregének leggyakorlottabb csapatja volt az, egy zászlóalj gránátos. Ezek a lovassági roham ellenében egyszerre négyszöget alakítottak: az első sor térdepel, a második előrehajol, a harmadik áll s az elébbi vállán keresztül céloz fegyverével, gyilkos tüzelésre s vitéz szurony-csatára elkészülve. Ekkor a huszárcsapat hirtelen kétfelé szárnyal s a mögötte vágtató-repülő ágyuüteg rágyújt a kartácstüzelésre a tömegbe verődött gránátosok közé. «Oesterreichische Taktik», mondja Bem a tábornoki tisztjeinek. S ezuttal jól bevált az. Az ágyuütegtől szétrobbantott gránátosokat «rajta magyar!» kiáltással rohanják meg a honvédek: a szép gránátos zászlóalj felében ott vész a szuronyharcban s a csata végén a diadalmas honvédek úgy kerülnek vissza, hogy mindeniknek a fején ott ágaskodik a nagy medvebőr süveg.

Az öreg nem félt a fegyvertüztől. Úgy járt a legsűrűbb golyózápokban, mint a méhész a dongó méhei között: tudja, hogy őt nem szúrják meg. Az ellenségénél is az volt a hit, hogy Bemet nem járja a golyó.

No ha a golyó nem, majd talán a kard! — Egy osztrák dragonyos tiszt, három közvitézzel elrejtőzött egy hid alá. Az út azon vitt keresztül, melyen Bem tábornok közeledett a felvonuló magyar hadsereggel. Mikor a hid közelébe ért a vezér, egyszerre előrohant a mély árokból az osztrák kapitány s kivont karddal rohanta meg az elől lovagló tábornokot. Azonban ép oly gyorsan útját állták Bem tábornoki tisztjei s a vakmerő dragonyos tisztet és három társát

kegyetlenül összevagdalták: meg is ölték volna, ha Bem el nem csitítja őket. «Ne bántsátok a vitézeket! Bár nekem volnának ilyen merész katonáim!»

A vakmerő dragonyos tiszt neve volt Hepberger Oszkár: méltó, hogy a neve följegyeztessék: jó katona volt. (De a magyarok mégis csak jobbak voltak, a kik összevagdalták.)

A magyar tisztek között, kik Bemet e megtámadásnál hősileg megvédelmezték, ott volt a mi most is közkedvelt-ségű czimboránk is: doktor Csatáry Lajos, a ki még most sem ijedne meg két svalizsértől.*

A piskii hídnál mégis csak megcsipte Bemet egy gonosz csatatéri darázs. Az ellenség heves sortüzélése között osztogatá parancsait s a közben a felemelt kezén szétzúzta a középső ujját egy puskagolyó. A tábori felcsér rögtön ott termett a vezérnél, segédeszközeivel. Bem le sem szállt a lováról az operáció alatt. «Se baj, mondá, csak egy fölösleges ujjammal kevesebb». — S engedte a szétroncsolt ujját amputáltatni — s aztán folytatta a vezénylest.

Tudott kedélyes is lenni a hős vezér. Egyszer eléje hoztak egy elfogott szász legionáriust, vitéz tagját annak a nagyszebeni legiónak, mely magát «Löwen-Legionnak» nevezte s jelvényül oroszslánt viselt a sisakján. A fiatal vitéz nagyon meg volt illetődve s nem birta balsorsa fölötti könyeit visszatartani. Bem apó megvigasztalta a jámbort. Az ő ismeretes lengyel selypítő kiejtésével mondá: «wájnye nyikt májn lyiber Lyöwe» s szabadon bocsátá haza a mamájához a kedves fiút.

Ha furcsa volt Bem apó német beszédje, még furcsább volt a német hallása. Mikor a magyar kormány a nagyszebeni diadalnap után megküldé Bemnek a vitézségi érdemrendet, annak az átadásával Németh ezredest bizta

* Ez pedig nem általam gyártott banális frázis; nekem mondta ezt nem régiben egy falusi polgártárs, ki valami ügyében nálam járt: «nagy jó uram, még most sem ijedne meg két svalizsértől.» Ez nekem jól esett. (J. M.)

meg (Németh Bercezi képviselőnek az atyját). Az mondott is neki — ékes német nyelven — egy szép frázisokból összeállított dikciót, a mit az öreg ellenvetés nélkül hallgatott végig. Csak midőn vége volt a beszédnek, akkor mondá: «nagyon sajnálom, hogy nem bírom a szép hangzatos magyar nyelvet és így egy szót sem értettem belőle». Tehát a lengyel vezér azt hitte, hogy ez a huszárezredes most magyarul szónokolt előtte — a kiejtése után. Ekkor azután az ezredes elővette tarsolyából az irást s abból igyekezett a szöveget lehető német akcentussal előadni. De mikor odaért benne, hogy «die tapfere polnische und deutsche Legion», rácsapott az öreg az írásra:

«Ik (leirhatatlan szó) auf die polnisze, und deutze Legion! Nur der Ungar und der Szekler ist Soldat!»

Németh ezredes aztán nem tehetett mást, mint hogy (tiz évvel öregebb volt Bemnél) megcsókolta azt a magyar szabadságért megcsönkített drága kezét . . .

. . . De legemlékezetesebb mondása (együttal tette) volt Bem apónak, a mit a piski-híd előtti nehéz ütközetben hangoztatott:

«Ist die Brukken ferloren, Siebenburgen ferloren.»

Ezzel fordította meg az egész hadjárat sorsát.

A többi fel van jegyezve a történelemben.

Hősök.

A mig Bem Erdélyt visszahódította, az alatt Görgey is végrehajtá azt a csodával határos kerülő had-utját a bányavárosokon keresztül felső Magyarorszáig s onnan le a Tiszáig, folyton harczolva hol elől, hol hátul támadó ellenséggel, egy helyütt régi bánya alagutján át kerülve meg az ellenség erős hadállását. Bekoronázta a hadjáratot a branyiszkói szoros emlékezetes megostromlása, mely egyike a legremekebb hadműveleteknek. Guyon Richárd (az angol nemes) volt ott a vezér, Schultz ezredes az alvezére. Ez a kitünő katona a császáriaktól lépett át a ma-

gyar hadseregbe, egészen süket volt, csak az ágyusztót hal-
lotta meg, hanem kommandirozni tudott. Branyiszkó el-
foglalása után első dolga volt a városban bált adni s arra
a város előkelőségeit meghívni. Dob, trombita volt elég a
tánczenéhez. Mikor legjobban folyt éjfeltájon a táncz
(tisztjeink úgy járták, mintha nem is ők vették volna be
aznap az ellenség tizenkét hadállását, hegynek fölfelé ro-
hanva), jön sietve a segédtiszt s jelenti, hogy az ellenség
az éj sötétjében rohamot intézett a táborozó csapatok el-
len: ágyuzás hangzik... «bocsánat, hölgyeim, — mondta
Schultz — egy kis kontratánczunk lesz, tessék addig fagy-
laltozni, mindjárt visszajövünk.» S azzal hirtelen felkö-
tötték kardjaikat a vitézek és siettek oda, a hol az ágyu
dörög. Rövid időn elhallgatott az, az éjjeli támadást visz-
szaverték, a tiszték visszatérhettek a bálba: «No már most
hölgyeim, folytathatjuk a tánczot, hogy volt hogy?» Ez a
Schultz sok érdemet szerzett a hadjáratban, magyar elő-
nevet kapott a német mellé, Báthory.

Még többet tudott beszélni a szájhagyomány Guyon
Richárdról, a ki a csatamezőn nem ismerte ezt a szót:
«lehetetlen». A melyik tisztje azt mondta a rábizott fel-
adatra, hogy az lehetetlen, annak pisztolyt szegzett a hom-
lokára s aztán mindjárt lehető lett.

A mint Görgey serege egyesült Klapkáéval, a magyar
kormány rögtön Debreczenbe hívatta Guyon Richardot s
megbizta Komárom vára parancsnokságával.

Komárom várában baj volt. Rémhírek jártak Makk
tüzérfőparancsnok árulási szándékáról s Majthényi vár-
parancsnok ingadozásáról.

A mult nyáron alkalmam volt Majthényival személye-
sen találkozni. Kossuth küldött hozzá azzal az üzenet-
tel, hogy küldjön haladéktalanul gyakorlott tüzéreket az
Ausztriába betörő magyar hadsereghez.

Soha sem felejttem el azt a képet, mely akkor elém tá-
rult. Szülővárosomat láttam — háromnegyedrészben le-
égve: a város tornyai mind tető nélkül meredeztek a rom-

tömeg közül, egyedül a kálvinisták tornyának veres fedele állt még épen. A dobogóhid is le volt égve s a hajóhid a szőnyi csillagházától egyenesen a várhoz vezetett; magánfogatnak csak felsőbb engedély mellett volt szabad rajta átmenni, gyalog kellett átmennem. És én nekem nem lehetett a rommá dőlt szülővárosba bemennem; nem volt szabad megnéznem, hogy hát a mi házunk nem égett-e le? Az édes otthon! — Nem égett le — akkor. Éppen annál a keresztutcánál találta a határát a pusztító tüzvész. Sietnem kellett: minden óranegyed drága volt most. Más oka is volt annak, hogy nem lehetett annak a háznak az ajtaján belépnem. Az az én erőszakos szívem, mely választani tudott a szerető és az anya között. Egyenesen a várba siettem, felkerestem a várparancsnokot: átadtam neki Kossuth levelét. Olyan közel vitte a szeméhez, a mennyire az orra engedé. Soha sem láttam a Majthényinél nagyobb orrot. S a fiziológusok azt mondják, hogy a nagy orr a hűség szimbóluma.

Azt mondta a várparancsnok, hogy csak forduljak meg a sarkamon s menjek vissza, a honnan jöttem: tüzért nem ad kölcsön, az egész várórségben ezek az egyedüli katonák; a többi ujoncz, nemzetőr, az utóbbiak szörnyen zúgolódnak, hogy ők nem állják ki ezt az ostromot; nem az ellenség ágyutüzét, mert az még nincs, hanem az irtóztató sok poloskacsipést a kaszamátákban. (Tény.) Én tehát elmehettem egyetlenegy pattantyus nélkül.

No hát ennek a derék Majthényinek az arczában nem talált Kossuth elég lavateri garancziát: kinevezte helyébe Guyon Richárdot.

Az eszéki vár példája elijesztő volt.

Másnap aztán valamennyi Debreczenben megjelenő hirlap mind hozta homlokán az örvendetes hirt, hogy Guyon Richárd kineveztetett Komárom városa parancsnokának. Csak az Esti Lapok nem hozta.

Tyhű! De dühös lett erre a vitéz tábornok. Odarohant Nyáry Pálhoz. Szidta a kormányt, meg az ujságírókat:

«Már most hogy jussak én be Komárom várába, mikor az ujságban kihirdetik, hogy engem neveztek ki várparancsnoknak?»

Hát biz erre az élelmes ujságíró nem szokott gondolni, annak csak arra van gondja, hogy a publikumnak érdekes ujdonsággal szolgáljon, a mi megéri a három krajczárt.

Az aztán egy valóságos regényfejezet, hogy mi módon tudott Guyon Richárd Ó-Gyalláról a körülzáró ellenségen keresztül a várba behatolni.

Ott persze a legziláltabb állapotokat találta. A parancsnokok elnézték, hogyan foglalja el az ellenség az ujszönyi monostori magaslatot, a honnan aztán a bombáival eláraszthatta a várost és a várat. A hajléka romjaiból is kiűzött lakosság a «zigánymezőn» tanyázott, vásári sátorokban: odáig nem értek el a bombák. A tiszt urak pedig bálákat rendeztek a várban, a bombamentes kaszamáták termeit használva fel a mulatságra. Az ellenség bombázhatott, a hogy kedve tartá. Egy ilyen alkalommal gyújtá fel egy bomba a mi eddig épen maradt apai házunkat. Maga Guyon sietett oda a honvédekkel az égő ház tetejét leveretni, hogy a plafond be ne égjen. Az osztrák schrapnelrel lövöldöztetett a bátor tüzoltókra.

A vidám tisztekkal pedig azt tette Guyon, hogy ő is bált rendezett a számukra; de nem a rekedt levegőjű bástyabolthajtások alatt, hanem fenn a bástya tetején, teljes kivilágítás mellett, török muzsikával. Az ellenség lőhetett a tánczolókra a bombáival és gránátjaival, a hogy csak az ágyu torkán kifért. Így szoktatta hozzá a gavallérokat az ágyutűzhöz.

A socialismusról.

Szemelvények a Debreczeni Esti Lapokból. Saját czikkeim.

Nyiri levél.

Ides kedves drágalátos uram öcsém.

Minthogy maga rászabadított, hogy most már a postán

is irhatok, hát többször alkalmatlankodom ezután a leveleimmel. Ha tetszenek, jó, ha nem tetszenek, gyujtson párára velük.

Hát a mint kijöttünk az Egyenlőségtől, beültünk egy kávéházba, melyiket Körnek hinak, és a melyik tulajdonképen fürdő.

Egy ideig csak néztem, hogy játszanak ott a haza atyjai. Egy-egy marék aranyat tettek fel olykor egy blatra, s egyik-egyik kormánybiztos elvesztett egy ülő helyében annyit, a mennyit egy hadsereg három-négy nap alatt megbír koplalással.

Volt ott egy katonatiszt, kitől egy képviselő elnyert egy óra alatt kilenczezer pengőt. Képzelem, hogy várják ezt a tisztet most a hadseregnél; az ezred pénze volt, a mit elvesztett.

Egy úr ült ott mellettem s iszonyú vörös toll lévén a kalapja mellett. Kérdém tőle, hogy hát ő nem vesz részt ez ártatlan mulatságban?

— Soha! felele ő nemes páthosszal: még kártyában sem akarok játszani királyokkal, mert én republikánus vagyok.

— Az Isten éltesse! ugyan magyarázza meg én nekem, mi az a reszpublika?

— Reszpublika az, midőn nincsen király és Madarász László a rendőrminiszter.

— Tisztelem az urat. És ez másutt is így van?

— Elannyira, hogy reszpublika lehet királylyal, de nem Madarász nélkül.

— Hát ez a vörös toll is azt jelenti, kérem alássan?

— Nem! Ez többet jelent. Ez a vörös republikánusok jelvénye.

— De hát mitől légyenek azok vörösek?

— Nevezik őket hegyi pártnak is, socialistáknak, föderalistáknak és communistáknak.

— Mi ezekről a természethistóriában semmit sem tanultunk. Nem világosítana fel róluk?

— Szívesen, socialisták vagyunk mi, kik azt tartjuk, hogy minden ember testvér.

— Akkor nekem meg sem szabad házasodnom, nehogy a testvéreimet vegyem nőül.

— Természetesen. Igaz proletáriusnak nem is szabad tisztességes nővel ismeretségben lenni.

— De hisz ez conspiratio lesz az emberi nem ellen.

— Oh dehogy, csak az asszonyok emancipatiója. Ne legyenek ők többé a férjeiknek rabszolgái, hanem szabad legyen nekik is hivatalt és vörös pántlikát viselni, háborúba menni, magukat képviselőknek választatni, sarkantus eszimat viselni s más afféle.

— Hát a gyerekeket ki fogja nevelni ?

— A státus.

— Még tán szoptatni is a státus fogja ?

— Biz igen. — Továbbá föderalistáknak neveztetünk mi, kik republikákat akarunk alakítani a nemzetiségek követelése szerint.

— Hm ! Hát aztán ha egy országban négyféle nyelvű emberek laknak ?

— Az mind külön reszpublika fog lenni négy elnökkel.

— Hát ha egy vármegyében van négyféle nyelvű népség ?

— Abból a vármegyéből is négy reszpublika lesz, négy viczispánnal.

— De kérem, ne haragudjék rám : hát ha egy faluban van négyféle nyelvű lakosság ?

— Abból is négy reszpublika lesz, négy bíróval.

— Értek mindent. Hát azok a communisták kik legyenek ?

— Mi vagyunk azok, kik azt tartjuk, hogy minden ember vagyona közös.

— Üm ! (E szavakra a zsebemre tettem a kezemet s kezdtem odább húzódni a rendkívüli férfiútól.)

— Mert nem illik, hogy egyik embernek sok legyen, a másiknak semmi. Tehát attól, a kinek sok van, elveszszük, s felosztjuk annak, a kinek semmije nincs.

— Hátha az úr aztán a maga részét itt egy blatra felteszi s elveszti, akkor az úrnak megint semmije sem lesz.

— Akkor megint újra osztozunk.

— Vagy — úgy?

Én is szedtem nagy hirtelen a sátorfámat s uzsgye főré elosontam onnan, nehogy valaki illetén szent elveknél fogva a köpönyegemet elvegye, s azóta, ha találkozom az utcán vörös tollal, ha nyakig érő sár van is, átgázolok a tulsó oldalra.

Mérei Mór nem egy ember: Mérei Mór két ember.

Egyik Mérei Mór a pecsétőr, másik Mérei Mór az őrnagy.

Mérei Mór az egyik kezével pecsétel, másikkal a hazát védi. Egyik zsebébe a pecsétőri, másikba az őrnagyi fizetést seprévén.

Nemrég történt, hogy Mérei Mór felölté nemzetőrnagyi pléhgalléru dolmányát, tetejébe a szőke kaputot s elméne Duschekhez, ki a minden pénzeknek az ő őriző sárkánya, ülvén az ország kincsein s oppugnálván mindenkit, a ki azokhoz akar nyúlni.

— Uram, én Mérei Mór vagyok, a pecsétőr, kérem a fizetésemet.

Azt megkapta, el is tette.

Ekkor a pecsétőr leveti a szőke kaputot, mondván: «van szerencsém Mérei Mór urat bemutatni, az őrnagyot, kérem a fizetésemet».

— Kérem alássan, mond a thesaurorum magister, erre most nem érek rá, hanem holnap majd inkább. Ne is méltóztassék magának fáradni, csak küldjön el egy káplárt a zászlóaljából azért a kis pénzért.

Hosszú lőn erre a képe mindakét Mérei Mórnak, a pecsétőrnek szintúgy, mint az őrnagynak.

— Kérem alássan, csak egy akkorka kis káplárt küld-

jön el a zászlóaljából, mint a kis ujjam, ne nagyobbat, annak is kiadom.

Mérei Mór — az őrnagy — azóta nagy gondolkozóba esett, ha valjon voltaképen létezik-e a világon olyan zászlóalj, a melyikben ő az őrnagy?

★

Magyarázataul szolgál ennek a szatirának az a tény, hogy a kormány a hozzá hű képviselőket, a kiket a miniszteri hivatalba nem tudott tenni, kinevezte őrnagyoknak.

Hogy az ilyen darázscsipésnek mi lett a következése, azt elképzelheti, a ki tudja, hogy Mérei Mór felesége volt Kossuth Lajosnének legbensőbb barátnéja (a hogy ezt Kemény Zsigmond is felpanaszolja).

† *A Dembinszky-epizód.*

Nehéz ezt a zürzavaros szakaszát a magyar szabadságharcznak megérteni, ha azt az utókori szemlélő a krónika nyomán fürkészi. A végén kell kezdenünk ezt a történetet, hogy világosságot derítsünk benne.

Volt a magyar hadseregnek egy lengyel hadvezére s annak egy hadjáratí terve, a mit senkinek sem akart megmutatni, még a parancsnoksága alatt levő hadtestvezetőknek sem.

Miért kellett ezt a lengyel hadvezért, Dembinszkyt, a magyar hadsereg élére állítani, mikor itt volt már Görgey, a ki zseniálisan végrehajtott hadművelésével bebizonyította hadvezéri hivatását s a kit a hadsereg bálványozott? Hát erre rövid a felelet. «Épen azért». Kossuth féltette tőle a hatalmát. Ezért kellett Dembinszkyt behozni s az ő főparancsnoksága alá rendelni Görgeyt, Klapkát, Damjanichot, Perczel Mórt.

Görgey alávetette magát a kormányelnök rendeletének s napiparancsában engedelmességre hívta fel a hadsereget a kinevezett hadparancsnok iránt, «ki, mint állittatik,

nagy győzelmeket vívott ki és folytonos diadalok között öszült meg».

Görgey bizonyosan jól ismerte az 1831-iki lengyel forradalom történetét s így nem a «mint állítatik» szóban, mint inkább a győzelmek és diadalok emlegetésében található az irónia. Dembinszky, mint dandárparancsnok, valódi hősi ellenállást fejtett ki Osztrolenkánál túlnyomó orosz haderővel szemben s a vesztett ütközet után, midőn a fővezér elestével az egész lengyel ármádia a porosz határon átmenekült, ő a maga dandárjával az egész orosz haderőn keresztül nagy kerülővel eljutott Varsóba, a mit a hadászat diadalszámba vehet. — Csakhogy ugyanazt a bravúrt, a mit Dembinszky megtett egy dandárral, Görgey végrehajtotta egy egész hadsereggel. Aztán Dembinszky hadi ténye nem használt Lengyelország és a szabadság ügyének semmit: az orosz csak elfoglalta Varsót; míg Görgey hadviselete egyenlővé tette a magyar hadsereget az osztrákkal, képessé a döntő mérkőzésre. És végül Dembinszky megöszült ugyan 31 óta, de nem diadalok között, míg Görgey ugyan nagyranőtt folytonos csatákban s a fiatal hadseregnek fiatal vezérre volt szüksége.

Legnagyobb baj volt az, hogy Dembinszky teljesen ismeretlen volt a rábízott hadsereg mivoltával; nem ismerte annak alkatrészeit: ki a régi katona? ki a honvéd? ki az önkénytes? kik azok a vörös sipkások? és mit lehet rábízni az egyes alvezérekre? Különösen nem ismerte pedig a terrénomot, melyen hadjáratot kellett megkezdenie; csak a térképen számította ki a terveit.

Így vezette az ötvenezer főnyi magyar hadsereget (melyben elindulásakor 7000 huszár volt látható egy csapatban; egy kis földrengés volt, mikor az megindult).

Már a diszpozícióknál sok hibát követett el a fővezér. De azt mind helyrehozta a hadsereg lelkesedése. Kápolnánál esett meg a derék ütközet Windischgrätz hadseregével. Katonáink, honvédeink derekasan nyomul-

tak előre, tüzérségünk remekelt, huszárjaink vitézül harczoltak az ellenség nehéz vasasregementjeivel. S mikor legnagyobb lelkesedéssel halad előre a magyar hadsereg, Dembinszky egyszerre csak takarodót fúvat s mintha minden ponton meg volna verve a hadserege, visszavonulást parancsol a Tisza bal partjára; még pedig olyan irányban, a hol út nélkül, mocsarakon, árkokon keresztül kellett a seregnek ágyúival, podgyász- és élelmi-szekereivel, ezer veszedelem között átgázolni; a honvédek a vállukon czepezték a sárba rekedt ágyúkat; élelmezésről persze szó sem volt.

Erre a megfoghatatlan manőverre valamennyi magyar hadtestparancsnok fellázadt s felmondta Dembinszkynek az engedelmességet. Görgey a maga hadtestével, Dembinszky parancsa ellenére, átvonult Tisza-Füredre; a parancs úgy szólt, hogy Görgey hadteste maradjon Poroszlón az üldöző ellenség feltartóztatására; egy keskeny töltésen kellett volna felállani a seregnek, jobbról-balról árvíz; az ellenség leágyúzhatta volna védtelenül.

Teljes volt a felháborodás a magyar tisztek között.

Az országos biztos, Szemere Bertalan, mint ilyen és a kormány tagja, haditörvényszéket hívott össze s arra beidézte Görgeyt és Dembinszkyt.

Görgey hidegvérrel mondá el (tubákos szelenczéből egyet-egyet szippantva) nehéz vádjait a fővezér ellen, előre-bocsátva, hogy ha ő volna Dembinszky, Görgeyt rögtön főbelövetné.

Dembinszky e vádak alatt dühös volt, felugrált a székről; de egyebet nem hozott fel állása védelmére, mint azt, hogy ő az egész visszavonulást előre kiszámított haditerve szerint intézte.

Görgey erre azt kívánta, hogy közölje a fővezér ezt a haditervét két magyar tábornokkal. Dembinszky ettől még dühösebb lett: «Senkivel sem! És ha a sipkám tudná a haditervemet, azt is a tűzbe dobnám».

(Én Nyáry Páltól hallottam Dembinszky ezen mondásá-

nak indoklását is, a mit Kemény nem jegyzett fel. Azt mondá: «én egy titkárt hoztam magammal, a ki megérkezésem napján minden rábizott irataimmal átszökött Windischgrätzhez!» — Hát a következtetés volt a hibás: azért, hogy egy éhenkórász ficzkó árulóvá lett, a lengyel hős a magyar hadvezéreket is képeseknek hitte az árulásra.)

Ezt a kivánságot megtagadva, Dembinszkyt a kormánybiztos Szemere letette a fővezérségből s helyébe Görgeyt nevezte ki a magyar seregek fővezérének.

... A szolnoki diadalmas ütközet után, melyet Damjanich és Vécsey vívtak ki s melyből több érdekes adat van nálam feljegyezve, aztán Dembinszky is előadta a maga rejtve tartott haditervét. — E szerint az ő stratagémája az volt, hogy ő megütközik Kápolnánál Windischgrätz-zel. Úgy tesz, mintha verve volna s visszavonul a Tisza mögé. Windischgrätz üldözni fogja egész hadseregével. Ezalatt Szolnoknál előtör Damjanich, kiveri az ottani hadállásából az osztrákot, Dembinszky aztán a Tisza balpartján dandáronkint utána küldi a tiszai sereg zömét, míg az Windischgrätz hátába kerül, elvágja annak az útját Budapest és Bécs felé s kapitulációra kényszeríti a körülfogott osztrákot.

Hát ez igen szép haditerv volt a mappán. Csak az volt a főhibája, hogy nem ismerte a tervező a Magyar-alföld viszonyait. Hogy itt hóolvadáskor, tavaszviznél a Tisza balpartján az utak járhatatlanok; azokon ágyúval végig-gázolni nem lehet. Ezt az ordináncz káplártól is megtudhatta volna, ha — kérdezte volna.

De még nagyobb hibája volt e tervnek az, hogy az ellenség nem egyezett bele. Windischgrätz dehogy üldözte a magyar hadsereget a Tiszáig. Kápolnától megsürgönyözte Bécsbe: «Sieg über Sieg!» A magyar sereg meg van semmisítve — s azzal szépen visszahúzódott a gödöllői, isaszegi halmokig. S ezzel Dembinszky terve teljesen megzapult.

Görgeynek merész föllépése, valamint Szemere intézkedése nagy felháborodást keltett Debreczenben.

Akkori emlékeimet megerősítve találok Kemény Zsigmond emlékirataiban. Kossuth nagy indulatba jött: a táborba készült indulni, barátjai előtt fenyegetőzve, hogy Görgeyt főbe fogja lövetni (Kossuthnak volt már akkor rendes lövészekből álló testőrgárdája, mely útjában kísérté); Kossuthné pedig kétségbe volt esve. Sírva mondá Batthyány Kázmérnak: «oda vagyunk, az az istentelen Görgey megöleti az én Lajosomat».

Nagy és általános volt aztán a meglepetés, mikor harmadnapra Kossuth visszatért a táborból (mely már akkor a Tiszántúl foglalt hadállást) s rögtön zárt ülést hirdetve, abban a képviselők előtt Dembinszkyt a legsúlyosabb kifejezésekkel illetve, jelenté, hogy a fővezérséget Görgeyre bizta.

«Mi történhetett a táborban, hogy Kossuth ennyire kénytelen lőn maga-magát lealázni? Azt én nem tudom». Így ír Kemény Zsigmond.

Hát én tudom.

Székely Józsi irótársunk segédtsízt volt Görgey mellett, ő beszélte el.

A flamingók a táborban is azt a hírt terjesztették, hogy ha Kossuth Görgey kezeügyébe kerül, onnan élve meg nem szabadul, ott orvgyílok vár reá. De Kossuthnak volt bátorsága Görgeyvel egy földél alatt aludni. Csárda volt biz az: a benyilót rendezték be Kossuth számára éjjeli nyughelyül. S az ilyen útféli csárda ajtajának a závára nem valami biztos. Éjjel valami neszt hall Kossuth az ajtaja előtt. Fölkel, kitekint az ajtón. Hát ott látja Görgeyt a földön aludni, bundába takarózva, keresztben fekvé az ő ajtaja előtt. Maga a fővezér volt az, a ki Kossuthot éjszaka megőrizte.

Ez lehetett az oka a nagy kedélyfordulatnak.

Ebben bizony megnyugodott az alsó és felső ház. De nem a legfelsőbb ház : az asszonyok háza. Kossuthot könyzaporok fogadták odahaza. Így maga fölé emelni Görgeyt!

Két nap mulva aztán Kossuth megint titkos ülést hívott össze s ott kodiczillusát adta az előbbi rendelkezésének. Ő Görgeyt csak a kápolnai ütközetben harczolt hadsereg fővezérévé nevezte ki, de nem egyúttal a Damjanich, Kiss Ernő, Vécsey vezénylete alatt egyesült aldunai hadseregévé is. Minthogy azonban a két hadseregnek mégis kívánatos az egységes vezénylet, tehát ezennel kinevezi mind a két hadsereg fővezérévé Vetter tábornokot. És így Görgey megint kapott egy fölötte álló parancsnokot, a kinek engedelmeskedni tartozik.

A képviselők a zárt ülésben nagyot hallgattak erre az előterjesztésre. Senkinek sem volt disznószíve az ellenmondásra.

Vetter különben igen derék katona volt, nagy szervező tehetség, a ki, ha Görgey alatt szolgált volna, mint alvezér, még fényesebb nevet vívott volna ki magának. Azt is el kell róla ismerni, hogy helyzetével nem élt vissza s Görgeynek a hadműveletében nem akadékoskodott.

A katonákat azonban meg kellett nyugtatni. Erre tudvalevőleg a legcélszerűbb módszer az ünnepélyes parádé, kitüntetés, feldíszítés.

Az országgyűlés elhatározá, hogy magyar katonai érdemrendet alapít meg, mely áll egy ércz-babérkoszorúból, közepén a kettős kereszttel, hármassalmon ; az elsőrendű aranyból, a másodrendű ezüstből, veres szalagon. Honvéd hadastyánaink mellén ma is látjuk még ez utóbbiakat tündökölni.

Ezen érdemrendek ünnepélyes kiosztására hívta össze Kossuth az összes magyar tábornokokat Debreczenbe. Ráérttek. A szolnoki nagy diadal után Windischgrätz herczeg azt mondá, a mit a székely góbé : «csak hallgatom, hogy mi puffog oda hátul: egyszer hátra nézek s akkor látom, hogy engem ütnek».

Tehát együtt voltak mind a tábornokok a városháza tanácstermében, teljes díszben, csak Görgey nem volt ott. Számára egy asztalkára volt letéve az elsőrendű koszorús érdemjel, melyet majd a czeremóniánál jelenlevő képviselők fognak neki deputációban helyébe vinni.

Hát egyszer csak betoppan a terembe maga Görgey, úgy, a hogy a parasztszekérről leszállt, a hogy a katonái látták a táborban. Lábszárain czombig érő csizmák, hegyes sarkantyúval, térdig sárosak, mentéjén az arany gallér veres a kopástól, a két könyökén két tenyérnyi folt, tiltul odaöltögetve ; feje kopaszra nyirva, orrán szemüveg.

Láttára mindenki elbámult, legjobban maga Kossuth. Nem várták az ünnepségre. Pedig Görgeyt nem a parádé hozta ide, hanem az új hadművelet tervét jött közölni Kossuthtal.

De Görgeyt is meglepte ez a fényes társaság: félrehúzódott a nagy kályha mellé, a hol egy ismerősre talált, Kovács Lajos képviselőre, a ki rövidesen értesítette őt nem csak a mai ünnepélyről, hanem a tegnapi zárt ülésről is, melyben Vetter fővezérré kinevezését elhatározták.

Egyik tábornok, Kiss Ernő, iparkodott Görgeyvel beszédbe elegyedni ; de Görgey tudomást sem vett róla. Kiss Ernő méltatlankodva panaszolta Kovács Lajosnak, hogy még csak meg sem akarta őt látni: «hab doch hundertzehn Kanonen vom Feinde erobert».

Kossuth, egy orátori szépségekben gazdag szónoklattal vetett véget e feszült helyzetnek s aztán következett az érdemrendek kiosztása. Kossuth mindegyik tábornoknak sajátkezüleg tűzte a mellére a kitüntetés jelvényét.

Utolsónak maradt Görgey. Azt Kossuthnak kellett fölkeresni.

A többi kitüntetett hősökhöz mind intézett a kormányelnök egy megillető hangzatos mondást. Görgeynél suttozásra szállt alá a hangja, de a mögötte álló képviselők hallották azt : «az Istenért, ne nehezteljen rám». — Görgey hidegen meghajtotta magát és hallgatott.

Még aznap visszatért a táborba.

Ezt a jelenetet mindenki megtudta.

... Van egy régi magyar közmondás: «a kibékült jó baráttól őrizz meg, Uram, minket!» — Hát még a kibékített s újra megharagított jó baráttól!

† *A szolnoki ütközetből.*

Ez volt a szabadságharcz egyik legfényesebb fegyverténye.

Egy erős hadállás, melyet széles folyóviz véd, melynek mind a két partját erős sánczokkal, ágyútelepekkel megrakva, az osztrák hadsereg legjobb ezredei tartják megszállva, a két fortifikáció híddal összekötve; hogy ezt a bevehetlenné látszó hadállást egy forradalmi hadsereg néhány órai harc után rohammal bevegye, ez csaknem egyedülálló a hadviselések történetében.

Huszárainknak nem kellett híd, hogy a Tiszán átkeljenek, átusztattak rajta lóháton; a magyar honvédek nem sok löport vesztegettek, mindjárt rohamra mentek. A szegedi ujonczzászlóaljnak még nem volt puskája, csak kasza volt a kezében, s ezzel a kaszával rohanták meg az ellenség ágyúütegét. Fél karjával eltakarta a szemeit a honvéd, hogy ne lássa a gyilkoló tüzelést, s levágta, a kit kaszája ügyében talált, elfoglalta az ágyúüteget.

S a mit a vörös sapkások, a III-ik zászlóalj vitézei elkövettek a harcban, az egy hősköltemény. Ők rohanták meg szuronyszegezve a szolnoki utcái harcban az osztrákok legkeményebb hadsapatját, a Hardegg-kürazirokat és a Zagyvába szoríták. El is hullt közülök hatvankét jó vitéz.

De az osztrákok halottainak száma, kiket a győztes magyarok eltemettek, ezernyolczszázkilenczvenre ment; sebesültjeiket egész szekérsor szállította Pestre.

Egy foglyul esett osztrák tiszt így szólt: «Olyan rohama látni, mint a vörös sipkásoké volt, elfelejthetetlen;

azok a szikrázó szemek, azok a megölő arcok, az ellenállhatatlan szuronydöfések leirhatatlanok».

Egy ősz lengyel őrnagy pedig, ki a magyar hadseregnél szolgált, ezt mondá :

— Én sok és nagyszerű csatákban voltam. Részt vettem a lipcei ütközetben, küzdöttem a Borodinónál, Osztrolenkánál; de oly viadalt, mint itt, nem láttam sehol. Én ismertem Napoleon ancienne garde-ját, a lengyel lándzsásokat; de ezek túltesznek rajtuk. Az valami emberfölötti, valami neme a szent dühnek, a melylyel ezek az ellenségre, a halállal szembe rohannak.

Ennek a zászlóaljnak az első századát Gyurmán Sándor, a Közlöny szerkesztőjének a testvére vezette. Ezek foglalták el a legelső ágyúkat az osztrákoktól.

Az ütközet után Damjanich végig lovagolt a vörös sipkások hadsora előtt, kalpagját levéve előttük. Nem volt szokása a beszéd tartás, de most mégis mondott egyet :

— Fiaim, kevesebben vagytok, mint ez előtt fél nappal. Megérdemelnétek mindnyájan, hogy tisztekké legyetek. De hol volna akkor nekem a harmadik zászlóalj?

Azután azt kérdezte a vezér a vitézekről, hogy kik voltak azok, a kik az ágyútelepet elfoglalták? Kitüntetés vár reájuk.

— Kötelességünket teljesítettük, semmi egyebet! — kiálta egy a legények közül és senki sem állt elő a kitüntetés elfogadására.

Hát még a huszárokról mennyi hőstettet írt fel a napok története! Arról az őrmesterről, a ki egymaga tizenkét vasast levágott, s ezért ott a csatatéren azonnal hadnagygyá avattatott a fővezér által. Beszéltek róluk azok az irtóztató sebek, miket ellenfeleiknek osztottak. Egy vasas tisztnek úgy volt keresztül szúrva a mellvértje, hogy a kard hegye a hátán jött ki; egy másiknak a sisakja koponyáستul kétfelé hasítva.

Sokáig fenmaradt az a repülő mondás, a mit a rohamra induló huszár bocsátott az égnek: «No most uram Isten,

aztán ne segíts se nekünk, se a németnek, te csak nézd, hogy mit csinál a huszár!»

Az ütközet után egy osztrák tábornagy neje is menekült az országúton. Egy huszárcsapat utólérte a hintóját. Az úrhölgy könyörgött, hogy csak az életének kegyelmezzenek s váltságul odakinálta az ékszereit. «Csak tartsa meg az asszonyosság a drágaságait — mondá a vezető káplár — mi csak azért kísérjük a hintáját, hogy más ne bánthassa.» S elkisérték, míg veszélyen kívül volt.

A Szolnoknál elfoglalt fegyverekkel Damjanich egy utász- és két gyalogezredet szerelt fel. Úgy kellett a magyaroknak előbb az ellenségtől elvenni a fegyvert, hogy harcolhassanak.

De meg kell emlékeznünk a szolnoki ütközetnél a lengyel légióról is. Ez nem az a lengyel légió volt, melyről Bem apó oly lenézőleg nyilatkozott. Ezek krakkói fiúk voltak, a hogy a csatadaluk hirdeté :

«Jáczi táczzi, vojáczi,
Klapezi krakoviáczi,
Cservena csapicska,
Moja kohanyicska».

(Ezek a katonák,
A krakkói fiúk,
A piros sipkások,
Az én kedveseim.)

Vitézül verekedtek a szolnoki csatában. Hanem az a cservena csapicska rossz védelem volt számukra. Mind a fejükön kapták a kardvágást.

A szolnoki ütközet után az előbb említett lengyel őrnagynak mondám: «A lengyelek jól harcoltak, sokan kaptak közülök sebeket».

Azt felelte rá szomorúan: «A lengyelek kaptak sok sebeket és kapni fognak még több sebeket és nem is fognak egyebet kapni, mint sebeket».

. . . De hát mi magyarok kaptunk-e egyebet, mint sebeket?

† A gyémántos pör.

A szolnoki diadal s az erdélyi győzelmi hírek után nagy volt a vigasság Debreczenben. Bem kiüzte az orosz segédszerepű csapatokat Erdélyből, elfoglalta Nagy-Szebent, Brassót, csodákat művelt. Volt okuk a debreczenieknek a jó kedvre.

S a jó kedv állandó tárgya volt «Ö» maga, a hatalmas rendőrminiszter, Madarász László.

A képviselőházban egy remekül megrajzolt karrikatura járt kézről-kézre (szerzője gróf Andrassy Manó volt), mely a félelmetes minisztert ábrázolta orangután alakjában, híven torzított arcvonásokkal, fején tollas kalabriai kalap, jobb kezében «forradalom» felirású zászló, baljában guillotin, míg a két alsó keze egy felnyitott ládából ékszereket, gyöngyfűzereket emelget ki. A ládára Zichy Ödön neve volt felírva.*

Úton-útfélen beszélte minden ember ezt a casus-t.

Hogy azokban a rettegésteljes napokban, melyek fenyegető hírekkel aggaszták a kormánytagok keblét, az elővigyázatos rendőrminiszter nemcsak a négylovas szekeret tartotta készen a megugrásra, hanem egy kis útravalóról is gondoskodott. Ott voltak azok a ládák, a mikbe a hazaárulásért kivégzett Zichy grófnak a drágaságai helyeztetek el. Azok között volt az a híres kilencz attilagomb, melyek mindegyike egy-egy tizezer forintot érő solitair-gyémánt volt. A ládák závarai le voltak pecsételve az elkobzást végrehajtó kormánybiztos által az ország pecsétjével. A gyémántok étui-je azonkívül külön is lepecsételve.

Csodálatos véletlenből, a drágaságokról fölvett hivatalos lajstrom ott felejtetett Pesten.

Hát egy félelmeteljes éjszakán ezeket a rendőrminiszter

* Egy helyütt már megjegyeztem, hogy a Görgey által halálra ítélt Zichy gróf neve hibásan lett Eugenből Ödönre fordítva, mert az Jenő. Ödön gróf derék, jó hazafi volt, apja a tudós utazó és képviselő Jenőnek s nem rég halt meg. (J. M.)

őrizetére bizott ládákat feltörték, a pecséteteket felszakgatták, a gyémántos-tokot is felnyitották.

A veszély aztán elmúlt, a félelem is megszűnt; nem kellett világgá futnunk; — de itt maradtak a feltört ládák, a leszakgatott pecsétetek.

Följegyzésre méltó, mennyi mindenféle fufangot kifundált a miniszter, hogy ezt a turpisságot eltakarja. A «válogatott cigánylegények» között nem akadt olyanra, a ki a szálkát az ő lábából kihúzza s a magáéba szúrja.

A titok már kipattant. Az «Esti Lapok» szőnyegre merte hozni a kérdést, hogy mi történt a Zichy-féle kincsekkel? Madarász kínálta a ládákat Duscheknek, de ez nem fogadta el.

Az országgyűlés elejbe került a dolog.

Ekkor Madarász azt eszelte ki, hogy határozati javaslatot nyújtott be a képviselőháznak, miszerint a Zichy-féle ládák felnyitandók, hogy az azokban található «res, servando non servabiles» nyilvános árverésen elkótyavetyéltesse.

A «tartás közben el nem tartható» tárgyak alatt értik a prémeket, posztóruhákat. — Ilyenféle a ládáknak nem találtatott. De voltak drága ékszerek, tömérdek remekművű ezüst dísz, gazdag aranyozással. Ezeket ütötték dobra.

Kazinczy Gábor is vett az árverésen egy igen szép akhát burnótszelenczét aranyfoglalattal, s a kit megkínált belőle tubákkal, értesíté, hogy ez «res, servando non servabilis».

A remek ezüst tárgyakra azonban nem akadt vevő, azokat tehát elküldték az érczolvasztóba, s a gyönyörű francia művészrekekből olvasztottak arannyal kevert ezüstöt (tehát pénzverésre alkalmatlant), a hogy ezt a hírlapilag hivatalos kimutatásból rendén megérthetjük.

A kincs-ládák felnyitása tehát a képviselőházi határozat által el lett simítva, úgyszintén az esetleg eltűnt drágaságok kérdése is szerencsésen megoldva — az árverés és beolvasztás által.

De fenmaradt a legkényesebb kérdés: hát a gyémánt solitair-gombok lepecsételt tokját ki nyitotta fel?

Ez volt a kérdés, melytől az «Esti Lapok» képviselő-pártja nem akart eltérni, ennek a tisztázását követelte az országgyűlésen és a hírlapjában.

Ez ellen kellett Madarász Lászlónak magát védelmezni minden tőle kitelhető módon.

Ezek miatt a gyémántok miatt kellett az országgyűlésnek meghozni a véstörvényeket, melyek a hazaárulókat, az ellenséggel czimborálókat halállal sújtják. Ezekért a gyémántokért kellett a purifikáció eljárását behozni, mely olyan nagy alakokat, mint Ghyczy Kálmán, Pázmándy Dénes, mandátumaiktól megfosztott s neveiket a haza ellenségei közé lajstromozta; ezekért a gyémántokért kellett a képviselőházat feloszlatással fenyegetni, hogy aztán az alkalmatlan hazafiakat, kiket nem véd többé a képviselői immunitás, a véstörvénytörvények elé lehessen állítani és kivégeztetni. Ezekért a gyémántokért kellett Madarásznak a márczius 15-ike mellé még egy új szolgálatot teremteni, a «Debreczeni lapok»-at, mely az úgynevezett békepartot folyvást a legocsmányabb vádakkal tetézte.

Kossuthot is egyre ingerelték e párt ellen, mely épen nem volt párt, hanem csak a korrekt hazafiaknak önkénytelen összetartozó társasága.

Kossuth arra határozta el magát, hogy személyesen látogatja meg a magyar tábort, mely már csatakészen állt a Tisza mögött. Előbb megjelent az országgyűlésen s tartott egy fulmináns szónoklatot, mely tele volt fenyegetéssel mindazok ellen, a kik a hazát elárulni szándékoznak. A képviselők egymásra néztek; melyik hát az, a ki a hazát el akarja árulni? Beszédét azzal végezte, hogy ha a táborból visszatérve, más országgyűlést fog itt találni, mint a mostani, fel fogja oszlatni a képviselőházat. Ezzel távozott.

S pár nap mulva Kossuth sürgönnyt küldött Nyáry Pál-hoz, melyben értesíti, hogy a Klapka táborában nagy az

elkeseredés, különösen a táborkárnál az Esti Lapok ellen, a mely az ellenséggel való kiegyezésre s a hadsereg elárulására izgat; utasítja Nyáry Pált, hogy azonnal indítsa meg a szigorú vizsgálatot.

Nyáry Pál a szigorú vizsgálat helyett közölte Kossuth levelét az Esti Lapok hiveivel.

Általános volt a felháborodás e méltatlan vád miatt; a Kazinczy-klub elhatározta, hogy Klapka tábornokot fel kell világosítani e vád alaptalanságáról. De mikor aztán arra került a sor, hogy ki legyen hát az a bátor férfiú, a ki ezt a felvilágosítást megcselekedje, akkor erre a nehéz feladatra senki sem vállalkozott.

— No, ha senkinek sincs bátorsága, hát majd lesz nekem! Én vagyok az a kipontozott ipszilon (...y) Kemény Zsigmond emlékirataiban, a ki rögtön összepakolta az Esti Lapok eddig megjelent összes számaint s egy tiszteletteljes levél kíséretében elküldte Klapkának, arra kérve a hős vezért, hogy kegyeskedjék átnézni ezeket a lapokat s megjelölni, hogy melyik czikkben található az a hazaárulás és a hadsereg elleni izgatás.

Klapkának ugyan egyéb dolga is volt ekkor, mint hírlapokat átolvasgatni. Mészáros Lázár hadügyminiszter április 6-án hivatalosan jelenti, hogy Görgey vezénylete alatt Klapka és Damjanich tábornokok a Jellachich vezénylete alatt álló császári sereget, reggeltől késő estig tartó ütközetben, keményen megverték Tápió-Bicskénél s Tápió-Ságig üzték. A nap hősei ismét a 3-ik és 9-ik zászlóalj, a 19-ik serezed 3-ik zászlóalja s a lengyel légió voltak.

(Ezen a napon ment végbe az az általam leírt «Párbaj a csatatéren» Sebő huszárhadnagy s az óriás termetű Riedesel vasastiszt között, mely ez utóbbi elestével végződött.)

De azért a hős hadvezér még e sorsdöntő, fegyverzajos harc-viharos napokban is tudott időt áldozni az igazság megvédelmzésének.

Az ütközet napjaiban keltezett levele, melyet válaszul hozzám intézett, így szól:

«Igen tisztelt Szerkesztő Úr! Becses levele következtében van szerencsém Szerkesztő Úrnak válaszolni, hogy az átnézet végett átküldeni tetszett példányaiból az Esti Lapoknak, melyeket mai napig, a fáradalmas hadifoglalatosságok miatt, csak gyéren volt alkalmam olvasni, tökéletesen meggyőződtem arról, hogy a minap tisztelt kormányelnök úrnak, csupán mások állítása után, beszéd közben előhozott szavaim, mintha az Ön által szerkesztett lap a mindenáron békekötés és az elnyomott Olaszország elleni segítségadás szellemében működnek, most, midőn az érintett lap minden számaát átolvastam, alaptalannak mutatkozik s azért is azt visszavonni, s azon egyszersmind szíves örömet kifejezni el nem mulaszthatom, miként az átnézetnél e lapnak irányát a hadsereg tulajdon érdeke szellemében szerkesztve és pedig egészen másképp találtam, mint arról ez előtt mások által értesültem.

Engedjen meg tisztelt Szerkesztő Úr ezen minden további jelentőség nélkül kiejtett s Önnek tán kellemetlenséget is okozott szavaimért s legyen meggyőződve arról, hogy a szabad sajtónak, melyet mindenkor a valódi szabadság kútfejének tekintettem, s mint a szabadság legfőbb kincsét tiszteltem, nincs nagyobb temjénezője, mint

Klapka, m. k.»

Klapka levele rám nézve a megváltás, a feltámadás csodatevő szózata volt.

Hát nem vagyok hazaáruló! Nem ellenséggel cimborázó! Itt a magasabb ítélet. Ez letörli rólam, mint Éliás próféta keze, a rágalom bélpoklosságát, melyet üldözőim rám kentek. Ki vagyok mentve a gyalázkodás köhalmaza alól, melyet a fejemre szórtak. Büszkén emelhetem fel az arcomat, vallhatom be az elveimet: a nevem tisztára van mosva.

Klapka hős vezér e levelével épp úgy sánta-bénává verte a debreczeni ellenségeinket, mint a dandáraival Isaszeghnél az osztrák ellenség hadait.

Kossuth azt írta levelében a honvédelmi bizottságnak, hogy a diadalnap éjén ugyanabban az ágyban aludt Gödöllőn, a melyben megelőző napon Windischgrätz herczeg töltötte az éjszakát.

Hanem aztán most már mi sem ismertünk irgalmat.

Madarásznak le kellett bukni a hatalom polczáról. Le is bukott, csúfosan. A gyémántpörben kiküldött országgyűlési vizsgáló-bizottság kimondá rá a «sikkasztás» vádját. És Madarász nem várta be a bírāja elé idéztetést; elmenekült híradás nélkül Debreczenből.

Az általa kinevezett hivatalnok-sereget, szám szerint hatvan vörös tollas flamingót, az utána következett miniszter, Szemere Bertalan mind szélnek eresztette.

Az én kis lapomnak a pártja felülkerült. Én olyan nagy embernek hittem magamat, a milyennek azóta soha többé álmodni sem mertem. (Ekkor töltöttem be a 24-ik eszten-dőmet.)

A nagyságomról képzelt ábránd nem soká tartott.

A Kossuth által tervezett ápril 14-iki országgyűlési határozat a Habsburg-dinasztia trónvesztéséről ezt is szét-pukkantá, mint a szappanhólyagot. S ha még csak ezt-pukkantotta volna szét! Hogyan ment keresztül ez a határozat, annak én szem- és fültanúja voltam.

Ott voltam a képviselőház üléstermének a karzatán, láttam a kavargó csoportokat, aggodalomtelt arcokat, itt-ott hevesen vitatkozó ellenfeleket.

Kossuth megjelent s elfoglalta kormányelnöki székét. Napirenden volt az ő indítványa, melyet a szószékről kellett volna előadnia. De mielőtt az emelvényre felment volna, előállt Besze János és stentori hangjával felszólítá a képviselőházat, hogy ehhez az ünnepélyes nyilatkozathoz költözzék át a református templomba.

Nagy ellenmondás felelt ez indítványra; de Kossuth

vette a kalapját s jelt adott a templomba-menetelre, előre indulván. Erre azután a képviselők is kénytelenek voltak utána menni.

A nagy kálvinista-templomban már akkor volt négyezer főnyi sokaság. A képviselők elvesztek a néptömeg között. A «tisztelet ház» szétmállott a «hívek gyülekezetében».

Én Nyáry Pál mellett álltam, a kinek nem jutott ülőhely a padokban. Egy oszlopnak támaszkodtunk. Nem láttam én ez ülésen se elnököt, se jegyzőt. Ez nem országgyűlés volt, hanem templomi gyülekezet. Csak az volt hátra, hogy urvacsoráját osztogassanak benne. Valaki rákezdte, hogy «Im bėjöttünk nagy örömmel!» De azt nagy hamar elcsitították.

Aztán Kossuth ment fel a kathedrára s előadá a gyülekezetnek a határozati javaslatát.

A debreczeni kálvinista-templomnak olyan pompás akusztikája van, hogy minden szót kétszer hallani meg benne: a visszhang megduplázza.

Kossuth hangja (igen szép hangja volt) csattogott és dörgött. Nyáry Pál azt dörmögé: «Kiabálj, kiabálj! Mentül jobban kiabálsz, annál kevésbbé értik, hogy mit beszélsz.»

Én ugyan egy szót sem értettem belőle, pedig minden szót kétszer hallottam.

Ellenmondásról szó sem lehetett. Hát szokás a templomban a prédikátornak ellenmondani?

Ezzel aztán a békepart agyon volt ütve. Jött az «inevitabile fatum». Ez volt a revanche a békepart diadaláért Madarász felett.

Hej, Zichy Ödön! de rettentő boszút álltál a te halálodért! Ha a te gyémántjaid nem lettek volna!

Kossuth a trónvesztési határozatot azzal az indokolással vitte keresztül a megelőző napon tartott zárt ülésben, hogy ezt a hadsereg követeli s ha az országgyűlés nem fogja kimondani, a hadsereg fogja proklamálni. Azt is felhozta, hogy a nemsokára összehívandó veronai kon-

gresszus határozatait meg kell előznünk, nehogy ott intéz-
zék el Magyarország sorsát.

Másnap, e végzetterhes határozat kimondása után, meg-
érkezett Debreczenbe mr. Brown Angliából. A kancellár
lord Palmerston izenetét hozta magával Kossuthhoz.
A vékony hártypapírra írott okmányt a pomádés-döbö-
zének a fenekében elrejtve csempészte be az osztrák rend-
őrök vizsga szemei elől. (A hogy ezt Kossuth titkárától,
Rákóczy Jánostól hallottam.)

Palmerston (nem sajátkezűleg, de londoni magyar meg-
bizott által) azt tudatta Kossuthal, hogy a küldiplomácia
semmi ellenvetést nem tesz, ha a magyarok az osztrákok
fölött a harcmezőn győzedelmeskednek s az osztrákoknak
bárminő súlyos föltételek mellett a békét diktálják, hanem
ha az Ausztriától való elszakadást s a dinasztia detroná-
lását találnák kikiáltani, akkor bizonyosak lehetnek felőle,
hogy Oroszország fegyveresen interveniálni fog; s ha az
nem lenne elég, Poroszország is be fog törni készen tar-
tott haderővel; a diplomácia nem engedheti meg a mo-
narchia szétbontását.

Ez irat átolvasása után Kossuth arczán galvanikus rán-
gások vonultak át.

— Már késő! — Mondá. — A trónvesztés a tegnapi ülés-
ben elhatározott.

— Azt vissza kell vonatni! — sietett a válaszszal az
angol megbizott.

Kossuth ennek is előhozta a veronai kongresszust.

Az angol nagyot bámult. Soha senki nem hallotta a
veronai kongresszus tervének hírét.

(Ezt Kossuth már januárban elmondta nekem; ő azt
valami kis olasz hírlapban olvasta s elhitte, a mi az ujság-
ban van.)

Mr. Brown felkereste még az országgyűlés kiválóbb
alakjait, azoknak elmondá, hogy minő izenetet hozott az
angol kancellártól s egyenesen felszólítá őket, hogy a
detronáló határozatot, formahiba miatt, semmisítsék meg,

különben Magyarország el van veszve. A tisztelt hazafiak vakarták a fejüket, de bátorsága egynek sem volt ezt a merész lépést megtenni.

Aztán kiderült, hogy a hadsereg nem követelte a trónvesztés elhatározását.

Mikor Bem Erdélyben meghallotta az országgyűlés e határozatát, azt mondá: «Jetzt heiszt's «finis Hungariæ.» Wir werden uns noch schlagen, als gute Soldaten, aber Ungarn ist nicht mehr zu retten.»

Még nagyobb kavarodást idézett elő e határozat a nagy hadseregnél. A főtisztek tömegestül készültek lemondani. Előbb Görgey sietett Debreczenbe, azután Klapka. Mind a kettő felkereste a békepárt vezérférfiit, arra unszolva őket, hogy országgyűléssel semmisíttessék meg az április 14-iki határozatot. Ezek bölesen azt felelték, hogy nekik csak egy nyakuk van, azt nem dughatják a guillotin alá.

Minden reménység Szemere Bertalan felé fordult, a kit Kossuth (most már kormányzó) megbizott az új miniszterium elnökségével. Szemere egészen a mi emberünk volt: európai műveltségű diplomata. Ő tette le Dembinszkyt a fővezérségből, mint kormánybiztos, ő nevezte ki helyébe Görgeyt; ő független politikus volt, nem tartozott Kossuth bálványozóihoz. Tőle vártuk, hogy az ország szekerét helyes kerékvágásba fogja hozni.

Nagy volt azután az elbámulásunk, mikor Szemere Bertalan az ő kormányelnöki programjában azt hirdette ki ország-világnak, hogy ő republikánus.

Barátai, párthivei ijedten rohantak hozzá, számon kérve, hogy miért tette ezt?

— Hát Kossuthot túl kell licizálnunk!

Az igaz, hogy túllicizáltuk vele.

Tehát azért, hogy a túlvérmes, nagyravágyó Kossuth valahogy meg ne tehesse magát Magyarország királyának: a higgadtvérű hazafiaknak ki kellett kiáltani a republikát.

Mindjárt indítottak is meg egy nagy lepedőhírlapot e

czimmel: «Respublica» s annak a szerkesztői és munkatársai lettek, a kiket mi mindig a legokosabb embereknek tartottunk. Azok még Petőfit is túllicizálták.

Néhány komoly hazafi még nem adta föl a küzdelmet, azok között volt Nyáry, Kovács Lajos, Kazinczy Gábor, Kemény Zsigmond és Pázmány Dénes, a kit hazaárulási váddal hoztak Debreczenbe, de itt fölmentették. Klapkával főztek ki egy merész tervet. E szerint Klapka egy tartalék-hadtestet gyűjtött volna össze Debreczenben, s aztán ennek a haderőnek az oltalma alatt lehetett volna az országgyűlésen az április 14-iki határozat megsemmisítését keresztülvinni.

E tervnek azonban neszét vette Kossuth, s egy színtoly merész sakkhúzással meghiúsította azt. Kormányzói hatalmánál fogva elrendelé az országgyűlés színhelyének áttételét Debreczenből Pestre s ennek következtében elnapolta a képviselőházat négy hétre. A bankóprést is előre küldé, a nélkül pedig nem lehetett rezervát rendezni.

Így aztán megmaradt a «decheance-act», az április 14-iki határozat történelmi okmánynak, Magyarország függetlenségi emlékiratának.

Most már, ötven év mulva, beszélhetünk nyugodtan, igazságosan arról, hogy hiba volt-e e függetlenségi határozat s csupán Kossuth Lajos által elkövetett hiba volt-e az?

Eszembe jut most Bem tábornoknak egy mondása, melyet az érdemrend megküldése alkalmával örökített meg, így szólván Németh ezredeshez, ki az elsőrendű katonai érdemrendet feltűzte az öreg szürke kabátjára:

— Zagen Zie dem Kossuth, er zoll mir keine Ordenschicken, zondern er zoll schicken Geld für meine Zoldaten, und die Unabhängigkeit zoll man makken, aber nikt da von spreken.

Tehát nem a «makken» volt a hiba, hanem a «spreken».

De hát nincs-e valamennyiünknek részünk ebben a hibában? Képviselőknek, íróknak, uraknak, parasztoknak, az egész magyar nemzetnek?

Ha elolvasom most azokat a lapokat, a miket azon időben lángoló lelkem olvadt lánvájával töltöttem meg, el kell ismernem, hogy a szenvedélyek szításában senki sem tett túl rajtam.

A legokosabb emberek is csak átkozódni tudtak.

Aztán a harcmezőn is egyik diadal a másikat követte.

Perczel Mór bevette Szent-Tamás erősségét egy rohammal, azt a helyet, a honnan az ellenforradalom kiindult, s melyet egy évig hasztalanul ostromolt az egész aldunai magyar hadsereg.

Az isaszeghi ütközetre következett a váczi diadalmas csata, mely Gócz osztrák tábornok elestével végződött. Utána rövid időre vivatott meg a nagysarlói döntő ütközet, mely Görgey és tábornok-társai dicsőségét bekoronázta.

Ez ütközet után azt mondá Görgei tábornok tagjainak: «Ne írjátok meg a debreczenieknek, hogy milyen nagy győzelmünk volt, mert ha ezt megtudják, még két nagy hatalomnak fogják megizenni a háborút».

És ez valósággal úgy volt.

Mi valamennyien mind azt hittük, hogy a magyar hadsereg legyőzhetetlen. Másodszor meg azt hittük, hogy a magyar hadsereg győzelmei lánggra fogják lobbantani Európa minden szabadságra vágyó nemzetét. Hozzánk csatlakozik az olasz, a francia, a lengyel; nekünk is lesznek hatalmas szövetségeseink. Ebben a hitben lobogtattuk a függetlenség zászlóját. Ki mert volna e diadalo után kibékülésről beszélni?

De a hibának legsúlyosabb osztályrésze magát az osztrák kormányt illeti meg. Hát mutatott-e az osztrák kormány legkisebb hajlandóságot a Magyarországgal való kiegyezésre? Nem maga zárta-e el az utat az oktrojált alkotmánylevél által minden kibéküléshez? Hisz abban Magyarország egyszerűen be lett olvasztva Ausztriába.

Bizonyára, ha hiba volt a «függetlenség» elhatározása, annak egy századrésze illeti meg Kossúthot, kilenczven-

kilencz édes mindnyájunké s abból is az osztrákoké a kvóta öregebb része.

Hiba csak az volt, hogy nem siettünk jobban a «makken»-nel, a hogy elsiettünk a «sprekken»-nel.

Windischgrätz csak a nagy ütközet után vette észre, hogy ötet csak bolonddá tartja az az egy magyar dandár, mely naponkint támadást intéz Pest ellen, s aztán visszavonul, s hogy a magyar derék sereg ez alatt Bécs felé nyomul nagy diadalokkal. — Ekkor aztán ő is nyakrafőre takarodott, a merre utat látott: itt hagyta Pestet, a hová három hónap előtt azzal a szóval köszöntött be, sipkáját az asztalhoz vágva: «ecco! Finita la comedia!»

Komárom alá megérkezve a főseregével, körülnézett az osztrák fővezér, hogy nem volna-e ez a vár egy kézcsapással elfoglalható, a mi helyreütné az eddig szenvedett kudarcokat. A Csallóközben ütötte fel főhadi szállását. Úgy illett, hogy a megyei hatóság tegye hivatalos tiszteletét a teljhatalmú potentátnál. A jó Aranyossy Dénes bácsi, mint a csallóközi járás főszolgabirája, volt az üdvözlő deputáció vezetője, ki is ékes szónoklatra gyűjtött rá a herczeg előtt, természetesen magyarul.

— Sprechen Sie deutsch! harsant rá a hatalmas úr keményen.

Erre aztán Aranyossy bácsi elővette a maga tudományát s hozzá kezdett:

— Euer Durchlauft . . .

— Da sprechen Sie doch lieber ungrisch.

Görgey pedig Weldent, Schlicket tönkre verve, ostrommal elfoglalta Esztergomot s aztán az ostromolt Komárom felmentésére indult. De Windischgrätz az ostromzáró sereggel együtt sem birt neki ellenállni. Pedig Görgey igen jól tudott vele beszélni németül — ágyuból. A monostori sánczokat a honvédek szuronyszegezve foglalták el, zsákmányul ejtve az összes nehéz kaliberü ostromlövegeket s azoknak vitéz védőit, hatszáz Deutschmeister-katonát, tisztjeikkel együtt. Ezek lövették egész télen át az

úgy is romba dült, leégett, szerencsétlen várost. Windischgrätz ezzel letünt a katonai szinpadról. Rá nézve csakugyan finita la comedia volt.

** Egy kis epizód emléke.*

Komárom fölmentése s az osztrák hadsereg hanyatt-homlok visszavonulása után országszerte nagy volt a felkelés. Honatyák, képviselők, kik a debreczeni országgyűlésből távoltartották magukat, siettek előbukkanni eddigi menedékeikből. Az országgyűlés négy heti elnapoltatása miatt azonban a Ház elnökéhez nem czimezhették a mentegető leveleiket, tehát egyenesen Kossuthhoz, a kormányzóhoz küldözték azokat.

Kossuth pedig (a miben igaza volt: ő Magyarországra nézve akkor már uralkodó volt) bizony nem bontogatta fel a hozzá érkező leveleket, hanem rábizta Rákóczy Jánosra, a titkárjára, hogy végezzen velük s aztán referáljon neki azoknak a tartalmáról.

Rákóczy Jancsi pedig arról volt ismeretes, hogy rendkívül erős volt a képzelőtehetsége. Ha kerékrefeszítették volna, sem lett volna képes valamit úgy előadni, a hogy az valósággal megtörtént. Bámulatos leleményességgel tudott igen érdekes párbeszédet elmondani két olyan ember között, a kik egymást sohasem látták. Pestmegyei főjegyző korában megtörtént vele, hogy a másodalispán, Szentkirályi Móricz, félbeszakította a jegyzőkönyv felolvasását: «adja csak ide főjegyző úr azt a protokollumot, hadd látom, benne van-e, a mit most felolvasott, mert én nem hiszem, hogy bele van írva».

No hát, — Rákóczy Jancsi referált Kossuthnak az érkezett mentegetőző képviselői levelekről. S azokat aztán rendszerető ember szokása szerint beledobta a papirkosárba.

Azok között volt Vargha úrnak, az esztergomi követnek az episztólája is.

Vargha volt a legszebb férfi a világon, a kit láttam. És egyuttal a legviccesebb. Még patvarista koromból ismertem s később egy regényemben megörökítettem az alakját. De ő maga is tudta, hogy milyen szép ember. — Hát az ilyen remek példányát a férfiúi szépségnek bizony kár lett volna a bakónak adni. Vargha úr megőrizte magát odahaza az egész hajezihó alatt s ki nem [mozdult Esztergomból.

Mikor aztán a magyarok Esztergomot elfoglalták, ő is sietett Kossuthnak a hűség fogadalmát levélben megírni, ráfogva magára, hogy ő csak azért maradt az osztrákok között, hogy azoknak a hadászati terveit kikémlelje s a magyar vezérekkel közölje; végül a Habsburg-dinasztiáról is elmondta a maga véleményét, mely ellenkezője volt a hízkeledésnek.

Az a levél is megtette a maga útját a kormányzó íróasztalától Rákóczy Jancsi papirkosaráig.

Mikor aztán feldültünk szekerestül, az osztrák vérbiróság természetesen sorba maga elé idéztette a magyar országgyűlés volt képviselőit. Vargha úr is odakerült.

Hát ő neki egész könnyű volt a munkája. Csak azokra az osztrák stabális tisztekre kellett hivatkoznia, a kikkel az egész szabadságharcz alatt együtt whisztezett az esztergomi kaszinóban. Ártatlan ő, mint a ma született gyerek!

Mikor már egészen tisztára mosta magát s vigan busuzni készült, azt mondja neki az auditor-major:

«Herr von Vargha, ein Brief ist noch da.»

S azzal eléje tartja a Kossuthhoz írott levelét. Hát biz azt az én igen kedves barátom, Rákóczy Jancsi, ott felejtette a papirkosárban s így jutott az osztrákok kezébe.

Kapott is érte Herr von Vargha négy esztendei államköltségen való eltartást — a szép stilusáért.

Hasonló esete volt egy nagynevű és nagybirtokú magyar főurnak is, ki mindedig meg tudta tartani a semlegességét, de a midőn a magyar fegyverek diadalnapja felragyo-

gott, őt is rávitte a hazafiui lelkesedés, hogy a Budapestre visszatérő Kossuthot üdvözlő lovas bandériumhoz csatlakozzék s a kormányzó hintaja mellett lovagoljon. Mikor aztán balra fordult a szerencse, Haynau foglalta el a fővárost, a gazdag főurat elfogatni s a Nájgebájba záratni első dolga volt, a második pedig annak a pompás palotáját Budapesten elfoglalni s azt főhadiszállásul használni.

Egyszer aztán csak szabadon bocsátották a különben lojális főurat, mindössze egy kis birságot róva rá azért a kis lovaglásért: kétszázezer forintot. Akkor aztán Haynau is visszaadta neki a palotáját. S még azzal a brutális lovgiassággal is tetézte e kegyességét, hogy felszólította a grótot, mondja meg, mennyivel tartozik neki az eddig használt kvártélyért.

A magyar főúr föltalálta magát:

— Hát én velem fizettetek azért az egy szobaért az Új-Épületben kétszázezer forint szállásbért: számítsa ki a tábornok úr e szerint a kulcs szerint, hogy mennyi jár nekem öntől az egész palotáért.

Nem számította ki.

Ugyanennek a főurnak az öcscse egy egész huszárezredet állított ki a saját költségén. Ezek voltak a szabadságharcz legvitézebb lovas katonái.

Visszatekintés.

Ápril 5-én még a republikánusokkal polémiáztam. Szeretem idézni akkori szavaimat, mert azoknak ma is aktuális értékük van.

«Egyike a legfülhasgatóbb szónokaitoknak egyszer, hol, hol nem, valami clubbconferentián azt mondta:

«Inkább akarok szabad szláv lenni, mint rabszolga magyar.»

Látjátok, itt van az éles, határozott demarcationális vonal köztünk és köztetek.

Minden politikai pártnak van egy idoluma, mely körül alárendeltebb eszméi forognak, melynek képét szívében, színeit szalagján viseli, melynek nevét neve mellett hordja, mely elvei között az uralkodó.

E politikai idol tinálatok a respublica.

Minálunk a nemzetiség.

Mi nem tagadjuk meg a ti bálványotoktól a felséges nevet, ti tagadjátok azt meg a mienktől.

Úgy vagyunk vele, mint a török a prófétákkal: elismeri, hogy Mózes is próféta volt, Krisztus is az volt, de neki első a Mahomed.

Nekünk is első Magyarország, azután a respublica.

S ha egyiket fel kellene a másikért áldoznunk, kimondjuk, hogy megtartani az elsőt választanók.

Kimondjuk, hogy mi a nemzetiséget imádjuk, nyelvében, ős jellemében, sajátságaiban, még dallamaiban is, imádjuk mindenek felett.

S ha kell érte tünnünk, tünnünk érte mindent, még a megaláztatást is.

S nincs a világnak az a magasztos eszméje, mely ennek elvesztéseért nekünk kárpótlást nyujthatna.

Számunkra Magyarország földén kívül nincsen haza, életén kívül nincs élet.

Ti azt mondjátok, hogy a respublica eszméjeért megsztjátok a népfajokkal Magyarország földét, nevét, erejét: megtagadjátok, hogy magyarok vagytok; kerestek helyet, hol nem lakik magyar, de lakik szabadság.

Mi meg azt mondjuk, hogy inkább leszünk a börtönben, inkább a sirban, de Magyarországon, mint a szabadság levegőjében, de idegen földön.

A ti elveitek titeket boldogítanak, mert ha elvesz is Magyarország, marad még a földön elég hely, hol szabad emberek laknak, nekünk hitvallásunk a veszteség esetére csak fájdalmakat ad, mert bennünket e nemzet minden fájdalmában osztozni kényszerít.

Ezért vagyunk mi féltékenyebbek népünk lételére, mint

ti, ezért őrizkedünk mi kockajátékot játszani, soha vissza nem nyerhető szentségre.

Ebben különbözünk mi tőletek.»

★

Ezeket az én szavaimat helyeselte akkor minden higgadt vérű hazafi — s két hét múlva elfeledte minden ember: csak én nem — soha — még ma sem . . .

Ismét Pesten.

A mint az osztrák főserég elhagyta Pestet, nem volt nyugtom többé, látnom kellett az én imádott otthonomat, a szép fővárost. Szekeret fogadtam, hazasiettem. A feleségemet azonban még ott hagytam Debreczenben, előre sejtve a bekövetkező veszélyeket, a miknek őt nem akartam kitenni. Ő az alatt fölléphetett a szinpadon a sebesült honvédek javára adott darabokban.

Minő képe volt akkor a szép Pestnek?

A várost ketté vágta egy palizád-sor. A Nájgebájtól a hajóhidig volt leverve ezölöp ezölöp mellé; egy török háborúbeli palánk, lőrésekkel: arra való, hogy ha a pesti lakosság fel találna lázadni s ostrom alá venné a kaszárnyát, annak a helyőrsége fedett uton vonulhasson át a budai várba. Fölösleges munka volt; Pest nem lázadt fel, a horvát ezredek háborítatlanul vonulhattak át Pestről Budára.

Nekem rögtön akadt dolgom a fővárosban. A kiadóm, Heckenast felszólított, hogy vállaljam el a «Pesti Hirlap» szerkesztését, a híres «Pesti Hirlap»-ét, melyet Kossuth Lajos alapított, aztán Szalay László szerkesztett, majd Csengery Antal. Amaz ez idő szerint a külföldön járt a magyar kormány képviselőjében, emez aktuális politikai szerepléssel volt elfoglalva, így jutottam én a legelőkelőbb magyar hirlap szerkesztéséhez. Azonban az Esti Lapok-at is fentartottam a mellett. Május végéig Debreczenben je-

lentek meg, azontul pedig Pesten az én felelős szerkesztésem mellett. A legtöbb cikket Ludassi Mór írta benne.

Ugyan csendes életem volt néhány napig. Se feleség, se jóbarát, se ellenség. Az Arany Sas törzsvendég-asztalánál egyedül ebédelhettem, vacsorálhattam. Az asztaltársak ki erre, ki arra. Az írók közül csak Vahot Imre maradt Pesten, meg Erdélyi János. Amaz a gyásznapok alatt is szerkesztette az ártatlan Pesti Divatlapot, ezt meg kinevezték a Nemzeti Színház igazgatójának. Össze is különböztem vele a miatt, hogy Laborfalvy Róza szerepeit mind átruházta Szathmárynéra s azért színházba sem jártam.

Esténkint a pesti Duna-part volt a közönség kedvenc sétáló-helye, Budára nem lehetett átmenni, mert az osztrákok kiszedték a hajóhidat s a lánczhidnak még nem volt talapzata. Onnan nézegettük távcsővel a bástyafokon sétáló tüzekeket s a lőréseken kikandikáló ágyucsöveket. Baj lesz ebből!

Szigligeti, a ki szintén hazaérkezett a családjához, megnyugtatta az aggódó jóbarátokat. Ő, mint végzett mérnök, bizton mondhatja, hogy az ágyugolyó egy olyan széles vizen, mint a Duna nem repülhet keresztül, mert azt a víz magához vonzza.

Egy szép estén aztán megczáfoltatott az állítása. Derült alkony volt, a Duna-part tele sétáló néppel, a midőn egyszerre a budai oldalon két ágyulövés dördült el s arra néhány percz múlva egy csapat fehérköpenyes, rézsisakos s valizsért láttunk a várba vezető uton felvonulni.

Az a két lövés Görgey előcsapatjának szólt, mely a bécsi kapu elé megérkezett; a lovasok a vérmezőn elhelyezett előőrs katonái voltak.

Hogy miért jött Görgey Komárom alól Buda alá? Miért nem üldözte az osztrákok demoralizált derékseregét egész Bécsig, a hol ő diktálhatta volna a dinasztianak a becsületes békét, a midőn még az orosz intervenczió nem történt meg, a midőn még Haynau harczedett dandárai nem jöttek fel Olaszországból, a midőn még ő egymaga rendel-

kezett az összes, százhatvanezer főre menő magyar had-erővel? Ezekre a kérdésekre valóságos szakértő tekintélyek már annyi tintát elvesztegettek, hogy nekem kár volna azoknak a homályossá tételéhez hozzájárulni.

Egy kérdésre megtudtam Nyárytól a feleletet. Arra, hogy ha már Budavárát meg akarta ostromolni Görgey, miért nem hozott mindjárt magával ostromlővegeket Komáromból, minek fogott hozzá a maga tizenkétfontos tábori ágyuival, holott az osztrákoknak Budán huszonnégyfontos ágyuik s százhatvanfontos bombákat vető mozsaraik voltak. Hát ez úgy volt, hogy Görgey elrendelte az ostromágyúk elhozatalát, de Guyon, a komáromi várparancsnok, azt mondta, hogy ő ágyut nem enged a várból elvitetni, csupán a kormányzó rendeletére. Az pedig Debreczenben volt. A míg aztán az izenetvivő Debreczenig elkoczogott, onnan aztán megint visszadöcögött Komáromba, abba belekerült jó egy hét. Jó Henczynek, de rossz nekünk.

Arra a hirre, hogy Görgey megérkezett Buda alá, a pesti parton sétáló közönség nem állhatta meg, hogy egy kis éljenzést ne ereszszen meg, a minek azonban nagyhirtelen vége szakadt, a mint a budai bástyafokról két ágyulövést tettek a pesti sétálókra, melyek közül az egyiknek a tekéje egy asszonynak a lábát elszakította.

Hogy miért kellett Henczynek Szigligeti teóriáját a Dunán keresztül nem lőhető golyóról megezáfolni? — azt nem tudom. Egyéb oka nem volt rá, hogy a gyanutalan népcsoport közé lövessen.

Ez csak a bevezetés volt. A mint besötétedett, megdördültek a budai bástyafokon a bombavető mozsarak, s éjfélig szórták a granátokat a városra. Bezzeg át tudtak azok repülni a Dunán. A népség azért künn sétált az utcán. Érdekes látvány volt, a mint jött a tűzokádó szörnyeteg, ivet képezve a felhős égen, a kanócza prüszkölve szórt a tüzet, mintha ő taszigálná a bombát, míg az egyszer csak szétpukkant a magasban, villamfényt vetve a

házakra. A bámuló közönség eljent kiáltott rá, azt hitte, hogy ez a bomba megzúpult, korán robbant szét. Pedig az shrapnell volt, melynek az a feladata, hogy szétrobbanásával golyózápport és granátszilánkot szórjon alá. És csodamódon a százötven bomba egy embert sem sebesített meg, a városban.

. . . Arra a hirre aztán, hogy Pestet bombázzák, rögtön hazajött a feleségem. Ha baj van, akkor itt a helye az ura mellett.

Meg volt hát az édes otthon s a viszontlátás öröme, a miről a poéták olyan szépeket tudnak zengedezni.

Próbáljátok csak meg, poéták, ezeket a gyönyöröket végig élvezni, úgy, hogy a tündéri éjszaka minden percében egy bombapukkanás rázza meg az ablakokat, vérvilággal váltva fel az éjjeli méces pislogását. Minden csókra egy lövés.

Rendesen éjjel kezdték el a budaiak a bombázást. Most már nemcsak shrapnell-gránátokkal lőttek, a mik a léghen szétpukannak, hanem százötven fontos bombákkal, a mik lecsapnak, úgy durrannak szét.

Egy ilyen bomba épen a Pesti Hirlap szerkesztőségének az ablaka alatt csapott le, ölnyi mély vermet ásva a földben s messze szétzúzva az utczaburkolat gránit kockáit.

Görgeynek pedig még mindig nem voltak ostrom-lövegei, a Gellérthegyről meg a budai halmokról csak afféle tábori ágyúkkal csiklandozta a budaiakat. A svábhegyi vízvezetéküket ugyan elvágta, de megmaradt nekik a dunai vízvezeték, melynek a gépháza ott volt a budai Dunaparton. Ha ezt az épületet szét lehetett volna rombolni, akkor ki lett volna az őrség szomjaztatva, de ezt csak a pesti oldalról lehetett megkísérteni. Gondoltak is erre a magyar hadműszaki vezetők! Az ostromlöveg felállításának nagy titokban kellett volna megtörténni.

Május 15-én írtam ezt a levelet Kovách Lajosnak Debreczenbe:

«Barátom, Lajos!

Egy bomba épen most döntötte le a redout homlokzatát; a másik a lapom hivatala előtt fúródott a kövezetbe; a Trattner háza ég.

Minő költői toll volna az, mely e jelenetet le tudná írni. A szakadatlanul mennydörgő bombák, mik fejünk felett szétpukkannak, egy-egy gömbölyű fekete füstgomolyt hagyva maguk után a világos égen. Az ember azt hinné, hogy a pokol felül kerekedett az égen, s onnan támad reánk.

Minő nagyszerű volna e jelenet, ha Pesten nem volna.

A nép halálosan fel van ingerelve, nincs a szeretetnek egy szikrája többé, nincs a gyávaságnak egy cseppje szívében. Gyülöl! Gyülölete olyan, a mely örökségbe marad fiúról-fiúra, mint a vallás. Ez a gyülölete az ellenségnek erősebb alap, mint a hazaszeretet.

Minő nagyszerű volna e tanítás, ha Pesten nem volna.

Néhány nap, vagy ha Isten úgy akarja, néhány hét után hallani fogjátok, hogy Buda elesett. A vár leégetve, védői leölve.

Én sírtam, mikor Pestre beléptem, sírtam, mint egy gyermek, ki anyját viszontlátja. Sírtam, mikor a szabadság háromszinű lobogóit láttam minden utcán, minden házon repkedni.

Ha Pestre jöttök, sirni fogtok ti is, tán más okból, tán keserűbb okból; de azért ha romokban fogjátok is találni az imádott várost, e romok fölött mindig ott fog lebegni a nemzeti zászló.

Sok seb van ütve már e nemzet szívéen, de egy sem ilyen fájó, egy sem ilyen örök.

Gondolkodtok-e róla, hogy begyógyítsátok?

Sok áldozatot hozott a nemzet a szabadság oltárára, de egy sem volt ilyen nagy, egy sem ilyen nehéz, mint Pest pusztulása.

És senkit sem hallunk panaszkodni. Nem egy ember cselekszik itt: egy nép, egy Isten.

Háladatosak legyetek a magyar nép iránt, háladatosak legyetek Pest iránt, ha eljön a jutalom osztások ideje, mert a nehéz idők érdemei a népe és Pesté.

Én láttam, én hallottam, én éreztem, mit szenvedett Pest. Óh az több, mint egész Magyarország szenvedése. Mindennap morális hóhérapadra vonták lelkét, mindennap megölték és mindennap feltámadt újra. S a mit most szenved, azt Magyarország szenvedti.

Mennyit fog még szenvedni, azt az Isten tudja, de hogy azt honfitürellemmel fogja elviselni, az bizonyos.

A nőket kiküldtük a városból, de azért a férfiak helyt állanak; ennek tulajdonítsd, hogy eddigelé több mint ezer bomba-lövés közül, mely városunkat érte, csak egy bírt tüzet gyújtani, a többit rögtön, ezt is fél óra alatt elolták, pedig ilyenkor legerősebben lőnek az égő házra.

A megyeházat két bomba igen megrongálta, egyik a börtönt, másik Nyáry szállását ütötte át. Nyáry azelőtt félórával hozatta ki a rabokat (270-et) s vitte Pilisre.

Ha csöndesebb idők lesznek s mi azokat megérjük, fel fogjuk keresni a magas jellemvonásokat, mikkel Pest négy havi története tömve van, elkezdve a legmagasabb régióktól, le a napszámos családköréig.

Ha más jutalmuk nem lesz, ismerje meg neveiket, tetteiket a haza, az utókor.

Ti vészbiróságot állítottatok, ti a bűn megtorlásáról gondoskodtatok, mi egyszerű, köznapi emberek erénybiróságot fogunk állítani, mely az elfeledett, a nem ismert érdemeiket jutalmazza meg: legalább egy dicsőítő szóval. Csekély jutalom; de jog a nagyobbhoz.

Mondd meg azoknak, kik a törvényeket hozzák, hogy a míg büntetéseket szabnak az árulókra, kiket — Istennek hála — ujjainkon felszámolhatunk, ne feledkezzenek meg az áldozókról, kiknek neve «millió».

Mondd meg nekik, hogy a nemzet háladatos legyen fővárosa iránt.»

Egy napon aztán változtatott a budai nagy karmester

a koncertprogrammon; nem este kezdett hozzá, hanem korán reggel. Hajnalban iszonyú robbanásra ébredtünk fel. Ott volt a lakásunk abban a házban, melyben most a Nemzeti Kaszinó van, mellette volt egy földszinti ház, melyben pék lakott, a kit úgy hittak, hogy «keresztes pék». A boltja czímerén egy fehér kereszt volt. Azt hittük, hogy ránk szakad a ház. Cselédünk rémülettől kikelt arczezal rohant be hozzánk, alig tudta kidagogni: «A kereszt-es pék»!

— Hát mi történt a kereszt-es pékkel?

Az történt, hogy a lecsapó bomba keresztültörte a háza boltozatát s épen a boltja közepére esett le. A pék feleségének, ki ott ült a sütemények között, még volt annyi ideje, hogy kifuthatott a boltból; de a következő pillanatban már szétpukkant a bomba s a bolt két falát az utcára és az udvarra kidöntötte. Ez közvetlen szomszédságunkban történt.

Elég okunk volt a megrémülésre.

Itt maradni valóságos istenkisértés volna továbbra. Hirtelen összegyömöszöltük egy kézi táskába, a mi legszükségesebb volt s azután futottunk.

— Hová?

A bombák utasítást adtak.

Ott durrogtak a magas égen kettő-három egy percz alatt. A bombapukkanás úgy esett az embernek, mintha jól, de jól hátba ütötték volna.

Tehát csak arra felé, a hová a bombák el nem érnek.

Ezúttal úgy látszott, hogy a Nemzeti színház volt a bombavető k céltáblája.

Egy bomba épen a színház gazométerjébe zuhant le. Ha az szétrobban, rombadönti és felgyújtja a színházat. Az isteni gondviselés úgy intézkedett, hogy a gazométer épen meg volt töltve vízzel: a bomba megzúpult benne. Ritka eset, mert hisz az égő kanócz még a víz alatt is tovább sístereg, s a bomba a tenger fenekén is felrobban. Ez az egy megbecsülte magát.

A szét pattant bombaszilánkok pattogva hullottak a házak eszeréptetőire.

Mi futottunk a Stáció-utca felé. Bérkocsinak híre sem volt a városban.

A Stáció-utcában volt egy színészbarátunknak, László Józsefnek egy csinos háza, a hol néhanapján vidám estét töltöttünk. Ő nála kerestünk menedéket.

Hanem aztán a bombák megtanítottak rá, hogy ott sincs biztos szállás, odább kellett költözni.

Utoljára találtunk a Kalvária mögött egy kis házikót, asztalosé volt, annak kibéreltük egy szobáját s abban meghúzódtunk.

Nagy volt a rémület! Hát bizony a bombák ellenében nincs hősködés. Nem hiszem, hogy Mars istennek is a lábaszárába ne szállt volna a bátorsága, ha Trója ostrománál bombákkal lövöldöztek volna s Apollót sem hiná Homér «εξεβολος»-nak (messzedobáló).

Végig kellett várni, a míg a budai pasának elmúlik a bombázó-kedve.

Akkor aztán arra kellett gondolni, hogy az új háztartásban berendezkedjünk. Az ebédet csak meg tudta főzni Gertrud királyné, de éjszakára ágynemű kell.

Rá kellett szánnom magamat, hogy visszamenjek a Hatvani-utczai házba s a Kalváriához vánkost, párnát szállíttassak. Csak kapok egy szegény tótot, a ki a batyut utánam hozza. Dehogy kaptam. Mikor az ember a tenyerén hordja a pénzt, úgy keresi a szegény embert, akkor nincs szegény ember sehol.

Már úgy volt, hogy magamnak kell a batyut a hátamra vennem s úgy czipelnem végig a városon, a midőn egyszerre csak betoppan a szobámba az István.

Így hívták Nyáry Pálnak a huszárját. Egy levelet hozott Nyáry Páltól, melyben meghív, hogy menjünk ki hozzá Nyáregyházára s maradjunk ott, míg Budavár ostroma tart.

Soha örvedetesebb izenet nem jöhetett volna a számomra.

— A hintó ott vár a Két kék baknál — mondá az István.

Beljebb a városban volt még egy néhány vendégfogadó : a Fehér ló, a Fehér hajó, az Arany sas, de azok már a bombajárásba estek, oda nem volt tanácsos megszállni. A Griff éppen szomszédos, a Hattyu átellenes a Nemzeti Színházzal. Ki mert volna odamenni ? — Ellenben a Két kék bak-ok a bombák hordtávolán kívül esett, a város szélén. Siettem a nőmhöz vissza. Áadtam neki a Schodelné levelét, melyet hozzá írt, meghíva bennünket Nyáregyházára. Ő volt ott az úrnő.

Rögtön útra keltünk, délre megérkeztünk.

Milyen jól esett elmenekülnünk az ostromvihar pokol-zengéséből ! Falura ! Az áldott falura, a minek örömeit gyermekkorom óta nem élveztem, akkor is csak rövid időre, az öreg apámnál.

Volt hát egy napom, a melyen tökéletesen megpihenhettem, nem jöhetett utánam se bomba, se kalamáris.

Nyáry Pál és Schodelné körülvezettek bennünket a mintagazdaságban. Milyen pompás svájci tehenészet volt ott. Milyen merino-juhok ! Gazdasági gépek a legújabb mintára. Aztán könnyű kocsin körüljártuk a szép nagy uradalmat. A reepeze akkor virágzott, illata felverte a levegőt, a rozs a fejét hányta, a dohányt ültették, a répát gyomlálták. A kopár halmokat ültetett geszt koszorúzta. Gyönyörűen állt minden vetés.

Én alig tudtam kifejezést adni elragadtatásomnak.

Nyáry Pál pedig mélabúsan mondá :

— És mindezt már nem én fogom learatni s mindebből egy esztendő múlva nem lesz itt már semmi.

De rossz proféczia volt !

Miért kellett neki beteljesülni ?

Csak egy éjszakát töltöttem az idyll és bucolica helyén.

Másnap reggel már visszatértem Pestre, nőmet ott hagyva Nyáregyházán.

Visszacsalogatott a kalamáris, ez a pokol kéménye. Hisz lapszerkesztő voltam.

Itthon hagyott munkatársam, Ludassi Mór, azzal az örömhírrrel fogadott, hogy megérkeztek már Görgeyhez Komáromból az ostromágyúk: az éjjel megkezdik a rész-törést Budavár bástyáin.

Szép kis öröm lett ennek a vége.

A budai parancsnok, a mint megtudta a magyar ostrom-lövegek működéséből, hogy komolyan döngetik alatta a bástyát, annál fokozottabb dühhel fordult Pest védtelen palotái ellen, bombái, tüzes golyói sorra fölgyújtották a Dunasor emeletes házait, a mit azután Görgey azzal to-rolt meg, hogy ő viszont fölgyújtatá a budai királyi várat.

Éjjel, nappal tartott e rémséges ágyúhangverseny.

A város lakók nélkül maradt.

Valamennyi színész és művésznő mind oda menekült László József házához, mely a lőtávolon kívül esett. A házi gazda barátságosan megosztotta vendégeivel az elemózsiá-ját, nekem is részem volt benne. De már alvóhelyet nem tudott mindenkinek adni.

Késő volt már az éjszaka s még egyre tartott a rom-bolás.

Egy színésznőnek volt ideiglenes szállása a Kalvária-mellett. Megszánt és meghívott magához éjszakára.

Volt egy régi jó barátnője a feleségemnek, a színház komikája, Kovácsné, az félrevont s komolyan megintett.

— El ne fogadja ön ezt a meghívást, nagyon sok pletyka és háborúság lenne belőle.

Hisz úgy sem fogadtam volna el.

Hát hová leszek egész éjjel.

Majd leülök a Kalvária küszöbére s onnan fogom nézni a titánok tűzi játékát.

S úgy tettem. Ezen az éjszakán a szabad ég alatt hál-tam s számláltam az ágyúlövéseket.

Ezen az éjszakán lett Budapest rommá löve.

Álomnak elég nagyszerű volt az, alvás nélkül is.

Utolsó találkozásom Petőfivel.

Egy szép tavaszelői napon volt: Budavára dicsőséges bevétele után, Nyáry Pállal sétálgattunk Pest utczáin. Szomorú látvány volt: a háztetők bombáktól átlyukgatva, a gránit-utczaburkolat feltépve, széthányva: a Dunapart járhatatlan.

Az az egész palotasor, mely a magyar főváros büszkeségét képezte, végtől-végig leégve, összerombolva. A kor- mos falak ijesztően meredeztek fölfelé, egymásra hajoltak, mintha tanakodnának, hogy ki dőljön le elébb? Az egész utczasor üszkös gerendákkal, kőfaltörmelékkal borítva. A nagy vendégfogadók mind kiégett romok: a hol még nem volt a földszint leégve, ott az ablakok deszkákkal beszegezvék. Alig lehetett egy pár embert látni a romok között, a kik bizonyosan azon tanakodtak, hogyan kellene e romok eltakarításához hozzákezdeni.

Legijesztőbb képet mutatott a redout dunaparti része. Erre haragudtak legjobban a budaiak; hisz ennek a terme szolgált tanácskozóul a magyar országgyűlésnek. Azt alapjáig rommá kellett lőni. Most aztán kiegészítő része lehetett a másik felének, melyben egykor a német színház muzsái honoltak, s mely még tavaly télen leégett. Néhol még füstölgött a pinczében a megolvadt réztető lávája, mely keresztül tört minden boltozatot. Ezt nem bírta el- oltani a háromnapos meleg eső, mely Budavár bevételére következett, s melyre azt mondta Nyáry Pál, hogy «az az eső visszatéríti mindazt a kárt az országnak, a mit a háború dulása okozott».

Alig birtunk megválni ettől a nagyszerű panorámájától a palotaromoknak.

— Hát volt erre nekünk szükségünk?

Bizony bizony, mikor 1849. tavasz napján végig néztem ezen a Dunasoron, kedvem lett volna az első rom szegle- téhez odavágni ezt az én bolond fejemet, melyben a sza- badság eszméje megszületett, hogy szétszakadjon.

Hanem ha most végig nézek a két Dunasoron, akkor nem sajnálom, hogy még sem zuztam akkor össze ezt az én bolond fejemet.

Barangolás közben beszélgettünk Nyáryval a napok nevezetesebb eseményeiről, azok között volt a francia külügyminiszternek: Druyn de L'Huysnak a parlamentben adott nyilatkozata az orosz interventio tárgyában Magyarországon. Diplomatai stilben orákulumszerű frazeológiával volt adva a válasz; de azért világosan megérthette belőle mindenki, hogy Magyarország az ez idő szerinti francia kormánytól semmi pártolásra nem számíthat. Sőt ellenkezőleg, a francia kormány sürgős figyelmeztetést küldött az európai udvarokhoz, hogy a veszélyes bonyodalomnak elejét venni törekedjenek. Bonyodalom itt nem lehetett egyéb, mint Magyarország függetlenségének kimondása s a magyar fegyverek győzedelme. S hogy az alatt az ígéret alatt mit ért a francia külügyér, miszerint a francia kormány maga is kész erélyes rendszabályokhoz nyulni, azt meg lehetett tudni a római expedíciójából, mely által az olasz szabadságharczosokat a szent városból kiverte.

E közben eljutottunk a nagy Kristófig. A hatalmas tengergázoló szent kőszobrának talapzatára egy lepedő nagyságú plakát volt felragasztva, veres betűkkel pompázó, melyet kíváncsi csoport vett körül. Mi is oda csatlakoztunk, megtudandók a plakát tartalmát.

Szemere Bertalan miniszterelnök rendelete volt az, melyben előre bocsátva indokait, a közlő orosz inváziót, felszólít minden hazafit (talán arra, hogy fogjon fegyvert, sorakozzék a nemzeti zászlók alá? Nem biz az; hanem) hogy tartson e veszély elhárítására háromnapos böjtöt, menjen a templomba imádkozni s induljon neki seregestül a bucsujárásnak kereszties procezesszióban. Így szoktak nevezetesen a patriárkális időkben védekezni a sáskajárás ellen. Harangszó is legyen bőséggel.

Nyáry Pál szomorúan csóválta a fejét, s hozzám fordulva dörmögé:

— Lengyelország halálszagát érzem.

E pillanatban hangos kacaj hangzott fel mögöttünk. Hátra tekintettünk.

Mi ráismertünk az alakra, Petőfi volt az.

Nagyon átváltozott az arcza. A szakállát nem borotválta rég; az egészen benötte az arczát, valami gyűrött fehér kalap volt a fején. Vitorlavászon zubbonyt viselt, a minőt a közkatonák kapnak, arra volt kihajtva a széles inggallérja; semmi katonai dísz, semmi kard az oldalán.

Mi ráismertünk, de ő ránk se nézett: fogai közt morzsolta: «fuimus Troës! Ruet Ilium et ingens gloria Parthenopes.» Azzal megfordult s odább ment.

— Szegény bolond! — Mondá Nyáry, utána nézve. — Most ez a nyakravaló nem viselése miatt elvesztette a tiszti rangját, elvesztette a földet a lába alól. Ebben nyilatkozik meg a bolondok idiosyncrasiája, hogy az öltözetet nem türik a testükön.

Azután elmondá Nyáry, hogy mi dologban jár most Petőfi itten. Írt egy magyar marseillaiset, ezzel a czimmel: «Előre!» (Véres a föld lábam alatt, Lelőtték a pajtásomat. Előre!) Ezt felajánlotta a magyar kormánynak, hogy nyomassa ki százezer példányban s ossza ki a magyar honvédség között. Magának kivánt érte egy összeget. Ha jól emlékszem rá, tizezer forintot. Ha Nyáry Pál lett volna még akkor a miniszter, ő bizonyosan megadta volna a magyar Tyrtæusnak, s azzal Petőfi meg lett volna mentve a jövő számára: kimenekülhetett volna a külföldre, vihette volna magával Juliáját, Zoltánját s folytathatta volna ragyogását; hanem hát a tudósok miniszteriuma nem birt érzékkel a poéták fajsúlya iránt, Petőfi versét nem nyomatták ki, hanem adtak neki végkielégítésül ötszáz forintot. — No, hát ez épen elég volt zsákmányul a fehéregyházi muszkának.

Elválásunknál azt kérdeztem Nyáry Páltól, hogy hát ő nem jön-e el a mai díszlakomába a muzeumba?

Elmosolyodott rá:

— Tudod, hogy én vizivó vagyok. Se nem mondok, se nem iszom áldomásokat.

Mert hát ez a nap a vigasságnak volt szentelve.

Nagy Sándor tábornok dandára volt keresztülvonulóban a városon. A vitéz tisztikar üdvözlésére rendezett a főváros tanácsa bankettet, melyben részt vehetett minden igaz hazafi, a ki a két forintot letette; a katonák, mint vendégek. A díszlakomának a nemzeti múzeum nagy terme szolgált helyiségül, miután a nagy vendéglők mind rommá voltak löve. A nemzeti múzeum csoda módon megmenekült a bombázástól. Ott visszapótolhatatlan kincsei égtek volna el a nemzetnek.

Ebéd ideje előtt itt gyűltünk össze, várakozó közönség, a múzeum külső lépcsősarnokában.

Én odatámaszkodtam az egyik oszlophoz.

Egyszer csak azt veszem észre, hogy valaki más is oda támasztja a vállát. Petőfi volt.

Mondhatnám volt neki: — Héj Sándor! Mi sem így álltunk egykor valamikor ezen a múzeumi lépcsőn! De csak nem szóltunk egymásnak semmit.

Azonban egy másik ismerős alak is került mellém. Régi pajtás a komáromi rajziskolából, a kivel együtt tanultuk Orbán Gábor uramtól a görög oszlopok kiczirkalmazását. Nagy köpezős, csontos, de különben lomha ficzkó volt. Brosenbachnak hívták, az apja Verpflegsobercommissär volt a komáromi várban; a fia hadnagyi egyenruhát viselt.

Egyszer csak nagy mozgalom támadt a múzeum lépcsőzetén, egy csoport egyenruhás alak tódult fölfelé, élükön egy vidámarczú, középtermetű aranygalléros főtiszt. Ez volt Nagy Sándor tábornok. Diszruhás magistratualis personák vezették, a kikkel élénken társalgott.

A várakozó közönség nagyon csendesen viselte magát.

Erre az én Brosenbach barátom hátrafordul s ránk rivall:

— Oes verfluchte Civilisten, könnt's nid éljen schreien, wenn der General kommt!

Már hogy mi: Petőfi, meg én verfluchte Civilisten.

Petőfinek még erre sem mozdult meg az arcza.

Mi aztán igyekeztünk a felvonuló hadsereg nyomában előre törekedni az étkező asztalokkal megrakott múzeumi nagy terembe.

A patkóalakura formált asztalok egyikének a szögletében csakugyan sikerült helyet kapnunk, még pedig úgy, hogy a sors véletlen kegye által ismét összekerültünk három régi jó barátok; Brosenbach jutott az asztal végére, mi pedig Petőfivel az asztal két szögletére, egymással szemben.

Ekkor aztán csak meg kellett egymással ismertetnünk a neveinket.

Az én Brosenbach barátom olyan szíves volt, hogy visszaemlékezett rám a régi rajziskolai időkből.

— Aha, der junge Fant neben mir!

Nem az az egyik, hanem a másik.

Mi a rangom ez idő szerint? Mondtam neki.

— Tehát skribler!

Ő ellenben nagyra vitte a dolgát. Hadnagy a Verpflegsbranchnál, a hol az apja Obercommissär volt. Számtalan csatákban részt vett, s tömérdek szénás szekeret megvédelmezett. Elmondta, hogy mennyi küzdelemmel jár ez az ő hivatása. A prófunt süttetés a táborban, a széna, szalma fuvarozás: az örökös harez «mit den verfluchten Bauern», kik különösen nagymesterek a zab elrejtésében a requiráló tiszt elöl.

Mi eközben ültünk szemközt az asztalnál Petőfivel szép csendesen. — Két ismeretlen ifjú. — Mi sem ismertünk senkit, minket sem ismert senki. Új emberek voltak itten, mi meg az elmultak.

Tavaly még ünnepelt költők, hírneves népszónokok,

ma már fakó civilizisták, a kik örülhetnek, ha az asztal végén helyet kapnak. — Porrá lettünk s azt éreztük.

S ha még csak magunk lettünk volna porrá; de éreztük, tudtuk, hogy porrá lett velünk együtt minden, a mi lelkünknek drága: a haza, a szabadság, a nemzet, a dicsőség, a költészet, az egész világ! — Nincsen jövő!

És azután — egymást sem ismertük.

Tavaly még: — Lelkemnek megmaradt fele. — Ma már: — Ki az az ember? Nem ismerem.

S miért így?

Azért, mert én nőül vettem azt, a kit szerettem, — s a ki engemet oly igazán szeretett. — Igazabban, mint a «feleségek felesége» az ő halhatatlanitóját.

És ez alatt csak lepergett a disztrakoma a szokott rendben, egészen az utolsó mogyoró-dessertig, a mit kiki a saját fogával tört fel. (Még akkor volt foga a magyarnak.) S a kés-villa csörömpölés közben hangzottak a körmönfont toasztok mind a jelenlevő, mind a távollevő czelebritások felmagasztalására, a mi igen jeles viszhang volt Szemere Bertalan háromnapos böjttrendeleetére.

Engem émelyítettek ezek a toasztok, a mikhez átkozott rossz vinkót kellett innunk. Mikor a föld reng a lábunk alatt, mikor a romok a fejünkre akarnak szakadni, mikor a hullakeselyük kárognak a fejünk fölött, akkor mi előállunk, dicsekedni, tömjénezni, hozsánnát, vivátot kiabálunk, poharakkal csörömpölünk, a helyett, hogy a véres kardot körülhordanók völgyön-mezőn, a riadót kiáltva:

«Fegyverre magyar! Itt az ítélet napja!»

Csak ez a keserű hangulata a kedélyemnek magyarázza, ha nem is igazolja azt, hogy a toasztok végén én is föl-emeltem a poharamat s ezt a szót mondtam áldomás gyanánt:

— Én poharat emelek azokra a hősökre, a kik a szabadságharcz alatt még ezután el fognak esni.

Siri csend támadt e szavaim után. — Senki sem nyult a poharához.

Hiszen bolond egy toaszt is volt. Méltó az agyonhallgatásra. De mikor én belőlem úgy ki kívánczozott ez a mondás!

Csak az átellenben ülő Petőfi emelte föl a poharát s odakocczintá az enyémhez:

— Köszönöm pajtás, hogy rám köszöntötted a poharad.

... Ekkor aztán megbántam nagyon, hogy ezt mondtam.

... Négyszáz hét év múlva már ott volt Petőfi az általam felköszöntöttek dicső sorában.

Fejjel lefelé.

Budavárát hát bevettük; de azalatt elvesztettünk mindent.

Hentzi elesett: de győzött.

Ránk, magyarokra nézve nem lehet átkozottabb alak nemzetünk történetében, mint ő. De mint katona, nagy volt. Az önfeláldozás teljes tudatával vetette magát a győztes ellenség diadalszekere elé. Az szétmorzsolta őt; de feldült.

A míg Budavárát ostromoltuk, azon nagy időhaladék alatt a vert osztrák hadsereg összeszedhette magát, Haynau feljöhetett veterán ezredeivel Olaszországból, az orosz hadsereg betörhetett az ország határain, a mik védtelenül hagyattak. Magyarországnak vesztett ügye volt már.

Ezentul most már emlékeimben csak a magam dolgával foglalkozom: az országos politikával nem bajlódom. Honnan is venném a hozzávalót. Egy ötven év előtti magyar ujságíró mintaképe lehetett a tudatlanságnak. Nem terjedt a mi látóhatárunk tovább, mint a szerkesztőség ablakából az átellenes ház sarkáig, a mire a kormány plakátjai voltak felragasztva. Szamarak voltunk mind. Én két lapot is szerkesztettem, hát dupla szamar voltam.

A miket én akkor irtam és kinyomtattam, azokat most elolvasnom: felér a purgatóriummal.

De hát honnan vettem volna a bölcseséget? Az okos emberek mind eltűntek előlem: az országgyűlést május végén elnapolták, hazaküldték; a «békepárt» megtagadta, hogy volt valaha a világon. Négy heti pihenés lett a honatyáknak engedve. Majd négy hét múlva összejöhetnek ismét Budapesten. Be is ülhetnek a gyűlésterembe (a redutban), ülőhely van elég.

Egyetlen adminisztráló tehetség volt a szabadságharc alatt a kormányban, Nyáry Pál. Azt leköszöntették, félretolták. De hogy ez a nagy tehetség ne maradjon tétlenül, gondoskodott róla Pest vármegye; megválasztatta alispánnak. Nyáry Pál elfogadta. Miniszterből viczispán. Ilyet sem produkál többet az új szekulum!

Tehát az én egyetlen orákulumomat, Nyáry Pált is elvesztettem, a ki nem jött fel Pestre, csak a megyegyűlésre.

Kossuth se jött el még. Eleget is lamentálnak az «Esti lapok» miatta. Görgey rommá lövette a budai királyi várpalotát, nehogy Kossuth azt találja választani rezidenciájának.

Az ország dolgai folytak, a hogy akartak.

Még egy mondását ide kell iktatnom Nyáry Pálnak:

«Úgy látom, hogy meg lenne ez az ország minden kormány nélkül is».

Mivelhogy minden parancsoláshoz két ember kell: egy okos ember, a ki parancsol, meg egy bolond, a ki azt megfogadja. S minthogy Magyarországon ilyen bolond emberek nincsenek, annál fogva minden ember előbb megkritizálja a kapott parancsot, aztán a feje alá teszi s nem hajtja végre.

Parancsolt a kormányzó, a miniszterek, az országgyűlés, a kormánybiztosok, a hadvezérek: — aztán mindenki tette azt, a mit jónak látott.

Én úgy éreztem magamat, mint a ki fejjel áll lefelé.

S ha csak magam lettem volna így, de az egész világ úgy állt.

† *Egy pár óra a rendőrfőnöknél.*

Végre valahára kapott Budapest, ha nem is kormányt, de legalább rendőrfőnököt.

Új volt ez az intézmény. Soha sem hallott ilyenről a magyar. Ez ideig rendőrfőnök volt a pesti városkapitány.

A rendőrfőnök közkedveltségű alak volt Budapesten, — Hajnik Pál; nekem igen jó barátom; a kiről fel van jegyezve a Nemzeti Kaszinó évkönyveibe, hogy egy este tizenkét pagát-ultimót mondott ki s valamennyit megnyerte. Szép magas, francziás szakállú uri ember volt, vöröses szőke. Ismerte alaposan a külföldi rendőri intézményeket, ezért lett rendőrfőnökké kinevezve.

Ez bezzeg másformán gyakorolta a hatalmát, mint a szerencsétlen két balkezű Madarász Laczi, a kit, ha megtámadott az ellenzéki ujságíró, frissen három új lapot fordított ellene, azokkal ágyuztatott a megtámadójára sarat, piszkot, rohadékot. — Nem úgy kell a fenegyerekkel bánni!

Pálffy Berczi is hazakerült Pestre Debreczenből, s itt is folytatta a Martius 15-ikét. A kormányváltozás után úgy tudta, hogy a bukott kormányt pártoló hirlapnak kötelessége az ellenzékre átmenni és aztán az új kormány tetteit, eljárásait, szándékait kritizálni, botlásait megróni. Ez így szokás Angliában.

No hát Hajnik Pali nagyhamar felvilágosította róla, hogy nem vagyunk Angliában. Nem iratott dementiket a félhivatalosban, nem beszélt az államügyészszel, nem hívatta össze az esküdtszéket, hanem brevi manu nyakon csipte a «Martius» szerkesztőjét s becsukatta a hűvösbe. Ott is hagyta.

Mi többiek ezt persze nagyon jó tréfának tartottuk. Hogy Pálffy Albert, a ki a mártialis törvények keresztülhajtását oly buzgalommal segítette elő, saját magán tapaszt-

talja ki, hogy milyen derék dolog az, mikor egy hírlapíró a czikkeért egyszerűen becsuknak, hazaárulás czimén, megkerülve a sajtótörvényeket. Most már elmélkedhetik fölötte. Így vélekedett erről minden okos ember, vagyis, az én mottóm szerint, rossz ember, a ki okosat tanácsol.

Én bennem azonban ismét megszólalt a jó ember, a ki bolondot tanácsol: «Ej ej, hát nem szégyenled magad, ilyen uton szabadulni meg az ellenfeledtől. Igaz, hogy halálos ellenséged volt; üldözött, hazaárulónak híresztelt, vesztedre tört; -- de azért mégis csak pályatársad, s a mi most vele történik, az igaztalanság, és a mi legfőbb, az sérelem a sajtószabadságon».

Akkor nem volt ám sem Otthon, sem Hírlapírók Egyesülete, mely ily esetekben erélyes föllépéssel segítsen a bajon. A régi magyar közmondás járta: «Ha kell, tedd magad; ha nem kell, bizd másra».

De hát kell-e?

Az utcán jártam: nagy néptömeg tódult a muzeum felé; mi lesz ott? Nagy népgyűlés. Besze János fog szónokolni, meg az osztrákok leghatalmasabb szabadságapóstola. (Még akkor ilyen is volt Ausztriában.) Goldmarknak hitták. Én is mentem a tömeggel: hadd látom, milyen az a népgyűlés, én már elfelejtettem.

Láttam azon az emlékezetes lépcsőparkányfalon a híres szónokokat megjeleníteni. Goldmark nagyszerű frázisokat bocsátott alá (természetesen németül), a minek az volt a céljuk, hogy a népet üdvös borzongásba hozzák. Jön a muszka; nem csak jön, de már itt van. A fejünk fölött lóg. Rettenetes a sokasága. De még rettenetesebb a fegyverzete. A kozák a nagy dárdájával úgy tud hajítani, hogy három embert átspékel egyszerre. De még nagyobb a kegyetlensége. Azért minden ember siessen haza a feleségét, gyermekeit megölni, gyűjtsa fel a házát, aztán álljon ki a kozák dárdák elé, magát felnyársaltatni, hogy az ártatlanul kiontott vér tengere az égre kiáltson.

No ez a beszéd nagyon elsavanyította a pesti publikum

kedélyét. Hanem aztán jött Besze János; no helyrehozott az mindent. Dörgő hangjával közhirré tette, hogy nem olyan félelmes ám az a muszka, mint a milyennek a német sógor leírta. Nem rég egy csetepatéban két darab kozák ott hagyta a fogát a csatatéren. A lengyel vezér konstatálni akarta, hogy mivel élnek a muszka vitézek; felbontatta a hullákat. Hát mi volt a gyomrukban? Szecska. Már aztán, hogy ijedne meg a magyar az olyan ellenségtől, a ki szecskát eszik? Megtraktáljuk őket töltött káposztával s attól mind meghalnak. Aztán mi bajunk nekünk azzal, hogy a muszkának sok ágyuja van, nekünk meg nincs? Hisz mi az ágyu? Semmi sem, csak egy nagy puska. Ha egyszer elsütötték, akkor döglött állat.

Ez már tetszett.

Másnap mindezek a beszédek olvashatók voltak a pesti ujságokban.

Én azonban siettem a népgyűlésből a rendőrfőnökhöz. Ott volt a hivatala a szerviták kolostorában.

Az előszobája tele volt mindenféle kinézésű emberekkel.

Azokat mind a muszka fergeteg hajtotta ide. Mindannyian válogatott sztratagémákat hoztak magukkal, a kormánynak felajánlás végett.

Egy esztergályos olyan buzogányt készített, a melynek szegeivel egyszerre három muszkát lehet agyonölni: kettőt oldalt, egyet szemközt.

Egy tapecezéros golyómentes pánczélt ajánlt fel a kormánynak a honvédek számára.

Egy színházdirektor (Fekete úrnak hívták) arra vállalkozott, hogy ő, mint régi vadász, össze fogja toborzani egy sereggé a haza valamennyi vadászait a muszkák lepuskázására.

Egy rézöntő pedig egy olyan rémséges röppentyűt hozott magával kóstolónak, a mely ott, a hol leesik, nem csak hogy szétpukkan, de olyan irtóztató fojtó büzt áraszt maga körül, mely ötven embert megfojt. — No ezt kidobtuk

a szobából, hátha itt talál elsülni a rakétája s mindnyájunkat megfojt.

Hajnik Pali kihallgatta valamennyit, s aztán adott nekik előleget a terveik kivitelére, egy pár százas bankót. Hiszen csak az kellett nekik. Hiszen százas volt elég: az előre kinyomatott urbéri kárpótlás összege, a mivel úgy sem tudtunk mit csinálni.

— No hát te mit találtál fel? — kérdé tőlem Hajnik Pál, mikor rám került a sor.

— Én nem találtam fel semmit, hanem arra kérlek, hogy bocsásd szabadon az elfogott kollégámat, Pálffy Albertet, hogy ha ma vagy holnap berukkol a muszka Budapestre, itt ne találja a börtönben, mert bizony felakasztja.

Erre a kérésemre rögtön szabadon bocsátá Hajnik az elfogott kollégámat.

† *A muszkák Magyarországon.*

Idebenn volt hát a muszka! Az orosz czár kétszáznyolcvanezer embert küldött Magyarországra. Így kívánta azt Európa. A háborgó magyarok megzavarták az európai súlyegyent s azt félrebillenteni nem szabad. Még mást is elkövettek: lengyelekkel szövetkeztek, azokból légiókat alkottak; ez világos ok a beavatkozásra a muszkáknak.

Jöhettek: nem találtak ellenállást. A magyar deréksereg a Csallóközben időzött, várva Bécs felől az ellenséget. Paszkievics zöme előtt nem akadékoskodott más, mint Dembinszky innen-onnan összegyűjtött hadteste, a ki valósággal a hátán hozta az ellenséget.

Idehaza a nemzet és a hadsereg vezetői viszályoskodtak egymással. A kormányzó letette Görgeyt a fővezérségből s kormánybiztost küldött rá, a ki őt elfogja, de a kormánybiztos maga is Görgey mellé állt, a ki nem akart Komárom alól kimozdulni, hogy a kormányt megoltalmazza.

Még az a szerencsétlenség is érte a magyar hadvezetést,

hogy legvitézebb, legszerencsésebb hadvezére, Damjanich, szekerével felborult s eltörte a lábát. Ha ez a csatatéren történt volna vele, bizonyosan ő is úgy tett volna, mint Szuvaroff, a ki a meglőtt lábával szánkóra tetette magát s úgy vezényelte tovább az ütközetet. A magyar hadsereg a legjobb erejét veszttette el Damjanichban.

A muszkák dolgairól csak a kormánybiztosok futárai útján értesültünk.

Hogy hadcsapataik kitünőek, különösen a lovasságuk. Minden ezrednek ugyanegy színűek a lovaik, egyiké csupa pej, másiké fekete, a harmadiké sárga; a testőrlovasságé fehér. Nagyszerű látvány, mikor úgy egymás mellé föl vannak állítva.

Az élelmet magukkal hordják s annak a számára lefoglalják a városban a templomot raktárul. Az ilyen templomból aztán alig lehet később kipusztítani a denevér-sereget. Az kíséri az orosz tábornagy sokaságban. Nem mintha hozzátartoznék, hanem azért, mert a bőregérnek kedvenc csemegéje az orosz katonák tápláléka, a kétszersült, a mit azok zsákokba tömve hordanak magukkal. Azt a katonák mozsárban megtörik, üstben forralt vízbe öntik, tököt, hagymát aprítanak közé, azután a világitásra szánt fagygyertya-csomót egy párszor a forró lébe mártogatják, a mitől a gyertya nem lesz rosszabb; de a leves egészen jó lesz.

Mikor a városba bevonulnak, elől mennek a kozákok, harsányan énekelve, kezükben nagy, érett uborkák, a miiket hatalmas étvágygal falnak.

Másfelől rémhírek jöttek felőlük. A hol a nép ellentállást kísért meg, ott kegyetlen megtorlást mivelnek. Egyesek hőstetteiért az egész helységen állnak boszut.

Egyáltalában nem volt szerencsés gondolat Magyarországon guerilla-harczot próbálni meg az oroszok ellen; a kik ezt tökéletesen kitanulták a kaukázusi hadjáratokban. A hol magyar guerilla-csapat alakult egy megyében, mielőtt az egy mozdulatot tehetett volna, mély, úttalan hegy-

szakadékon éjnek idején hátába került egy cserkesz-csapat s levágta, szétugratta a magyarokat ellentállás nélkül.

Losonczt porig leégetteté az orosz fővezér a guerilláink vitézkedése miatt s Miskolczt is csak az orosz vezér mellé csatolt magyar főúri kormánybiztos, gróf Zichy Ferencz menté meg a feldúlástól.

Az volt az eset, hogy egy kívül eső tanyán két portyázó cserkesz az ott egyedül talált fiatal hajadonon brutális erőszakot követett el, mely miatt kétségbeestében a leány a kutba ugrott. Abban a pillanatban érkezett haza a bátyja az üres szénás szekérrel. Hirtelen lekapta a szekérről a petróncez-rudat s agyonverte mind a két cserkesz lovasát. Azzal ment egyenesen az orosz fővezér főhadiszállására, magát följelenteni, mint a két cserkesz gyilkosát. Paskievics éktelen haragba jött erre s a gyilkost akasztófára ítélte, a várost pedig, melyben ez történt, porráégettetésre.

Ekkor közbeveté magát a magyar kormánybiztos. Elmondá a parasztlegény vallomása után, hogy mi volt az oka a gyilkos tettetnek s kérte az orosz fővezért, hogy mielőtt súlyos parancsát végrehajtaná, tartasson ez ügyben vizsgálatot. Paskievics engedett a kérelmének s miután a kiküldött orvosok az öngyilkossá lett leány hulláját megvizsgálva, eléje terjeszték a rémtett okát, nemcsak Miskolcznak kegyelmezett meg, hanem a hős legénynek is, ki csak huga gyalázatát boszulta meg.

Sok ilyen eset van följegyezve az említett magyar főúr emlékirataiban, a mikbe, sok évtized múltán, betekintnem adatott. E nagy idő múltán én is más véleményt formáltam azokról a magyar főurakról, kik a bécsi kormány megbízásából az orosz hadparancsnokok mellé kormánybiztosokul rendeltettek. Ezek ott sem szüntek meg magyarok lenni, csak a forradalomnak voltak ellenségei, de nem a hazájuknak, melyről közbenjárásukkal sok súlyos bajt elfordítottak. — Legyünk igazságosak: elég volt, hogy évtizedeken át ez volt a szidalomszók legsértőbbike: «muszkavezető».

Be tudott volna jönni a muszka magyar urak vezetése nélkül is, s csak a dúlás, pusztítás lett volna nagyobb. Hanem 1849-ben átok kísérte ezt a czímet.

Kezdeté a végnek.

A négy hét letelt, mely az országgyűlésnek szünidőül engedődött. Az elnapoláskor az mondódott, hogy majd az új ülésszak Budapesten fog megkezdődni.

A honatyák fel is gyülekeztek Pestre, itt aztán azt mondta nekik Kossuth, hogy ő egy huszonnégyszáz órára sem biztosíthatja őket az ellen, hogy a muszka itt terem a fővárosban, a hol senki sem állja az útját.

Ebben a honatyák nem találtak megnyugvást: felkeresték Perczel tábornokot, ki szintén képviselő volt és hadvezér.

Őt bizta meg a kormány egy tartalék-hadtest alakításával Pest alatt. Helyes választás volt; Szent-Tamás diadalmas elfoglalója érdemes volt erre, értett is hozzá.

Emberanyagban nem is lett volna fogyatkozás. A debreczeni országgyűlés, utolsó ülési egyikén, ötvenezer ujonczot szavazott meg a háború folytatására.

Ötvenezer ujoncz azonban még nem ötven ezred katona, ha egyenkint még olyan derék legény is valamennyi.

A vármegyék beszolgáltatták az ujonczilletményeiket.

Görgey, Klapka olyan okos rendszert követtek, hogy a hozzájuk küldött rekrutákat, a mint lenyírátták, azonnal beosztották a meglevő zászlóaljaikba; így aztán, ha egy új legény két régi honvéd közé soroztatott, muszáj volt annak is derék katonává átalakulni. Így soroztatott be a III. zászlóaljba (a vörös-sipkásoké) hatszáz oláh ujoncz Biharvármegyéből, a ki mind olyan derék honvéd lett rövid időn, mint a régi vörös-sipkások. Ez a katonai virtus suggestio útján.

De mit csináljon Perczel tábornok, a ki csupa ujonczokat kapott s a kinek nem voltak zászlóalj-keretei, a mikbe

azokat beskatulyázza? Neki tiszték után kellett látni, azért időzött Pesten.

Mindezeket én egy hajdani jó pajtásom révén tudtam meg. Gergelyi Károly százados volt a vörös-sipkásoknál. Jogász korunkban tanulótársam Kecskeméten; műkedvelői előadásoknál ő játszotta a pörlekedő asszony-szerepeket. Később, az alkotmányos korszakban, királyi ítélőtáblai bíró és hétszemélynök lett. Közben pedig tizenhat ütközetben harczolt a hazájáért; megszolgált a becsülettel a vitézségi rendjelt. A komáromi táborból küldték Pestre aprópénzt átvenni. Fölkeresett, mint régi jó pajtást a szerkesztői barlangomban s elmondta, hogy milyen furesául járt. Kossuthhoz volt küldve bizalmas levéllel, a mit személyesen kellett neki kézbesítenie. Valaki volt benn a kormányzónál; várnia kellett az elfogadó-szobában, míg reá kerül a sor.

Kivüle ott volt még egy pár előkelő tiszt, a kiknek az aranygallérja jelzé, hogy afféle tábornokok. A szögletben, az íróasztalnál ült valami fogalmazó-féle czibil.

Az egyik főtiszt köpczös, vállas volt, a másik szikár és magas, sűrű szürke szakállú.

A mint a zömök főtiszt a belépő századost meglátta, leereszkedő bizalmassággal lépett oda hozzá s a vállára veregetett.

— Ön százados a vörös-sipkásoknál?

— Igenis, a harmadik zászlóaljnál.

— Én biztosítom önt, hogy ha át fog lépni Perczel hadtestéhez, ott azonnal őrnagyi rangot fog nyerni.

Gergelyiben e hangra felébredt a kecskeméti diák. Nagy nyersen kivágta, a mi a nyelvére akadt.

— Köszönöm, tábornok úr. De a vörös-sipkásoktól egy káplár sem hagyná el a zászlóalját, hogy tisztí rangot foglaljon el a Perczel táborában.

Erre a főtiszt olyanformát mormogott, hogy «goromba ficzkó» s elfordult, odább ment; a másik főtiszt aztán, mintha vigasztalni akarná, a karja alá ölté a kezét az

előbbinek s azt mondá: «No hát én beállok közlegénynek a huszárjaid közé».

Erre aztán a kecskeméti diák megint nem állhatta meg, hogy a markába ne nevéssen; a miért egy szemrehányó tekintetet kapott a szürke szakállutól.

Nemsokára kijött a kormányzó szobájából a látogató, mire a titkár mind a két tábornokot együtt bocsátá be Kossuthhoz.

Az én Gergelyi barátom odalépett az íródeákhoz: «Ki volt ez a két főtiszt?»

Az íródeák fel se nézett az irásából.

— Az alacsonyabbik Perczel Mór tábornok, a magasabbik Mészáros Lázár, volt hadügyminiszter.

Az én pajtásom soha sem látta, tehát nem ismerhette a nagyhirű alakokat.

— Na, ezekkel ugyan alaposan elgorombáskodtam.

Aztán csak várt tovább az előszobában; a váróterem megtelt képviselőkkel, a kik fenhangon értekeztek azon téma fölött, hogy Pesten nem lehet megmaradni, hát akkor «quo vadis?»

Nemsokára visszatért Kossuth szobájából Perczel Mór egyedül. Azt rögtön körülfogták a honatyák azzal a sürgős interpellációval, hogy, ha Pesten nem lehet maradni, akkor hova menjenek.

A vitéz tábornok rögtön megfelelt az interpellációra:

— Menjetek, barátim, Kecskemétre. Én biztosítalak benneteket az iránt, hogy ott két hétig nyugodtan maradhatok a muszka felől.

A megnyugtató válasz általános helyesléssel fogadtatott.

— No már most, édes pajtásom, — mondá Gergelyi — te is csak szedd ám a sátorfádat s aztán iszkiri Kecskemétre! A muszka rövid proceszszust csinál az ilyen emberekkel, mint te.

Tehát «iszkiri» Kecskemétre! Ez a jelszó.

Ott még két hétig nem ér el a kozák dárda!

Igazán szép kegy a sorstól! Kétheti akasztófa-szünet.

És azután? Ha Kecskemétről is tovább kell futni? Hová? De miért?

Van valami célja a futásnak?

Éppen hónap elseje volt. Fölmentem a kiadómhoz, Heckenasthoz; bejelentettem neki, hogy tovább nem szerkeszthetem a Pesti Hirlapot. Átadta a félhavi díjamat, száz forintot, azzal elváltunk.

Onnan hazasiettem. Elmondtam a feleségemnek, — szégyenkedve és szomorúan — hogy minden ember fut már, nekem is futnom kell. Helyeselte. — De ennél a másodszori futásnál nem vihetem őt magammal; mert magam sem tudom, hol lesz annak a vége. A Debreczenbe menekülésnél még tudtam. — Ebbe is belenyugodott. — Csodálatos volt, hogy az orosz ellenségtől nem rettegtünk olyan nagyon, mint az osztráktól.

A feleségem azután gondoskodott az úti ellátásomról. A vadásztáskámba elhelyezett egy kenyeret, meg egy sonkát, a kulacsomat megtöltötte borral. Egy hétre el voltam látva. Azzal a vadászpuskámat a vállamra akasztottam s kibandukoltam a szolnoki vasúthoz. A feleségemet nem hagytam kijönni. Ne játszszunk érzékeny jeleneteket. Hisz úgy sem látjuk egymást soha többet.

Az a duplapuska volt az egyedüli fegyverem s én azt képzeltem, hogy majd azzal tudom magamat a kozák ellen védelmezni.

Volt egy jó, tenyérszerű széles damaszk pengéjű kardom, melyet az én jó sógoromtól, Vály Ferencztől kaptam ajándékba, ki hajdan tanárom volt, most pedig honvédtüzér Komáromban. Ezt a kardot én a szolnoki csata után elküldtem Damjanich tábornoknak. (Sükey Károly honvédhadnagy vitte el neki.) Így legalább a kardom harczott, ha magam nem is.

Délre megérkezett a vonat Monorra. Tele volt menekülőkkel. Ott ki kellett szállni azoknak, a kik Kecskemét

felé igyekeztek. Onnan aztán parasztszekéren (ha lesz) tovább.

Nekem megint csallóközi szerencsém volt. A vaskocsiból leszállva, a legelső arcz, melyet felém mosolyogni láttam, Nyáry Pálé volt. Bizony mosolygott ezúttal is.

De vele együtt ott volt Pestvármegye egész tisztikara, ott adva egymásnak közös találkozó: a Pestről és Pilisről érkezők, alispán, jegyzők, ügyészek, szolgabírák, esküdtek, pénztárnok, levéltárnok, valami huszonöt úriember. Jó ismerőseim. Ez mind Kecskemétre készült.

— Hová, Móricz öcsém? — kérde tőlem Nyáry.

Én a tragikus helyzetnek megfelelő elkeseredéssel válaszoltam:

— Megyek meghalni a hazáért.

— Hát abban a vadásztáskában mit czipelsz?

— Egy kenyeret, meg egy sonkát.

— Hát minekelőtte meghalnánk a hazáért, elébb együk meg azt a sonkát.

Az indítvány egész Pestvármegye helyeslésével találkozott, a monori állomáson nem volt étkező. Én előadtam a feleségem által egész hétre szánt ételmi czikkeimet s azokat Pestvármegye stante pede elfogyasztotta. De meg volt érte az a jutalmam, hogy azontúl Pestvármegye vendégeül tekintetem.

— Majd én elviszlek a kocsimon Kecskemétiig; — mondta Nyáry — de szállásra menj Szelesshez; mert hozzám nem jöhetsz.

A másod alispán Szeless Lajos volt, régi jó ismerősöm, az is külön meghítt — leendő szállására. Ez a fülembesugta, mikor Nyáry hátat fordított: «nem ám, mert ott van már Schodelné.»

Én nagyot sóhajtottam, «mennyivel derekabb ember ő nálamnál, a ki elhagyta a nőt, a kit szerettek!»

Aztán előálltak a szekerek, csupa úri csézák, kiki felkapott az ülésébe; én Nyáry Pálhoz jutottam. Az ostor patogott, a lovak vágattak végig a poros országúton.

Én szerettem volna valami komoly beszédet kezdeni Nyáryval. Azt kérdeztem tőle, hogy mi a magyar kormány-
nak a legközelebbi teendőkre nézve a programja?

A mire ő precíz megfelelt:

— A hogy a népdal mondja: «szalad a kutya Szeged felé, lóg a farka Buda felé.»

No ez ugyan világos programm.

Másnap megtartatott Pestmegye közgyűlése a kecskeméti városházán, a hol az elnöklő Nyáry konstatálta, hogy Pestmegye normális állapotban együtt van és működését folytatja.

Egy hunczut vicefiskális, a ki mellettem ült, azt dörögé erre: «az ám, minthogy ő elhozta magával Schodelnét, hát a vármegye normális állapotban van.» De oldalba ütöttem érte!

Hát aztán csak adminisztrálgattuk Pestvármegyét Kecskeméten. Magam is részt vettem benne a naponkinti ülésekben. Az ilyen üléseket ugyan, ha közönséges emberek tartják, úgy hívják, hogy «ferbli»; de mikor a vármegye tartja, akkor ez adminisztráció. Pénz volt, mint a polyva: — nem annyi, mint a polyva, hanem olyan, mint a polyva. Harminczkrajczáros, tizenötkrajczáros és hatkrajczáros bankók. Mikor az ember elvesztette a pénzét, még jobban örült neki, mint ha telenyerte vele magát. A másodalispán elnökölt, a ki a kritikus pillanatokban, a mikor a kapott kártyát gusztálta, Lortzing «Czár és ács» czimű operájából dúdolta a polgármester magándalát: «óh egy ily okos birót megcsalni nem lehet» s azzal behúzta a «czu» kaszszát. — Nyáry Pál soha sem kártyázott.

Ez így tartott egynéhány napig.

Egyszer aztán azt vettük észre, hogy a mi asztaltársaságunk fogy: Pestmegye kezd a normális konstitucziójában megfogyatkozni. Már Schodelné is elköltözött Békésgyulára, egy ottani ismerősénél, Erkel Ferencz karnagy orvosdoktor testvérénél keresve menedéket. Nyáry is elment Kecskemétről.

Erre mi is összeszólalkoztunk Gerenday Ambrussal, hogy menjünk valamerre, a hol még a világ nincs bedesz-kázva. Fogadtunk egy paraszt szekeret; a lovak gazdáját azzal vesztegetve meg, hogy nagy diadalhírekkel beszéltük tele a két fülét. Hogy verte tönkre Görgey Ó-Szöny alatt az egyesült muszka-osztrák ármádiát, szavamra mondom, hogy magunk is hittük, a mit tovább adtunk. Sőt igaz is volt benne sok.

Először Kis-Kőrösre rándultunk, majd azt sem találva elég jó központnak Pestvármegye számára, odább költöztünk — Akasztóra (ominózus egy név). Végre aztán csak be kellett rajtunk is teljesedni a népdal utasításának: eljutottunk Szegedre.

Nem volt ám az akkor a mostani paloták városa. Széles utczáin, piaczáin legalább ezer szekér tanyázott, mely menekülteket szállított ide. Sokan ott is laktak a szekéren, a gyékényernyő alatt.

Itt már sok ismerőst találtam. Együtt volt az országgyűlés két háza. Nyáry Pálra is rátaláltam.

Sétaközben összekerültem régi, jó pajtásommal, Degré Alajossal, ki huszárszázadosi egyenruhában, de kard nélkül, botra támaszkodva, biczegett a sétányon végig. Ő beszélt nekem a jászfényszarui (vagy a stratégák szerint turai) lovassági ütközetről, melyben ő is sebet kapott egy kozák dárdától a bokáján. Perczel Mór tábornok intézett egy merész rohamot Paskievics serege oldalába. Tizenhat század huszárja volt és négy század lengyel dzsidása, tizenkét ágyúval, vele szemben ötezer muszka lovas, Tolstoy tábornok alatt, kinek újszerkezetű serpentin-ágyúi vannak, melyeknek golyói bűgásukkal rémületet gerjesztenek. De a magyar lovasság csodáit mívelte a vitézségnek. Egyenkint verte szét az orosz huszárezredeket s a félelmes kozák dárda-erdőnek is közéje rontott. Egy öreg huszár egymaga tizenegy kozákot vágott le. De a lengyel légió is kitett magáért. A forradalmi dzsidások éppen a czári ulánusokkal kerültek szembe: hasonló fegyverzetűekkel. A mi len-

gyeink parancsnoka volt Thwórniczky ezredes, ki a roham előtt átadta a vezényletet a csapatjában közlegényként szereplő Dembinszky altábornagynak s arra ő vette a kezébe a közlegényi fegyvert, a dzsidát s előre rohant az ellenség közé: «megálljatok, majd én tanítalak meg, hogy hogyan kell a pikával dolgozni!» S egymaga kilencz muszka ulánust leszurt a viadalban.

Én szokva voltam Lojzi pajtásomnak a mondásait készpénzül fogadni. Pedig ezek százas bankók voltak.

S még aznap teljesen igazolva találtam e nagy szavakat, a midőn Nyáry Pált meglátogattam. Ott találtam nála Mészáros Lázárt (a volt hadügyminiszter és fővezért), ki csakugyan beváltá a szavát s Perczel huszárjai közé sorakozott közvitéznek. Ő is részt vett abban a nagy petekben, s daczára a szürke szakállának, maga is kioltotta egy-néhány kozáknak az életmécsét. Mert a kozákdárda hatalmas egy fegyver, de mikor a magyar huszár félrecsapja a dárdát s aláfurakodik, akkor vége a hatalmának, a huszár kardja az erősebb fegyver. Így lehetett egy öreg huszárnak tizenegy kozákot lekaszabolni. A kozák nem szúrhatott a dárda csidjével, csak a nyelével üthetett. Az öreg hős nem restellte élő tanúbizonyságul megmutatni nekünk a saját hátát, mely a kozák dárdanyelek ütéseinek kék foltjaival volt keresztül-kasul léniázva. Dicsőséges foltok! Annyi halállal lettek megfizetve!

† *Az én nagy tervem.*

Egy délelőtt kimentünk Degrével a Szeged alatt gyülekező magyar táborba. Nevezetes eset történt. A megelőző nap délutánján egyszer csak minden ok nélkül megvadultak a lengyel dzsidások paripái s mintha összebeszéltek volna, elszakgatták magukat a kötőfékeikről s vad iramodással futottak neki a pusztának. Egy egész svadron lova úgy elfutott, hogy vissza sem lehetett terelni. A huszárok

is csak erőszakkal birták visszatartani a lovaikat, a mikre szintén átragadt a kimagyarázhatatlan rémlátás.*

Ennek a csudájára sereglett ki a nép a táborba, sok ezernyi férfi. Különösen a menekülők ógtunk-mógtunk. Már hogy lehet a ló olyan ostoba, mint... mint mi vagyunk?

Hát mi nem futunk-e világgá egy ismeretlen rém elől, a kit még nem láttunk, csak ébren álmodó lelkünk látja az árnyékát a láthatáron.

Még egy ágyúördülést sem hallottunk, még a kozák «hurrah» ordítása sem ütötte meg a füleinket, még is úgy vagyunk, mint az adomabeli ujonezkatona, a ki az ütközet előtt azt kérdezte a vén káplárjától: «Káplár uram! Mi az, a mi én bennem úgy reszket?» — «Az a szív.» — «No akkor én tetőtől-talpig szív vagyok!»

A szégyen lehúzta a fejemet.

Itt ácsorgok ezredmagammal, csupa épkézláb férfiak, lelkes hazafiak egy csoportban.

És mindannyiunknak itt van a nyakunkon a hóhér kötele, azt visszük magunkkal, éjszaka is benne hálunk: a halálítéletünk oda van írva a homlokunkra. Csak a halál nevei közt van válogatásunk: melyik tetszik jobban, a bitófa-e, vagy az ágyúgolyó? És mi nem tudunk választani!

Ezeren meg ezeren csődültünk ide, a hol a harcz készül s nem tudunk egyebet, mint sápitozni, szitkozódni s még talántán imádkozni.

Pedig vannak közöttünk katonaviselt férfiak, nemzetörök, obsitosok, híres puskások, bátor párbajvívők, duhaj betyárok, — aztán meg ideálista rajongók! Külön-külön mind legény a talpán; — csak együttvéve hasznavehetetlen tömeg? Hátha meg lehetne ezt fordítani?

* Hasonló kisértetlátást jegyeztek fel a krónikák a török-orosz háborúból, a hol az orosz paripák futottak el ezer számra világgá; a jelen korban pedig szintén ilyesmi történt az angol hadi öszvérekkel. (J. M.)

Merész eszmém támadt.

Én ezt az ellenség elől futó polgársereget átalakítom fegyveres ezreddé.

Nem is olyan hóbortos volt az eszmém, mint a milyenek látszik. Hiszen tudom, sűrű tapasztalásból, hogy egy csapat derék, markos legény még nem zászlóalj; a ki nincs betanítva, fegyelmezve, glédába állítva, fegyverhez szoktatva, szakaszokra beosztva, vezényszóra tanítva, azt nem lehet ezrével a csatarendbe állítani; mert ha az megfutamodik, hát a többi sereget is magával ragadja. Ezt én jól meggondoltam.

De volt egy elfogadható ötletem.

E napokban kapitulált Arad vára, hosszú, kemény ostrom után. Ezerötszáz osztrák katona lerakta a fegyvert. Most ezt a helyőrséget fel kell váltani a magyarnak. Hát nem életrevaló gondolat-e, hogy azt az ezerötszáz vitéz, tűzben keresztelt honvédet hozzák ide Szeged alá a Perczel hadserege erősítésére, mi pedig, Szegeden lógerező mihaszna legények, vegyük markunkba azt az osztrákok által lerakott ezerötszáz puskát, aztán álljunk ki az aradi sánckokra; ott csak megálljuk a helyünket, ha vezényszót nem ismerünk is: a várvédéshez nem kell egyéb, csak szív és kar, az pedig mindnyájunknak van.

Elhatároztam magamban, hogy népgyűlést hívok össze s ott az én lelkes hazámiai előtt kikiáltom a tervemet. Jogom, sőt meghatalmazásom van rá: Kossuth és Szemere egyenesen felhívnak mindenkit a proklamációjukban, hogy alakítson önkénytes csapatokat. Éppen csak be kell jelenteni a városkapitánynál, hogy holnap (nem levén hetivásár) engedje át a nagy piacot a népgyűlés megtartására. Úgy teszek.

Aztán — csak fejtetővel előre — beleugrani a vízbe: ez a főkérdés; hogy tud-e az ember úszni? — az mellékes dolog.

A mint a városba visszatértem délután, siettem a városkapitányt fölkeresni. A városházán nem találtam, a házá-

nál sem volt otthon. Ott hagytam a névjegyemet, ráírva, hogy holnap reggel óhajtok vele sürgetős ügyben értekezni. Azt mondták, hogy kiment a sétányra.

Megpróbálkoztam vele: elindultam a sétányra városkapitányt keresni. Szamárság volt tőlem. Hisz nem ismerem személyesen e derék hazafit; egyenruhát pedig nem visel, a mi elárulja, hogy ő a városkapitány. De azért csak elmentem szerencsét próbálni. Hátha rátalálok?

Rá is találtam. De nem arra, a kit kerestem, hanem az én kedves pajtásomra, Zabolay Pistára, a kivel hajdan együtt juristáskodtunk Kecskeméten s aztán együtt műkedvelősködtünk; ő játszotta a primo amorozót a «Szerelem és champagnei»-ben. Szép, daliás fiú volt. Neki is volt valami hivatala Fehérvármegyében, úgy hiszem, tiszteletbeli viczefiskus volt.

A mint meglátott, odarohant hozzám, megölelt, összecsókol.

— Jaj de szerencse, hogy rád találtam, kedves Móriczkám! Reggel óta kereslek, égen, földön és padláson.

— No hát mi jót hoztál, kedves Pistukám?

— Bizony a legjobbat hoztam neked! Elhoztam — a feleségedet . . .

. . . Utánam hozta a feleségemet Pestről!

Persze, hogy nekem sem kellett több városkapitány.

— Hol van ő?

Zabolay megmondta. Volt Szegeden egy köztisztviselőben álló család, mely állt két éltes kisasszonyból. Ők voltak a legbuzgóbb pártfogói a magyar irodalomnak és színészetnek. A mikor Laborfalvi Róza Szegeden vendégszerepelt, mindig ő náluk volt szállva. Most is odaszállt.

Az én barátom aztán elbeszélte utközben, hogyan került ide feleségemmel együtt. Fehér vármegye küldte fontos üzenettel Pest vármegyéhez (ibi, ubi) a saját úri fogatán. Pesten átkelve, eszébe jutott, hogy a feleségemet meglátogassa: nincs-e valami üzenete hozzám? Az asszony azt mondta, hogy üzenet helyett eljön ő maga utánam.

Az pedig nem volt tréfa dolog. A muszkák már benn voltak Pest-Budán, portyázó csapataik megszálltak minden körülfekvő helyiséget; Zabolaynak nagy kerülővel lehetett csak mellékutakon keresztülvergődni a hadaktól lepett területen; de szerencsésen keresztülöszont rajtuk. Elhozta utánam a feleségemet. Megköszöntem neki a barátságot.

A feleségemet ott találtam a két hajlottkorú kisasszony házában. A viszontlátás örömeit nem írom le. — Első feladat volt szállást keresni kettőnk számára; mert a tiszteletreméltó kisasszonyok házában soha szerelmes sóhajtás a napsugárban tánczó port meg nem reszket-teté. Estig találtam ilyen szállást s oda átköltözénk.

A feleségem aztán beszélt a muszkák bevonulásáról Pestre. A Kerepesi-úton jöttek, végig a Hatvani-utcán: valami orosz himnuszt énekeltek lóháton. Minden kozáknak a kezében volt egy nagy érett uborka, azt falta nagy gyönyörrel a zsoltosma közben.

(Ez az uborka volt a mi egyedüli szövetségünk a kerek világon. Húszezer muszkát ölt meg — nem az ágyúgolyó, hanem az uborka. Minden faluban hagytak hátra egy temetőt azokból a halottaikból, a kiket a kolera lekaszált. Biz ez csunya öröm; — de hát ilyen a háború. Ha az Isten elhagyott, dögvész segíts!)

... Tehát megint belekapott a sors az én életpályám nekivadult paripáinak gyepelőibe! Én itt népgyűlést tervezek, kétségbeesettek légióját alakítani szándékozom s akkor a végzet ide hozza elém az élettársamat. Tudatja velem, hogy az életem nemcsak a magamé, hanem az övé is.

Hányszor térít már vissza az utamból ez a láthatatlan kéz? — Ezúttal nem fogok neki engedelmeskedni! A mit elhatároztam, azt keresztülviszem.

A szálláskeresés közben talákoztam több ismerős képviselővel, azoktól nevezetes dolgokat tudtam meg. Országos ülést tartottak Szegeden; abban elhatározták, hogy az összes magyar hadcsapatok vezérsége Görgeyre bízatik.

Görgey már el is indult Komáromból 32 ezer emberrel, 150 ágyúval Paskievicset megtámadni. Klapka Komáromban maradt 20 ezer emberrel Haynaut feltartóztatni. Ezzel idő lesz nyerve az aldunai seregünk összevonására, mely aztán Görgeyvel fog közreműködni. Így határozta az országgyűlés.

Ezt mind elmondtam a feleségemnek. Aztán előadtam neki a saját merész tervemet is. Én holnap népgyűlést tartok, önkénytes légiót szervezek, azzal bevonulok Arad várába, mint helyőrség. No ezen nincs mit megijedni egy hűséges feleségnek: sőt inkább az egy nagyon megnyugtató tervezet. Akár győzünk, akár veszünk a harcok végkimenetelén, egy vár őrségének a sorsa biztosítva van: a kapituláló csapat életét megvédi maga a kapituláció. Átláttattam az asszonyommal, hogy ez az én tervem valószínűsítő életbiztosítási intézmény. Ő ezúttal nem nevetett ki s nem mondta a szemembe: «Móricz, te félsz!» Belenyugodott, hogy menjek hát a dicsőség véres mezejére; majd addig ő itt marad a jó öreg kisasszonyoknál, a kik igaz vendégszeretettel látják.

Én tehát reggel azon szilárd elhatározással keltem fel, hogy kemény leszek; ha ég, föld összeszakad is, megyek a magam útján, daczolok azzal a láthatatlan mennyei hatalommal, a ki engem minden módon meg akar tartani a késő idők számára.

Oh de rettenetesen meglakoltam e vakmerő gondolatomért! Oh milyen nagyot tudott ütni a fejemre az a láthatatlan kéz!

Te színes szappanbuborék! Azt képzeled magadról, hogy planéta vagy? Mert gömb vagy és repülsz?

Korán reggel föl kellett mennem a városházára. Az egyik kötelességem az volt, hogy bejelentsem a városkapitánynak a szállásom lakcímét: a mostani zavaros időkben az lévén a regula, hogy mindenkinek személyesen kellett jelentkezni a rend őreinel, nehogy kémek lopózhassanak a városba.

A városkapitány a nagyteremben fogadott, mely körül volt támogatva szekrényekkel.

Először elmondtam neki, a mit a szállásomról tudatnom kellett, arra egy kanczellista a kezembe nyomott valami czédulát.

Azután összeszedtem magamat, hogy egy nagy hazafias szónoklathoz kezdjek . . .

. . . De mielőtt egy szót kiejthettem volna, egy irtóztató robbanás rázta meg az egész épületet, mintha egy tűzokádó tört volna ki a közelben, valamennyi ablaküveg cserepekben zuhant be a szobába, a zárt szekrények ajtajai föl-pattantak. Én vak rémületemben egy ilyen szekrénybe rohantam be s csak akkor vettem észre, hogy ez nem a kijáró-ajtó. Aztán magával sodort a menekülő hivatalnok-csoport, ki az utczára.

A szegedi lőpor-raktár robbant föl.

Az égen lángvörös felhőtömeg gomolygott fölfelé, sebesen taszítva szétágazó, vakító fényű tűzoszlopoktól, a felhőből sziporka-özön hullt alá, villámok pattogtak a méhében, lángküllők közt széttépett emberi alakok, ágyúk, kerekék kóvályogtak; az a szikra-zápor százezernyi izzó téglavolt, a villámok a szétpattogó bombák és gránátok. A megnyilt pokol, a maga rettenetes pompájában!

Az egész rémjelenetre olyan élénken emlékezem még ma is; bár a nagy légnyomás, mely fejemet összeszorította, mellemet lenyomta, egészen elkábított. Annyi ösztönöm volt, hogy a városház kapuja alatt meghúzzam magamat. A robbanás földrengető dördülése s a bombák égszagató pattogása után következett az egyiptomi csapások egyike, a köeső.

Ki ne emlékeznék egypusztító jégeső rémséges hatására? Most jég helyett izzó téglák zápora hullott a rettenetes égből, a háztetők, az utcák, a piacok recsegése követte, közzé vegyült az emberi jajkiáltás, az ökrök bömbölése, a lovak nyerítése, melyeket a mennyei parittyakövek lesujtottak. Hatvan halottja maradt a romboló kőhullásnak a

piaczokon ; a Tisza-parton talált szekereket, jühnyájakat a rettentő robbanás vihara a folyóba sodorta.

Egy izzó gerenda repült a füstfellegen keresztül, mint egy kilőtt, tüzes dárda, mint egy sárkány a város tulsó végeig.

S a köeső zuhogása után következett egy folyvást növekedő moraj : az ezernyi szekérnek a robogása. Rohant valamennyi a város minden utcáin kifelé ; általános futás állt be. Senki sem tudta, mi történt, csak azt tudta, hogy itt a világ vége !

Azt mondják, egy fogoly osztrák tüzér, a kit a tölténygyártásnál dolgoztattak, robbantotta fel a löpörgyárat. Elhihető. Az osztrákoknak voltak ilyen ördögi hősei. Az egyik volt Hentzy. Ennek a tette fölért egy vesztett ütközettel. Hatvan halott!

A halottakért is méltó a siralom ; de nagyobb veszteség ránk nézve az, hogy az egész aldunai hadseregünk számára felhalmozott töltényeink mind a levegőbe repültek : nem maradt több, mint a mit tüzérszekereink s a közvitézeink tölténytáskái tartogatnak. Most már takarékosan kell bánni az utolsó töltényekkel.

A mint ki lehetett menni az utcára életveszély nélkül azonnal siettem a szállásomra, a nőmhöz.

Keresztül kellett mennem a piacon. Az egész nagy tér fedve téglával, melyből itt-ott feketéllett valami elő : agyonütött emberek, lovak hullája.

No vitéz barátom, Jókai Mór, tarts most itten népgyűlést.

És még ha csak ez a kis veszedelem ért volna bennünket ! Egy kis lőpor-raktár felrobbanás. — «Csigavér!» Megszokott epizód a hadviselés történetében. A katasztrófák láncolata még azután következett, de nyomban.

Mit csinál olyankor a strucz, mikor már érzi, hogy a vadász közel érte ? Eldugja a fejét a homokba.

Ilyen stuczmadár voltam én, voltunk sokan.

Mikor a szállásomra megérkeztem, a feleségemet teljes

készülődésben találtam: a bőröndöt esomagolta az útra. Itt nem maradhatunk. Ott volt nála egy kedves jó barát-néja, a derék Zsófi. Kardalnoknő a színháznál, aztán az én kedves iskolatársamnak, Kőrössy Sándornak a felesége. Sándor hadbíró volt a honvédségnél. Tehát katonaember. Mint ilyen járt odafenn — a más fejét keresve. Tudniillik a hadvezetés fejét. Ugyan jókor! Mikor a saját fejét sem találta senki.

A két asszony örült, hogy én előkerültem betöretlen fejjel, nemsokára a Sándor is betoppant. Átkozott jó híreket hozott a vezérkartól.

Kossuth visszatért Madarásról, a nélkül, hogy Görgeyvel találkozott volna. A két vezéralak nem tudott egymással megállapodásra jutni a hadvezetés dolgában.

Most azután Kossuth, félretéve az országgyűlés határozatát, mely Görgeyt állítja az összes magyar hadseregek vezérletére, kinevezte Dembinszkyt az aldunai hadsereg fővezérévé, rémületére az összes magyar hadvezéreknek. Perczel Mór összeveszett a beteg Damjanichsal, Arad vára parancsnoksága fölött, fenyegeti Damjanichot, a magyar kormányt főbelövetéssel, erre a magyar kormány elcsapja Perczel Mórt a hadtestparancsnokságból. Tökéletes a konfuzió, hogy szebbet kívánni sem lehet.

De mindannyi baleset között legsúlyosabb az, hogy a jámbor Dembinszky elfogadja a hadvezérré kineveztetést.

Boldog Isten! Ha én elgondolom, hogy engem a pesti becsületes csizmadia-czéh megválasztott tiszteletbeli csizmadia-mesterré; de, ha valaki azzal a szóval jönne hozzám, hogy: no hát cselekedjek neki az ünnepekre egy pár kordován-csizmát, a hajamat tépném kétségbeesésben; s ez a szerencsétlen generális elhitei magával, hogy ő azért, mert kinevezték hadvezérnek, hát már most tud is hadsereget vezetni.

«Ez a végnek a kezdete!» — mondta rá az öreg Csányi.

— No, Sándor pajtás, most repültünk már a levegőbe!

Dembinszkynek a legelső intézkedése az volt, hogy a hatalmasan elsánczolt szegedi erős hadállást feladta s a harminczhatezer főnyi hadsereggel átvonult a Tisza bal partjára.

Fusson, ki merre lát!

Két hét mulva a haza romjai fejemre omlottak, s én ott maradtam alattuk eltemetve, egy névtelen semmi.

S az élő halott még hitt a feltámadásban: a haza feltámadásában.

S hite megvalósult.

HOGY KEZDŐDÖTT EZ A DOLOG ?

No már csakugyan hogy ugyancsak arra a napra nem emlékszem vissza ; ámbár én voltam magam annak a napnak a hőse, a kin ha nem is a hazának, de egy háznak a szeme függött. Úgy szedtem össze a jelen voltak emlékezetéből ezt a történetet.

Mert bizony történet volt : nagy és koralkotó történet. (Nem épen az én születésem.)

Ez a szegény Magyarország nem volt már sehhol, csak a Hármás Kis Tükörben, a hol az volt megírva, hogy a fővárosa Pozsony. Miért az ? Mert ott tartják a diétát. Dehát nem tartanak diétát.

Attól a naptól kezdve, a melyen az utolsó inzurgens beszolgáltatta a depóba a rezes fringiját, másfél évtizeden át azt sem kérdezték a magyartól többet, hogy «wie viel ungrisch hat garas?»

Aztán apródonkint elolvadt, elkorhadt, elpárolgott minden, a mi nemzeti. Nem is igen bánta senki.

Az én apám prókátor volt Rév-Komáromban és a mellett árvák atyja. Mint prókátor diákul replikázott, mint közgyám németül vezette a számadásokat. Igen természetes.

Komáromban ugyan senki sem beszélt németül, az árvák legkevésbé; hanem a számadásokat a méltóságos kamarához kellett felülvizsgálat végett felküldeni, s azt csak nem kívánhatta valaki, hogy azok az urak tanuljanak meg magyarul. Sokkal egyszerűbb volt, hogy

a számadásokat vezessék németül. A hogy ez a komáromi archivumban ma is sorba rakva felfedezhető egész 1825-ig.

Poétái azonban akkor is voltak a magyar nemzetnek, s azoknak a munkáit szokás volt olvasni a magyar házaknál, a mi akkoriban úgy ment, hogy ha egy poéta tetszetős poémát költött, azt a legközelebbi ismerőse is leírta magának sajátkezűleg, s aztán tovább adta másodiknak, harmadiknak, míg utoljára az egész város leírta. Apródonkint aztán lett belőle egy egész könyv: innen-onnan összeírva. Hát maga a poéta hogy élt meg? Igen jól megélt. A mely házhoz betért, ott terítettek a számára, ágyat is vetettek neki, nem volt semmire gondja. Ha egy várost kiélt, ment a másikba. Ha a csizma elszakadt, a mente könyöke kilyukadt, írt egy névnapi köszöntőt valamelyik Mæcenásnak s mindjárt volt csizmára-mentére valója.

Az én apámnak is voltak ilyen versgyűjteményei. (Egyet ma is őrzök ereklyeképpen.) Csokonainak minden munkáját leírta maga: ez volt az egész világi gyönyörűsége. De nemcsak hogy leírta, hanem még illusztrálta is. Olyan szép színes képekre emlékszem a travestált Aeneisből meg «Karnyóné» színművéből, a miket az apám maga festett a kedvencz poétája műveihez, hogy én ma sem tudnék olyan szépeket festeni.

Tehát mint mondám, csunya világ volt idebenn egész 1825-ig.

Ekkor bátorkodtam én születni.

Nem február 19-ikén, mint a biografusaim állítják, hanem 21-ikén. Eként olvasható az a családi biblia belső lapján az apám írásával: «1825 február 21-ikén született egy fiúcskánk, a kit megkereszteltünk Móricznak.» Hogy miért nem kereszteltek Lajosnak, annak is megvolt az oka. Ok nélkül nem történt az én életemben semmi.

Elöttem megelőzőleg volt már két kis bátyám, a

kiket mind két-három esztendősen korokban elvittek angyalkáknak az égbe; mind a kettőt Lajosnak hitták. A keresztapám számomra is ezt a nevet választották.

Az egyik keresztapám volt Konkoly-Thege László úr, tudós csillagász rokonom, Konkoly Miklós öse; a másik volt tekintetes Beöthy Gáspár úr, Beöthy Zsolt barátomnak a nagyapja: Zsigmondnak, a költőnek és kuriai birónak az apja. Ezek azt akarták, hogy Lajos legyenek.

S már most, ha én volnék Jókai Lajos, akkor már tavaly megtartottam volna az ötvenéves esperesi jubileumomat egy derék kálvinista nagyközségben, s most békét hagynék a közönségnek a munkáim összes kiadásával.

Hanem hát az én kedves jó anyám nagyon szeretett. Nem engedte, hogy a két bátyám által viselt nevet rám ruházzák: «Hátha ez is utánuk fog menni?»

Ez a kegyes aggodalom fordította el a sorsomat más vágányra. Így kereszteltek meg Móricznak abban a komáromi templomban, a melynek még akkor fatornya volt, s az ajtajának nem volt szabad az utcára nyilni.

Hogy hogy volt, mint volt? Azt én bizony meg nem tudom mondani, mert még akkor jegyzőkönyvem nem volt, hogy beleírhattam volna: valószínű, hogy az alatt, míg a Szombati-utcától a Vármegye-utczáig végig vittek, a hol az a kis ház állt egy kert közepén, a melyben születtem, hangosan protestáltam személyes szabadságomnak korlátozása miatt.

Azt is el tudom képzelni, hogy abban a kis szobában számos vendég gyűlhetett össze a keresztelőt követő paszitára; mert később, kis fiú koromban valami hat asszonyságnak kellett kezet csókolnom, a kiket keresztmamának szólítottam; hanem arról a nevezetes tényről, a mit koralkotónak bátorkodom nevezni, már a jelen volt szemtanúk emlékezete tesz tanúságot.

A keresztszülőkön kívül mint előljáró a városbíró is hivatalos volt a paszitára.

No hát azt minden realizztikus író le tudja rajzolni, hogy mi történik egy ilyen alkalommal.

Azt az ember-kandidátust, a kit a jó ropogós hóban megszállítottak négy utcán keresztül a templomig: ott addig dönnölték, ütögették, míg abbahagyta a sivalkodást a tiszteletes úr prédikációja alatt; akkor akarva nem akarva lehúzták a fejről a gyöngyös sapakot s vizet öntöttek rá, aztán megint visszasétáltak az *élet kútforrásához*: hát az akkor nagyon jól érzi magát. Megjegyzem, hogy engem maga az anyám táplált, saját szíve vérével, nem fogadott dajka: az én ereimben hamisítatlan Jókay-Pulay-chylus folyik (a II. Rákóczi Ferencz titkárjának, Pulaynak utódja.) Ez mind természetes dolog.

Ekkor azután jönnek a keresztszülők. Mindegyik dug valami becses ajándékot a mai szent napon felavatott új eklézsia-tag pályás vánkósába; az egyik egy ezüst kanalat, a másik egy Mária-Terézia aranyat, a mely négy körmőczy aranyat nyom. (Ez is megvan nálam.)

Utoljára lép oda a városbíró, tekintetes Amtman József uram. Szép bajuszos férfiú. Ott van a háza a Szombati-utczában.

Az pedig előhúzza a belső zsebéből egy nagy pecsétetes levelet, s azt teszi le az új honpolgár vánkósára.

«Én pedig ezt hoztam ajándékkul a kis fiúcskának.»

Az apám átvette. Kibontja, elolvassa. Az a helytartó-tanácsnak a decretuma de dato 1825. Vigesima prima Februarii (az én születésem napja), a melyben megparancsoltatik a magyarhoni királyi városoknak, hogy e naptól kezdve *minden intimitatumaikat, számadásaikat magyar nyelven intézzék* az ő felsőbbsegeikhez.

Ez volt az első megvillámlása az ujalobbant nemzeti lángnak jó Magyarországon.

Az én jó apámnak a könny kicsordult a szeméből e drága okirat elolvasására.

Tehát szabad magyarnak lennünk!

Ez volt az a koralkotó fordulat, mely véletlenül a sors intézéséből épen összeesett az én keresztelőmmel.

Bizony mondom, hogy buzgó kereszténynyé a tisztas ősz pap keresztvízzel avatott fel: de hazafivá az apám örömkönnyei kereszteltek meg.

X AZ ÉN GYERMEKKORI JÁTSZÓTÁRSAM.

(1896.)

Én voltam hat esztendő, a Liza volt hatodfél.

Tehát hugom volt.

A világ minden nyelve nem tudja ezt az elnevezést visszaadni: «hugom».

S csak férfi mondhatja nőnek «hugomasszony», asszony asszonyfélenek azt mondja: «öcsémasszony».

Sok ilyen különösség van a hetumogerek nyelvében.

Úgy kerültünk össze zsenge korunkban, hogy a Lizának a nénje férjhez ment, az én bátyám pedig megházasodott.

Az én bátyám volt a vőlegénye a Liza nénjének.

Az én bátyámat hitták Konkoly Baláznak.

Nem emlékezem rá, hogy szebb férfit láttam volna az életben Konkoly Baláznál. Az a daliás termet, derékban karcsú, vállban széles; az a gesztenyeszőke hajfürtös fej, nagy kék szemekkel, finom metszésű vonásokkal, kunkora bajúszszal; igazi magyar őstípus, soha sem megy ki az emlékezetemből. A mellett okos, tanult ember volt, minden, hazánkban dívó tudományban otthonos. Szép sűrű szemöldökei voltak. Csengő hangja, okos beszéde volt.

Aztán nekem unokatestvérem volt.

Az ő lakodalmát ünnepelte az egyesült Jókay-, Konkoly-, Pulay-család Ó-Gyallán, a Konkolyak és Jókayak ösfészkeiben.

Még most is emlékszem az ott látott alakokra: pedig biz azóta elmúlt már hatvanegynéhány esztendő.

Apám, anyám mintha most is előttem állna. Anyámnak jószágos mosolygó arca (soha sem láttam őt haragudni), apámnak rövid bajusza volt, azontúl simára borotvált arca, magas termete. Balázs bátyám apja, Antal bácsi, lehajlott nyakú, piros képű alak volt, az anyja kövér termetű, gömbölyű alak; a menyasszony karsú, sugártermetű teremtés, piros szájjal, melázó tekintettel: Eszter nénémnek olyan fehér volt az arca, mint az alabástrom s Károly bátyámnak két oldalt omlott a csigákba tekert szőke haja a halántékain, csupa lejtés volt minden lépése, csupa tréfa volt minden mondása.

Én pedig voltam egy kis haszontalan kölyök.

Bizony nem is érdekelt engem az egész családi ünnepélyből egyéb, mint hogy mi lesz abból a pörkölt tortából, a mit az Eszter néném segít felépíteni az aszszonynénémnek.

Ennek az életnézetemnek az osztályosa volt a Liza. Ő volt a menyasszonynak a kis nővére. Ő már kapott abból a papirosból, a min a «Krisztus lábát» sütötték. Van azon még nyalni való sok. Azt ő énvelem hűségeseen megosztotta.

A Konkoly Antal-kert elég nagy volt arra, hogy abban két gyerek kedve szerint elkergetőzhessék.

Emlékezem az óriási kantalup és cserhajú dinnyékre, a mik ott termettek.

Azok között kergetőztünk a Lizával.

A Lizának az arczára úgy emlékezem, mint azokra a Török Bálint-fajta almákra a komáromi szigeti kertünkben. Olyan gömbölyű volt és olyan piros.

Akkor még nem ment a fejembe, hogyan lehet az, hogy a Török Bálint-almát őszzel leszedjük; hanem aztán csak tavasszal tesszük fel az asztalra? Addig nem lehet hozzányúlni.

Hát a nagy kergetőzés közben eljutottunk egy falig, melynek az alja végig volt benöve azzal az ernyős növénynyel, a mit a botanikusok úgy híznak, hogy «bürök».

Azt mondja a Liza: «játszunk puskást!»

Puskást!

Melyik fiúnak ne dobbanna erre a szóra nagyot a szíve?

— Hogyan?

— Ebből ni, lehet csinálni puskát.

Persze, hogy a Büröknek a bördő szára üres, az egészen puskának született.

— Hogyan vágjuk ám ezt le?

— Majd én hozok ki a konyhából kést.

A Liza beszaladt a házba s nagyhamar előjött egy laskavágó késsel.

Én azzal hirtelen lenyiszaboltam két hatalmas Bürök-szárt s készen volt rögtön a két puska.

Mink aztán ezzel a két gyilkos löveggel, homokot töltve beléjük, elkezdtünk egymásra lövöldözni. Míg utoljára is egymás szeme közé szórva a homokot, szerencsésen megrikkattuk egymást. Azután pedig kibékítettük egymást.

S akkor aztán, ennek a kibékülésnek az öröme, felvonultunk a kertből az udvarra, az eddigi Bürök-puskákat kürtöknek használva s hatalmasan túlkölve belőlük.

De nagyhamar utólért bennünket a nemezis.

A nagy túlkölésre előjött Antalné asszonynénénk a konyhából. Elszörnyedt, mikor meglátta, hogy mi Bürök száracat tartunk a szánkban, azokkal kürtölünk.

— Szent-Zebedeus-adta gyerekei! hát nem tudjátok, hogy az a Bürök mérges?

El is dobtuk a kürtöket rögtön.

— Ki vágta le azt a Bürököt? Ki hozta ki a kést? — vallatott asszonynéném.

A Liza rám nézett. Én pedig már akkor is tele voltam a légió ördöggel: azt feleltem daczosan: «Én hoztam ki».

A Liza elszaladt.

Nekem pedig megfogta a hunczutkámat az asszony-néném s bevezetett a benyilóba, onnan nem volt szabad kijönnöm — büntetésül — az egész lakodalom alatt. Hanem a Liza utánam hozta az illetményemet minden körömfaladékból: a pörkölttortából is kaptam.

És aztán megint csak elmúlt valami hét esztendő. Én nagy kamasz diák lettem. Az Eszter néném férjhez ment a komáromi igazgató-tanárhoz, Vály Ferencz bátyámhoz: oda jártam én, télen-nyáron, naponta reggel öt óraker, mindenféle hasznos tudományok bekebelezése végett. Még most is abból élek.

Ott találkoztam megint a Lizával. Akkor már az is felcseperedett bakfis volt. Aféle se nem gyerek, se nem leány. De az arca akkor is olyan nagyon hasonlított a Török Bálint-almához. Odaadták őt nevelésre a néném szárnyai alá. Én geometriai figurákat léniáztam, ő pedig haraszszal stikkolni tanult. Egészen boldog voltam, a mikor a himzéséhez valamit rajzolhattam az üres tafotára.

A Balázs bátyám már akkor özvegy ember volt.

Ismét láttam őt a komáromi örökös főispán Nádasdy installációján: ő vezette mint főszolgabíró a díszbandériumot; magas paripán, magyar díszruhában. Most is olyan szép, délcegz férfialak volt.

Azután megint elmúlt egynéhány esztendő.

Újra lakodalmat ültek a családjaink.

Balázs bátyám nőül vette a Lizát, az elhunyt felesége nővérét.

— — — — —
És azután sokszor megfordultam a házuknál.

Édes anyám halálával és azután még sokáig, valahányszor szülővárosomba mentem, mindig az ő házuk-

nál volt a szállásom. A legholdogabb család volt az a világon.

Tegnap kaptam egy gyászszegélyes czédulát szülővárosomból, melyben tudatják velem, hogy Konkoly Liza elköltözött oda, a hová mindnyájan kíváncsiaknak.

Ravatalát fiak, unokák, dédunokák, menyek és vők állják körül: számra nagy sokaság.

Legyenek olyan boldogok mindannyian, mint dédszülők voltak!

X EGY SZIGET TÖRTÉNETE.

(1890.)

Az én szülővárosomnak, Rév-Komáromnak van egy szigete, mely csaknem olyan hosszú, mint maga a város, s szélességében is kétszer akkora, mint a Margitsziget. A közlekedési út ezen visz keresztül, a Duna városfelőli ágán dobogóhíddal, az Ujszöny felőlin hajóhíddal volt összekötve. Még én emlékszem a «repülőhídra» is, melynek hosszú sor bárkákhoz erősített lánczán, mint egy óriási órainga járt a hidas egyik parttól a másikig.

Ez a nagy sziget még a század elején pusztá rekettyés bozót volt: a második évtizedben támadt az akkori magistratusnak az az életrevaló gondolatja, hogy a kétszáz holdnyi területű szigetet parcellázza s egy gyümölcsössé alakítja át; félhold volt a legkisebb, egy hold a legnagyobb részlet. Az én apám is vett belőle két félholdas részletet, a mihez jött azután még egy harmadik félhold: a mire nem akadt vevő; mert csupa pocsolya volt; gúnyolták is érte, hogy talán halastavat akar csinálni?

Minden vevő kötelezve volt a kertjét még abban az esztendőben veres gyűrűsom-sövénynyel körülvenni, s alma, körte és szilvafával beültetni. A város maga gondoskodott az utakról. Egy hosszú egyenes chaussée szelte végig az egész szigetet, szegélyezve pálmajegenyekkel; azt megint két keresztút vágta át derékban.

Ezeket a palmafákat én mint kis fiú már mint óriásokat

láttam: mikor (lehettem három és fél éves) kivittek a szülőim a ringlota-éreskor. Ezt is apám honosította meg; bámulták is soká a szomszédjai: hogy meri megenni azt a gyümölcsöt, a mi érett korában is zöld marad?

Voltam biz én egy évvel előbb is a szigeten; de akkor még ölben vittek oda. Aréna volt a szigeten: színészek játszottak benne, s engem, mint rossz el-kényeztetett porontyot, a ki nem akar az anyjától el-maradni, oda is el kellett vinni. Arra emlékezem, hogy milyen szép kis leányka volt az a Hivatal Anikó s hogy én belekiabáltam a darabba.

De már a második expediciónál a saját alkalmatos-ságomon vonultam ki. Hajh, milyen rettenetes messze-ségnek látszott nekem annak a hosszú fasornak a tulsó vége, mikor az innensőn bekanyarodtunk. Ott már talán vademberek laknak?

Hajh, de szép is volt az *a mi szigetünk*. Minden ember «sziget»-nek hitta a maga kertjét. Soha én olyan mosolygó almákat nem láttam azóta sem. Voltak sötét, gránátveresek, a miknek a húsa rózsaszínű volt és szárocza-illatú, aztán meg hófehérek, a miket tafota-almának nevezünk, aztán meg olyanok, mint a cigány-leány, a kinek az egész pofája barna, csak az orcája közepe piros. Nekünk nem, de a szomszédunknak volt olyan almája, a minnek kámforszaga volt. Huh, de fél-tem tőle. Hát még az a hatalmas nagy nyári almafa, a minél az ambrózia sem lehetett édesebb, megrakva ezer almával. Hát még azok a reine-claude fák, a mikre nadrágszakgatás volt felmászni, olyan édes gyümölcsesel, hogy a gyerekek az öt ujja összeragadt a levétől. Fel csak felmáztam rá, de lejönni már nem tudtam ma-gamtól. Úgy vettek le a fáról. Akkor aztán haza kellett menni. A kertünk a sziget derekán volt. Mikor én meg-láttam azt a hosszú jegenyest magam előtt, elkezdtem nyafogni, hogy el vagyok fáradva. Azt gondoltam, hogy az idén is majd ölben visznek haza, mint tavaly. Az

apám aztán segített rajtam. Levágott két hajlós fűzfa-vesszőt, — «nesze fiacskám, ez az ostor, ez meg a paripa, — ülj rá, verj rá az ostorral, majd meglátod, hogy elszalad veled!» El is vitt szépen hazáig a vesszőparipa.

De nagy munka volt ám ezt a szép szigetet ilyen szépnek megtartani. Az árvíz járta minden második esztendőben.

Eleinte úgy védekezett az árvíz ellen az apám, hogy feltöltette a kert talaját. Az egyik kertünkbe ezer «kólé» földet hordatott apránként. A sziget végében volt még egy hosszú zátony, a melyen apályos nyárszakán cigány aranyosók telepedének le, ott mosták hosszú vályúkban a sáraranyat, egy ember egy héten összegyűjtött egy aranypérez-éő fémport. Ugyanebből a zátonyból hordattuk mi kóléval (kétkerekű szekérral) a feltöltésre való földet. Nem gascogneád tőlem, ha azt mondom, hogy a mi «szigetünk» *aranyval van trágyázva!*

Ez nem sokat használt. Azért az árvíz ellepte a kertet. A hordott föld fenéig átázott, s ha egy jó északi szél jött, valamennyi gyümölcsfa mind délnek dült meg a jó lágy talajban.

Akkor aztán azt csinálták, hogy minden gyümölcsfát körülczölöpöztek, körülfontak magas sánczkosarakkal, hogy a vízbe ne érjen a lába. Az már jó volt, de nem nagyon.

Végre aztán rájöttek, hogy nincs jobb védelem az árvíz ellen, mint körülvenni az egész szigetet jó széles töltéssel. S ezt meg is csinálták. S az lett aztán a leg-szebb sétaút köröskörül a sziget két partján. Pedig nem került ám sokba. S kölcsönt nem vettek fel miatta; sem adót nem vetettek ki érte, minden kitelt a maga foltjából. Az egész töltés fűzfarózse-kötegekkel volt burkolva, s daczolt azontúl minden árvizekkel.

De sokszor elnéztem azokat a hömpölygő hullámokat, a mik zuhogva siklottak el a megbonthatatlan fasinákon. Hogy árvíz van *odakünn*, azt csak arról vettük észre,

hogy a sziget közepén meghagyott rét megtelt talajvízzel. Oda jártunk ki mink diákok, meg az olasz katonák a várból, mi diákok botanizálni, a taliánok meg békát fogni. Mennyi pompás vízinövény jött ilyenkor egyszerre a napvilágra! Olyan sárga nymphæákat, olyan nagyvirágú sötétkék clematisokat azóta sem láttam; azt hiszem, a kecskebékák is jóízűek lehetnek.

És a komáromiaknak nem volt sem folyammérnökségük, sem gőzszivattyúik, sem házbérkrajczár-adójuk, — még polgármesterük sem volt, mégis megvédték azok a szigetparadicsomukat a maguk egyszerű táblabirói észjárásával.

X HOL KEZDTEM ÉN A KERTÉSZKEDÉST?

Volt nekem egy kedves mentorom, kinek mindazt, a mit valaha jó volt bennem, köszönhetem. (A rosszat a saját rossz fejem szerezte magának.) Első filozofiai és költészeti tanárom volt a révkomáromi gimnáziumban Vály Ferencz; édesatyja a hozzám teljes szeretettel ragaszkodó rokonaik egyikének, Pethy Vály Mária özvegy tanárné unokahugomnak, kinek arczképét akkor festettem le, a mikor még ölbeli baba volt. Ha írnék valaha regényt, melynek hősnője a gyermeki, a hitvesi, a rokoni szeretet mintaképe, a nemes önfeláldozás, a szigorú erkölcs, a végtelen türelem, a szenvedésekben való állhatatosság tökéletes alakja: akkor csak az ő élettörténetét kellene híven leírnom. Csak azért habozok vele, mert ő nem szereti, ha beszélnek róla.

Nagy kamasz voltam, mikor a pozsonyi liceumból hazakerültem. A régi iskolatársakat mind együtt találtam otthon. Huszan voltunk; mind el tudnám mondani a neveiket; volt olyan, a kinek már bajusza is ütközött. Két év óta, hogy nem láttuk egymást. Az új klassziszban úgy hittak bennünket, hogy «rhetorok». Hallottuk, hogy új professzor jött az iskolánkba Pápáról. A «Veni Sancte» előtt belépett a tanterembe, a hol összegyűltünk. Széles vállú, izmos termetű férfi volt, simára borotvált arczczal (felszentelt lelkész volt), de gavallérmódra felbodorított gesztenyeszín hajfürtökkel, élénk

piros arczszíne, vékony ajka s villogó szeme volt. Ezzel a szóval üdvözölt bennünket: «domini!»

Domini? Urak? — Hát nem «pueri» többé? Nem «nebulones», a hogy eddig ismertek bennünket, hanem «urak».

S hogy úri rangunk aktualitását megértesse velünk, mindjárt a klasszifikáláson kezdte.

Hát a megelőző tanévekben az volt a klasszis rendje, hogy a konrektor meg a szubrektor engem ültetett az első helyre, a másodikra pedig Szikra Ferkót. Ez már csak természetes volt. Egyforma eminens tanulók voltunk mind a ketten; de az én apám fiskális, a Szikra Ferkó pedig szegény özvegyasszony fia, hát csak nekem kellett az első helyen ülnöm.

Az új professzor alkotmányos szokást hozott be. Maga a klasszis döntse el titkos szavazás útján, ki érdemes az első helyre, ki a másodikra? S a beadott czédulák az első helyre egy szavazattöbbséggel a Szikra Ferkót érdemesítették, a második helyre egyhangúlag engemet. S ez a kandidatura és sorsolás minden hónapban megújított; néha én is bekerültem elsőnek. Választó polgárok voltunk, a mi önérzetünket nagyban emelte. Ez volt az első népképviselési választás Magyarországon.

Még abban a hónapban egy igen szomorú helyen volt soha el nem felejthető találkozásom az új tanárommal: atyám sírjánál. Ő tartotta (szép selyem tógában és palástban) kedves halottunk felett a végbúcsúztatót.

És azontúl aztán énnekem nagyon sokszor ki kellett mennem a temetőbe. Nem eszményítem a dolgot. Nem a kegyelet vonzott oda, hanem a hivatás. A humaniorák tanítványai képezték a «harmoniót». Ez pedig arra való volt, hogy a halottakat énekszóval kísérik ki az Isten kertjébe. E kötelesség alól senki sem vonhatta ki magát. Nekem tenor hangom volt, Tóth Ferkónak nőies althangja, Szücs Sándoré basszus; Goda Sándor volt a kontra. Ma is mindent tudok még, a mit akkor tanul-

tam: zsoltárokat, dicséreteket, gyászhimnuszokat, aztán népdalt, harci riadót, hazafias zsolozsmát. Egy nap egy éjjel nem volna rá elég, hogy mindazt végig énekeljem. Ezekre mind Vály Ferencz mentorom tanított, gitárral a kezében. A gyászéneknek azonban jutalma is volt: a közönséges halott után kaptunk fejenként két garast, előkelő halott fizetett fényes ezüst pénzzel.

És én a'mondó vagyok, hogy sohasem kell gyerek kezébe ezüst pénzt adni. A rézpénz ártatlan *barom*, de az ezüst már nagy *marha*, az szertelenkedésre csábít. A kinek ilyen ezüst huszas hullott a markába, mindig a zsebében tartja a kezét, azon tanakodva, hogy mi mindent lehetne azzal elkövetni?

A legelső természetesen a kártya.

A piaczon volt egy borbély műhely; abban lebzelt egy pákosz borbélylegény, a kívül kutyu-pajtások voltunk. Mikor a temetésről visszatértünk, egyenesen be-rukkoltunk a borbélyműhelybe s ott aztán késő estig játszottuk a «czapári-czvikk»-et. Otthon persze azt hazudtuk, hogy nagyon sokáig tartott a búcsúztató. Ez már egészen megszokott dolog volt.

Egy «szép» reggel aztán, a mint a csengetyűszóra helyet foglaltunk a padokban, nyílik az ajtó s beléprajta a professzorunk. A kezében hoz egy jó szívós fűzfapálczát. Szemeinek tüzeről, orrczimpái lüktetéséről láttuk, hogy itt baj lesz. Egyenesen odajött hozzám. Vesztemre akkor éppen én voltam az első helyen. Nem mondta azt, hogy «domine», diákul sem beszélt, hanem tegezve szólott hozzám magyarul: «Voltál a borbélyműhelyben?» — Én mentetetni akartam magamat: «Csak háromszor voltam», de már akkor a hátamon volt a három. Utánam jött a Szikra Ferkó, az is hárommat kapott a fűzfából; aztán végigpüfölte az egész klasszist; egy sem maradt veretlen; olyan sirás-concert volt ott, hogy sohasem hallottam szebbet. S ezzel kiűzte belőlünk heroikus kúrával a czapári-czvikk ördö-

gét. Az Isten áldja meg érte! Bár még egy negyediket is húzott volna a hátamra, hogy a tarokkozás ördögét is kiverte volna belőlem.

Én azután e télen nagy beteg lettem; hagymázt, tüdőgyuladást, kanyarót kaptam; majd itt hagytam ezt a szép világot, a jó Eszter néném ápolásának köszönhetem, hogy itt maradtam: professzorom is minden nap meglátogatott. (Így lett aztán a családunkhoz csatlolva.)

Tavasza kelve aztán egy radikális eszmét valósított meg a professzorunk, a mivel bennünket, esendő fiatalokat a léhaság útjáról eltérítsen. Kertet alakítottatott velünk. Az iskolának volt egy rengeteg nagy udvara, melyet, a hol kikövezve nem volt, ellepett a szé kifű meg a kutyakapor. Abból egy nagy darabot kisajátított a számunkra. De annak kerítés is kellett. Hát mi diákok nyakunkba vettük a várost, sorba jártuk a felekezetiink potiorait, a fakereskedőket s itt egy pár huszast, amott deszkát, léczet rekvirálva, megcsináltuk a pompás jó kerítést, a telket felosztottuk magunk között egyenlően, kiki felásta a magáét; a kinek nagyon homokos rész jutott, nem restelt talicskával kimenni a «czigány-mező»-re s onnan hozni el a jó televény földet; magam is végigjártam taligával egynéhányszor az utcát, nem szégyenlem bevallani. Összehordtunk aztán innen-onnan mindenféle virágpalántát, a kikanyargatott virággyakat beszegélyeztük tengeri füvel, a minek szép virága van; a kert végébe ástunk víztartó cziszternát, melybe csatornán át bocsátottuk a vizet a szivattyús kútból s nyár derekára oly pompás kert díszlett az iskola udvarán, hogy annak csodájára odajárt a templomlátogató népség. Ott töltöttük mind valamennyien az üres időnket, nekivetkőzve, gyomlálva, kapálva, öntözve, gyepágyainkon pihenve; később, hogy az elültetett barackmagok kikeltek, a csemeték beoltását próbáltuk s a fűvészetbe tanultunk bele, virágszárítással. De

sok gyönyört köszönhetek én az én jó mentorom virágos ötletének; három évig tartott ez az idilli öröm.

Még most is köszönöm. És sok más egyebet. Hogy ifjú éveimet úgy tudta beosztani, hogy egy óram se veszszen kárba. Tanulás, munka, testedző multság váltogatta egymást s az mind élvezet volt.

Azóta sok minden elmúlt. Maga a komáromi kert is, az iskolával együtt.

Csak kettő maradt meg, a mit az én kedves mentorom ojtott a vérembe: a *poézis*, meg a kertészet.

A költészet is lehet, hogy kialszik egyszer. Lehet, hogy el fognak felejteni, mint költőt; de az én szép fáim minden évben ki fognak zöldülni újra s hirdetni fogják, hogy «kertész» voltam...

X AZ ÉN ISKOLATÁRSAIM.

(1893.)

Az volt nekem a különös szerencsém fiatal koromban, hogy mindig volt az osztályomban egy nálamnál derekabb legény: néha kettő. Soha sem voltam első eminens; hanem második vagy harmadik. Mindig volt előttem valaki, a kit elérni, felülmulni, túlhaladni volt a nagyravágyásom, a mit sohasem láttam teljesülve. Hanem aztán, a kik mögöttem következtek, a kik viszont engemet nem birtak «levetni», azok is derék fiúk voltak ám: ugyancsak igyekeznem kellett, hogy a sarkantyúmat le ne tapossák.

Komáromban elsőnek ült előttem Szikra Ferkó. (A szabadságharcban elveszett.)

Utánam ült Csiba Sándor, Goda Sándor. (A szabadságharcban elestek.) Megmaradt csak a jó öreg Szücs Sándor, a ki most tanár ugyanabban a teremben, a hol hajdan annyit birkóztunk: ő volt köztünk a Sámson. Tassy Pali, Domján Ferkó, Thaly Sándor, Tóth Pista, ki pap lett, ki hivatalnok, Magyarai Kossa Ferencznek a fia most képviselő kollegám; ő földesúr volt, Száky, Szalacsy szintén úrfiak voltak; Benke Kálmán anyja szegény özvegyasszony, Tuba atyja halász; őse a mostani országos képviselőnek; Tassy Pali kormányos fia.

A pozsonyi liceumban előttem ült Schröer Gusztáv (a professzor fia) és Stromszky Gusztáv (a püspök fia). Az utóbbi elesett a szabadságharcban mint honvéd-

százados: az előbbi nagy talentumú ember volt, nevezetessé lett, német lapot szerkesztett Pesten az ötvenes évek alatt.

A pápai kollégiumban is én voltam a harmadik emi-nens. Első volt Kerkápolyi Károly. (Szobatársak voltunk Klára uramnál.) Miniszter lett belőle. A második volt Gondol Gábor. Ebből lett miniszteri tanácsos. Egygyel alább Kozma Sándor, jelenben királyi főügyész (s a mi még annál is több, a mi *Andronicusunknak* az atyja), azután Gaál Péter, több országgyűlésen képviselő (ebből a klasszisból négy országgyűlési képviselő került ki), azután jött Orlay Petrich Soma, később hírneves festő-művész, azon korban koszorúzott költő; azután Bárány Gusztáv, nagy tehetségű novellairó, később polgármester; Maák Lajos, nagy humorista, később jóhírnevű budapesti ügyvéd; Molnár Ádám, a komáromi ügyvédi kar egyik legkitűnőbb tagja (tavaly halt meg); Somogyi miniszteri tanácsos. S valahol hátul, nagyon hátul ült (a mikor ült) mindnyájunk mögött Petőfi Sándor. Azt sem hittem volna, hogy valaha elejbém fog ülni s ott is marad örök időkig...

Egy derék kereskedő is vált a pápai társak közül: Szentmihályi Sándor, a ki egyike volt a legjobb tanulóknak. Tarczay Lajos természettani professzorunknak segéde a fizikai experimentumoknál. Ő volt a kiadója a képző-társulatunk által szerkesztett «Tavas» című almanachunknak, melyben Petőfi első költeménye s az én első novellám nyomdafesték keresztségében részesült. (Ecce ni! Nyomdafestékekkel is lehet keresztelni!)

A jogi tanfolyamra a kecskeméti főiskolába kerültem.

Itt már csaknem valamennyi iskolatársam alakjára emlékezem, s el tudom mondani rövid szóval, kiből mi lett.

Első volt a klasszisunkban Polgár Náczi. Lett belőle kuriai bíró, hétszemélynök. Utánam ült Gergelyi Károly. Ez is hétszemélynökség vitte, miután elébb 1848—49-ben mint a veres sipkás III. honvédzászlóalj érdem-

rendes kapitánya tizenhat győzelmes csatát végigharczott. Még egy harmadik kuriai bíró is vált közülünk: Dobos Sándor, meg egy előkelő hivatalnok, azután valami három esperes: * Szalay Sándor, Munkácsy (egynek a neve nem jut eszembe; pedig a nyelvem hegyén van: igen derék ember és jó barát; no majd kisegít, ha látja, hogy kifeledtem a nevét: — nem az alakját. Tudom már: «Sipos».) Egy igazgató-tanár, * Garzó Imre, egy híres budapesti orvos, Váry Szabó István; több megyei czelebritás: * Bódis Laczi, Zabolay Pista, Hegedűs, * Kenessey, * Zseny, * Burgyán, * Sallay, Sass, egy híres ügyvéd Keményffy (akkor még Hartmann Pali), egy huszárkapitány, * Nagy Ferkó, egy mérnök, * Gyenes Pali, egy festő, * Muraközy Jani, egy gépész, * Gaál Józsi, egy gazdász, Szabó Józsi. A csillaggal jegyzettek mind honvédek is voltak annak idején. Két nevet legutóljára hagytam: az egyik Szántó Józsi, II-od éves jogász koromban első a padban, a másik Ács Károly, később híres nyelvtudós, huszonöt éves korában a szabadságharcz alatt Pestmegye alispánja, aztán halálraítélt államfogoly, évekig bebörtönözve, az alkotmányos korszakban képviselő, Budapest közéletében sokat emlegetett név: a kiről még több mondanivalóm is lesz.

Mindenekelőtt azonban a tanárimról kell megemlékeznem.

Első sorban Vály Ferenczről, komáromi tanáromról, ki később Eszter nénémet nőül vette. Holtig tartó hálaival emlékezem meg e kegyeletes alakra. Akkor még simára borotvált arcot viselt, mint egy katonatiszt s szépen csigákba göndörült gesztenyeszin haja volt. Tudományos képzettségében polyhistor, testi erejére athleta. Szépen tudott énekelni és a legtöbb régi melódiákat ő tőle tanultam. Mert az iskolán kívül a legnyájasabb ember volt, de a klassziban rendkívül szigorú. Rhetorikát, poézist, logikát ő alatta tanultam. Latinul természetesen.

A studiumokon kívül egy privilegizált kötelessége is

volt a három egyesült klasszisnak: a kántus. Mi kísértük ki szép énekszóval a temetőbe a kálvinista halottakat. Ez alól semmi úrfinak nem lehetett magát kivonni. Fizetés járt érte. Szegény sorsú halottnál két garas, előkelőnél egy ezüst tizes. Azt ott mindjárt a temetőben a markunkba számlálta Harmati uram, a kistermetű, ragyás képű organista. — Hát ez mulatságos dolog volt. A temetés után mi egy útbaeső borbélyműhelybe betértünk s ott a szerzett pénzt egy kis parázs halberczvelvin igyekeztünk egymástól elnyerni. — Persze másnap nem tudtuk a leczkét. — Egy szép reggel az én tanárom szokottnál is szigorúbb arcczal lépett be a tanterembe; a hóna alatt volt egy mogyorófa-pálcza. — Én, vesztetre, akkor az egyszer éppen első voltam a padban: a Szikra Ferkó második. Én hozzám intézte a tanárunk ezt a veszedelmes kérdést: «Voltál a borbélyműhelyben kártyázni?» — Már a pertu szólítás sem tetszett, máskor «domine Jókai» volt a czímem. Elkezdtem az ujjaimon számlálni, hogy én csak egyszer, kétszer, háromszor voltam ott, de nyomban puffogott is a hátamon az egy-kettő-három a mogyoróhájjal. Aztán következtek a többi diákok sorban. Még olyan generálquintet nem látott a világ. Hunnia nyögött, sírtak a bús magyarok. — Ekkor kaptam életemben először verést és utóljára. Az Isten áldja meg érte, a ki osztogatta. Belőlem kiverte a halberczvelvit. Bár még a tarokkot is kiverte volna valaki.

A komáromi felső gimnáziumnak olyan jó híre volt az én időmben, hogy Pozsonyból is ide küldték a német fiúkat tanulni — cserébe. Itt tanultak Stromszky, Laknek, Hakkenberger s mind a négy Zsigmondy (ezek a mi fiaink voltak, a Jókaiak helyett cserébe), Adolf, a híres doktor, Guszti, Pest-városi mérnök (az én csere-testvérem), Pali, pesti ügyvéd és Vilmos, az artézi kútúró. (Mind a kettő később országos képviselő; elébb mind a három honvéd.)

Vály Ferencz tanáromnak a szellemi kiképzésen kívül arra is nagy gondja volt irányomban, hogy a jellemet idomítsa nálam. Én bizony petuláns, könnyelmű, veszedő természetű suhanc voltam. Ő folyvást dorgált e miatt. Hát illik ez egy Jókai Móriczhoz? Egy Jókai Móricznak kivételes embernek kell lenni. Az ambíziómra igyekezett hatni. Mikor a logikát is elvégeztem, egy esztendőre elfogott az iskolától. Az alatt ő maga tanította nékem egyedül az első évi filozófiai kurzust. Kezembe adta a nagy pandektákat, Gibbont, Kantot, s azokból kellett magamnak excerptákul csinálni studiumot. Azután Rottecket és Buffont. Akkor szerettem meg úgy a természetrajzot és a históriát. A mellett olvastatta velem Byront, Hugo Victort, s hogy ne csak német fordításból ismerjem azokat, rászoritott, hogy tanuljak francziául, angolul, Lemouton grammatikájából mind a kettőt: az utóbbi latin nyelven magyarázott. Hogy mindezekre időm legyen, kénytelen voltam reggel öt órakor fölkelni, még télen is, hóesésben odamenni az ő lakására: akkor már ő fenn volt és tanított. Máskor nem ért rá. Határozott iránya volt, hogy költőt csináljon belőlem. Írtam novelákat, verseket, szindarabokat s azokat előtte olvastam fel. Hozzá szoktatott a kemény kritikához. — A Károly bátyám praktikus eszű ember; ő ellenben azt kívánta, hogy képezsem ki magamat építésznek. Ez a szép hivatás. Arra is készültem. Orbán Gábor városi rajztanárnak minden architekturai tudományát végig kitanultam s olyan szépen fölépítettem — papiroson — Theseus templomát, hogy arra mindenki egyszerre ráismert, a ki csak valaha látta Theseus templomát. Így fejlett ki bennem a festészet szenvedélye. Tizenöt éves koromban már egy általam rajzolt arczkép (Tóth Ferencz püspöké) megjelent kőmetszetben; s a ki csak híres ember volt Komáromban, azt mind lerajzoltam tusban, punktirozva, aczélmetszés módra. Majd egy Siklósi nevű piktor vetődött oda, a ki megtanított akvarellbe és olajba festeni.

Ámde három múzsa sem volt elég, hogy a petulán-
 cziákról leszoktasson. A mint a könyvtárból, meg a
 rajztábla mellől elszabadultam, utczu neki az udvarra
 a verekedésnek: betört orral, összekörmölt pofával ke-
 rültem haza. Én nem panaszkodtam, de annál inkább
 jöttek panaszra szegény jó anyámhoz az általam betört
 orral, lehasogatott kabáttal hazakerült gyerekek mamái.
 A jó Eszter néném nem győzte a kosztos diákoknak a
 kabátjait összevarrni.

— Legyen ön már egyszer komoly ember! — inte
 a tanárom. — Legyen ön magához méltó!

S hogy teljes sikerrel kényszerítsen rá a komolyságra,
 vett a számomra — egy czilinderkalapot.

Hát aztán nem az lett belőle hogy a legelső vásár-
 nap teleraktam a czilinderkalapomat hólapdával, úgy
 hajigáltam agyba-főbe a kollégium-udvaron a kosztosokat!

S ha szidtak a megtépázott fiukért, azt feleltem, hogy
 «hiszen nem bántottam én őket, csak *mulattattam.*»

Ennek a patvarkodásnak azonban meg volt a maga ter-
 mészetes oka. Eddig suhancz-pajtásaim voltak, a kikkel
 együtt daloltunk, lapdáztunk, birkóztunk, a kollegium
 udvarán kertet csináltunk, virágokat neveltünk; most
 egyszerre kinöttem az iskolából, de azért megmaradtam
 gyereknek; a volt társaim elmentek Debreczenbe, nem
 volt se «meta», se «temetés», se «kert», magam ma-
 radtam; s most egyszerre azt kívánták tőlem, hogy
 legyek okos ember. — Hiszen jól van, nem bánom; reggel
 öt órától délután öt óráig leszünk okos emberek; de öt
 óra után még most is jól esik lehúzni az okosság szűk
 csizmáit s a bolondság mezítlábain szaladgálni: nekem.

Hát aztán az év derekán csak letettem a magánvizs-
 gát Pápán a tanári testület előtt — fényes sikerrel.
 Most is meg van a bizonyítványom, aláírva minden
 tanár által: csupa «kitűnő!» S milyen lajstroma a tu-
 dományoknak! Ha most fognának belőlük vallatóra, csupa
 «secundát» kapnék.

A következő évben a pápai kollégiumba kerültem: fizikát tanulni. (Az én időmben a tanéveknek a kiválóbb tudomány szerint volt az elnevezésük, bár azokban párhuzamosan tanították is a többi tantárgyakat, filozófiát, történelmet; a mathezis a fizikához tartozott.) Tarczy Lajos volt a legkitünőbb tanár a főiskolában. Ő magyarázta a természettant és a felsőbb mathezist. Eleve ugyan arra volt hivatva, hogy a filozófiát tanítsa: arra készült a németországi egyetemen, a hová a superintendencia költségén küldetett ki — ámde a mint haza került s elfoglalta katedráját, akkor vették észre, hogy «Hegel» filozófiáját tanítja. Hanyatt esett ijedtében minden vasikalap. Elförmedt Bergengóczia: «mi a Kantunkat nem hagyjuk!» A Hegelistát lehúzták a katedrából s megtették fizikai tanárnak. Annak is kitünő volt. Tankönyve ma is használható. Akkor ez volt az egyedüli nyomtatott fizika. Hát még az előadása! Azt élvezet volt hallgatni. Ő maga megteremtette a főiskola fizikum múzeumát s experimentációi bűvészesztélyek számba mentek. De az iskolán kívül is folyton gondja volt a tanítványaira. Nemcsak tanítónk, hanem nevelőnk, vezetőnk volt. Ő alapította meg a «pápai képzőtársaságot», mely az ő elnöklete alatt szépirodalommal és szónoklattal, részben komoly állami tudományokkal is foglalkozott. Ott találkoztam össze a már fenn elősorolt iskolatársaimmal és azokkal is, a kik felsőbb osztályokban jártak. E közös gyűléseken az összes tanulótság megismerkedett: együtt ült a theologus a juristával és a filozófussal. Valóságos fióktudós társaság volt. Minden héten volt gyűlésünk s azokon költeményeket, komoly értekezéseket olvastunk fel, azokat megbiráltuk; a jónak elismert műveket az «Érdemkönyvbe» való felvételre ítéltük; szerzőnek szabad volt azt sajátkezüleg beírni. Azután tartottunk nyilvános felolvasásokat, melyekre hölgyközönség is jött, sőt a katolikus tanárok is eljöttek, és végül jutalmakat tűztünk ki verses és prózai pályázatokra. A pályamű-

veket a magyar tudományos akadémia tagjai bírálták meg, azok ítélték oda a pályadíjakat, melyekről elnökünk gondoskodott.

Ez alkalommal nyertük el mi hárman a három «arany»-as pályadíjat: Petőfi, Petrich Soma és én.

Meg kell vallani, hogy a szellemi kikézésnek kiváló előkészítője volt a pápai kollegium.

Rettenetes okos embereknek neveltek bennünket. Nem volt se birkózás, se lapdázás, se táncz. Még a billiárdozás is öt forint büntetés terhe alatt volt megtiltva a diákoknak.

Én tizenhét éves koromban még nem láttam kávéházat belülről! Se tekeasztalt. — Más ilyenkor már rajta is hált.

Az egész iskolai év alatt, a mit Pápán töltöttem, nem láttam egy szép női arcot. Még csak nem is láttam, nemhogy verset írhattam volna hozzá. Csak úgy hallottam legendaképen Kerkápolytól, hogy van ám Pápán egy igen szép leány: Békássy Mari; de azt másutt nem láthatni, csak a színházban. A színházbajárás pedig csak a jogászoknak volt megengedve: a kisebb diákoknak ez tiltott paradicsom volt. A templomban sem láthattam a női szépségeket, mert a diákoknak a karzaton volt a helye, s az első padokat a theologusok és juristák foglalták el. Még a képzőtársaság szavalati ünnepélyén sem juthattam hozzá, hogy valami szép leány szemébe nézhessek: mert az olyan bölcsen volt elrendezve, hogy a nagy teremben csak a felolvasóknak volt szabad megjelenni; a társulati tagok a mellékszobában voltak konzignálva. Nekem ugyan mint pályadíjazott költőnek némi jogom lett volna a tribünhöz; de nem engedődött, hogy magam olvassam fel a novellámat; hanem helyettem felolvasta azt az első theologus diák: maga a kontra-skriba, Demjén Ferencz, a ki sánta is volt, görbe is volt, szuszka is volt. Ez reprezentált engem az első debütömnél, ő róla ismernek engem a pápai leányok. —

A kvártélyunkon ugyan volt egy kis piros képű leány, Klára uram Mariskája ; de az még nagyon gyerek volt, s azzal csak arról szoktunk beszélni, hogy mi lesz ma ebédre.

Az egyetlen mulatságom az volt, hogy Gondol Gáborral együtt bebarangoltuk a Bakony-erdőt, azt is tudományos czélból, botanizálás végett s a fölfedezett pompás verátrumokat, turbán-liliomokat, dictamnusokat, áronvirágokat otthon papir közé szépen lenyomtatva, megszáritottuk ; aztán botanikai albumot csináltunk belőlük. Még most is találok a Diószegim lapjai között egy-egy sisakvirágot, a mit a Tapolcza forrásánál szakítottam le. Még a színét sem vesztette.

*

Volt az iskolatársaim között egy Szilágyi nevű, a kiről a többiek azt beszéltek, hogy hektikában van ; nem viszi sokáig. Félték vele beszélni. Engem a félelem kíváncsisága kötött hozzá. Elmondattam vele, mik a jelenségei a bajának s aztán mindazokat éreztem magam is. Azt a szúrást a mellemben, azt a folytonos égést a gégecsőben, azokat a sebes szívdobogásokat, azt a siránkozásig fajult túlérzékenységet, azt az izzadó kezét, azt a kifárasztó álmot ; azt a fejnehézséget. Egész képzelt beteg lettem.

Naplóim, anyámhoz írott leveleim, ifjúkori munkáim, mind tele vannak ezzel a beteges képzelődéssel. Csupa lemondás az élet örömeiről, a halállal barátkozás, a túlvilági kaczerködés. Mikor hazakerültem a tanév végétével Komáromba vakációra, otthon alig ismertek rám. Meg voltam érve, mint a féregtől szúrt körte. És a mellett tele volt a szívem szomjasztó vágyakkal. Imádkoztam Istenhez, hogy csak tíz évig engedjen élnem ; én ez idő alatt ezért a porhüvelyért, a mit elvesz tőlem, egy új borítékot teremtek a lelkemnek, a mi azt nem hagyja elenyészni soha ! Pedig még azt sem tudtam, hogyan kezdek hozzá ? Költő leszek-e vagy festő, vagy építész ?

Itthon csak festettem. Lefestettem az anyámat, a né-
német, a sógoromat, a kis Mari húgomat, a Károly
bátyámat.

Egyszer a mint a szent András tornyában harangoznak,
én csak letettem az ecsetet, összetettem a kezemet s
nagyot fohászkodtam. Épen a Károly bátyám ült arcz-
képnek.

— Micsoda? Hát te *harangszóra imádkozol?* —
kiáltott rám a derék puritán kálomista lélek.

Ő volt az, a ki észrevette, hogy az egész kedélyem
beteg: egészségtelen idegzettől sinylődik. Radikális kúrát
gondolt ki a kigyógyításomra. S mondhatom, hogy se
Kneipp, se a rudnai csudapap olyan sikerteljes gyógyí-
tást nem mivelt makaes betegséggel, mint az én Károly
bátyám, mikor engem a pápai tudománygyűjtő kaptár-
ból kimarkolt s elvitt magával Kecskemétre.

Honnan jött neki ez a szerencsés gondolatja, hogy
én Kecskemétre menjek? Soha komáromi ember Kec-
keméten nem tanulta a just. Az mind Debreczent vagy
Pápát tartotta Mekkájának.

Nagyot is bámultak az ismerős czelebritások, mikor
sorba jártam őket bucsúvétel végett s mondtam, hogy
Kecskemétre megyek.

Tisztelendő Tüdös József uram rám idézte a Kistükör
versét:

Itt vagyon Czegléd is, Körös Kecskeméttel,
Híres három város vörös bor szürettel.

— No majd megtanul Móricz öcsém veres bort inni!
(A bort pedig akkor még utáltam, mint a mérget.)

De még jobban lepipált Kálmán Ferencz urambátyám
(szomszédunk), a ki a következő példabeszédes verssel
gazdagította az adatgyűjteményemet:

Rátótiak a szőlőt parázson sütötték,
Kókaiak a lencsét kétszer is megfőzték,
Lédecziek a létrát keresztben cipelték,
Kecskeméten az ürgét röptiben meglőtték.

És én daczára ennek a hallatlan diffamálásnak, mégis elcséreltem Pápát Kecskemétért.

★

Meg kell hogy álljak egy pihenőre ennél a témánál, mikor az én kedves Károly bátyámra visszaemlékezem. Ő nálamnál tíz évvel idősebb s annyira hasonlít arczban hozzám, hogy az idegenek megszólítják helyettem; csak az a különbség, hogy az ő haja és szakálla még nem szürke, mint az enyém s a fogai mind épek, míg az enyéim egy negatív kapitálist képviselnek. De azért ő mégis az én jó pajtásaim közé tartozik. Gyerekkoromban az egész komáromi kálvinista tornyot megfaragta a számomra élethű alakban, játékszerűl; férfikoromban, nehéz válságok közt, igaz barátom volt: védett, oltalmazott, még olyanok ellenében is, a kiket szeretett; engem még jobban szeretett. Korán elhunyt apámnak vagyonát, becsületét, hivatalnoki jó hírnevét az ő ifjúi bölcsesége, erélye, tudománya tartotta meg a számunkra. Mikor a szabadságharcz letiportatott: én bujdosóba jutottam, a Bükk rengetegeiben lappangtam, ő utána járt, hol bujdosom s küldött nekem öt magyar aranyat, meg egy muszka grammatikát. Az öt magyar aranyat még most is őrzöm, hanem a muszka grammatikát: azt bizony — sajnálom — hogy elvesztettem.

Az én kedves Károly bátyám mindenféle talentummal meg volt áldva, különösen roppant emlékező tehetséggel: bizonyára híres nagy ember lett volna, ha olyan nagyon jó ember nem lett volna.

De hát mit akarunk? Hát nem nagyobb dicsőség Hegedüs Loránt, Sándor, Rózsika s a legifjabb Jókai Móricz nagyapjának lenni, mint az én nagy bolond könyvtáram, a mit magam írtam tele?...

★

Még egy kedves tanulótársam van, a kit a pápaiak közül kifelejtettem: Földvály Mihály, Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegye alispánja; igaz, hogy előttem tanult egy klasszissal; de a képzőtársulat ülésein gyakran találkoztunk: ott hallottam tőle felolvasatni egy hatalmas filippikát a kártyázás szenvedélye ellen, mely mindnyájunkban tartós benyomást gerjesztett. Pápán nem láttam kártyát, se magam, se más kezében.

*

Egy rendkívüli zivataros éjszakán érkeztünk meg Károly bátyámmal Kecskemét *alá*. A mennykőhullás, égszakadás elől egy tanyára menekültünk be, s ott vár-
tuk be az állás alatt, gyékényes szekerünkön az *ítélet* elmulását. Kocsisunk nem mert leszállni, azt állítva, hogy ez zshiványtanya. Éppen akkor hoztak oda szarvánál fogva egy tinót. «Ez bizonyosan lopott jószág.» Meglehet pedig, hogy csak eltévedt bitang volt. A zivatar elvonultával aztán teljes holdvilág mellett barazdoltunk be Kecskemétre; tengelyig érő latyakban.

A régi Kecskemétről beszélek, a milyen ötven év előtt volt; a mostani már egészen modern czivilizált város. Akkor még a puszták metropolisa volt: a nagy falu, negyvenezer lakossal. A hosszú széles fő-utcza kezdetén nagy, *tertyedt*, gömbölyű tetejű nádpaloták fogadják az utast: a szárazmalmok; kétoldalt egyforma alakú földszintes házak elől rácskerítéssel vagy liciummal. A szerkérzörgésre a kutyák felugrálnak a kapubálványra, onnan ugatnak alá. Az utcza fénylik a sártól, melynek nincs hová lefolyni. Kétfelül a házak mellett vonul végig a *palló*: két szál gerenda egymás mellé téve; a gyalogjárók azon kitérhetnek egymásnak, de meg nem előzhetik egymást, a mi az egész népet udvariasságra szoktatja. Hogy a szekerek, a sarat kerülve, fel ne másszanak a gyalogjáróra, közönkint köpczös fabakterek vannak mellette czölöpözve. Az egész hosszú utczán csak egyetlen

egy ember *kutyagol*: ez az igazi bakter; minden utcza szegletén megáll és hörögeti: «éjféltől óra kettő, dicsértessék a teremtő». Ettől megtudakoljuk, hogy hol lehetne itt megszállani. «Csak odáig kell czammogni, a hol az a veres lámpás világít: az a *cserepes*.» Az egész városban csak a vendéglő volt cseréppel fedve: innen neveztetett el. Volt ugyan még két másik is: a «leveles» meg az «ürgés», de azok csak a hajtsárok és a tyukászok által látogattak. Itt megszállottunk.

Reggelre kelve aztán sorba látogattuk a tanárokat, Karika János, Szabó Sándor, Tatay András *tisztelendő* urakat, a kik mind szép simára borotvált arcú férfiak voltak: a két első daliás, jól megtermett alak, mosolyra hajlandó arcok, intelligens tekintet, az utóbbi alacsony, sovány teremtés, tudományosságtól összeránczolt arczczal. Csak a negyedik: Siposs Imre tanár úr viselt tekintetes czímet és hatalmas bajuszt. Ő volt az én leendő speciális tanárom: a professzor juris.

Karika tanár úr távoli rokonunk volt: ő rögtön utasított bennünket egy tisztességes családhoz, a hol engem *kosztra*, *kvártélyra* elfogadnak. Egyenesen odamentünk.

Ez az a ház, a barátok klastromával szemben, a mi most Muraközy-ház név alatt ismeretes; akkor Gyenes Mihály városi mérnök háza volt: elől két szobával az utczára, a többi az udvarra néz, tágas *ambitussal*; a hosszú udvar túlsó végén a hátsó ajtó egyenesen a promenádra nyílik. Ez a hely nemrég még csunya posvány volt; a mióta Gyenes Mihály ide telepedett, az egészzet feltöltötte, szép nagy jegenyékkal beültette, s lett belőle kedvencz mulatóhely, hol a katonai zenekar muzsikált a publikum gyönyörűségére.

Bizonyára ennek a kis háznak a gazdája megérmelné a monumentumot Kecskemét városa részéről, mert ennek az érdeme, hogy azok az ősi homokpuszták erdővel, kertekkel lőnek beültetve. Ez az ember hét millió fát ültetett el a kecskeméti határban.

Egyéb dologban is igen helyes eszű ember volt: úgy, hogy a kecskeméti polgárság egy időben őtet választotta meg városbirájának. Jól is viselte a hivatalát; mikor jöttek hozzá pörlekedő felek, leültette őket az asztalhoz, elővette a pohárszékből a kulacsot, fehér czipót, szalonnát s poharazás közben, szalonnázás közben szépen kibékítette őket. Minden eléje került proccesszus *amica*-val végződött.

Jó is volna, ha ez a rendszer lábra kapna; csakhogy akkor a prókátoroknak magva szakadna s akkor minek jöttem volna én Kecskemétre «jogot» tanulni?

Utóljára szépen kérték, hogy csak menjen vissza a régi hivatalába, az inzsellérségbe, s az neki is inkább kontentumára volt.

Derék, egészséges lelkű, igaz magyar eszű ember volt: a legaranyosabb kedélyű, a legszeretreméltóbb púpos és törpe a világon, az ember elfelejtette a mindig vidáman mosolygó arcának azt, hogy olyan rücskös, s jóízű humora egy egész társaságot el tudott mulattatni. Becsületes lelkét még egy népdal is megörökíté, szépen expiálva vele termete hiányát:

A ki nem látott még görbében egyenest,
Nézzé meg a kecskeméti birót, Gyenest.

És ennek a felesége volt a legszebb asszony a városban.

Igazi kecskeméti típus: magas karcsú termet, hosszúkás arc, barna piros szinnel, kicsiny, csigametszésű ajkak, finom egyenes orr, vékony, meghajlott szemöldök, s aztán micsoda szemek! Csak az az egy hibájuk volt, hogy folyvást felülről látszott ki a fehérük, a hosszú fekete pillák alól, mint Mab királyné portréjának: mintha fenyegetné az embert.

Aztán volt két ideális szép leánya: az egyik Terka, hét esztendő, a másik Sárka, négy esztendő. (Ezt vette nőül az én iskolatársam, Muraközy Jani, de odáig még sok történt a világban!)

Kiegészítette a kedves családot a házigazdám unokaöccse, Gyenes Pali, a ki nekem szobatársam volt: az az utcai szeglet-szoba lett a mi lakásunk. Ott írtam én az első nagy drámámat. Ott lettem én egészséges testű, ép kedélyű *férfitá*. Pali is velem tanulta a jogot és jól tanult; de a mellett a theológiát is tanulta, pedig mérnöknek készült.

Az első reggel arra ébredtem fel, hogy az én szobatársam, Gyenes Pali, a mint az ágyból felkelt, egy nagy lapos követ, a mi lehetett félmázsás, elkezdett a feje fölé emelgetni két kézzel, egymás után többször, folyvást. Mikor már a huszadikszor ismételte, megszólítám:

— Mit csinálsz?

— A testemet edzem.

Az ötvenedik emelésnél hagyta abba.

— Felviszem százig; mindennap egygyel többet. Próbáld te is!

Hozzáfogtam. A tizedik emelésnél már elég volt.

— No, majd holnap kettővel többet.

Azután megmostuk a testünket hideg vízben, gyorsan felöltözködtünk s futottunk ki a promenádra a studiumokkal, a leczkét megtanulni. (Én már elkéstem egy pár nappal, azt is helyre kellett pótolnom.) Rohamlépésben vágtuk be a feladványt: ezt úgy megszoktam, hogy még most is csak *járkálva* tudok szellemi munkát végezni. Akkor nagy éhesen bevágtunk egy pohár tejet kenyérral s aztán versenyt gyalogoltunk a kollegiumba.

Ott egyszerre jó pajtások lettünk valamennyien. A kecskeméti fiúk vidám, tréfás, nevető czimborák voltak; én egész új világban éreztem magamat közöttük.

Micsoda ép testű, egészséges arcú fiúk! Muraközy Jani (ilyen lehetett Herkules suhancz-korában), a kivel csak Körösy Sándor tudott megmérkőzni. (Ime Körösyt is kifelejtettem az iskolatársak lajstromából; **gyengül** az agy! Pedig de sokszor összetalálkoztak az életutaink egymással; nagy tehetségű, válságos időkben ő is derék,

kiváló férfi lett, Debreczen képviselője, nekem különösen jó barátom.)

Mindjárt az első megismerkedés napján életbe lépett közöttünk az a kecskeméti kollegiumban divó szokás, hogy a melyik diák tud valamit, a mi kívül esik a kötelezett tantárgyakon, az a többit oktatja e tudományból — ingyen. (Lancaster systema.)

Muraközy Jani lett a tornamester, ő trenirozta a többieket, a temetőben volt a tornahelyünk, a jó puha porondon. Ő tanított bennünket karddal és törrel vívni, még pedig plastron nélkül! Hozzászokott a bőrünk a vágáshoz. Dicsekedés volt a kék-veres ütésfolt a karon és a mellen. (Egyszer Molnár Ádám mind a négy ujjamat keresztülvágta karddal — tréfából.)

Egy második diák zenészethez értett. Ez nekem nem kellett. De annál jobban tetszett a Gyenes Palinak. Ő kürtöt fújt, két unokatestvére primhegedűt és gordonkát játszott. Az utóbbi még hangversenyeken is produkálta magát mint szóló-játékos. Rendes zenekara volt az iskolának.

Egy harmadik énekmeester volt. Ennek az alakját bele is hoztam az első regényembe mint «cantus præsest.»

A negyedik táncolni tanított. Ez lehetett Nagy Feri. Tőle tanultuk a francia négyest és a körmagyart, meg a magyar szóló-tánczot, a miről a mai kor gyermekének már ideája sincs.

Az ötödik tanította a francia nyelvet. (Akkor még nem voltunk sovíniszták.) Ez volt Szalay Sándor (teologus diák.) Az első leczkéjére én is felmentem, ámbár én már Hugo Victor Bog Jargal-ját olvastam eredetiben. Azon kezdte, hogy mindenekelőtt szerezze meg mindenki a könyvárúsnál «Poche úr» francia dizekzionáriumát. A mire én azt mondtam neki:

— Arra mifelénk úgy hívják a «Dictionnaire de poche»-t, hogy «zsebszótár».

— No, ha jobban tudsz francziául mint én, akkor ne jöjj ide az én hitelemet rontani.

Hanem azért jó volt az ügy. A fiúk csak megtanultak szépen minden rendkívüli tantárgyat — ingyen.

Engem pedig megtettek rajztanárnak. Értékesítettem a komáromi tanulmányaimat. Valóban értékesítettem. Mert később annyi magántanítványom akadt, a ki *fizetett* havonként két forintot, hogy egész úrrá lettem. Ezek között volt Márton Ferkó is, ki irodalmi néven Abonyi Lajos, kiváló széptehetségű népszerű író társam.

Közbe-közbe aztán «just» is tanultunk. Az bizony nem volt valami nehéz. Két kis kötet «Kövy». A ki azt is sokalta, felelhetett «Acsády»-ból, az csak egy kötet volt. A váltótörvényt nem volt muszáj tanulni, sem a csódtörvényt. Büntetőtörvény nem volt még. Azt megtanította a praxis. A «jus Romanum», az a rómaiak dolga; a jus ecclesiasticum a papoknak való. A jog-philosophiát pedig tanulja, a ki juris doctor akar lenni. Az én időmben a jurista-élet gyöngyélet volt. Az ember mindenre ráért s még a mellett szorgalmas tanuló hírébe is keveredhetett.

A fődolog volt az, hogy testben-lélekben életrevalókká legyünk. S most is azt mondom, hogy a kecskeméti rendszer nagyon jó rendszer volt. A ki akar, úgy is egész életén keresztül tanulhat, mint a jó pap, holtig.

Félesztendő mulva már elértem Gyenes Palit a fél-mázsás kő-emelgetésben; futásban, ugrásban versenyeztem a legjobbakkal, a páros birkózásban földhöz csaptam a zsidó Herkulest. A zsidókkal igen jó pajtasságot tartottunk. Gallia Fülöp a hangversenyünkön is énekelt. Ez volt az egyik motivuma annak, hogy az első darabomnak a tárgya «zsidó fiú». (Nem Gallia Fülöp, hanem Szerencsés Imre.)

A testedzést pedig utóljára annyira vittük Gyenes Palival, hogy a vetett ágyunkat ott hagyva, a puszta pallón aludtunk egy lepedővel takarózva; a rajztáblám

szolgált fejemaljának. De olyanok is lettünk, mint a vas-czövek, s a kinek máskor a szellő is megártott, télviharban, hófuvatban elszánkáztam a pajtásaimmal Szentesre a kaszinó-bálba, s a reggelig tartó csárdás után megint vissza Kecskemétre — hogy leczkét ne mulasszunk. Meg sem látszott rajtunk a korhelykedés.

Azután találtunk magunknak nemes multságokat. Alakítottunk műkedvelő társulatot, mely a színházban egész szindarabokat adott elő rendes belépti díjak mellett, a miből begyűlt jövedelmet az iskolai olvasóköri könyvtárának megalapítására fordítottuk.

Eleinte egészen magunk jóvoltából telt ki az előadás, mint a régi klasszikus színpadokon, a nőszerepet is fiúk játszották. Gaál Józsi gyönyörű szép kisasszony volt; egy katonatiszt majd megbolondult érte, el akarta venni, nem hitte el, hogy diák. Később azonban a város hölgyei is bátorságot kaptak velünk együtt játszani; én már Simonyinak, a híres festőnek a hűgával játszottam egy színműben (természetesen mint első szerelmes). Erre sem tanított bennünket semmi tanár. Tavaly még a színház ajtaján sem volt szabad belépnem, s most már a színpadot is elfoglaltam. S mire a második farsang bekövetkezett, akkorra már annyira emelkedett a renommém, hogy a juristaság a jogász-bálra engem választott meg *előtánczosnak*. Az a valami! Az a kitüntetés! Intézni a quadrillt, dirigálni a körmagyart, kommandirozni a kotilyont! És ennek én mind emberül megfelelttem. Magam sem hinném, ha ott nem lettem volna . . .

E közben pedig festettem olajba a portrékat. A kikre emlékezem Kecskemétről, a következők:

Legelőször a szép háziasszonyom maga, azután a szívem mágnese, a szép kék szemű, szőke hajú görög leány, Frankó Julcsa; majd a még annál is szebb, junói termetű, fekete hajú Matolcsy Mari. Azután Petőfi Sándor (kék kvekkerben, sárga gombokkal) kecskeméti szí-

nész korában ; valamennyi professzorom és Szalay Sándor, Sallay Jancsi, Gaál Józsi, Zabolay Pista, Hartman Pali, és nem tudom még hányan. Följegyzem még, hogy a festett arczképekért «festék és vászon» árában öt forint tiszteletdíjat kaptam (kivéve Petőfit és a szép hölgyeket).

És ennyi fontos elfoglaltatás daczára jutott még időm írónak is lenni. Írtam ez idő alatt egy drámát, meg egy vígjátékot. Sőt egy lapot is szerkesztettem, humorisztikusát, nem volt kinyomatva, csak írásban sokszorosítva ; az illusztrációkat is magam rajzoltam bele. Még a címére sem emlékezem.

De az egész alaphangulatát irodalmi tevékenységemnek a kecskeméti élet határozta meg. Házigazdám, a városi mérnök, gyakran elvitt magával a gondjaira bízott kiterjedt erdőségekbe parasztszekéren. Elkóboroltunk a Tiszáig, a Szikra csárdáig, a homokbuczkákön túl a Fehértóig. Én mindenütt új meg új népelettel találkoztam, a pusztákon, a karámokban, a csárdában, a halásztanyán. Megismertem a magyar fajt a maga őseredeti sajátságaiban, összejöttem pusztabirákkal, hadnagyokkal, a kik betyárt üldöznek, s futóbetyárokkal, a kik azokat kerülik. Megismerkedtem a népnek észjárásával, fogalmaival, dalai-
val, közmondásaival, kifogyhatatlan humorával, hallottam a népmeséket a bogrács tüze mellett, a kukoriczafosztásnál, a szüretelésnél, láttam a híres «bika-harczot» s a «pütkösdi király» parádéját, a minek mind most már híre sincsen, meg azokat a pusztai párbajokat, a mik meseszamba mennek. Ezek mind úgy megörökítve vannak emlékezetem kristályhártyáján, mintha tegnap történtek volna.

És most végig jártatom emlékezetem büvlámpája előtt a velem együtt élt alakok képeit, hányan vannak még meg? De soknak az alakján keresztül süt már a csillag, mikor elhaladnak előtte? Mivel vagyok jobb náluknál, hogy őket túléltem?

Egy könyv nem volna elég megírni, mit tettek, mit

szenvettek, a kik valamikor pajtásaim voltak; de a mit vétettek, azt leírni egy körömnek a lapja is sok volna.

*

Meg-meg eszembe jut egy pár iskolatársam, a kivel Kecskeméten jó barátok voltunk; az egyik egy körösi fiú volt (!) Farkas Elek, nagy gavallér. Az alkotmányos időkben országos képviselő. (A kecskeméti iskolatársaim közül is négy képviselő volt.) A másik Balassa (keresztnevét nem tudom). Hosszú haját viselt, mint Liszt Ferencz; senkivel sem barátkozott, egész életében emberkerülő különcz volt. Hanem halálával egyszerre kitünő alakká lett: összes nagy birtokát iskolai czélokra hagyományozta, egész életében erre zsugorgott.

*

Nem hallgathatok el még egy adatot iskolai életemből. Benne vagyok már úgy is a dicsekedésben.

De hát most van annak a *szüretje*.

Hát azt akarom még elmondani, hogy én már a gyerekecipők óta demokrata és liberális ember voltam, alkotmányos légkörben nevelve, ellenzéke minden önkénynek és zsarnokságnak.

A komáromi iskolában az a szokás volt behozva, hogy minden szombatn, a repetíció napján versenyzés adatott az első és második eminens helyére. A tanító szavazásra bocsátotta a kérdést, ki érdemes az első helyre? S a kondiscipulusok titkos szavazással czédulák útján döntöttek. Néha szavazattöbbséggel én lettem az első, többször a Szikra Ferkó. Másodiknak aztán enyim volt az összes szavazat. Ez így volt egész a logikai kurzusig.

Mikor peniglen a grammatikai kurzust végzém vala, oda hozott a véletlen egy tiszamelléki, roffi nagy földesúrnak a fiát, a kit a subrektor egyenesen oda ültetett elének az első padba.

Én azonban ekkor felemelkedém a helyemről s tiltakozó szóval megellenzém az önkény eme tettét: «Hallja, subrektor úr, nálunk az első helyet nem pénzért osztogatják. Mi a Szikrát választottuk meg elsőnek. Tessék a jövő repetíciójánál az úrfinak megbirkózni velünk, ha levethet, vessen le; de addig nem adjuk át neki helyünket!» (Valék pedig ekkor hét esztendőös fiú.)

S a világi hatalom kénytelen volt visszavonulni az én tiltakozásom elől.

Nagy eset volt ez! Még a püspök is megtudta. De megdicsért érte. Legalább én dicséretnek vettem. Azt mondta, a hajamat felborzolva, mikor iskola-vizitációra feljött hozzánk: «*Urit mature, qui vult urtica manere.*» (Korán csip a csalán.)

Hja, hát persze, «csalán». Csalán voltam, csalán vagyok most is. Csakhogy a csalánnak a fiziologiája azt tanítja, hogy vénségére megáztatják, megtilolják, megfonják, megszövik vászonnak (talán Deákné vásznának?).

No, megfonva még nem vagyok, de megtilolva már vagyok.

AZ ELSŐ TEMETKEZÉS S AZ ELSŐ FELTÁMADÁS.

(1893.)

Lesz énnekem még az idén egy ötvenéves emléknapom, a melyet meg kell ünnepelnem. Az első foghúztás boldog emlékezete.

Miért *boldog*? Azért, mert *első*.

Annak is épen ötven esztendeje immár.

A pünkösdi vakációra átrándáltunk Kecskemétről Kis-Kún-Halásra az én kedves pajtásommal, Nagy Ferkóval, annak a szüleijéhez, az ünnepeket ott töltendőik.

Az útbaeső homokbuczkák között egy nagy döcczenéstől a szekerünk hátsó kereke összetörött, mi kifordultunk, én beleütöttem a pofámat egy nyirfatuskóba.

A szekeret valahogy helyreállítottuk olyanformán, hogy egy fiatal nyirfát kivágtunk s azt a törött kerék pótlékaul a tengelyhez kötöttük paticsfának. (Ritka szó ez, az eset maga is ritka, a melyben használják.) De annál kevésbbé lehetett az én állkapczámat kiengesztelni, az bizony feldagadt.

Már most, ha én igazi modern realista író volnék, milyen szépen leírhatnám első diszbevonulásomat Halas városába, három kerekű szekéren, a negyedik helyén koresolya, magam felkötött állal; a szombati iskolából kiszabadult gyerekek hujjákat kiabálva szaladnak a szekerünk mellett; Nagy Ferkó haragszik, a kocsis káromkodik, a lovak tűrik az ostornyelet, de nem erednek

gyorsabb ügetésnek; utoljára leszállunk az ülésből s úgy vezetjük őket kötőféken fogva.

De miután csak afféle régi módi idealista betűvető vagyok, hát nem tudok mást visszaidézni az emlékezetembe, mint azt a végtelen nagy szeretetet, a mivel engem akkor Nagy Ferkó barátom szülői fogadtak. Mintha a tulajdon édes apám, anyám elé kerültem volna. Még most is magam előtt látom alakjaikat. Még most is emlékezem rá, hogy milyen pompás jó paprikás csirkét, túrós csuszát kaptunk vacsorára. (A mi mind igen ideális dolog.) De hát mind nem telt nekem abban kedvem; mert már akkor nagyon fájt a fogam. Az édes jó néni pedig egyre kínált, a bácsi borral és anekdotákkal traktált, de azért csak nem jött meg a kedvem.

Egész éjjel nem tudtam aludni attul a rebellis fogtul. Reggel már hajnalban kinyilatkoztattam, hogy én tovább nem tűrök vele, kihúzatom: hivassanak nekem orvost, a ki ért ehhez a mesterséghez.

Olyan pedig egész Halas városában csak egy volt: tekintetes Vári Szabó János uram, egyúttal járási orvos és halasi kálvinista főkurátor.

Már az is valami rendkívüli dolog, hogy valaki piros pünkösöd napján az első és második *készülőre* harangozás köze alatt ne találjon ki egyéb áhitatos penitenciát, mint hogy egy zápfogát kihúzassa. S még szertelenebbé teszi az eljárást, hogy ezt a műtétet az eklézsia főkurátora hajtsa a vezeklő bűnösön végre: a *kommunió* előtt.

S milyen új és még el nem koptatott téma. A parciális halál előérzete. Egy haldokló fog! Még most az enyém: teste a testemhez, lelke a lelkemhez van növe. Egy óra múlva már el fogunk egymástól válni. Megkísérlem a lehetetlent. Engesztelékeny vagyok. Vízet veszek a számba. Creozot-olajba mártott vattát rakok rá. Perczekre békülni látszik. De csak azért, hogy újra még dühösebben kitörjön ellenséges indulatja. Nyíltan

bevallja, hogy hűtelen hozzám, hogy mást szeret. Azt a görbeorrú *pelikánt*. Hahaha! Hogy lehet egy pelikánt szeretni, a kinek görbe az orra? Fenyegetem, hogy megölöm! Nem használ. Hideg villámok czikáznak által az agyamon. Azt hiszem, hogy a mindenség egy üllővé változott s azt a pörölyökké változott semmiség kalapálja szakadatlan s a kettő együtt az én fogam. Tetőtől talpig fog vagyok. Alkudozom a sorssal: mi volna jobb cserébe? Macbeth azt danolja, hogy «Mérges viperákon nyugszik fejem!» No, ha nyugszik, akkor még könnyen beszél. Próbálná csak meg a foghúzást! Legyünk filozófok! Stoikusok! Nem is férfi, a ki még nem szenvedett. A fájdalom a legmagasabb költészet! Köszönöm! Beérem az ordinaré költészettel is.

Most egyszerre nehéz léptek hallatszanak a pitvarban: «A doktor bácsi jön!» hangzik a szomorú öröm hangján a háziasszonyom biztatása. Most egyszerre ijedtében kiáll a fogamból a fájdalom. Így tesz a gaz nárczió rendesen. Mikor a fogorvos ajtajának a kilincsére tesszük a kezünket, egyszerre abba hagyja a lüktetést. Eltagadja a flagráns gonosztettet. Hasztalan minden tettetés! Nem ismerek irgalmat többé! Válunk! «Szívünk ketté szakad.»

Ő belép. Az ítéletnapí bíró. Zsebében a pelikánnal. Milyen nyájas, mosolygó arcza van a halálnak!

Azt kérdi tőlem, hogy én vagyok-e én? Bizony szeretném, ha valakire másra foghatnám, hogy az az!

Azután leültet a székre maga elé. Azt mondja, hogy «ejnye, ejnye, édes öcsém.»

Részvevő hangon kérdi, melyik az?

Felnyitóm a számat, s rámutatok.

— Hát ez az? Ejnye no.

Megtapintja az ujja hegyével gyengéden.

De már akkor markában van az eldugott pelikán.

Az első csókja az eljegyzett szeretőknek. Az első érintése a vasfogónak a fájó zápfogon. Kéjjé vált fáj-

dalom, üdvbe olvadó rémület: a világ a fejemre szakad. Egy roppanás. Kurucz teremtette!

Már kinn van!

Milyen szép egészséges fog volt!

Most már nem ő fáj énnekem, hanem én fájok ő miatta.

— Köszönöm, édes urambátyám.

Harmadikat harangoztak, mehetünk a templomba ajtatoskodni.

... No most ha realista lettem volna, mit csináltam volna ezzel az első halálraitélt fogammal? Melltűt csináltattam volna belőle s viseltem volna azt, akár diadaljel gyanánt, mint tigrisvadászok a meglőtt tigris körmét, akár «Memento mori» jeléül, mint mások, a korallból faragott halálfejet.

De hát én idealista nem azt csináltam, hanem elhatároztam, hogy drága «én»-emnek ezt a darabját eltemetem.

Nagy Ferkóéknak volt egy szép gyümölcsös kertjük, ottan fogok sirt ásni korán elhunyt részletemnek.

De hova? Ha almafa tövébe siroлом el, az idő-jártaival kivész: tövét kiássák, vele együtt alvó földi maradványait a szeleknek szórják.

Ámde a kertnek kerítése is van liczéumból. A liczéum örökké eltart, azt sohasem vágják, oda temettem el. Ferkó pajtással meg még két diáktársammal búcsúdalt is énekeltünk felette.

Tehát ez volt az első *temetkezés*.

No de azóta már ötven esztendő elmúlt. Ideje volna a feltámadásnak. No hát ha realizztikus költő volnál, hogyan csinálnád meg, hogy az elhalálozott fog ismét feltámadjon?

— Igen egyszerűen. Elvinném a fogorvoshoz, az csinálna hozzá guttapercha fogantyút, s megint odaillesztené a helyére.

No lám! Így is helyes megoldás volna. De miután

én idealista író vagyok, a ki mindig azt keresi, a mi valami extra, valami hihetetlen, hát én azt tettem, hogy az ötven év előtt kihúzott fogam helyébe épen azon a helyen egy derék jó zápfogam nőtt ki.

Tehát igazi feltámadás, — eleventen!

A fogorvosok nem akarják ezt nekem elhinni.

Pedig az tény, hogy az öregapámnak hetvenéves korán túl négy új foga termett.

Nem hisznek a kézzel fogható ténynek sem. Azt mondják, hogy a hátramaradt bölcseségfog az, a mi most «a koporsóból kitor és enni kér».

... Nem veszem én «azt» észre magamon.

LEGKEDVESEBB KÖNYVEIM.

... Húsz éves koromban már állandóan Pesten laktam s tagja voltam a Petőfi által tervezett «tizek társaságának», a melynek irodalmi missziója volt, de nem kezdett hozzá.

Petőfi befolyása nagy tényező volt pályám kezdetén. Az ő fényes sikerei buzdítottak engem is. Bámulói voltunk mind a ketten a francia romantikusoknak; azután Shakespearenek, Byronnak, Shelleynek; első műveimen észrevehető a Hugo Victor és Sue Jenő bálványozása; csakis a humorisztikus munkáknál érvényesül valami önállóság. Kerestem a rendkívüliségeket, a soha meg nem történteket. Ambízióm volt olyan helyeken járni, a hol még Pegazus patkója nyomot nem hagyott...

... A legelső regény, a melyet olvastam, Scott Walter Ivanhoeje volt, magyar fordításban. Németül már tudtam jól: Pozsonyban tanultam meg, mint cseregyerek. (Az a szép szokás volt akkor, hogy a pozsonyi német családok komáromi magyar családokkal kicserélték a gyereket, fiút fiúért, leányt leányért egy pár esztendőre: ez volt a legjobb tanrendszer a nyelvtanulásra). Én azonban előszeretettel viseltetem az angol és francia költők iránt. Tizenöt-tizenhatéves koromban megtanultam angolul és francziául grammatikából nyelvmester nélkül, hogy Boz-Dickenst és Coopert olvashas-

sam eredetiben. A francziák közt első volt Hugo Victor, a kit megkedveltem. Boznak még akkor csak egy regénye volt nálunk kapható: a «Pickwick-klub», Coopertól az «Utolsó mohikánok», Hugótól «Bug Jargal» és «Han d'Island». Ezekhez jött később Sue Eugen, kinek exotikus regényei (többek közt a «Nő kékszakáll») végzetes szuggesztíóval voltak a fantáziámra. Dumast legkésőbb ismertem meg a *Trois musquetaires*-ből. A mint azonban Shakespeare több művét megszerezhettem, Lear királyt, III. Richárdot, ez az olvasmány végkép holdkórosává tett a nagy irodalmi planétának. Jogász voltam a kecskeméti kollegiumban, Petőfi pedig színész egy ott letelepült vándortársulatnál. Neki is jelent meg már két verse a lapokban. Együtt álmodoztunk elérhetlen dicsőségről és a mellett tanultunk angolul, francziául. Megtettük azt, hogy lefordítottuk Lear királyt és aztán rábírtuk a kecskeméti közönséget, hogy Shakespeare darabjára a színházat megtöltse és tapsoljon Lear királynak! Az a túlvilági mámor, a mit a fölséges szellemóriás ihlete támasztott agyamban, mentheti azt a vakmerőséget, hogy én, a tizenhét éves gyerek, egy dráma írására vállalkozzam, (mindjárt a legmagasabbon kezdve), megírtam a «Zsidó fiú» című szomorújátékot, a melynek hőse «Emericus Fortunatus», II. Lajos király kincstárnoka, s azt beküldtem a magyar tudós akadémia drámai pályázatára. És a tudós akadémia ezt az én első művemet dicsérettel tüntette ki, sőt a pályabírák kisebbsége (Vörösmarty, Bajza) a százaranyas jutalomra ajánlotta. Ezzel alá volt írva vérszerződése annak az édes ördögnek, a kit úgy hívnak, hogy «poézis», a ki elvisz bennünket abba az örökké égő lángba, a mely folyvást éget, de soha el nem hamvaszt...

VOLT, VAN ÉS LESZ.

(1890.)

A magyar képzőművészetről akarok egy kis vázlatot karczolni, a hogy emlékezet és képzelem segít benne.

Ötven esztendőre tudok visszaemlékezni.

Ha maradtam volna a festői pályán, ez idén már az ötven éves jubilaemomon toastozott volna a fiatal piktorok Demosthenese, az én kedves Náczim. Tizenöt éves voltam, mikor nyomtatásban megjelent s a közönségnek átadatott a komáromi kálvinista püspöknek általam rajzolt könyomatú arczképe. S ugyanez évben kaptam hat ezüst forint tiszteletdíjat a szülővárosomban elhalálozott tudós Litteráty Nemes Sámuelnek halotti ágyán felvett arczképeért. — Ez a két minősítés adja meg az adeptusi rangot: — a nyomdakorom és a — honorarium. A míg az nincs, addig az ember csak dilettáns. — De még hátra van a felkenetés. — Mi kell a felkenetéshez? — «Olaj». — Hát persze hogy olaj. Az olajfestésre megtanított egy Komáromon átutazó vándor-festő: Siklói Vastag Miklós: a ki városunkban étappeot tartott arczképfestés végett, s a mellett kálvinista tornyok számára csillagos gömböket aranyozott. Ő volt az egyedüli mesterem.

A ki tovább akart tanulni, annak Bécsbe kellett menni; ott volt festő-akadémia. Nekem azonban fiskálissá kellett lennem, hogy legyen miből megélnem. Maga a portrait-festés nagyon vékonyan ereszt. — Csak egy

hirneves festő volt Magyarországon: Barabás Miklós. — Egy könyv jelent meg azon időkben, mely általános sensatiót keltett, Jósika Miklós történelmi regénye Mátyás király korából: a «Csehek Magyarországon», feldiszitve Barabás Miklós tiz darab aczélmetszetű rajzával. Most, is előttem áll még, a mint Mátyás király lóhátról udvarol balkézre esküdött ideáljának az ablakban s a mint Elemér, a Sas, istenítéletben legyőzött ellenfelének vas-mellére tapos. — Bennem az irigység ördöge küzdött önmagával; melyiket irigyeljem: az író-t-e, vagy a festőt? Melyiket lehetne utólélni? — A vidéken az a legenda volt elterjedve, hogy Barabás ezeknek a képeknek az eredetijeért tízezer forintot kapott! No, hát annak a kamatjából is úr lehet már az ember!

Volt ugyan még egy másik híres magyar festő is: Markó Károly; hanem az külföldön lakott s remekműveiről csak a világlátott utazók meséltek.

Mikor aztán Pestre felkerültem, már akkor népesebb volt a művészek berke. Barabáson kívül itt volt Kiss Bálint, a ki a Pesti Divatlap számára színezett rézmetszetű szinpadli jeleneteket alkotott: Bornemissza Annát, III. Richardot; itt volt Varságh és La Castari, a kiknek a művészetét az utcán tanultuk megismerni. Igenis: a boltezimerekben. Ne tessék gúnyosan fintorgatni az orrunkat. Egy-egy új boltezimer epochalis esemény volt azon időkben. A «völegény», a «menyasszony», «Ypsilanti herczeg» remekül végrehajtott feladványok voltak; hát «Vénus és Amor» az illatszeres bolt előtt! Maga Thán Mór sem tartotta ambícióját csorbitónak, hogy egy «szépjuhásznéval» diszítse fel a «kigyótér» sarkát. Maga a Kigyó-patikának a «Boa constrictora» is remekmű.

Hát ekkor ez volt a mi *műtárlatunk*: s a boltos volt a Mæcenas.

Még egy felemlítésreméltó festőre emlékezem, de ez nem volt született magyar, olasz nevű: Marastoni. Ő adott oktatást fiatal kezdőknek. Viszonzásul ellenben mi is

adtunk egy tehetséges festőt a külföldnek: Szathmáry Károlyt, ki szép tehetsége mellett is, nem tudván megélni hazájában, kivándorolt — Bukarestbe, ott azután méltányolták. Holtig ott maradt, mint tájképfestő.

Mikor nőmet elvettem, hozományul kaptam egy szép Barabás-festményt: Laborfalvy Róza arczképét, mely most is ott függ az ágyam fölött. A festmény most is oly szín-eleven, az arczkifejezés élethű, a draperia (fehér-atlasz) művészien kidolgozott. Ezt a képet Barabás kétszáz forintért festette.

Mikor aztán megismerkedtem Barabással, már akkor én regényíró voltam. Vahot Imre rajzoltatta le ábrázatomat a szépirodalmi lapja számára. Egész tárlatot képeznének azok az arczképek, melyeket Barabás Miklós crayonja köre vetett. S ez a neme a művészetnek a legháládatlanabb, a kő hideg rajzlap s a vegyészeti szénplajbász lágy, mint a faggyú. Mesterkéz kell hozzá, mely azzal dolgozni tud: hibát kiigazítani nem lehet. És Barabás arczképei egytől-egyig a leghivebben talált alakok, melyekben lélek és jellem van visszaadva. Petőfi, Nyáry Pál, Lisznyay, Sárossy, Vahot, Vas Gereben; a Lendvayak, Egressy, Laborfalvy Róza, Lendvayné, Komlóssy Ida, Hollósy Kornélia és valamennyi mind, majd megszólal, olyan igaz.

És egy ilyen képet rajzolt Barabás — negyven forintért.

Nagy különbség a legenda tízezer forintos honoráriuma között.

Az alatt, a míg arczunkat crayonjával lekapta a művész, ott gyönyörködött a szemünk a szemközti falon egy nagy mithologiai műben, mely művészi conceptióval és fényes technikával volt megalkotva: Európa leányasszony bika-Jupiter hátára ül, udvarhölgyeitől környezve. Csak annyit tudok róla, hogy igen szép volt. Soha sem akadt vevője. Bizonyosan volt az ára ezer forint. S ezer forintért — hujjé! — tíz eleven ökröt lehetett kapni: nem pingáltat.

Majd eljött az időszak, a midőn az irodalom is elkezdett a művészettel gyöngén kaczerkoldni. Én magam törtem meg a jeget: «Dalma» című spektaklis darabomnak vezéreskű-jelenetét kőre rajzoltatva Carnival. Ez is olasz-magyar festő volt. Ma is látható az ereklyém között. Képnek nem valami jó; de mint jelmezes arcképek gyűjteménye, nagyon érdekes. — Ennek háromszáz forint volt az ára: fizette a «Délbáb».

Az pedig egész eseményt képezett, midőn egyszer Tomori Anasztáz az *ifjú* Than Mórnál egy nagyszabású történelmi képet rendelt vala meg: a mohácsi csatát, a hajdani hős Tomori vezérrel. A díja volt nyolczszáz forint. Tóth Kálmán és én csaknem párbajig mentünk, hogy melyikünk adja a lapja mellett e festmény reprodukált képét. Végre mind a ketten adtuk: a Hölgyfutár kőre rajzolva, én fába metszve, a Vasárnapi Ujságban.

Szintén Tomori adott első lendületet a magyar szobrászatnak is. A negyvenes években ugyan nagy híre volt Ferenczy szobrászunknak, de annak genie-jét tudtomra egy szép síremléken kívül, semmi nagyobb mű nem tartogatja. Maga korán elhalt: a faraktár, melyben faragott művei álltak, leégett: a tűzben a márvány mészsze vált s miután a tűzoltók vízzel locsolták, ojtott mészsze mállott szét a művész egész életének alkotása. Tomori készítetté el előbb a «Katona», majd a «Lendvay» ércszobrai. Mind a kettő becsületes munka. A szobrász ezer forinttal lett díjazva egy-egy szobraért.

Az ötvenes években láttuk az első műkiállítás (a mennyire én emlékezem) a Diána-fürdő helyiségeiben. Markó festményein kívül, gyönyörködve láttuk Barabás erdélyi oláh lovagló fátáját és lakodalmas menetét, mely utóbbi legjobban van elterjedve sikerült körrajzban a vidéken. Az idegenek közül egy velencei festő képei tűntek ki: «Schiaconié», ki a női testet oly naturalismussal tudta megfesteni, hogy az ember a lúdbőrzést

látta rajta. Ennek az «odaliszk»-ja is ott van minden előkelő kocsmában vendégtermében a vidéken.

S a vidék műpártolása egyre növekedett. Nagyra kell becsülni annak a kornak a térfoglaló, érzékébresztő munkásságát, mely az országot népies, hazafias jelenetek képeivel elárasztotta. Barabás művein kívül, Vízkeleti tableauxi minden magyar háznál ott láthatók: Árpád fejedelemmé emeltetése, Mátyás király fogadtatása, Mátyás diadala Holubár fölött; Wagner Dugovics Titusza; Orlay Zách Felicziánja, Petőfije Debreczenben. Ezek még mind az ötvenes és hatvanas évek álmodozási korszakát töltik be. De szép álmok voltak. Kimagaslik közülök Madarász megdöbentő nagy képe: a lefejezett Hunyadi László, Frangepán és Zrínyi s a Zách és leánya közötti jelenet, valamint Székely Bertalan Thököly bucsúja, Dobozija, Zrínyi Ilonája. Ezek évek során át voltak a szemünk előtt.

Kevesünk volt; talán nem is kitűnő; — de azt, a miénk volt, meg tudtuk becsülni.

Ez, a mi «volt».

Már most tegyük a mérlegbe azt, a mi «van».

Képzőművészetünknek az álmovilágból felébredése alig tehető többre húsz, huszonöt esztendőnél.

Mi akkor kezdtük az iskolába járást, — komolyan véve — a mikor a nagy, művelt nemzeteknek már századok óta megállapított művészi iskoláik voltak.

És mennyit haladtunk? Csak huszonöt év alatt!

Művészetünknek saját palotája szűk már a kiállítható képek és szobrok befogadására. Száznál több a hivatott, a kiképzett talentum.

A szám nagy; de hát a minőség?

A bírálónak kötelessége igazat mondani. Többet mondok: a bírálónak *nem szabad* hizelkedni, palástolni.

De a művizsgáló, a mellett, hogy «igaz», lehet «igazságos».

A mi jelenünket ne hasonlítsuk az olasz, francia,

német, spanyol művészet jelenéhez. — Ez mi nálunk a jövő! Vegyük a mértékünket a saját multunktól, s tekintsük végig azt a pályát, melyet a jelen nemzedék meghaladt. Akkor nem lesz semmi okunk pessimistáknak lenni.

De azért optimisták se legyünk.

Vannak már eddig is fényes hírű művészeink, kiknek remekművei hódító körutat tesznek a világban; de én még azoknak sem akarok tömjéneznii; még azoktól is követelek többet és nagyobbat. Követelem, hogy lángeszűkkel emelkedjenek a nagy nemzetek óriásai közé, hogy teremtsenek saját iskolát maguk körül és különösen követelem tőlük azt, hogy teremtsék meg a magyar nemzeti művészetet, benső szellemében úgy, mint külsőségeiben: szerezzék meg a polgárjogot, a nemességet a magyar nemzeti felfogásnak az egyetemes művészi világban, a hogy kivívta azt a francia, a német, a spanyol.

Ez a jövő.

De, hogy a jövőt megalapítsuk: pártoljuk, buzdítjuk azt, a mi már meg van, a jelent.

Tehetség, tanulmány nem hiányzik a nemzedékben; csak kitartás kell és nemes lendület.

És én látom a jövőben azt a korszakot, a mikor Budapesten is a *jókkal* fognak versenyezni a *jobbak*, s miként a szajnaparti világvárosban, nálunk is két «Salon» lesz, mely a pálmáért vitázni fog s a küzdelem által magát a pálmát neveli magasra.

X AZ ÉN PAPAGÁLYOM.

(1899.)

Nem is papagály volt az, hanem ember. Valóságos lelkes állat tollburkolatban. Ezüst-szürke volt a tollazata, kárminpiros a farka, fekete a csőre, a mivel kegyetlenül tudott harapni és diót feltörni, asztallábakat megrágni.

Tulajdonképen nem az én papagályom volt, hanem Laborfalvy Rózáé; annak volt a kedvencze, annak a hangját, beszédét tanulta el tökéletesen, úgy hangszólyozott mint egy színésznő. Szerette az asszonyát, Zsakó volt a neve.

A mint azonban én odakerültem a Pieridák berkébe, egyszerre megváltozott a Zsakó indulata. Én rám ruházta át a szeretetét s az asszonyára féltékenykedett, megharapta, ha hozzá juthatott. Nekem pedig a mutatoujjamat a csőre kampói közé fogta, úgy csókolgatta.

Nagyon jól tudta a csók csattogást utánozni. Ezzel egynémely titkot idejekorán elárult a vidám társaság előtt, mely Laborfalvy Rózánál össze szokott gyűlni; néha azt is kifecsegte, hogy «kedves Móricz, hol voltál?»

Nem tudott más nyelven, csak magyarul. Hanem, ha egyszer-másszor valaki odavetődött, a ki németül beszélt, akkor a Zsakó egyszerre beszédes lett, úgy tudta utánozni a német lepcsés beszédet folyvást, szakadatlanul, akár egy budakeszi svábot hallott volna az ember. Persze egy német szó sem volt abban. Olyanforma volt, mint a gyermektréfában az a mondás: «váz, mit

ingsz lógsz.» S ha a kis bolognai jött be a szobába, azzal valóságos ugatás-duettet folytatott. Ha kopogtatam az ajtón, ő mondta, hogy «szabad», ha távoztam, ő előzött meg, «alászszoigája.»

Volt, a kinek hangos parancsokat osszon. «Fáni!» — ez volt a kis lengyel leány, a kit Laborfalvy Róza a nagy inség idején vett magához az utczáról; aztán következett a parancsolat: «Nem kaptál kávét? Szegény Zsakó!» Arra aztán hozta a Fáni csészében a kávézsemlyét s azt ezüst kanállal adogatta be a Zsakónak a rézkalitkába. Mikor megelégtette, azt mondta: «nem kell», s eltolta a csőrével a kanalat.

Ha pedig én közelítettem a kalitkájához, akkor azt mondta, hogy «add ide fejedet!» (magáról mindig második személyben beszélt) s aztán lehajtá a fejét, az állvány rúdjára támaszkodva a csőrével s azt várta, hogy megvakarjam azt a szép kis ezüstös fejét. Csókot hangoztatott érte.

Jártak Laborfalvy Rózához fiatal írók, a kik verseiket, prózáikat felolvasták. Mikor a szentimentális poéta a legpatétikusabban szorongatta elő keserves rímeit, a Zsakó közbekiáltott: «Jézus Mária!» Egy fiatal novellaírónak, a ki a vadászkalandja leírásával elérte a lehetlenség határát, rövidesen azt kiáltotta oda: «Vak apád!» A Zsakónak műizlése volt.

Mikor aztán Debreczenbe kellett menekülnünk Windischgraetz elől, a papagályt nem vihettük magunkkal, rábíztuk egy régi jó barátunkra, Vida takarékpénztárnokra, ott viselték gondját Pestre visszatértünkig.

A Zsakó nem felejtett semmit, sőt tanult valamit. Mikor egyedül voltunk, megszólalt, csendesen, nyugodt hangon: «Éljen Kossuth!» De ha más ember is volt a szobában, akkor sohasem mondta.

Bujdosásom hosszú ideje alatt ezt a beszédszakaszt tanulta meg: «Hol van a Móricz? Elment falura. Kedves Móricz, gyere haza.»

Reggelenként kiszökött a kaliczkájából, a mi ő nála igen könnyen ment. Volt a lábán négy ujja: kettő elöl, kettő hátul. (Nem, mint a sasnál: három elöl, egy hátul.) Azzal az erős karmával összeszorított két rózspálczát a kalitkájából s az így támadt résen keresztül-sajtolta magát s egyszer csak azt hallottuk, hogy kopog ám már a Zsakó végig a szobán: egyik lábával a másikon lépegetett keresztül s a nagy fekete csőrét használta harmadik lábának. Akkor aztán felrepült a nyoszolyám párkányára: csak ez volt a kívánsága, ott akart aludni. Úgy tudott horkolni és ásítani, mint egy ember. Volt a háznál egy mókus is, az is korán szokott kelni s sétát tenni a szobában, mikor még minden ember (a Zsakó is) aludt. Azt váltig csitította: «Psz, psz! muczika, nem szabad zörögni.» Ha pedig a bolognai nyugtalankodott, azt épen letorkolta: «Te, kutya! Nem hallgatsz!»

Voltak azonban rossz szokásai is: csunyául tudott rikácsolni, fülsértő hangokat adni, a mik utánozzák az ablak-karmolást, a fűrészelést, a keréknyikorgást. Ez ellen azt találták ki, hogy az egész kaliczkáját letakarták éjszakára sűrű terítővel. Akkor a sötétben elhallgatott. De a mint járkálást hallott a szobában, felemelte a terítőt, kidűgta a fejét s kikiáltott: «kukukukk!»

De néha a kiállhatatlanságig vitte a rikoltozást, úgy hogy fenyítő rendszabályokhoz kellett nyúlni: a spanyol nádhoz, a mivel a szárnyára kopogtattak. Akkor tűnt azután ki legjobban, hogy mennyire ember ez a madár, még pedig magyar ember. Protestált, elfogta a csőrével a spanyol nádat, visszafeleselt: «Nonono! Majd adok! Te betyár! Te gazember!» és az adtáknak és teremtetéknek minden variációját, a mit nem tudom, hogy kitől szerezhetett be. Úgy káromkodott, mint egy bakancsos.

Végre az asszonyom egy praktikus eszmét foganatosított. A Zsakónak élettársat kellett szerezni, egy má-

sodik papagályt. Annak a neve volt «Kokó». Odatették mellé a kaliczkába.

Nem vagyok erős ornitológ. Nem tudom, hogy melyik volt a kettő között a nő, melyik a férj; dehogy házastársak voltak, azt merem állítani, mert mindig veszekedtek.

Attól fogva aztán még nagyobb volt a rikácsolás, sikongatás reggelenként. S a Zsakó olyan ravasz és gonoszkodó volt, hogy ámbátor ő volt a csendháborító, mégis mindig a társára fogta a kihágást, azt csitította: «No, no Kokócska! Csitt! Nem szabad ám lármázni!» Pedig csak ő maga lármázott.

Egyszer aztán egy ujonépült házba költöztünk. Nekem minden új ház *kilakása* belekerült két-három fogamba. Jól rendezett államban az új házak kilakását rendesen a demimondera bizzák. Azok a nyavalyák üzdéi.

Az új ház gyilkos levegője a mi papagályainkra épen halálhozó lett. A fejükben kaptak csúzt, a mi őket megölte.

Előbb a szegény jámbor Kokócska végezte be az életét, a ki soha senkinek egy szóval sem vétett.

De nemsokára a Zsakó is megbetegedett. Nem tudott már sem kiabálni, sem repülni, csak úgy vánszorgott a földön. Még mindig ragaszkodott hozzám. A mint az íróasztalomnál ültem, odamászott az íróasztalom alá, a felemelt talpam alá bújva s a fejét a sarkamhoz szorítva, úgy gunnyasztott óraszámra, a míg én a betűket vetettem.

Később aztán, mikor nagyon elnyomorodott, az íróasztalom fiókjában csináltam neki helyet, kibélelve puha papirossal; oda helyeztem el mellém. Ott is beszélgetett hozzám.

Egy reggel aztán megint ismételte azokat a csodálatosan utánzott csókhangokat.

«Mi kell, kedves Zsakó?»

«Add ide a fejedet», mondá legunnyasztva a beteg fejét. S egy percz múlva meghalt.

Úgy halt meg, mint egy ember.

Úgy sirattuk meg, mint egy kedvesünket.

REMINISCENTIÁK ARRÓL AZ ÁTKOZOTT NÉMET NYELVRŐL.

(1880.)

Mondhatom, hogy nagyon jól mulattam azon a dispután a lapokban, hogy tanuljanak-e a kálvinista diákok «ezen-túl» németül, vagy sem? — Mintha «eddig is» mind valamennyinek attól görbült volna meg a dereka, hogy megerőltette a német grammatika emelgetésben! — Hiszen eddig sem tanultuk mi tovább a németet annál, hogy «Sag mir doch stachlichter Nachbar» s a mint rájöttünk az első sornál, hogy az a négy «ch» egymás sorjában nem magyar ember nyelvének való, sárkányt csináltunk a studiumból s feleresztettük spárgán az égbe.

Azért ott volt az a tantárgyak között, sőt exament is tettünk le belőle (a vizsga utolsó öt percze alatt, mikor már az examinálók mind éhesek voltak) olyan formán, hogy egy gyakorlatot végig olvasott az egész classis, mindenik három szót belőle, ha kettőt kitalált közülök, azt mondták: «eminens vagy»; ekkor történt az, hogy egy pajtásunk, a kire az jutott, hogy «der König von Pohlen», szerencsésen kitalálta, hogy «a lengyel király» s dicsekedve mondá aztán a commilitóknak: «pedig csak annyira emlékeztem, hogy Pohlen = király».

Nem is kapott akkor az egész vármegyében a német senkit, a ki szónoklatot tartson neki. Mikor 1849-ben Windischgrætz maga elé parancsolta Komárommegye provisorius tisztikarát, a jó becsületes A... y Dini volt a szónokuk, a ki egyedül törte a németet, de már a

megszólításnál, mely így hangzott: «Euer Durchlauf!» azt mondta neki Windischgrætz: «da reden's doch lieber ungarisch!» Nem különben járt Wohlgemuth, a ki az x-i polgármestertől mindenképen német beszédet akart hallani: «hiszen az iskolában tanultak önök németül!» míg az végre rákezdte neki, hogy «die Feder der Vögel sind mankmal weisz, mankmal grün, mankmal roth». Eddig volt a tudománya.

Hanem a pápisták sem voltak ám előbbre. Volt idő, mikor az egri káptalanban senki sem tudott németül, úgy hogy az egri érsek kénytelen volt a plebánosok közül egyet kinevezni kanonoknak, a kinek jó német neve van, hogy legyen, a ki elolvassa a Bécsből jövő intimátumot. A választás Bleyzeffer-re esett. Jön egyszer a hosszú levél, hivatják Bleyzeffert s eléje teszik a csupa könyökből álló betüket.

— Hát én már most ezzel mit csináljak?

— Olvasd el, mi van benne?

— 'Sz nem tudok én egy kukkot sem németül.

— Hát akkor mért tettelek én meg kanonokká? — mond az érsek.

— Biz azt magam is szeretném tudni.

Ott volt biz a mi testimoniumunkban a német nyelv rubrikája is; de valamint «ex moribus» — úgy «ex lingua germanica» *nem is illett* jobb kalkulust felmutatni, mint classis primát.

Hanem a ki azt akarta, hogy a fia gyökeresen megtanulja Arminius nyelvét, az elküldte azt Pozsonyba, vagy Nagy-Szombatba. Ott azután megette azt kanállal.

Kezdetben biz az nem jó volt, valamint hogy semmiféle tanulás kezdete nem jó; az én inyem sem vette igen szívesen azt; hanem most már nagyon szeretem, hogy tudom s nem szeretném, ha egy éjszaka ellopnák tőlem. Pedig hát ez is megeshetik. Itt volt egy derék íróársunk: Oroszhegyi Józsa, a ki kilencz nyelven beszélt folyékonyan, azok közt három keleti nyelven, tol-

mács volt és törzsorvos a törököknél, egyszer ebéd után felhajt egy pohár rakit, arra kap egy gyöngye legyintést egy láthatatlan rémtől a feje hátuljára s a következő perczben kilencz nyelv közül nyolczat elfelejtett, csak az anyanyelve maradt meg, a magyar.

Pozsonyban tanultam meg németül; de azt sem az iskolában, hanem kedves családi körben.

Az iskolában mindent elkövettek velünk magyar fiúkkal, hogy mindent meggyűlöltessenek velünk, a mi német. Emlékezem még egy versre, a mi ezen kezdődik: «Ich bin ein deutscher Knabe!» — Abban van egy vers, mely így hangzik:

«Und wenn du Ungar schreist und lärmst:
Ich esse ungrisch Brod;
So soll ich auch ungrisch reden!
— Da werd ich eher todt!»

Ez volt a német irodalom tanulmánya.

Azonban a tantárgyak közé itt is fel volt véve *obligatorice* a magyar nyelv tanítása is.

Nekünk adtak magyar nyelvtanítóul egy vén tót diákot. (Nem akarom a nevét megörökíteni, pedig jól emlékszem rá.) Ez egy extra magyar nyelvtant készített, a milyen nincs a világon, s azt kellett mindenkinek tanulgatni. Csak egy példát hozok fel belőle.

Nagy hiba, hogy a magyar köznép így ragoz: «bot-ja, kut-ja», mert hiszen nem mondatik «hát» — «hát-ja», hanem «hát-a», ennélfogva így kell mondani: «bot-a, kut-a». Soha se is hittuk máskép, mint «professor Botakuta».

A magyar nyelvből exament is kellett azonban letenni.

Professor Botakuta ki is keresett egy igen szép verset a magyar remekírókból. Vörösmarty Salamonját. Az volt jó deklamálni való a német és tót gyerekeknek. Most is előttem állnak azok az egymást felváltó alakok a pulpituson, a mint nagy pattogva szórták maguk körül:

«Átok rád oh magyarok hazája,
 Átok rád, te pártos büszke nép!»
 Stb.

Az átkozódási stróphánál többre egy se vitte, de elég is ebből ennyi.

Mi magyar fiúk azonban nem voltunk rávehetők, hogy akár Botakuta professor grammatikáját, akár ezt a verset elprodukáljuk. Kaptunk is olyan secundákat ex grammatica et litteratura hungarica, a milyen csak dukalt.

Ilyen állapotok voltak a régi szép időkben: örülünk rajta, hogy elmúltak s ne kívánjuk őket vissza. Saját nyelvében él a nemzet; de a más nyelvét nem tudni, még nem élet.

OSZK

† A VARÁZS-ING.

(1893.)

Hogy Petőfi külső viseletében szerette az eredetiséget, az köztudomású adat. Egyszer Peleskei Nótárius-jelmezt viselt, majd meg virágos fekete tafotából varratott attilát. Hasonlóban járt kedvencz művésze: Egressy Gábor is, a leghíresebb magyar tragikus színész; különbség csak az volt köztük, hogy a míg Petőfi bokában zsinóros-gombos pantalonnal egészíté ki a jelmezét, addig Egressy magas szárú, kordován csizmát viselt: a hangulathoz tartozott, beszéd közben félkézzel a csizmaszárat legyűrni, hogy a csizma torka ránczot vessen.

Hanem ezt senki sem találta különösnek. A mi időnkben minden ember úgy öltözködött, a hogy akart. A divatlapok csak női divatképeket közöltek, külföldi férfidivatot lefestve nem láttunk soha, csak díszmagyar ruhákat, kaczagányos vitézeket s a szabókat még akkor szabóknak hitták, nem konfektéseknek. Azokat az urakat, a kik párisi divatos ruhákat viseltek, «arszlánok»-nak neveztük. S iparkodtunk hozzájuk nem hasonlítani.

Vahot Imre a saját divatképei után öltözködött, attilájáról vitézkötés lógott alá, alatta piros mellény.

Vasvári Pálnak a magyarkájára emlékezem. Ez füzöld zsinóros kabát volt, rendkívül bő, nyitott borjúsájú ujjakkal s ezeknek rózsaszín bélése volt; a szónoklat hevében az ujjakat könyökig fölhajtá.

Lisznyay Kálmán viktóriája könyomatban is meg lett örökítve: buzavirágszín, csipőig érő dolmány, veres hajtókákkal és három sor ólompitykével a mellén. Hasonló diszítés a karjain és oldalzsebein, hozzá darutollas turi süveg.

Sükei Károly inkább hajlott a keleti divathoz: egyszer piros fezt hordott a fején, másszor meg olyan hosszú czilindert, a milyent akkoriban csak Bukarestből lehetett hozatni.

Kuthy Lajos bársonyban járt. Illett neki: szép fiú volt.

Ellenben Bernát Gazsi, az örök humor letéteményese, tetőtől talpig feketébe volt pánczélozva, még az inge is fekete selyem.

Podmaniczky Frigyes az angol divatot egyesíté szerencsés összeállításban a magyarral. Bőséges kvekkert, magas inggallérokat és gomba idomú cserhádi kalapot viselt.

Irinyi jeleskedett azáltal, hogy elegáns frakkot, fehér mellényt, fehér kasztor-kalapot viselt; de még az utcán is, csikorgó hideg télben semmi felöltőt, csak báli ruhát. Demonstrált a civilizáció mellett. Megbocsátottuk neki.

Csak Pálffy Albert tűnt ki a társaságunkból, quatre épingle divatszerű öltözetével, a mit kiegészített a még addig szokatlan monokli. De hát fidélis pajtás volt s a szép talentumáért elnéztük neki ezt a különczködést: hogy ő európai akar lenni.

A saját megkülönböztető jeleim közül csak azt az egyet említem fel, a mit egy akkori arczképemen találok megörökítve, hogy egy széles fekete nyakra való úgy volt a nyakam körül csavarva, hogy az inggallérból egy csepp se legyen látható: a hogy a század elején viselték apáink. Aztán karbonári köpenyeget viseltem, büszkén általvetve balvállon, mint egy veronai nobili.

Ezzel merőben ellenlábás nézetet vallott Petőfi.

Ő neki meg semmi nyakravaló sem rontotta a természetét, hanem a helyett a széles, keményítetlen inggal-lérokat kihajtá az attiláján túl. Ez pedig ő neki illett nagyon.

Nem tudom, más észrevette-e, de én nekem egy-egy napon feltűnt, hogy Petőfinek himzett gallérja van. Szép apró nefelejtsekből és szekfűkből fonott girland kanyarog végig a szegélyén.

Most már, hogy visszagondolok rá, kezd rémledezni előttem, hogy az a himzett inggallér mindig egy-egy nevezetes napot jelzett Petőfi életében.

Rávezet erre egy levél, melyet a napokban kaptam egy hajdani közös jóbarátunktól: Szücs Jánostól, a ki abban az időben, hogy Petőfi Dunavecseán időzött a szü-leinél, ottani néptanító volt. Petőfi azontúl is nagy szeretettel volt iránta.

Itt írta a költő első szerelmének pacsirta-dalait, a «gyönyörűséges kék szemekhez».

Itt írta fel a nevét egy kis szoba ablakára (bizonyosan tűzkőhegyével: gyémántot ő nem hordott magán, azokat ő mind belül viselte). Azt az ablakot még most is őrzik: az idő beszivárványozta.

Az irigység, a szűkkeblűség akkor támadta meg Petőfit a legotrombább fegyverekkel. Ellenségei egész koalíciót csináltak ellene kritikáikban, melyekben a rosszakaratot még fölülmultha a korlátoltság.

Petőfi mind ezek ellen azzal védte magát, hogy nem olvasta el a kritikákat; hanem írt újabb jó verseket.

Egyszer aztán megsokalta ezt a gyalázkodást egy derék magyar ember, a ki Petőfinek sem pajtása, sem ismerőse nem volt s névtelenül írt egy ellenreplikát a kritikusokra. Följegyzem a derék embernek a nevét, a ki tudtomra még említve nem volt: Dobroszkynak hívták. Ez a védelmi irat még a mi kedves, felejtetetlen Fischer Sándorunk figyelmét is kikerülte. Pedig abban meleg érzéssel és hideg észszel van visszaverve az egész

támadása Császár Ferencznek és kritikus társainak. Ha jól emlékezem rá, az Életképekben jelent meg, mely lappal még akkor Petőfinek semmi összeköttetése sem volt.

Azt a lapot, melyben ez a sugalmazatlan védelem megjelent, megküldték Petőfinek; s ő ezt a védelmet felolvasta a szülőinek.

Az ellenkritikának minden alienája e szavakkal kezdődött:

«Császár Ferencz és hasonmásai azt állítják . . . újból: Császár Ferencz és hasonmásai . . .»

Csak hallgatja egy darabig a jó öreg koresmáros, Petőfi atyja: egyszer aztán megsokalja a dolgot, nagyot üt az öklével az asztalra s elkeríti:

— Azt a ponciusát annak a hasonmászó Császár Ferencznek!

Petőfi ezt maga beszélte el nekem jó kedvében.

Tehát ebben a korszakban történt az, a miről Szücs János barátunknak múlt évi december 22-én hozzám írt levele, egyszerű szép szavakban értesít.

A dunavecsei szép leányok összebeszéltek, hogy a városukban időző költőt valami emlékezetes ajándékkal meglepik.

Mi legyen az emlék, a mit leányszív kigondolt? Igazán nemesebb minden nemes ércznél, minden drágakőnél.

A dunavecsei szép leányok saját maguk természetellenből finom pászmákat fontak, azt maguk patyolatvászonnak megszőtték; saját maguk a Duna partján megfehéřítették, kiszabták, ingnek megvarrták s annak a gallérját szép nefelejtsekkel, szekfüvekkel kihimezték. Ahány szál volt a patyolatban, annyi szerető szívek a ragaszkodása; ahány virág, annyi hű gondolat.

Hadd szóljon maga a levél, a mit a régi jó barát írt:

«Dunavecsei rektor koromban több dunavecseilányka

összebeszélte, hogy lepjük meg Petőfit egy kis ajándékkal s úgy történt, a mint beszéltek.

Szónokuk Petőfihez intézett üdvözlő beszédében ezt mondá :

«Ezt a kis áldozatot az ön versei dalolása közben mi leányok magunk termeltük, magunk fontuk, szőttük, a Duna partján annak a vízből magunk fehéritettük s azután megvarrtuk; viselje ebben a mi szeretetünket sokáig.»

Erre Petőfi azt válaszolta :

«Nagyon szívesen veszem e drága ajándékot, a mit a ti saját kezetek készített. Lám, az Úristen is a magam emberségéből teremtette a világot; az embert pedig a saját képére teremtette. Csak az közelíti meg az Isten képét, a ki maga csinálja azt, a mi kell s csak azt bízza másra, a mi nem kell. Én is azt a verset, a mi nektek tetszett, magam csináltam, mint ti ezt az ajándékot. A ti dicséretetek nekem többet ér, mint az író-társaimé; mert azok azt várják, hogy visszadicsérjem őket érte. Hiszen titeket is feldicsérnélek én s elhirdetném országnak-világnak az én nagy örömemet s ezt a nagy megtiszteltetést; de nem teszem; mert az én ellenségeim mind azt hányják a szememre, hogy én csak olyan verseket írok, a mik a parasztnak valók s ha megtudnák, hogy a dunavecsei szép leányoknak tetszenek a költeményeim, még titeket is legyaláznának.

Hát csak úgy magamban tartom a hozzátok érzett szeretetemet.»

Ennek az emlékből megtartott beszédnek minden igéje valóban Petőfire vall.

Aztán gyönyörködve fogta kezébe az ajándékot. Nagyon megtetszett neki a himzett inggallér, kivált a szabása.

«Ha meghalok, ebben temessenek el. És én most szeretnék meghalni. De csak úgy, hogy halljam, mit beszélnek felőlem halálom után? S aztán, ha hallanám, hogy azt mondják: «Kár volt Petőfinek meghalni! Írt az jó verseket is!» akkor visszajönnék és tovább folytatnám, a hol elhagytam.»

Ezt az emlékezetes jelenetet, ezeket a szavakat jegyzé fel a költőről a régi jó barát, Szücs János, kinek húga, az ingvarró leánykák szónoka, még most is él s a költő szavait emlékében őrzi.

Ezt az inggallért láttam én Petőfinél nagy, nehéz, válságos napokon.

Hát miért ne lehetne a költő babonás? A költő babonája próféczia! S nem volt-e Petőfi prófétai lélekkel tele? Nem jósolta-e meg a végzetet? a nehéz időket? «Ebben temessenek el!» Azt mondá. S voltak napok, a melyekben azt hittük, hogy a mikor hajnalra harangoznak, temetésünkre harangoznak. Ilyen napokon láttam a himzett inggallért Petőfi nyakán kihajtva.

Mért nem vette fel ezt a varázsinget a segesvári csata napján is? Az tán megőrizte volna?

Most hallhatja, hogy mondják: «Kár volt Petőfinek meghalni, írt az jó verseket is!» De ugyan soká várat bennünket a visszajövésével, hogy folytassa, a hol elhagyta . . .

X APRÓSÁGOK AZ ÍRÓI TULAJDONJOG KÉRDÉSÉRŐL ÉS PETŐFIRŐL.

1847-ben volt Magyarországon három szépirodalmi lap, összesen 2500 előfizetővel, 3 politikai lap, összesen 8 ezer előfizetővel, most van 81 mindenféle lap 140 ezer előfizetővel. Ehhez a csekély olvasó közönséghez lettek aztán arányítva az akkori írói igények, a kiadóktól koczkáztatott vállalkozás és a tiszteletdíjak.

*

Mikor az «Életképek»-et átvettem Frankenburgtól, nekem magamnak a szerkesztésért, ujdonságírásért és a novelláimért volt 60 forintom, Petőfi kapott minden költeményeért 6 forintot, úgy szintén Arany és Tompa.

*

A Petőfi-hagyaték között olvasható Petőfinek egy hozzám írt levele Dömsödi Goliáth Péter név alatt (a Hétköznapokbeli regényhősöm neve), melyben hosszú, egész quart lapot betöltő genialis humorizálás után, tőlem (a lapszerkesztőtől) «két forintot» kér előlegül.

*

Ugyanezen hagyaték közt található Arany Jánosnak Petőfihez írt egy levele, melynek a végén panaszkodik, hogy egy lapszerkesztőtől egy nyomtatott ívnyi költői beszélyeért és hat darab kisebb költeményeért 49 forintja

járna, de abból a szerkesztő a tiszteletpéldányúl küldött lapjának az árát, meg a hirdetémények díját 28 forintban levonta; a hátralékos 21 frtot mégsem küldi meg.

★

Ilyen volt egy írónak a sorsa abban az időben, még ha Petőfinek vagy Aranynek hívták is.

★

Már most képzelje hozzá akárki, hogy micsoda eldoradoi boldogság volt az akkor egy íróra nézve, ha előállt egy kiadó, a ki azt mondta neki, hogy «én te neked adok 1500 frtot azokért, a miket eddig megírtál, azután még 20 hónapig biztosítom az életedet havonként 100 frttal, ha ugyanezeket örök áron nekem eladod s a mit ez alatt a 20 hónap alatt megírsz, azért megint másik 20 hónapig biztosítalak ugyanannyi 100 forintokkal». Rotschild nem érezte magát ilyen gazdagnak soha, mint az az író, a ki művei után ilyen biztos existenciát nyert egyszerre!

★

És tudni is kell aztán, hogy milyen volt az akkori élet? Egy szállást tartottunk Petőfivel és családjával, szép, első emeleti, parkettezett szállást; volt négy szobánk az utcára, előszobával, konyhával: egy volt az enyim, kettő Petőfiéké, a negyedik közös ebédlő. Fizetünk érte 260 frtot egy évre. A közös koszthoz én járultam tíz forinttal, Petőfiék 15-el. S meg voltunk elégedve. Én tartottam inast, ők szakácsnét öt forint havidíjjal s azok is meg voltak elégedve.

Petőfinek nem volt adóssága soha. Árjegyzékeit pontosan kifizette. A mit verseiben a hitelezőiről ír, tiszta költői szenvelgés. Soha Petőfi neve egy váltó alá nem volt írva. De még ha valahol vándor színész korában kosztpénzzel tartozásba maradt, azt is megküldte, mihelyt pénzt szerzett.

Épen olyan költői szabadság tőle az is, a mit maga boritalban való virtuozitásáról beszél. Én soha, hosszú együttlétünk alatt még csak mámorosnak sem láttam. A legtöbb bor, a mit megivott, volt két «pisztoly» (félmeszelyes üveg), leginkább karloviczi ürmös. De rendszeren egy pisztolylyal is beérte. S ha fehérbort ivott, azt nagy öblös pohárban hozatta, vizet töltött bele s a narancs héjából fecskendezett rá illó szeszt (a mit a kucsébertől nyert. Narancsra szeretett lutrizni.) Ezt minden praktikus ember tudni fogja, hogy nem részegeskedés. Lakomákon is voltam vele többször együtt s tanubizonyságom hiteles lehet, mert én magam még akkor az urvacsoráján kívül egyéb bort nem izleltem; Petőfi bármily úri háznál csak veres bort ivott, csak magyar bort, de nagyon mértékletesen; — ilyenkor nagyon kedves volt; lehetett vele tréfálni: máskor nem igen; lehetett hallani a nevetését (ritka hang volt nála); rá lehetett venni, hogy költeményeit elszavalja, a mi-ben remek volt; sőt gymnasticai productiókra is, a mi-ben mindnyájunkat felülmult: egy álló helyétől fel tudott ugrani bármilyen magas asztalra. Ezek a vonások mind tiltakoznak az ittasság gyanupere ellen. Télen rendszeren csigabigákat vacsorált eczettel, tormával, a szegény jó Orlai Samu nagy borzadályára, a ki szintén együtt járt velünk a Sperlbe vacsorálni. 30 krajczárnál többet nem tett ki a vacsorája soha. Vacsora után dolgozott mindig otthon. Csak néha mentünk el biliárdozni s ott rendszeren rám verte a partiet. Kártyát csak Váradi Tóninak a neve napján vett a kezébe, a mikor preferáncz járta hármunk között.

Petőfi igen jó gazda volt, szorgalmas és józan ember, a nőknek nem volt bolondja. Mai nap puritánnak neveznék. Mikor egyszerre annyi pénzhez jutott, hogy fölöslege maradt, a szülőit segélyezte vele.

Ruházatában is oly egyszerű volt, mint más egyéb életmódjában. Mindig magyar ruhát viselt, sajtyszerű

bogrács alakú kalappal; az utóbbi időben megengedte magának azt a luxust, hogy nagy virágú fekete selyem moiré szövetből készítettett attilát, s ahhoz carbonari köpönyeget. Ez volt az egyedüli fényüzése. Csak a 48-iki márcziusi napokban váltotta fel a bográcskalapot a kalabriai, a miről messze hátra lengő veres toll hajlott alá; mellén a koronátlan országczimer, gyöngyökkel hímézve.

Mindezeket azért jegyeztem fel, hogy az akkori viszonyokat helyesen ítélhesse meg mindenki, midőn az írói munka tulajdonjogának becsét a mai és 30 év előtti állapotok összehasonlítása mellett, meg akarja állapítani.

X MAGUK KETTEN.

(Adalék a Petőfi-korszakhoz.)

«Oh, ha tudná, mily nyomorban élek,
Megrepedne a szíve szegénynek.»

Mikoriban ezt írta a költő, akkor még ő igen zajos ember volt és övé volt az egész világ. — Hanem ebből a nagy világból nem lakott többet egy szobánál, azt is másodmagával bírta: Pálffy Alberttel. (Most már háztulajdonos ő is, az is, s igen csendes emberek mind a ketten.)

Valahol a Bálvány-utczában, a mostani paloták helyén állt egy kis földszinti ház, abból adott ki egy kis földszinti szobácskát az utcára a Frau Rézi, hónapos lakbérben.

Két ágy volt a szobában, teljesen fölszerelve; de még volt egy harmadik nyoszolya is; de abból hiányzott minden, csak a deszkaváz volt meg. A két szobaúr a fölösleges butordarabbal baráti nagylelkűséget gyakorolt. Volt egy írotárs, jó barát, a kitől a mostoha sors még az «ágyhely» luxusát is megtagadta; a kedélyes Lauka Guszti, az jelent meg esténkint a fölösleges nyoszolyát elfoglalni, a miben Petőfi írotollán kívül más toll nem volt. De hát ez is nagyon jó volt neki, s azt sem fogadta el ingyen: ha az undok Mammont megtagadta is tőle a sors, de adott neki bőséggel arany jókedvet. Azzal fizetett. Esténkint balletet tánczolt Petőfi előtt.

No ez hát gazdag fizetés volt Petőfinek; de nem ért

semmit Frau Rézinek: ő prózaibb gondolatokkal táplálkozott. A két szobaúr már két hónapi szállásbérrel tartozott: összesen nyolcz forintokkal. Maig is kiderítetlen körülmény, hogyan engedte Frau Rézi ily nagyra felszaporodni a tartozását; hanem hát tény, hogy így volt.

Abban az esztendőben nagyon rossz termés volt a selmeczi ezüstabányában, azt a nyolcz ezüst forintot, a mivel a két költőnek ki kellett volna fizetni a Frau Rézit, bizonyosan ott felejtették a föld alatt.

Pedig hát ki kellett volna költözni a lakásból. Pálffy jó condiციót kapott, Petőfit pedig vitte a távolság utáni vágy. Már pedig sárkány nem ül oly megátalkodottan a rábízott kincsen, mint a milyen híven őrizte Frau Rézi a maga két szobaurát, hogy azok el ne párologhassanak szó nélkül. Voltak holmi lefoglalható realitásaik a szobában, s minthogy Frau Rézi szobáján kellett keresztüljárniok, bucsuzatlanul elmaradniok csupán azoknak martalékul hagyása mellett lehetett.

Azonban itt van expertus Rupertus. Guszti előállt a jó tanácscsal. S a bekövetkező estén végre lett hajtvá a stratagéma. Sándor és Bercezi otthon maradtak a szobájukban s úgy tettek, mintha tarkliznának. A míg azonban az ajtón hallgatkozó sárkány azt hallá, hogy Petőfi ugyancsak rója a tercet, quartot, négy felsőt: az alatt Bercezi a kinyitott ablakon át, az utcán álló Gusztinak kiadogatja szépen a köpönyeget, mellényt, csizmát, fehérneműt, a mi mindkettőjük gazdagságát képezte.

— No még ezt a Horatius Flaccust is! — sűgá Bercezi.

Erre nem tudni, micsoda ördög ütött Gusztiba, elkezdett az utcán fenhangon kacagni. Kiesinyben mult, hogy az egész stratagémát el nem árulta.

— De már ez charactertelenség! — förmedt rá fogcsikorgatva Bercezi. A min az még jobban nevetett.

— Mates! — kiáltá Petőfi lecsapva az asztalra a kártyát. Az egész podgyászvonat meg volt már mentve

a szűk defiléen keresztül. Utána vonulhatott a blokkrozott hadsereg is.

— No jojezakát, Frau Rézi! Mingyárt megjövünk, csak vacsorálni megyünk.

— No isz onnan ugyan hamar megjöhettek! — dörögé az öreg sárkány. Egyiknek a zsebében sem volt már reggel egy garas sem.

Azok pedig nem jöttek többé vissza. A Neugebäud szegletén ott várta őket Horatius Flaccus a csizmákkal és mellényekkel, s azzal aztán «ki merre lát, nagy a világ».

— — — — —
Olyan tréfás dolog ez, hogy az embernek a könnye kicsordul rá, mikor eszébe jut. Ez volt a magyar irodalom fényszaka!

— — — — —
Pár év mulva két megnézni való alak találkozik össze a Bálvány-utczában. Az egyik egy magas szál dandy, fényes czilinderkalapban, fehér mellényben, fekete frakkban, fénymázás topánban, szeme előtt becsiptetett monoklival: a másik egy olyan attiladolmány tulajdonosa, a milyent se azelőtt, se azóta nem viselt halandó ember, igazi Bendegúz mintára butorszövetű atlaszból, a mihez Ortelius Redivivus szolgált divatképül; a fején pedig olyan kalap, a minőt Tinódy Sebestyén akasztott szegre utoljára. A két összetalálkozó örvendve, kaczagva dől egymás karjába.

— Hát kend hol jár itt? (Tompá Miska hozta be, hogy egymást «kendnek» nevezzük: Petőfi így szólította a választottait.)

— Bizonyosan egy dolgot keresünk, — mond Pálffy Bercezi.

— A Frau Rézi házát.

Azt ám! Mind a kettőnek fölvitte Isten a dolgát. Pálffy Bercezi megkapta az Odescalchi herczegfiukért a nevelői fizetést, Petőfi meg a János vitéz honoráriumát

kemény száz forintokat, s mind a kettőnek az első dolga volt a Bálvány-utczát fölkeresni, s a régi tartozást kifizetni a jó Frau Rézinél, a ki azóta már talán el is vesztette a türelmét.

Csakhogy azóta a Frau Rézi viskója helyébe akkora három-emeletes palotát építettek, hogy az ember hírét-hamvát sem találta a hajdani tulajdonosnak.

Az a nyolcz forint most aztán (miután már megvolt) úgy nyomta mind a kettőnek az oldalát, mint valami büntudat. De hát nem lehetett tőle megszabadulni. A nevét nem tudták a házisértelmeinek, csak annyit tudtak róla, hogy Frau Rézinek hívják és hogy vörös orra van. Már pedig, hogy az ember minden asszony-nak, a kit Frau Rézinek hírnak s vörös orra van, nyolcz forintokat osztogasson: azt Pluto sem győzné meg, nem hogy Apolló.

Hát így aztán karöltve szépen elmentek együtt a váczi-utczára sétifikálni. Az volt akkor is a divatvilág találkozó-helye: tele szép asszonyokkal, jó pajtásokkal az egész utca; mindenki «hogy vagy, mint vagy»-gyal jön az ifjú irodalom hősei üdvözetére.

Hát egyszerre, mintha a menykő ütne le eljünk, ott áll az útjukban — a Frau Rézi. Abban a vörös nagy-kendőben, azzal a vörös orral, azzal a nagy fonott szatyorral a karján.

— Sie zwei! — dörög az itéletnap i arkangyal trombita hangja a bűnösök fülébe, s két zöld keztyűbe bújt. kéz nyúlik utánuk, hogy gallérjaikat menten megragadja.

Utczú be mind a ketten a legközelebbi kapu alá! A sárkány utánuk! ők menekülnek fel a lépcsőkön, de az is utánuk ront! Fel a második emeletre! Nincs szabadulás! A fatum csoszog a nyomukban.

Hova meneküljenek?

Egy ajtót találnak maguk előtt, melyre e név van felírva:

«Hazucha!»

Ez volt a legkegyetlenebb kritikusa a fiatal irodalomnak, a kit mind Pálffy, mind Petőfi egyre püföltek minden hirlapban, a hol csak hozzá értek, a legkérlelhetlenebb ellensége mind a kettőnek.

— Látogassuk meg Hazuchát!

— De mit mondjunk neki, hogy miért jövünk hozzá?

— Kivántuk tiszteletünket tenni.

Petőfi! Hazuchánál! Tiszteletét tenni!

Pedig a veszély imminens volt. A sárkány jött már az utolsó lépcsőfordulón fel, fujtatva, prűszkölve.

— De hát tulajdonképen mért szaladunk mi most a Frau Rézi elől?

— Az már igaz, hogy minek szaladunk előle?

— Hiszen azért kerestük, hogy kifizessük.

— Legjobb is lesz, ha kifizetjük.

Nem mentek hát be Hazuchához tiszteletüket tenni, hanem bevárták a Frau Rézit, s két darab ötforintost tartva eléje, kiengesztelték szörnyű haragját: a kamat is meg lett térítve. El lett feledve minden.

Csak a «Sie zwei» maradt fenn. Mikor Petőfi egyszeregyszer nagyon meg akarta bosszantani Pálffyt, csak azt mondta neki: «Sie zwei». Senki sem tudta e két szó titkát, csak ők maguk, és senki se tudta kitalálni, hogy miért haragszik e szóért Pálffy olyan nagyon?

Most már ő sem haragszik érte.

PETŐFI ASSONANCEA.

Egyszer Petőfi betör nagy léptekkel Jókaihoz s azt mondja neki: «Akarsz-e párbajsegédem lenni?» — «Hogyne akarnék? Ki bántott? Kit híjak ki?» — «Benőfit!» — «S mi oknál fogva?» — «Azért, hogy assonancet csinált a nevemre. Hogy mer az én nevemhez hasonlót csinálni magának?» — «Ez még nem elég ok ám a párbajra.» — «Igen, de rossz verseket írs a publikum azt hiszi, hogy azt mind én írtam.» — Szörnyen haragudott érte, de aztán mégis le kellett neki tenni a párviadal eszméjéről; miután kiderült, hogy az «assonancea» kispap az egri szemináriumban.

† PETŐFI ISZÁKOSSÁGA.

(1897.)

... Egy régi nagy házat bontanak le a koronaherczeg- és zsbárus-utczák szögletén: a Laffert-házat. Nevezetes épület volt. Gyülekező helye a magyar szabadelvű új nemzedéknek, a negyvenes években. Akkor még a koronaherczeg-utczát uri-utczának hitták; hanem a zsbárus-utczát csak ennek hitták.

Nem mehetek el a rontás-bontás tanyája előtt, hogy eszembe ne jusson Petőfi. Ha a koronaherczeg-utczai tártongó kapuüregen benézek, элем tolakodik annak a társas-körnek a képe, melynek olvasó asztalánál egy öreg poeta ül, s egy fiatal író kézírataiból költeményeket olvas fel a figyelmes társaságnak: az egyetlen argandi lámpa (gáz még nem volt) a szürke dohányfüstfellegből csak az összedugott fejeket tünteti elő. Az öreg költő által felolvasott versek mindenkit elragadnak. «Ezt a kötet verset a mi kaszinónknak kell kiadni», indítványozza a veterán író. S mielőtt a kaszinó pénztárnoka ellenvetést tehetne, kinyújtja a karját az asztalon keresztül egy marciális alak, a kit két kifent bajusza dandárvezérnek minősítene, ha gömbölyű két piros arcza szelidebb hivatásra nem vallana, s tenyerét rátéve a verses kézíratra, így szól: «magamra vállalom az egész költséget: nyomtatással, honoráriummal együtt».

A veterán író volt Vörösmarty Mihály, a beajánlott

ifjú költő Petőfi Sándor, az önkényt ajánlkozó mæcenás Tóth Gáspár szabómester.

Ilyen írókat, ilyen szabómestereket, — de még ilyen kaszinókat sem mutogatnak már manapság Magyarországon.

Ha pedig a zsbárus-utcza felőli félig lebontott boltajtókon át nézek be a törmelék-halmazokra, eszembe jut a jó «Depscher gazda». S azután még egyszer Petőfi.

... Petőfi szeretett túlozni.

Én rólam például elhiresztelte, hogy a legnagyobb orrom van a világon. A ki meg akart ismerni, annak azt mondta, hogy induljon el az utcán, a hol a legnagyobb orrú embert meglátja, azt fogja el, az vagyok én: a kinek az orra, mint a Salamon király menyasszonyáé, olyan mint a Libanon tornya, mely néz Damaskus felé.

Pedig hát nem való az; nincs nekem nagy orrom, csak épen ősi Jókai orrom, a milyen volt a nagyapámé, a kinek a processusát látta Eötvös Károly, melyet Tajnay indított ellene azért a dehonestáló mondásért, hogy «nekem az orrom is van olyan legény, mint az egész Tajnay.»

De még nagyobb túlzásokat követett el Petőfi, még pedig versekben, mikor a saját torkáról emlékezett meg, hogy ő micsoda szomjas, milyen iszákos, mennyire ki-elégíthetetlen!

«Hanyadik már a pohár? csak ötödik?
Teremtuccse becsülettel működik!»

Hiszen öt pohár bortul még a sacrè cœurból haza-került kisasszonynak a nyelve sem botlik el a «rex Xerxes»-ben.

Majd meg:

«Fiuk! Az Isten áldjon meg! Én is iszom: igyatok!
Én nem nézhetek vidámon Végig elhagyott hazámon,
Csak mikor részeg vagyok.»

(Soha életében nem volt részeg.)

Aztán ezt:

«Különben én becsüllek óh pohár,
Csak egy van benned, a mit restelek,
Azt restelem csak benned óh pohár,
Hogy olyan könnyen kihörpentelek.»

(Majd megismertetem ezt a poharat.)

Sőt egyszer Dunának képzeletét magát, a Tiszát pedig bornak, hogy azt elnyelhesse. A mire ugyan a tiszabeői rektor azt mondta neki, hogy «dejszen nem nyernél te azzal semmit, Petőfi barátom; mert neki hasalnánk mi annak itt Tisza-Beőnél: egy csepp bor se jutna el te hozzád.)»

Petőfi volt a legjózanabb életmódú fiatal ember, a kit valaha ismertem. Pedig ugyan mindenféle körülmények között ismertem. Akkor is, a mikor «köszöngetett szolgabíró hajdujának», meg mikor «hajtogatták magukat előtte a szolgabírák». Egyáltalában divat volt, szokás volt az én ifjú koromban bort nem inni. Én húsz éves koromig nem ismertem a bort; pedig patvarista koromban eleget jártam uri székekre, kóstolónak se diktálhatták belém.

Dehogy jártunk mi korezmába! Házikoszton éltünk s ott nem járta a bor. Az estebédünket pedig ott tartottuk a zсібárus-utczában a jó Depscher gazdánál. Tejárus volt. Színház előtt mi hárman, Petőfi, Emődy és én rendszeren összejöttünk a tejárusnál: ott elköltöttünk egy-egy köcsög aludttejet tejfellel. Ez volt a lakoma. Petőfi még vizet is ivott rá. Imfámis rossz víz volt, salétromízü. «Herr Depscher, das Wasser ist schlecht!» — «Ja, Wasser ist schlecht!» mondá rá a bölcös német. — Neki általánosságban rossz volt a víz.

Később aztán, hogy Isten annyira fölvitte a dolgunkat, hogy a közönség kegyéből uri módon élhettünk, akkor ismét eljártunk egyenként Petőfivel, Orlay Somát is mellénk véve, a Sperlbe. Az meg egy kis, udvarra nyíló

kurta kocsmá volt a váczy-utczán. (Most nagyszerű divatkereskedés palotája van a helyén.) Annak a korcsmárosa volt a később derék magyarrá lett Bauernsachs uram. Petőfi azért szeretett idejárni, mert itt kaphatta a kedvencz eledelét: «csigabigát tormával.» Én pedig azért, mert a Sperlnek volt egy muzsikáló szekrénye, a mi igen szépen tudta legördíteni a «Stradella quadrillt», gyönyörű volt az!

Itt kaptott rá Petőfi engem is a boritalra.

Az ő választott kedvence volt a karlóczaei ürmös. Abból hozatott magának egy «pisztollyal» (2 deczi mai nap). Ahhoz adtak neki egy akkora kis pohárkát, hogy négyszer megtölthette a pisztolyból.

Ezzel csábított el engem is a «halbszajtlik» ismeretlen tündérvilágába.

Hogy a költészet világába elcsábított Petőfi, azért hálás vagyok iránta; de hogy a boritalra csábított, azért épen magasztalom. Mi volna bor nélkül az élet? Mi volna bor nélkül az öregség?

Hanem azért iszákos nem volt Petőfi soha. Még csak dalolni sem hallotta őt senki borozás közben.

Bordalai csak költői érből eredtek: egész józan főbül. Jól mondta róluk Vörösmarty: «a bordal megírásához józan fő kell: mikor én bort iszom, sokkal boldogabb hangulatban vagyok, mint hogy versírásra fanyarodjam».

PETŐFI MINT KERESZTAPA.

Egy jó barátunk feleségének fia született; a derék ember azt kívánta, hogy a fiának egygyel több oka legyen idő jártával korhely világ-kerülővé lenni; meghitt neki keresztapául két poetát: Petőfi volt az egyik, a másik én.

A keresztelő napján meg is jelentünk mi a megsza-
porodott családnál; szerencsére a leendő koma urunk nem bízott emlékező tehetségünkben s maga jött el értünk.

Ott azt gondolták, hogy okos emberek vagyunk s eleresztettek bennünket a gyerekekkel, meg azzal a tudós asszonynyal, a kinek a segítsége nélkül keresztelő nem szokott megtörténni, a templomba.

A főtisztelendő úr, ki a szent szertartást végzendő volt, szinte azt hitte, hogy tisztességes emberekkel van dolga, meg hogy tulajdonképen nem is sok tudomány kell ahhoz, hogy valaki a keresztapaságon átessék s odaszólitott bennünket a szertartások illető helyére.

Csak akkor szeppent azután meg Petőfi, mikor azt mondták neki, hogy vegye kezébe a keresztyén gyüleke-
zetbe felavatandó ifjú honpolgárt.

Ezt ő még nem próbálta soha. Illett a kezébe a kis pólyáscsecsemő rettenetesképen. Azt az aggodalmat nem lehet lerajzolni: ha sirni talál, vagy el találja ejteni!

Azután felszólíttatott, hogy térdét meghajtva az oltár zsámolya előtt, mondjon el a gyermek felett egy úr imáját.

Azt elimádkozta szépen, utána gondolá még azt is: «és őrizzen meg téged attól az úr, hogy valaha verseket írj.»

Ekkor a főtisztelendő úr a szertartás szerinti három kérdést intézé a csecsemőhöz:

«Ellenmondasz-e a sátánnak és az ő incselkedéseinek?»

A tudós asszony meglökte Petőfit, hogy feleljen rá.

Csak annyit kellett neki mondani rá, hogy «igen.»

E helyett ő azt felelte: «nem».

«Dehogyan nem!» suttogá a bába, megrántva a kabátját.

— Igen, igen! sietett azután a fiatal keresztapa helyrehozni tévedését s oly zavarba jött e felett, hogy a saját nevét is alig tudta azután megmondani a papnak.

— De ugyan, hogy tudtad azt felelni, hogy nem mondasz ellent az ördögnek — kérdezém, a mint hazafelé tértünk tőle.

— Tudod, mondá ő, én csak annyit hallottam, hogy a sátánról van valami szó; s ilyen nagy úrral nem szeretek semmiféle collisióba jönni.

De nem is hitta azután Petőfit senki többet komának, ha azt nem akarta, hogy rajta kezdje a keresztapaságot.

X PETŐFI ÉS A CENSOR.

Abban a régi jó világban, a mikor még az ördögök is féhérebbek voltak, mint most az angyalok, a mikor még a lapszerkesztők nem mondogatták napról-napra tulajdon dolgozó társaiknak, hogy a magyar irodalom sülyed, enyészik; a mikor a kritikusok, ha ütötték is egymás zsidóját, de a tulajdon magukét legalább nem, a mikor még az emberek a jövődök után sóhajtoztak, nem a múltak után, egyszóval a mikor még sokkal több volt a fiatal ember a világon, mint a vén, akkor láttátok megjelenni a magyar népeletben Petőfit, ezt az igaz fiatalság példányképét, a ki magában személyesítve hordta mindazon hibákat és erényeket, mikkél a félig tűz, félig szél ifjúkort szokták festeni a pogány kritikusok. A kritikus pedig mind pogány.

Petőfi nem úgy írta a verseket, mint más halandó ember fia, a ki elvárja, hogy előbb felszólítsák a szerkesztők, hogy írjon verset, azután kihirdetteti a hirlapokban, hogy írni fog: azután előfizetési íveket bocsát szét arra, a mit írni fog; azután kihirdeti, hogy a munka már sajtó alatt van; azután gondolkozik rajta, hogy mit írjon? azután nem talál semmi tárgyat, a miről írjon; azután ír arról, hogy milyen világ ez a világ, a miben semmiről sem lehet írni; azután ír semmiről igen sokat; azután hanyatt vágja magát és megpihen... Petőfi eltűnt időszakonkint Szalk-Szent-Mártonra, vagy Dunavecseré s pár hét múlva megint

előjött és hozott magával egy-egy kötet verset. És annak a kötet versnek egy-egy strófája is többet ért, mint némely szépirodalmi lap egész évfolyama, — a szini referádákat és napihireket is beleértve, a mik mai világban legbecsesebb költemények.

Egyszer tizennégy napi távollét után ugratott be Vörösmartyhoz, a ki rendesen első látogatása szokott lenni.

— Mit hozott? — kérde az irodalom derék örömetyja, saját gyártotta szivarral kínálva meg az ifjú poétát.

— Egy kötet verset írtam «Felhők» czím alatt, — felelt röviden az ifjú költő.

— Csak amúgy kutyafuttában! — mondá rá a költők Mentora; s azóta rajta maradt Petőfin, mint ő saját maga beszélte el, hogy megint elkészült egy kötettel «csak amúgy kutyafuttában».

Tizenegy napig volt egyszer ismét távol Pestről s a mint visszatért, egy egész kész regényt hozott magával, melyet az úton készíté, a kociülésre könyökölve, csak amúgy kutyafuttában.

E regény hathatós czíme volt:

«A hóhér kötele»!!!

Irtóztató, embergyilkolással, véres boszúval teljes regény, melyben még a másvilágon is akasztják az embereket; de a miben mégis volt egy remek alak, Hiripi vándorszínészben, a ki inkább megérdemelte volna, hogy a regény hőse legyen, mint a többi.

A tizenegy nap alatt készült regényt felolvastatá Petőfi barátai előtt, ha jól emlékszem rá: Lisznyay Kálmán is ott volt, még pedig egy kád vízben ülnökölve.

A regény felolvasásával engemet tisztelt meg a költő, melylyel annyira meg volt elégedve, hogy felolvasás végén azt mondá: saját maga sem szavalhatta volna el azt jobban.

Tudni való, hogy ez igen rossz bók mind a kettőnk szavalati tudományára.

Hanem akkor más világ volt ám.

Most hasonló barátságos felolvasásokra először meg nem jelennének, másodszor szembe mosolyognának egy kicsinyt, hát mögött kicsúfolnák egymást; akkor a közös hibáért együtt lakoltunk, a közös dicsőségnek együtt örültünk; a mi persze ifjaknak megbocsátható ostobaság.

Ezt a hóhérkötelet elvitte Petőfi egy nagyobb, hihedettebb irodalmi tekintélyhez, a kinek ajánlatára elfogadta annak kiadását Hartleben, a ki akkoriban a legnevezetesebb magyar műveket szokta kiadni. (Nem értettem alattuk a «Hétköznapok»-at.)

Hartleben gondolá, hogy egy ilyen kötet testvérek között is megér százötven forintot s Petőfinek nagy pénz volt ez akkortájtban, nem is alkudott rá tovább.

Akkor azonban még egy saját fortélyja volt a munkák kiadhatásának, a miről a mostani íróknak fogalmuk sincs: — az előleges vizsgálat.

Hajh! milyen áldott volt akkor a szerkesztők dolga; ha valami rossz verset nem akartak kiadni, csak azt mondták a szerzőnek: a censor kitörülte; szerző azzal megnyugtatva, hazament a vármegyéjébe martyrnak.

Petőfinek legelőbb a censurán kellett keresztül vezetni regényét, mielőtt Hartleben százötven forintja megjelent volna; elvitte hát a munkát a jó R... úrhoz, a ki, azokra a víg időkre nézve, most is olyan ifjúnak tetszik nekem, mint a milyen véneknek látom ezeket a mi mostani savanyú gyomrú bölcseinket, a kiknek semmi sincs úgy jól, a hogy van.

R... időt határozott Petőfinek, a mikor újra visszajöhet a munkájáért, Petőfi pedig sürgette, hogy de csak hamar uram, mert periculum in mora.

A kirendelt napon megjelent nála másodperczyi pontossággal.

R . . . igen szívesen fogadja, leülteti, megczirógatja orczáját, kérdezi, ha reggelizett-e már?

Petőfi kezdett nyugtalan lenni erre a hosszú bevezetésre.

— Ugyebár, a munkája végett jött, kedves fiatal barátom? — kérdé tőle végre a jó öreg censor.

Petőfi igenlé a kérdést; természetesen, hogy azért jött. Censorhoz nem jár az ember mulatni.

— Lássa, én nagyon, nagyon szeretném önt valamire kérni.

Petőfi kezdte nem jól érezni magát.

— Tudja, én azt a regényt nagyon szeretném, ha kő nem jönne.

— Úgy hiszem, hogy nincs benne semmi törvényellenes kifejezés! — bátorkodék a költő megjegyezni.

— Semmi, éppen semmi.

— A közerkölcsiség ellen sem hiszem, hogy vétettem volna.

— Oh, éppen nem. Hogy tesz fel ilyen?

— Vallási elvek sincsenek benne háborítva.

— Egy szóval sem.

— Tehát mi ellenzi művem megjelenését? — kérdé Petőfi végre, addig a határig érve, a hol meg szokott haragudni, elszaladni és bevágni maga után az ajtót.

— Az a baj, kedves ifjú barátom, — szólott szelid szemrehányással R . . ., — hogy ez a mű nem méltó az ön nevéhez. Ön olyan szép dolgokat írt már, hogy ilyen gyöngét nem szabad világ elé bocsátania. Mint censor, megengedem kiadását, de mint önnek igaz jó barátja, nagyon kérem, hajtsa azt a tűzbe . . .

Petőfi mélyen meg volt hatva a jó öreg úr e váratlan szavai által; azonban hát ő is elmondá előtte egész bizalommal: hogy neki ezt a regényt, akármilyen gyöngé, mégis ki kell adnia; atyja, anyja szükségben él; ő rajta is elfér ez a néhány forint, a mit kaphat érte; ugyanannyi ütleget is fog ugyan majd kapni a jó kritikától,

de a szegény magyar író nincs abban az állapotban, hogy egy lapot is a tűzbe hajthasson, a mit már teleírt.

A jó öreg censor elérzékenyülve szorítá meg akkor az író kezét s azt mondá hirtelen:

— Tehát tudja ön mit? kedves ifjú barátom. Ha önnek csak azért a százötven forintért kell az engedély a munka megjelenésére: én adok önnek százötven forintot. Tíz esztendő alatt visszafizetheti.

Petőfi elmosolyodott; lehetetlen volt többé indulatoskodnia; de azért természetesen csak azt felelte, hogy ha mindjárt ráakasztják a regénye czímére, mégis kiadja azt, hadd dühödjenek érte legalább majd a kritikusok.

A regény azután meg is jelent s újabb időkben akadt Petőfinek egy tisztelője, a ki még drámát is csinált belőle.

Hanem azt sohasem feledé el Petőfi és bizalmas barátai közt gyakran elmondá, hogy volt egyszer egy censor, a ki egy magyar költőnek meg akarta azon munkája árát adni, melynek megjelenését gátolni kívánta, a költő iránti tiszta jóindulatból.

Ilyen volt az a régi boldog világ. Még az ördögök is fehérebbek voltak akkor, mint most az angyalok.

X PETŐFI ÉS A KATONÁK.

(1898.)

Jövő december hó 10-ikén tartja meg az Ernő főherczeg nevét viselő 48-ik számú cs. és kir. soredred 100 éves fennállásának ünnepélyét Sopron városában.

Ez ünnepély alkalmából egy emlékezetül alkotott díszcsarnok s az abban elhelyezendő ereklyeszekrény lesz az ezred tisztikarának átadva.

Ez ereklyék közé lesz elhelyezve Petőfi Sándornak legifjabbkori arczképe, mely még katonai alakjára emlékeztet, ennek a czimzett ezrednél eltöltött rövid élet-szaka adataival, melyek hivatalos feljegyzésben így hangzanak:

«Petrovich Sándor (később Petőfi), evangélikus vallású tanuló, született 1821-ben a pestmegyei Kiskőrösön, 1839. szeptember 6-án a Sopronban állomásozó Goldner báró nevét viselő 48-ik sordyalog-ezredbe 21 konvenziós forint kézi pénzzel, mint önként belépő, 6 évre soroztatott be közlegénynek; 1841. február 28-ikán a Zágrábban kiadott és 1841. január 31-ről (R. 640. és 586) keltezett hadtest-parancsnoksági rendelet folytán felülvizsgálati úton, mint rokkant, saját kérelmére, végelbocsátási igazolvánnyal elbocsáttatott (gyöngye testalkat, tüdőbajra való hajlam és a szívedények tágulása miatt). 1839-ben az ezred 1. zászlóalja Bregenzben, a 2. Brixenben állomásozott, ennél fogva az elbocsátási rendelet keltezéséből azt lehet következtetni, hogy első katonai kiképeztetését Sopronban nyerte (itt volt a tartalék-osz-

tály) és rövid időre reá ezredéhez küldték, a hol a létszám az 1831-ben foganatosított utolsó általános sorozás óta nagyon megcsappant. 1840-ben május 4-től egészen június 7-ig tartó menetelésben résztvett, melynek célja Laibach volt, ugyanígy gyalogolt az ezredben június 17-ig Zágráb, vagy Károlyvárosig, esetleg egészen Czettinig. Ebben az időben Moulholand Péter ezredes volt az ezredparancsnok.»

És most ennek a hajdani közkatona pajtásnak az arczképét teszi az ezred tisztikara ereklyetartójába, melyet díszcsarnokába helyez el.

Ezekhez az adatokhoz én a legegyszerűsebb úton jutottam. Mint a Petőfi-társaság elnöke, legilletékesebb helyről kaptam a felszólítást, hogy keressem fel és küldjem el a jubiláló ezrednek Petőfi legifjabbkori arczképét s azzal egyidejűleg felkértem, hogy egy hírneves olasz költő katonának, Pier Emilio Bosinak Petőfi Sándorról, mint katonáról írott hangulatteljes nagyobb költeményét olaszból fordítsam le: a mit el is végeztem. Gyönyörű vers! Köszönöm, hogy ennek a magyarra áttételét rám bízták. Mi magyar poeták nem írtunk ilyen szépen Petőfiről, mint az olasz.

És most Petőfi emléke ott lesz az osztrák-magyar serezed díszcsarnokának relikviáriumban.

Az utána gondolást a magyar olvasóra bízom.

De ismételve felújítom annak az eseménynek az emlékét, a midőn koronás királyunk egy ünnepélyes alkalmal e szavakat intézte hozzám: «nagyon szép volt az emlékbeszéd, a mit ön Petőfi szobránál tartott».

Hallhatták az udvari főméltóságok — s nagyot gondolhattak utána...

AZ ELSŐ ARANY.

Ma a törvényszéki tanuvallatások alatt a Petőfi-szerződés hitelessége fölött, a míg Lauka Gusztit (a legöregebb kortárust) benevolizálták, egy másik kortársa, dr. Bellágh Józseftől hallottam ezt az érdekes epizódot.

Mikor Petőfi (még akkor Petrovics Sándor), először feljött Pestre, összetalálkozik az utcán Kerényi Frigyes-sel (a kinek még akkor Krisztman Fridrik volt a neve).

— Hát te hol jársz itt? — kérdi Krisztman.

— Feljöttem munkát keresni, — felel Petrovics.

— S miféle munkához értesz?

— Jó leszek leírónak. Nem tudsz valami helyet?

— De bizony tudok. Épen most keres Bajza valami leírót.

— Mutasd meg, hol lakik?

Krisztman odavezette Petőfit s megmagyarázta neki, hol kopogtasson. Majd ő addig megvárja az utcán.

Petőfi felment Bajzához, belépett hozzá.

— Krisztman barátom mondá, hogy ön leírót keres, — mondá az íróasztala mellett ülő tudósnek.

— Van önnek olvasható írása?

— Itt van épen egy próba belőle.

Azzal kihúzta a hátulsó zsebéből a «Disznótorban» című költeményét.

Bajza kezébe vette: elolvasta. Hideg, kemény arcza volt, nem szokott semmi indulatot, meglepetést kifejezni. A költemény alatt egy, még eddig nem ismert név állt:

Petőfi Sándor. (Az első költeménye még Petrovics név alatt jelent meg az «Athenæum»-ban.) Bajza tehát semmi magasztalásra, buzdításra, vállveregetésre nem ragadtatta el magát, hanem kihúzta az íróasztala fiókját s kivett belőle egy aranyat. Azt átadta Petőfinek.

— Ez a leírásért? — kérde a költő.

— Nem. A versért. Kiadjuk az «Athenæum»-ban.

Petőfi sietett le a lépcsőkön: még akkor is markában tartotta az aranyat.

— Nézd! — mondá Kerényinek. Ezt kaptam! Soha sem hittem volna, hogy még verset is lehet eladni Pesten!

*

Mekkora kamatot hajtott ez az egy arany azóta — a nemzetnek!

A VESZÉLYES ÜGYESSÉG.

Petőfi meglepőleg tudta mások írását utánozni. Láttam egy Arany Jánoshoz írt levelét, a mi tökéletesen olyan, mintha Arany maga írta volna.

Csak rá tekintett valamely kéziratra s minden fáradságos gondolkozás nélkül, rögtön tudta azt utánozni.

— Látjátok, milyen jó zsebmetsző és váltóhamisító vészett el bennem, monda azoknak, a kik bámulták; milyen sokat érne más tisztességes embernél ez a tudomány, a mi nálam kárba vészett.

Olyankor aztán elmondá, hogy de mégis egyszer megtörtént, hogy ez ügyessége hasznot is hajtott neki. Egy egész forint hasznot.

Abban az időben történt, a mikor a forint nagy pénz volt rá nézve, hogy egy úri emberrel fogadott egy forintba, miszerint az a saját aláírását nem fogja megkülönböztetni az általa utánzottól.

Tanuk jelenlétében a fogadástevő leírta egy papirszeletre nevét, Petőfi ugyan leírta három más egyenlő papirszeletre; azokat összekeverték s az illető nem tudta kiválasztani közülök saját aláírását.

Így szerzett Petőfinek kézirat utánzási tehetsége egy forintot.

PETŐFI JELLEMZÉSÉHEZ.

Az idén hallottam a gyönyörű «Csorbai tó» mellett, a (most már ősz) kedves magyar házigazda, Szentiványi Miklóstól, ezt a jellemző adatot.

Mikoriban (most 35 éve már), Petőfi Tompa Mihály társaságában beutazta a magyar felföldet, egy napon Szentiványi vendégszerető házához is betért a két költő jó barát. Délig igen jól mulattak. Petőfi szokás szerint, ha egyszer fölmelegedett, nagyon kedves volt. Ebéd után a házigazda (more patrio) a férfitársaságnak egy kis parázs färlblire indítványt tett, a mit nem is szokás visszautasítani. Tompa szenvedélyes färlbliző volt, le is ült egy szóra. — Hát Petőfi úr nem játszik? kérdé a házigazda.

Mire Petőfi valami sajátságos, haragos hangon viszonzta : «nem játszom».

Hát nem kínálták többet; hanem hozzáláttak a többiek a «vizi»-hez meg a «besser»-hez.

Egyszer csak jön Tompa elhült képpel Szentiványihoz s azt súgja neki :

— Képzeld csak, Petőfi fogat s el akar menni rögtön.

A házigazda rögtön előveszi a kászolódó vendéget s kérdi tőle, hogy mért akarja őket itt hagyni? A mire Petőfi ezt válaszolta :

— Én olyan háznál, a hol kártyázni ülnek le, mikor én itt vagyok: egy óráig sem maradok tovább.

— Uram! — monda erre Szentiványi. Hiszen mi is

tudjuk, hogy ki az a Petőfi? Ismerjük önnek remek költeményeit, s dicsérjük érte. De a költészet az Isten adománya s arra, a mit az Isten adott, nem szükség büszkének lenni!

E szóra odanéz Petőfi Tompa szemébe.

— Te Miska! Ez jól megfelelt nekem. Derék ember ez! Maradjunk itt!

S azzal levetette köpenyegét, kezét szorított, leült az asztalhoz s ott maradt még három napig, s mulatott, mint más halandó ember.

† SZÜCS JÁNOS.

Tíz forintot küldött a kezemhez egy lelkes hazafi Nagy-Kőrösről, azzal az utasítással, hogy azt a segésvári Petőfi-szobor bizottságnak juttassam, ennek fele a Petőfi síremlékét őrző korlát, másik fele a gr. Bethlen Gábor szobor alapjára fordítandó.

Az adakozó neve Szücs János.

Jól emlékezem rá. Ezelőtt több mint ötven esztendővel Petőfi ismertetett meg vele. Magas, széles vállú férfi volt, harmincz év körül járt, most már nyolczvan éves.

Kísérő levelében sok érdekes adatot közöl Petőfiről.

1844. év egyik nyári délutánján toppant be a dunavecsei rektori lakba egy halvány, nyult arcú ifjú ember, e szóval mutatva be magát a néptanítónak, Szücs Jánosnak:

— Én vagyok Petőfi Sándor.

A néptanító örült a szerencsének: verseiből ismerte már a költőt; azt is kitalálhatta, hogy mi járatban van. Petőfi szülőit jött látogatni, kik ott laktak. Szívesen látta a vendégét.

Petőfi bizalmasan közlé vele látogatása okát. Pestről Dömsödig csirkés szekéren jött, onnan pedig a Dunaparton gyalog.

— Jöhettem volna fogadott kocsival is egész a szüleim lakásáig. Most kaptam meg a könyvkiadótól a «Helység kalapácsáért» a honoráriumomat, harmincz forintot. Nem vagyok már rongyos csavargó. De most

még sok nép jár a piacon, a hol az apám székállása van. Az öreg nehéz szívvel van irántam; nem szeretném, ha a nép előtt kemény szavakkal illetne. Engedje meg, hogy estig itt maradjak s akkor menjek haza, a mikor már senki sem lát.

A rektor leültette jövevényét, azt mondva neki, hogy sürgős dologban ki kell mennie valahová, s addig is, hogy ne únja magát, kezébe adta a «Szent Dávidné zsolttárát», a mit hajdanában a diákok írtak össze, furesa adomákból és pajkos versekből. (Néhány kötet, kézzel-írott, nálam is rejtőzik.)

Az a «valahová» pedig, a hová a rektornak olyan sürgős mennivalója volt, Petőfi szülőinek lakháza volt. Azzal a pia fraus-szal lépett be a jó öreg korcsmáros-hoz, hogy ő kérdezősködött tőle, nem érkezett-e még haza a Sándor fia? de szeretné látni ezt a derék ifjút.

Nagyot bámult a jó öreg.

— Hát olyan legény volna az én Sándor fiam, hogy még rektor uram is érdemesnek tartja tudakozódni utána? Héj talán még be is vehetné maga mellé preceptornak, ha arravaló volna.

Erre aztán Szücs János elmondta az öregnek, a mit a szive a nyelvére adott.

— A kegyelmetek fia most is tanító már; de az egész nemzet tanítója, a kire kicsinyek és nagyok egyaránt hallgatnak: boldogok a szülők, a kik ilyen dicső fiút adtak a hazának.

Ezzel aztán az öregnél elkészítve a kedvező hangulatot, visszament a rektor a lakására: de nem szólt Petőfinek arról, hogy hol járt.

A helyett Petőfi mondta el neki, hogy milyen derék törvények voltak azok a debreczeniek, a miket most olvasott az írott könyvből; a diákot, ha nagyot vétett, vagy megcsapták, vagy kicsapták: a miért is a nebulo ekként vigasztalta magát: «ha megcsapnak, akkor ki nem csapnak, ha kicsapnak, akkor meg nem csapnak».

Este felé aztán együtt ment el vendégével az öregekhez. Ezt a találkozást örökíté meg Petőfi «Füstbe ment terv» című versében. Szücs János szemtanuja volt e kedves jelenetnek.

Azután sokáig ott maradt Petőfi a szülői háznál. A Duna ezalatt kiáradt, szakgatta a partot. Egy este együtt sétált a parton új czimboráival, a rektorral, a káplánnal és a preceptorral. A rektor járt szélről a víz felől. Egyszer csak leszakadt alatta a víztől alámosott part s Szücs János belezuhant a megáradt hullámba, mely az örvény felé sodorta.

Ekkor Petőfi gyorsan beleugrott egy a fűzfához kötött halászladikba, s kezébe ragadva az evezőlapátot, beérte a csónakkal a már fuldokló rektort. Azzal a csónakban heverő halász-szigonyt felé nyújtá: «csipd meg rektor!» s ezzel a mentő eszközzel kihúzta az örvényből a csónakba.

— Azt hittem már, hogy nem irstz több bucsúztatót, rektor: hanem majd én írom meg a tiedet: «Partja felé a tónak, Ült el a reménycsónak.»

Mikor aztán hazafelé siettek, a halálból megmenekült rektor azt kérdezé a pajtásaitól: «ugyan mire gondolatok, mikor én ott a víz közepén habuczoltam?»

— Én bizony arra gondoltam, — szólt a káplán — hogy ha te ott veszel, a Zsuzsika özvegységre marad. (Ehhez írt verset Petőfi.)

— Én meg arra gondoltam — mondá a preceptor — hogy mi lesz akkor a padlásra felhordott búzából, árpából.

Petőfi csak unszolásra válaszolt.

— Nem akartam, hogy veszteddal megszoríts: csak a magam érdekében tettem. Egy ilyen jó pajtást nem hagyok elveszni. Tudom, hogy te szabadítottál ki az apám haragjából. Én téged a Dunából. Most már kvittek vagyunk.

A pajtások egyike azt mondta, hogy e tetteért Petőfi-nek a mentő érdemkeresztet kellene adományozni.

Ennek az ötletéből támadt a vers: «Fakereszt illet megváltók titeket.»

Petőfi még tarokkozás közben is verseken törte a fejét s a nyereségjegyző papír túlsó oldalán az ultimofogás mellett is megszületett a vers.

Egyszer aztán Petőfi szülői ott hagyták Dunavecset, átköltöztek Szalkszentmártonra. Azontúl ő is oda költözött hozzájuk. De azért a dunavecsei pajtásokkal való barátkozás nem szakadt félbe. A két város között van egy erdő, annak a szélében egy több százados cserfa. Ez volt a találkozó helyük, a hol derült nyári estéken összejöttek. Később Fülöp Gyuri is ott volt. Petőfi ott e terebély cserfa alatt olvasta fel költeményeit, a miket azok nem is mindig dicsértek meg. Szokása volt a költeményei szélére a saját arczát és alakját torzítva felrajzolni. Azokat megőrzés végett átadta Fülöp Gyurinak. Annál jó helyen voltak: nála volt a helység archivuma.

A nagy cserfa tetejében egy holló károgott, a lombja között egy fülemile énekelt: «No lássátok», mondá Petőfi, «milyen szépen megfér két dudás egy csárdában! Mert nem kapnak fizetést.»

Ez a négy vidám czimbora volt az, a kikhez Petőfi azt a halálsejtő hattyúdalát írta Dunavecseire, egyikét legszebb költeményeinek.

Másban is nyilatkoztak halálsejtelmei.

Egyszer azt mondá pajtásainak:

«Ha meghalok, ti terítsetek ki; a sokat gyalogolt, de el nem fáradt kitartó lábaim egyenest álljanak, mint katona koromban, kezeimet szívemem imára kulcsoljátok, hogy ha már egyebet nem tehetek, a másvilágon is a népszabadságért imádkozzam. Életemben mindig a korlátlan szabadság volt ideálom, de síromat korláttal vegyétek körül, hogy se ellenség, se barom rám ne taposhasson.»

Ehhez az óhajtáshoz járult a «víg fiúk» utolsója, Szücs János a beküldött összeggel.

A többiek nem vig fiúk már; elsiettek jó barátjuk után.

Leghamarabb érte utól a jó Fülöp Gyurka. Ez még azután is akart a szabadságért küzdeni, mikor már az jól el volt temetve. Rajtavesztett: a Neugebäudeba került: lőpor és ólom lett a megnyugtatója.

Mikor a vesztőhelyre vitték, hű pajtása, Szücs János ott volt a néző közönség között: odakiáltott a halálba induló bajtárshoz: «hová titted a P* betűket?» (Petőfi rábizott verseit.) «Jól el vannak téve!» felelt az vissza; «De hová?» Erre a kérdésre a kísérő katonák közül egynek a szuronya emléket hagyott a kérdezősködő oldalbordái közt a hegyével. Fülöp Gyurka kemény fiú volt: az első sorlövésre még össze sem esett, csak a második tudta elcsendesíteni. De a Petőfi rábizott iratai és karczolatai elvesztek az ő halálával. Hiába keresték a többiek, nem találtak rájuk.

Fülöp Gyurkán kívül Petőfi sokszor megénekelt vig czimborái voltak Balla István káplán, Bernolák Soma segédtanító és Szücs János rektor, — a hozzám intézett levél írója.

PETŐFINEK EGY MOST FELFEDEZETT VERSE.

Még mindig nem hagyta el a földet . . .

Nem tudta felcserélni a háza honfivértől meleg földét a hideg éggel . . .

Még mindig ellátogat azokhoz, a kikről tudja, hogy meglátják az ő szellemalakját . . .

Ott suhant végig fényes árnyéka a szobám falán, csendes éjjel, szemfedőjének lebbenése eloltotta az éjféli mécsest s aztán csak ő maga világított még egy pillanattig. Hangja is volt. «Csak egy húr zöngése, mely lantjáról lepattan.» S ez a lant még most sem függ érintetlenül. Belekapnak a húrokba szellemujjak . . .

Nevenapja volt — talán ezt jött köszönteni.

Korán reggel egy levelet találtam író-asztalomon, melybe Petőfinek egy eddig ismeretlen költeménye volt zárva.

A levelet Illyés Bálint országos képviselő, régi jó barátom írta. Tartalma ez:

Kis-Tarcsa, 1900. szeptember 21-én.

A mellékelt Petőfi-féle költeményt, úgyis, mint a nagy költő kortársához, barátjához, úgyis, mint a Petőfi-társaság elnökéhez, azon kérelemmel küldöm hozzád, hogy méltóztassál azt hitelesség szempontjából elbírálni s ha méltónak találod reá, a Petőfi-társasághoz juttatni. — A költeményt egyik barátom (Rotter Vilmos) s volt honvéd-tisztársam következő sorok kíséretében küldte hozzám:

«E költeményt Petőfi a helyszínén írta s Nagy László, nyugalmazott törvénybíró, akkor eperjesi jogász, emlékezetből mondotta nekem tollba: oly egyén, kinek hitelt adni lehet.»

A levélben megnevezett hazafiak annyira tiszteletreméltó alakok, hogy nem lehet kételkednünk a kútforrás hitelességében. De engem még inkább meggyőz a költemény maga, mely egészen Petőfi eszmelobbanására vall.

Sárosvár romja.

Petőfi Sándortól. 1845. év tavaszán.

Alkotni nehezebb, mint rontani,
S mégis, mit a nagy ősök építének,
Le nem dönthette végkép a bitor
Minden dühével dúló fegyverének.

Csonkán merednek égbe tornyaid,
Óh vár . . . S én mindenik mellett megállok;
Szent érzelemmel honfi szívemen,
Miként Jeruzsálemben a zarándok.

Egy országszerte űzött, kergetett,
Sebektől vérző vad volt a szabadság.
E vár vala utolsó menhelye
És itt elfogták a vérszomju kutyák.

E vár vala utolsó menhelye,
Innen tekintett a tiprott hazára,
Míg durva göggel tört reá a zsarnok,
És a börtönnek fenekét járta.

Sötét börtönbe tették be a hőst,
Hol rabbilincs kigyózott a kezekre . . .
Lement a nap az égről más napig,
És a házáról? . . . Arról mindörökre.

Én Petőfi eszmejárását vélem e versben feltalálni s méltónak tartom, hogy összes művei sorába fölvétessék. Hogy miért nem vette föl e verset költeményei gyűj-

teményébe? Annak könnyen meg lehet találni az okát. A vers keletkezésekor a cenzura akadályozta az ilyen tartalmu poema kinyomatását. Évek múlva pedig, a mikor szabad lett a sajtó, akkor már Petőfi büszkébb volt, mint hogy egy ilyen talált gyermeket elismerjen. Mikor ő már villámokkal hajigálózhatott, nem volt kedveszerint aczéllal, tűzkővel szórni a szikrákat.

De az irodalombúvárra becses marad ez az elfelejtett magzat, a kit hajdani jóbarát hű emlékezete életben megtartott. Köszönetünk érte! Ezzel ismét szaporodik egygyel a száma a Petőfi által gyűjteményéből önként kihagyott költeményeknek. Eddig volt 48, most lesz 49.

+ ÁLLÍTÓLAG PETŐFI VERSE.

E napokban kaptam egy levelet Szentesről Döbrentei Bálint gőzhajózási ügynök úrtól, melyhez mellékelve volt egy vers, Petőfy (ypszilonos) aláírással. A szíves beküldő arról értesít, hogy ő ezen vers birtokába az ötvenes években jutott Rév-Komáromban, a hol ezt Petőfi Szarka János vendégszerető házánál írta (állítólag).

A vers papírja óságtól fakó; négyzet hajtott egyik oldala tarisznyában hordástól zsiros; az írás rajta rozsdaveres. Azonban határozottan nem Petőfi írása. Gyöngé ortografiája leányírásra vall. Másolat lesz, akárkié az eredeti.

Azonban az egész vers eszmejárása: a felvillámló ötletek, maga a kifogástalan technika annyira rábeszélő, hogy az ember hajlandó helyet adni annak a kétségnek, hogy hátha mégis a Petőfi hagyományához tartozik, mint a hogy a kovácsolt vashoz tartozik a róla lepattogott szilánk, a mit, mint salakot, félredobnak.

Alább közlöm ezt a verset; ha irodalmi adalék nem lesz is belőle: talán megszólaltatja az igazi szerzőt, a ki azt magáénak fogja reklamálni s a kinek okvetlen költői érrel kellett bírnia, a hogy arról a négy utolsó versszak tanuskodik; különösen az utolsó olyanforma röptü, mint a «pillangói mámoros lelkemnek.»

Az a kérdés merül fel, hogy ha ez a vers valósággal Petőfié, miért nem vette fel költői művei összes gyűjteményébe? Erre már megfeleltem azzal a fentebbi ha-

sonlattal a kovácsolt vasról, meg a lepattogott szilánkokról. Alig van hírneves költőnk, a kinek ne ismerném írásban meglevő olyan költeményét, melyet összes műveiben meg nem találhatni. Azok csintalan humorral válnak ki. Ilyenekből egész gyűjteményt bírok, írásban, melyeket Sebestyén Gábor (a magyar humor kiváló képviselője) írt össze s később engem ajándékozott meg vele. Francia költő kiadná az effélet, sőt Heinenak a női testről való verse ebből a fajtából való; hanem hát a magyar író resteli, hogy efféle pajkosságot mívelt: a publikumunk is szemérmes. Magamnak is van több olyan munkám versben is, prózában is, a mit az összes műveim közé sohasem engedek fölvenni: nem azért, mintha pajkos tartalmuk volna; oh dehogy! hanem mint a göcseji legény mondá: csak-mert-hát-hiszen-igy-úgy-no. Sőt a mivel Kónyi Manó barátomat egyenesen ellenem fogom lázítani, még azt is följegyzem, hogy épen a napokban olvastam Deák Ferencznek egy festennináját (nyomtatás-betűkkel), melyet Mikó Imre gróf nősülése alkalmából írt; tele elmés csipős ötletekkel, melyek Martialisra emlékeztetnek. Az egy lapra terjedő költeményt nekem Wasmer Adolf báró, kedves barátom mutatta meg.

A második kérdés aztán, hogy mi módon került ez a vers Szarka Jánoshoz?

A mi komáromi Szarka Jánosunk (a kit mindvégig Szarka Jánoskának nevezett a kegyeletes közvélemény) bizony méltó volna rá, hogy az egész alakját megörökítse valami visszaemlékező baráti szív. Különlegesség volt az egész alak, még akkor is, ötven év előtt is: arczban, természetben és viseletben a legtökéletesebb magyar jelleg.

Telt piros arca, a kunkora bajuszszal, a nevetésre álló szájjal, ragyogó fekete szemei, kurta nyaka, széles válla, domború melle, mind rávallott az igaz magyarra: bizonyított mellette a tökéletes nemzeti viselet (melylyel

úgy kirítt az akkori katufrékos világból), a pörge kalapon kezdve a sarkantyús csizmáig, s a mi közbeesik: a zöld dolmány, piros mellény arany zsinórral, rojtos nyakra-
való, csattos derékszj, paszomántos nadrág. Senkinek sem volt már akkoriban bátorsága ilyen ruhában az utcán járni. S a mikor megszólalt erőteljes hangon, az mindig tréfára ment, a mihez maga adta a buzdítást a saját nevetésével. Talán nem is volt az tréfás dolog: ha más mondja el, nem nevetett volna rajta senki.

És a mellett komoly, közügyekben igen derék ember volt; egyházi ügyekben presbiter, kurátor, a zöld asztalnál hazafias szónok. Olvasott, művelt ember. Asszonytársaságban udvarias. Az is volt a halála. Úgy halt meg, mint Tycho de Brahe: a szemérmes etiket-tartás miatt.

Hanem a cigányokat szerette nagyon! Az egész komáromi bandának zsinóros egyenruhát varratott. Öten voltak. Mindnek P betűn kezdődött a neve: Piczi (primás), Pontyó, Pápis, Pallagi, Posztó. Ezekkel aztán muzsikáltatott derüre-borura. Igenis borura is. Egyszer valami bolond a világba dobta azt a hírt, hogy szeptember 25-én Komárom városa el fog pusztulni. A földrengéstől annyit szenvedett Komáromban az ilyen jövendölgetés nem megy tréfa számba. A közönség nagy része elhítte s a lakosság menekülni készült a városból. Hasztalan prédikáltak a papok a vak hit ellen, a nép megnyugtatóására (akkor még a vakhit ellen prédikáltak s a nép megnyugtatóására), a publikum futni készült. Ekkor Szarka Jánoska fogta magát s a kritikus nap estéjén végig járta a város utcáit a cigánybandájával, a legvígabb nótákat huzatva: «Nincs szebb madár a fecskénél! Fehér lábu menyecskénél!» S a mit a bölcs beszéd meg nem tett, megtették az ő nótái: a lakosság otthon maradt s Komárom megmenekült a nagy szegyéntől, hogy egy félbolond svihák próféta szavára kifusson magamagából. Azonban nemcsak a muzsikáló cigányoknak volt nagy pátronusa Szarka János urambátyám, hanem a

többi fajtának is. A színészek is nyílt házat, terített asztalt leltek nála mindig. Sőt egyszer maga is fellépett egy műkedvelői előadásban. (Én akkor még szintakszista diák voltam.) A kollegiumban játszották Csokonainak egy vígjátékát óriási tetszés mellett.

Hát már a poétaféle fajtáját a dicső Bohémének hogy ne szerette volna! Ha ilyen «földön vándorló csilgag» vetődött Komáromba, az bizonyára el nem kerülhette Szarka Jánoskának a házat.

Egyszer hire futamodott, hogy itt van Komáromban Vörösmarty. Vörösmarty! Az én ideálom meg a többi fiuké! Hány versét szavaltam el már akkor az egzamen-
teken! A Szép Ilonkát, az Éjféli házat, az Özvegyet, meg azokat a hőskölteményeket: «Hol vagyon, a ki merész ajakát hadi dalnak eresztvén, A riadó vak mélységét fölverje szavával.» Aztán meg azt, hogy... «Mi az én könnyem? Olesó nedv tört szünek eréből!... Oh te, kiért országnak kellene sírni!» Azt is tudtuk ám már, hogy ez nem «Egy rabszolga keserve Pompeius sírján», hanem «Mikes siralma Rákóczy hamvai fölött.» Csak a k... cenzor adta neki ezt a címezést!

Én azonban még akkor senki sem voltam. Poéta, de csak diák. Még az a kendermag sem volt elvetve, a kiből majd az a kender felnő, a kiből azt az inget szövik, a kinek a rongyából majd azt a papirost készítik, a kire majd az én első munkámat nyomtatják.

Hanem azért hevített az ösztön, hogy én Vörösmartyt színről-színre meglássam.

Vörösmarty nem volt ám még akkor az az «öreg úr», ellenben azért járt Komáromban, hogy leánynézőben jött oda; el is jegyezte egy velünk rokon család szép leányát.

Ezen a jusson betörhettem hozzá. «Úram bátyám» volt már.

Természetesen Szarka Jánosnál volt szállva. Az pedig kivitte magával a monostori szőlőjébe szüretre. Ott

találtam rá. Az úri módon ellátott kolnában vig férfitársaság volt együtt. Csupa vig czimborá. Szarka Jánoska «ifjú legény» volt. Így hitta a régi udvarias magyar szokás azokat, a kiket a modern goromba irány agglégénynek nevez.

A borozó asztal főjén ült a dicső vendég, az én bálványom a költészet országában, és egy verset olvasott fel, a mire a vig czimborák nagyokat nevettek.

Hát biz' az is efféle csintalan költemény volt, a mit a műfajok között fescenninának neveznek.

Ez sem került soha a halhatatlan költő összes művei közé. Bizonyosan ott maradt Szarka Jánoska hagyatékai között. Lehet, hogy elégett a nagy tűzveszélyben a szabadságharcz éveiben.

Hát ezt a nagy feneket azért kerítettem a dolognak, hogy megfoghatóvá tegyem, hogyan rekedhetett oda Szarka Jánoska birtokába Petőfinek egy titokban maradt költeménye. Ő minden magyar poétának a verseit gyűjtötte. Olyan verseket, a minőkkel más nem bír. Hisz a könyvben kinyomtatott verset minden filiszter megveheti, de olyan verset tartogatni egy híres költőtől, a milyen másnak nincs, ez az igazi úri tempó! S a magyar költők is mindig hajlandók voltak, Gvadányitól elkezdve, Csokonain keresztül a legújabb korig, a magyar vendégszeretethez ilyenemű rekompenzálására. Kapott Szarka Jánoska olyan verseket is, a mik egyenesen őt magát gúnyolták ki: «Azt a vári nótát húzd rá gyékénykákó! Mert már a Juliskát elvitte a Nákó! Elrepült a drága, aranyos madárka, Hiába csörög már utána a Szarka!» — Ez is megnyerte a tetszését. Hogy Petőfi járt Szarka Jánosnál, mikor legelőször útjába ejtette Komáromot, arra magam is jól emlékezem. S akkor még Petőfinek a neve csak fél év óta volt az olvasók előtt; fél éve múlt, hogy «A borozó» költeménye megjelent az Athenæumban. És így a közlendő verset nem a «Dalaim», hanem «A borozó» mértékével kell megmérni.

Még egy pár emléket kell fölelevenítenem Petőfi írói életéből.

1843-ban ő már hírneves író volt, már «egy év» óta ragyogott a neve az irodalom horizonján. Én még jogász voltam Kecskeméten. Egy tavaszi napon a «Pesti Hirlap»-ban egy költeményt olvastam a Pönögei Kis Pál aláírással, mely ezen kezdődött: «Jó Petőfi, te sem félhetsz.» Meg is orroltam érte. Hogy mer egy Pönögei Kis Pál ilyen konfidenter komázni a mi Petőfinkkel? Nemsokára azonban kaptam egy levelet Pestről, mely így volt aláírva: «Kispönögei Petőfi Sándor Pál.» Ekkor kápiáltam a dolgot. Tehát ő már akkor megengedte magának azt a lukszust, hogy álnév alatt is írjon verseket. Abban a levélben értesített arról a nagy eseményről, hogy a Tudományos Akadémia a «Zsidó fiú» című drámámat dicsérettel tüntette ki. Ő ezt Bajzától tudta meg, mielőtt publikálva lett volna a bírálók ítélete. Azt pedig, hogy ez az én művem, Petőfi onnan tudta, hogy az előző évben ő másolta le a pályaművemet jó barátságból. (Mit nem adnék érte, ha ez a kézirat, mely első munkámat Petőfi kézírásában tartalmazza, valahonnan előkerülne.) Tehát álnév alatt is írt.

A másik eset pedig ez. Mikor Petőfit Császár Ferenczék meg a Honderüisták megtámadták, póriasságot vetve a szemére s ajánlva neki finomabb modort, kapta magát, összebeszélt Frankenburggal, meg velem, hogy majd ő ír egy olyan ostoba hülye verset, a milyent a szalonesztetikusok kívánnak, azt beküldi hangzatos név alatt a Honderünek. A Honderü ki fogja adni, mink aztán majd neki esünk ketten s pompásan kifigurázzuk a Honderüt a fenomenalis zsenijével együtt. Csakugyan megírta a verset, beküldte a lapnak. Ki is adták, szerkesztői csillag alatt jól feldicsérve. Petőfi rohant hozzám a vers megjelenése után. «No! Hát olvastad?» — «Olvastam, de az egészen jó vers, nem tudsz te rossz verset írni, ha akarsz sem.» — Összeszidott. «Te is olyan szamárvagy, mint Frankenburg!»

Már akkor Frankenburg kiveszekedte magát vele, hogy máskor, ha «ilyen verset» ír, ne küldje a Honderünek, — hanem az Életképeknek.

Hanem azért soha ezt a költeményt a magáénak el nem ismerte. Pedig akkor «aranyával fizették költeményeimet». Inkább az aranyat is ott hagyta veszni.

... De hallom már a karzat tombolását: «Nem ér az a sok beszéd semmit! Lássuk már a medvét!»

Tehát következik a vers betűszerint, a nálam levő példány ortografiájával visszaadva.

Bordal.

Bort ide, bort kedves rózsám
Ha még meg nem hültél hozzám.
Bortól gyulad a' szerelem
Bortól vigad bús kebelem.

Míg a kancsót töltve látom,
Míg marad egy hű barátom,
Addig mindég vigan élek,
S félvilággal nem cserélek.

Mind bohó ki a' bortól fél,
És csak szőke Dunának él,
Hisz az Isten borözönnel
Még egy kunyhót sem törölt el.

Ha búbánat epeszt olykor,
Felvidít egy jó kulacs bor,
Iszom, a' bú messze széled
Lelkem újra kedvre éled.

Ide kedves a' kancsóval.
Egy pár gondot űző csókkal,
Úgy sem csókolsz többé soha,
Ha elfed bús sírunk moha.

Az élet szép tavaszára
Hideg ősz száll nemsokára
Előttünk, mint egy pohár bor
Eltűnik a' szép virág kor.

Az öröm, mely itt tenyészik
 Buborékként elenyészik —
 Ma vigadunk s talán holnap
 Sirunk fölött süt fel a nap.

(Vesd össze: Ma gomblyukamban a virág
 S ha újra nyílik a világ
 Talán sirom halmán fakad.)

Isten neki bort iszom hát
 Használok a' jelen órát
 Aztán ha int a koporsó
 Jó éjszakát boros korsó.

Mig utolszor nem virad rám
 Pincze lesz az én palotám
 Ott keressen a' jó halál
 Ott mindenkor otthon talál. (Ez sem rossz!)

Ha meghalok majd elásnak,
 Mi gondja lesz arra másnak,
 Csak te kedves cziprus helyett
 Szőlőt ültess sirom felett.

Hogy tudják meg, kik ott járnak
 Hantim milyen borhőst zárnak
 Hadd mondhassák a' jámborok
 Itt nyugszik egy vitéz torok.

Lánykám majd ha siromhoz jössz
 Könnyek helyett borral öntözz
 Hidd a vitzől kedves lélek
 Még a siron tul is félek!!!

★

Czikkemre vonatkozó két levél érkezett hozzám.
 Az első így szól:

Igen tisztelt Uram!

A mennyire Kónyi Manó barátomat ismerem, minden
 bizonynyal hálás szívvel vette Jókai Mórnak róla való

megemlékezését, de az ezzel kapcsolatban előadott tényt — legalább Mikó Imrére vonatkozólag — aligha tartja hitelesnek. Tessék elolvasni a Ráth Mórtól kiadott «Deák Ferencz levelei» 226. lapján, Deáknak Mikóhoz 1855 december 17-én írt levelét, s Mikónak reá adott válaszát, s meg fog győződni, hogy köztük a viszony még ez időtájt is — Mikó nejének 1848-ban bekövetkezett halála után — éppenséggel nem volt oly bizalmas, hogy Deák Mikónak a negyvenes évek elején megesett nősülése idején ellátogatott volna Etruriába, Fescennium városába. Deák Mikót így szólítja meg: «Mélyen tisztelt Nagyméltóságú Gróf és belső titkos Tanácsos Úr» s levelét ekként fejezi be: «Nagyméltóságod kegyeibe ajánlott, mély tisztelettel vagyok Nagyméltóságodnak alázatos szolgája». Miként Jakab Elektől, Mikó hív emberétől tudom, ez volt a legelső levél, a melyet Mikó Deáktól kapott. Mikó feleletében Deákot barátjának nevezi és e megszólítás viszonzását kéri. Deák 1856 január 7-én írt válaszában «örömmel elfogadja és viszonozza a szíves, nyájas ajánlatot.»

Ez adatok bizonyossága szerint Wasmer Adolf b. tévedésben van, mert Deák Ferencz Mikóval, ennek nősülése idején összeköttetésben nem volt.

Egyáltalában Deák Ferencznek csak egyetlenegy verséről hallottam valamit. Zádor Gyula, a nagyváradi kir. táblának nem rég elhunyt derék elnöke, beszélt nekem valamikor, hogy az ő atyjához, Zádor (Stettner) Györgyhöz írt Deák verses levelet, s hogy ez a levél még megvan. E versről Gyulai Pál is tud s szóba is hozta Deák Ferencz előtt, sőt enyelegve fenyegetődött neki, hogy közzé teszi, mire az öreg úr nagyon megharagudott.

Abban a reményben, hogy e helyreigazítást rossz néven nem veszi, vagyok

Budapest, 1893. ápril 3.

őszinte tisztelője és hű embere,
egy régi Deák-párti.

Nagyon kevés divináló tehetség kell hozzá, hogy kitaláljam, miszerint ezt az érdekes levelet maga, igen tisztelt barátom, Kónyi Manó, a Deák reliquiák legilletékesebb gyűjtője, írta hozzám. Mikó Imrére nézve kapitulálok a közlött adatok után; de azért erősen

hiszem, hogy a nagy elmeélel és erős humorral irt levél mégis Deák Ferenczé lehet.

Mi, a kik vele együtt éltünk, minden alkalommal élveztük efféle tréfás ötleteit s az «öreg úr» gyakran korripiált érte, hogy egy-egy adomáját (körülrva) mégis csak közzétettem az «Üstökös»-ben, a miről ő azt hitte, hogy a publikum elé hozhatatlan.

A levélben való megszólításokra nézve pedig megjegyzem, hogy a magyar korrespondenciáknál ab ævo a kompetens titulaturák iránti deferentiát az aviticus usus prætendálja. Nekem van egy levelem Ghiczzy Kálmántól (a tartalma gratuláció és beneventaczió) mely így kezdődik: «Tekintetes Úr!» Kerkápolyi Károly nekem kutyupajtásom volt, a kivel egy kenyeret ettünk, egy iskolapadon ültünk, együtt birkóztunk, mégis, a mi levelet én irtam hozzá miniszterkorában, a megszólítás így hangzik azokban: «Nagyméltóságú pénzügyminiszter úr!» s az aláírás: «kész köteles szolgálja».

Ezt a szokást úgy megtartjuk, mint azt, hogy kopogtatás nélkül tisztességes ember ajtaján be nem nyitunk.

A másik levél tartalma itt következik:

Budapest, 1893. április 2.

Mesterünk!

Tisztelva szeretett bátyám!

Életemben igyekeztem elolvasni mindent, a mit Jókai Mór irt, természetesen, hogy a «Pesti Hirlap» mai számában megjelent szép visszaemlékezést is.

Az a vers, mit Döbrentei Lajos kapitány úr küldött, nem hiszem, hogy Petőfi verse lenne.

Kételkedésem egy tényen alapul, mit ezennel elbeszélek.

Boldogult úrfi koromban nagyon is sok időt töltöttem Czibakházán szegény elhalt testvérem házánál és itt ismerkedtem meg azóta szintén néhai nevet váltott dr. Szekeres Imre római katolikus plébánossal, körülbelül 1868-ban.

Ennek a művelt és olvasott lelkésznek, ki a régi

nótákat nagyon szerette, kedves nótája volt ez a Döbrentei által beküldött dal, a mit még klerikus korában írt be dalgyűjteményébe. Szerzőnek Fiducius János XVIII. századbéli poéta volt megjelölve.

Minden sornak az volt a refraineje *haj el kap*. Maga az ária a század elejének dallamára vall.

Van szerencsém e körülményt tisztelettel tudtul adni. A muzeumi könyvtárban rá lehet akadni a század elején megjelent lapjainkban erre a versre.

Alázatos szolgád

Erdélyi Gyula.

Én rögtön utána jártam a nyomozott költeménynek a muzeum könyvtárában, a legilletékesebb könyvtári felügyelő hivatalnokok közreműködésével arra a felvilágosításra jutottam, hogy volt ugyan egy Fiducius nevű poéta valamikor, de az magyar verseket sohasem írt; azután volt egy Fidicénis János nevű buzgó hazafi, a ki írt «egy» verset 1848-ban «Serkentő» czim alatt, de az nem az általam közölt bordal. — És így kénytelen vagyok az általam fölvetett témát fentartani erősebb megezáfoltatások esetéig.

A valószínűség még mindig az én föltevésém mellett demonstrál.

PETŐFI ISTVÁN.

Egy szerény körében nevezetessé vált ember halt meg : Petőfi Sándor öcsese. A névszótár annyit jegyez fel róla, hogy a forradalom alatt vitéz honvéd volt, hogy Sándor egy szép verset írt hozzá, a melyben megénekli őt, mint jó testvért. S ő maga is írt azután néhány csinos népdalt, a mik megjelentek. A ki azután meg akarja tudni, hogy ki volt valóban Petőfi István? az tekintse meg a csákói pusztát, a mi az ő kezelése mellett vált egyikévé a legnagyobb és legmagasabb gazdaságoknak hazánkban. Már az ötvenes években annyira közkedvességű volt a csákói uradalom tisztartója, hogy az ottani fényes össze gyűlések alkalmával az előkelő társaságok küldöttségileg hívták őt meg magukhoz. Az uradalom későbbi birtokosa, Geiszt úr gyermekei valódi szeretettel ragaszkodtak hozzá, úgy, hogy mikor Szeniczey képviselő megházasodott, ifjú neje addig nem akart a nászútra kelni, míg a «Pista bácsi» meg nem érkezik s ő búcsút nem vehet tőle : meg is érkezett a kicsiny, fürge, szürke emberke, az utolsó órára ; s azontúl aztán, hogy megismerte Szeniczey, ő is megértette, hogy miért szereti azt az egész család olyan nagyon. Petőfi István valódi tekintély volt a mezőgazdasági téren ; a ki nem írt elméleti értekezéseket, de a gyakorlatban mutatta ki, hogy milyen az igazi jó gazda. Egy nagy viruló területe az országnak fogja megörökíteni az ő emlékét. Ez is fényes emlék ! Egyszerű kézművesből önmívelődés

alapján küzdte fel magát azzá, a mi lett. Mivelt, minden európai nyelvet beszélő férfi volt s a magyar irodalomnak buzgó pártfogója. A múlt hónapok egyikén írt nekem egy irodalmi érdekű ügyben, a miben tőlem utasítást kért s azt meg is adtam neki. Kézirata most is nagyon hasonlított Sándoréhoz. Családot nem hagyott maga után: s mint mondják, nem volt boldog. Áldás legyen emléken az utolsó Petőfinek!

PETŐFI HALÁLA.

(1899.)

Mintha most is előttem látnám azt a délczeg alakot, azzal a lángoló, sugárzó arczczal, a daczos fejjel. Mintha most is hallanám a hangját, azt a szívből jövő, szívig ható hangot, a mely hű kifejezője volt lelke indulatainak.

Minden igaz volt nála: szerelem, barátság, gyűlölet, harag, rajongás a hazáért és a szabadságért. Semmi sem volt hamis, semmi sem mérsékelt.

A ki így tudott szeretni, így tudott gyűlölni, annak nem lehetett e földön megmaradni többé, a mint nem volt szabad többé szeretni és gyűlölni.

Olyan ifjú volt és mégis be volt fejezve az élete. Mint egész ember halt meg. Mi többiek tudhattunk még ketté vágva, felnégyelve, darabokra tépve is élni, de Petőfi számára nem volt való az az élet, az a küzdés, hol lánczra vert kéz börtön falára karczolja keserű gondolatait. Neki meg kellett halni.

Dicsőséget annyit szerzett rövid üstökös útjában, hogy nevét ott hagyta az égen fényszikrákban megörökítve, a melyek soha le nem hullanak.

Nem is halt meg. Hányszor feltámadott. Ott él minden magyar szívében, házában. Mentől tovább távozik az időben, annál nagyobbra nő az alakja.

Félszázad mult el azóta. Más embert eltemet az idő. Petőfit magasra emelte. Mig magyar él, haza áll, éljen Petőfi dicső emlékezete! Ragyogja be a hazát és világot!

PETŐFI SÁNDOR ÖTVEN ÉV UTÁN.

(1898.)

Szobrod előtt állok! Beszédét hallgatom!

Mert beszél a szobor, csak érzék kell hozzá, a mely meg tudja hallani, mit?

Az érez lát, a kő érez, ha emberi alakot öltött.

E szobrot egy nép szerelme teremté, s a mit a szerelem hoz világra, annak élete van. S ha szülője halhatatlan, szülötte is az lesz.

Ötven év mult el azóta, hogy szavad felhangzott: «Talpra magyar!» s még mindig hangzik.

A honfíkötelességnek soha sincs pihenése. Küzdünk, fáradunk, védjük a hazát, a szabadságot, a nemzetiséget. Te mondtad, azt tesszük.

Körüljártad e kerek földet, megismerted minden népét: a hogy azok megismerték a te műveidből a mi nemzetünket s visszatértél azzal a szóval, hogy «hazánk még mindig bokréta rajta».

A sors, a világszellem, a történet ura ellenkező irányba vitte el e föld körüli úton hazánkat, mint a merre te akartad: mégis oda hozta el, a hová te akartad.

A szó tetté vált.

A mit magad előtt látsz, az mind a te szavaidnak megtestesülése. Látod az «arany szabadságot» s azt a népet, mely, ha a haza kívánja, még ebből az aranyából is tud áldozni. Vaslánczaink nincsenek már: a mi összeköt, az aranyláncz, s azt nem «rágja le a rozsdá».

Új világ, új szellemélet támadt szerte a hazában, de

ebben az új életben mind saját megálmodott, megjósolt eszményképeidre ismersz.

S akár hová nyitsz be széles e hazában, palotába vagy kunyhóba, saját képmásodat látod szembejönni; otthon vagy mindenütt: kastélyok csarnoka, nádas tetők pitvara, virágos rét, dalaidtól zendül.

Majd mikor meghallod félszázad évfordulóján azt a felriadó üdvkiáltást, a mit egy erős dandár zendít fel szobrodhoz — mert az a kis csoport, a szellem harczosainak, a szabad szó úttörő munkásainak csoportja, a kit te vezettél, azóta dandárrá nőtt fel —: fölébredsze arra? Megszólalsz-e arra? Szavadat meghalljuk, kik akkor ott leszünk, lelkünkbe bezárjuk és követni fogjuk.

«Talpra magyar!»

† ARRÓL A PETŐFI-KOPONYÁRÓL.

(1902.)

Olvastam a Budapesti Hirlapban a Petőfi-koponyáról közölt legendát. Az egész elejétől végig a lehetetlenségek sorozata.

Lehetetlen az, hogy az osztrák tiszti orvos Petőfit a csatatéren ismerte volna fel, halottan, az egyenruhájáról, mint Bem hadsegédét. Hisz száz meg száz szemtanú bizonyítja, a tényállás megerősíti, hogy Petőfi már a fehéregyházi csata napján nem volt Bem hadsegéde, lemondott a tiszti rangjáról, nem viselt se egyenruhát, se kardot, hanem szürke vitorlavászon zubbonyt, szürke kalappal. Nem is volt az ütközetben, azt messziről nézte, tehát nem eshetett el a csatatéren; menekülés közben ölték meg. Ha valamiről, a zsebében talált irattairól, leveleiről lehetett volna ráismerni, de nem az egyenruhájáról.

Másodszor lehetetlennek tartom, hogy a csatatéren egy osztrák előkelő tiszt egy halottnak a fejét lenyisزابolja. Ez megesik az uskókoknál, morlákoknál, de hogy akár osztrák, akár orosz katona a halott ellenség fejét levágta és magával vitte volna, ilyesmit nem találunk följegyezve.

Aztán hová tette volna azt a levágott emberfejet? Hordta magával az oldaltáskájában? Nyáron, kánikulában? A hadjárat végeig?

Aztán minek? Ereklve volt rá nézve Petőfi feje?

Miért tartogatta annyi ideig? Miért nem hozta elő, mikor a nagy Petőfi-ünnepélyek voltak, a költő szobor-leleplezésekor, halálának félszázados évfordulóján, a márczius 15-iki apotheoiznál?

Én rögtön ráismertem volna a bemutatott koponyára, ha az valóban Petőfié. Mert tudom annak egy sajátságát, a mi azonosságát megállapítja.

Petőfi felső fogsorában balfelől egy szemfog ferdén előre nőtt, valóságos kis agyart képezett, ez a kiálló fog nevetésének oly szatir-szerű kifejezést adott. Mikor néha birokra keltünk s én Petőfit derékon fogva föl-emeltem, ezzel a hegyes szemfogával szúrta meg a fejem — tréfás ellenkezésből. Hiányzó foga pedig egy sem volt.

Itt az ismertető jel. Küldjön ki a Petőfi-Társaság egy tagot azzal a megbízással, hogy nézze meg a román múzeumban letett koponyát. Ha annak a felső fogsorában megtalálja az általam leírt kiálló szemfog-agyart, akkor az a Petőfi koponyája s akkor szerezzük azt meg bármi áron; de ha nem találja meg ez ismertető jelt, akkor hagyja ott az ítélet napjáig.

† A NEMZETISZÍN SIPKA.

(1897.)

Az emlékezetes márczius 15-ének történetében bizonyosan föl lesz jegyezve az a jelenet is, a midőn a nemzeti színházban Bánk bán került színre (a censura által betiltott, most egyszerre felszabadult remek): de a közönség nem érte már be azzal; — a Petőfi «Talpra magyarját» követelte s azt kellett Bánk bán Egressynek elszavalni. A többek között hogy kerültem én is a színpadra, sáros esizmában, pocsékká ázott czilinder kalapban; (mert bizony czilinder kalapban, kalucsniban kiáltottuk ki a szabadságharczot): ez is mind meg van írva ama napok történetében.

Azt is leírtam én magam valahol, hogy találkoztam ez emlékezetes órában azon a tribünné vált színpadon Laborfalvy Rózával.

Az az ereklye, melyről most írok, annak a folytatása. Egy hét mult el márczius 15-ike óta. Egy hete az aggó várakozásnak. Mi lesz most? Magáévá teszi-e a pozsonyi országgyűlés a pesti 12 pontot? (melyben a régi rendi diéta halála is kimondatott s helyébe a népképviselői országgyűlés állíttatott). Szentesíteni fogja-e a király az új alkotmányt?

A közben egyebet is tettünk. A mi csak kard és puska volt kapható a városban, azt mind fölvásároltuk, magunk fegyverbe öltöztünk. Jaj de szép volt az utcán látni az egész férfisereget a polgári ruha fölé kötött karddal,

a szijra vetett dupla puskával, nemzetiszínű toll a kalap mellett, nemzeti kokárda a mellre tűzve. Egy derék zsidó polgártárs (a nevét elfeledtem, de az egykorú lapokból előkereshetitek) maga kétezer puskát vásárolt fel Stájerban s ingyen adta oda a hirtelen megalakult nemzetőrségnek. — S hogy semmi ne hiányozzék, megtudtuk (volt már a forradalomnak is rendőrsége), hogy bécsi jóakaróink egy hajóval löport és ólmot szállítanak Horvátországba. Azt mi, mint hadi dugárút, a népjog czimén lefoglaltuk s aztán volt már a puskáink számára töltény is.

Egy délelőtt épen azon tanácskoztunk az én dohány-utczaiban szobámban Petőfivel és Vasváryval: hogy felmenjünk-e cum gentibus a pozsonyi országgyűlésre, pressziót gyakorolni? a midőn benyit a szobámba egy tisztas agg duenna, körülnéz s meglátva két barátomat, letesz az íróasztalomra egy papirba takart csomagot, azt mondva hozzá:

— Ezt küldi önnek valaki, hogy kicsoda? azt találja ki.

Azzal visszavonult, eltűnt.

Én hozzá sem nyultam a csomaghoz, a míg a két barátom el nem távozott. Azok is diskréte magamra hagytak.

Hát hisz ez megszokott állapot volt már (egy egész hét óta), hogy a márcziusi fiatalokat kegyelik a magyar hölgyek. Vasváryt bizony majd széllyel szedték. Szép fiú is volt: achillesi alak; nagy szemű, nagy orru. Aztán én sem voltam valami bagolyrugta vakarcs (ötven év előtt!) Én rám is gondoltak. De azért mégis kitaláltam egyszerre a rejtélyes csomag küldőjét, a mint annak a tartalmát megláttam. Egy nemzetiszínű süveg volt az: selyemfonálból horgacsolva. Egy hét alatt készült. Éjjel-nappal dolgozhatott rajta, a ki készítette. Épen a fejemre illett. Semmi írás, névjegy nem volt hozzá. Alig vártam a délutánt, az illemlátogatás idejét; fel-

kötöttem a kardomat, vállra akasztottam a puskámat, a selyem süveget pedig eltettem a tölténytartómba. Hát bizony a márcziusi napokban úgy járt minden gavallérember látogatóba elegáns hölgyekhez : puskával a vállon, tölténytartóval a csipőn, karddal a tomporon. Így mentem én is első látogatásomat tenni — Laborfalvy Rózához.

Azon kezdtem, hogy megköszöntem neki a számomra készített nemzetiszínű süveget. Meg volt elégedve, hogy a küldőjét kitaláltam magam eszétől (tán nem is az eszétől).

Azonban visszahoztam azt, mert valami kimaradt belőle: az évszám. Az pedig lényeges dolog. Mert ezt az évet, míg a világ világ lesz, mindig emlegetni fogják.

Akkor aztán a hirhedett művésznő rögtön a himző dobjára feszíté az én háromszínű sipkámat s minthogy horgacsolással nem lehetett többé a hiányt kipótlani, himzéssel tüzködte oda a márczius 15-ike mellé az «1848»-at, a hogy az ma is látható az ereklyémen. Én ott voltam addig, a míg ez elkészült.

És aztán azon az örökké emlékezetes estén, a melyen Buda és Pest a király által szentesített 1848-iki új alkotmány, a szabadság új korszaka örömeire kivilágította házait, már mi kart karra fűzve jártuk be a fényes utcákat Laborfalvy Rózával. Az volt az illumináció! Olyan villanysugárzást nem talált ki Edison. A szíveinkben volt az!

Így lett ez a háromszínű süveg az én életem horoskopjává.

X MELLTŰ ÉS GYŰRŰ.

Legfiatalabb koromban is volt egy melltűm és egy gyűrűm, drágaköves, a miket mindig magammal hordtam.

Erre pedig nem uracszkodási hiúság ösztönzött, hanem valami nagyon komoly előregondolás.

Mi ketten Petőfivel olyan veszedelmes terveken tör- tük a fejünket, a mik biztosan összeütközésbe hozhat- tak bennünket az államhatalommal: a nép felszabadi- tásán, a hazafiak egyenlő jogúvá tételén. Csináltuk ez eszméknek a propagandát. Én elhagytam a vezetéknem végéről a nemesi ypszilont, helyettesítettem a pol- gári «i»-vel, Petőfi pedig a verseiben hirdette, hogy ő a népszabadságért kíván meghalni a csatatéren. Szobá- jának fala tele volt a francia forradalom híreseinek remek rajzú arczképeivel: Marat, Danton, Robespierre; ő saját magát Desmoulins Camillenak jelölte meg; engem Saint Justenek szánt.

Ha akkor az államhatalom azt a néhány rajongó fiatal szépen összefogatja s elküldi, ha nem is Mar- tinovics után a Vérmezőre, de legalább Lovassy üres börtönébe, vagy Táncsics Mihály mellé szobatársnak, hát akkor nem lesz forradalom, nem lesz szabadság- harc, a jobbágy szépen végzi tovább is a robotot, fizeti a dézsmát, az adót, a nemesi szűz vállak nem hordják az adó terhét, az a paraszt dolga, az ujoneztörvény fö- lött nem vitatkoznak ma, nemesember fia nem megy katonának, a rekrutát elfogják kötéllel, az is a paraszt

dolga, összegyűjtik a verbunkosok; a pozsonyi diétán szaporítják a gravameneket, a ki a nép keserveiről beszél, annak az elnök odavágja, hogy «non stultiset», (Ne bolondozzon) s ha nagyon erősen pattog a kormány ellen, akkor felhivatik ad audiendum verbum — Bécsbe. Egyszóval megmarad a régi jó világ.

Mi gyakran kérdeztük is egymástól, Petőfivel és Pálffy Alberttel, hogy valjon mi lehet az oka, hogy minket még nem tettek biztos zár alá?

Petőfi versben is kiírta: . . . «oh de a börtön, attól félek!»

Miért félt a börtöntől? Hiszen nem volt semmi bűne.

Attól magam is féltém.

Volt egy jóakaróm Budán a helytartóságnál, a ki megizente nekem, hogy vigyázzak magamra, mert az az út, a melyen járok, az akasztóházhoz vezet. Megigérte, hogy ha valami baj fenyeget, jóidején tudatni fogja velem, hogy ugorhassak.

No hát erre az ugrásra volt nekem szükséges az a gyűrű, meg az a mellű.

Ugrani a külföldre kívánatos.

Ott pedig az osztrák bankót nem veszik el.

Nekem biztosítanom kellett magamat, hogy annyi értékkel rendelkezem, a mennyi képessé tesz, hogy egy alkotmányos országba eljussak. Ezt a két ékszeremet külföldön könnyen értékesíthetem.

Ez volt az eltítkolt oka az ékszerviselésemnek.

(Ez az aggodalmas előregondoskodásom aztán később időkre is megmaradt; de ez más lapra tartozik.)

Egyszer aztán megvirradt 1848 márczius 15-ike.

A mi azt a szent napot emlékezetessé tette, azt én is, más is mind feljegyeztük évek során át.

Csak egyet nem mondtam még el.

Azt, hogy a midőn az izgalomteljes események után, dicsőségesen kivított diadalok után hazatértem, megütközve vettem észre, hogy az én két ékszerem hiányzik.

A melltűt bizony az általános ölekezés közben valami lelkesült polgártárs a nyakkendőmből kihúzta s a testvéresülési kézszorítások alatt a gyűrűt az ujjamról lerántotta. Szép faragottkővü camæás gyűrű volt.

Egy perczig elkeserített a veszteség. Sajnáltam az ékszereimet; de még inkább az illuzióimat. Hogy engemet azalatt, a míg én a népszabadság kikiáltása mellett keblemet minden veszélynek kitárom, így megkárosítanak!

És kik? A polgártársaim! A nép, a kinek a szabadságáért a mai napon a fejemet kockára tettem.

Hanem aztán elővettem a jobbik eszemet.

Egy ember tettéért mért itéljem el az egész népet?

Mi szükségem most már nekem azokra az ékszerekre?

Hiszen nem gondolok már a futásra, kimondtam a nagy szót, kitűztem a zászlót, a mellett meg kell állnom, vagy mellette elesnem.

És aztán találtam ékszereket, a mik jobban ékesítik a férfit. Puskát, kardot. Az lett annak az évnek a divatja. Puskát, kardot viselt minden ember: az utcán, a sétányon, azzal járt látogatóba, hozzá egy mellre tűzött kokárdát az ország czímerével.

Egyszer aztán ezeket az ékszereket is le kellett rakni. Puska, kard, nemzeti czímer, minden eltűnt. Magam is eltüntem.

Végre sok bujdosás után visszakerültem Pestre. Csakugyan onnan kerültem elő, a honnan a jóakaróm megjósolta. A fejemet nem hagytam ott, csak épen a nevetet. Úgy hittak, hogy «Sajó». Ez alatt a név alatt irdogáltam nagytitokban: nappal nem mutogattam magamat az utcán.

Hanem azért a postás mégis rám talált egy recze-pisszével.

Azonban azt a levelet személyesen kellett kiváltanom a főpostahivatalnál, mert pénzzel volt terhelve: «Be-

schwert mit 20 Gulden Conventionsmünze». Nagy pénz volt ez nekem!

Föl kellett tehát mennem a főpostára s ott igazolnom magamat, hogy csakugyan én vagyok az a gyanús személy, a kit az az ötpecsétetes levél keres. A levelet ott a hivatalban fel kellett bontanom, hogy a pénztartalmáról meggyőződjem én is, a Schalterlöwe is. Négy darab ötforintos Reichsschatzschein volt benne, meg egy zálogházczédula.

A kísérő levél németül volt írva: szükséges elővigyázatból, mert ha magyarul lett volna a szövege, a rendőrségre kellett volna vele felmennem, hogy fordíttassék le. Ez volt a tartalma:

«Uram!

Ön 1848 márczius 15-én elvesztette a melltűjét és gyűrűjét a nagy sokaságban. Én vittem el. Itt küldöm az összeget, a mit értük kaptam a zálogházban, s a zálogczédulát. Szerezze vissza. N. N.» 1850 márczius 15.

Soha életemben kapott pénz ily örömet nem okozott. Nem a pénz, de a szív, mely azt küldte. Az egész nép tiszta napfényben ragyogott előttem, a hogy azon a szent napon.

Még most is megvan nálam ez a gyűrű, ez a melltü.

1848-IKI EMLÉKEK.

Semmit sem feledtünk, semmit sem titkolunk el, a mi megtörtént.

A mi harc volt, becsületes harc volt, tiszta czélu, nemes irányú küzdelem; a mi dicsőség volt benne, emlékezetes marad az idők végéig.

Ötven év mult azóta. A kik részesei voltunk e nagy küzdelemnek, megfogytunk, megtörtünk, hideg ősz dere takarja fejünket; de azt a régi lángot az sem oltja ki a szívünkben: a szabadság lángját.

Megharcoltunk érte, megszenvedtünk érte, leróttuk a zsoldját, okultunk a tapasztalásából, megtanultuk, hogyan kell a hazát, szabadságot nemcsak szeretni, de meg is tartani.

Mi öregek nyugodt szívvel tudunk a multba vissza nézni s a jelent meglátni. Dicső volt a harc; de a béke dicsőbb.

Ellenségeink szidalma legjobban magasztal bennünket.

A magyar nemzet a trónnak legerősebb támasza most. Hogy ez a trónemelő titán nem egy agyaglábú kolosz, hanem egy harci aczélokból összevert szobor, annak tanuja a történelem.

A midőn a történelem adatait összegyűjtjük, nem a dülő szenvedélyeket élesztjük fel vele. Ezt a gyűjteményt bizton letehetjük a trón zsámolyára ezzel a szóval: «ime, itt egy csupa hősokból álló nemzet, egy csupa honfiakból és honleányokból álló nép, mely így tudott,

mikor kellett, harczolni és áldozni a szabadságért, — így tud majd, a mikor kelleni fog, harczolni és áldozni a királyért és hazájáért!...»

*

E napokban kaptam egy sok oldalra terjedő levelet Szécs városából. Írója a régi jó táblabíró-világ alakjai közé tartozik, a mit bizonyít levelének diák befejezése: «Et nunc dixi et scripsi poetæ nostro laureato, faciet, inspirat ille alios, ego salvavi animam meam, et maneo admiratione et cultu pleno corde, servus humillimus Ludovicus Bossányi.» (És most megírtam ezeket a költőnek, tegyen vele, lelkesítsen másokat, én lelkemet megszabadítám, maradok stb. Bossányi Lajos.)

Levelének kezdetén azt az eszmét hozza fel, hogy festőink számára mennyi megörökítésre méltó jelenet kínálkozik szabadságharczunk dicsőséges epizódjaiban.

Három ilyen kiváló hősjelenetet említ fel, melynek szereplőit személyesen ismerte.

Az első Zeyk Domokos mesés küzdelme, melyben a vesztett ütközet után Bem vezér menekülését védte egyedül, egymagában egy egész szotnia kozák ellenében. A mocsári úthoz egyedül az a rozoga híd vezetett. Zeyk Domokos az ellene rohanó kozákokat egyenkint levagdalta. Ekkor a kardja ketté törött. A kozákok hetmanja odakiáltott hozzá, hogy adja meg magát! s megtiltá a kozákoknak, hogy őt megöljék. Erre a hős kihúzta nyeregkapájából a pisztolyát: «Élve nem!» s azzal föbe lötte magát.

Ezt a hőstettet én még 1850-ben leírtam a Szilágyi Sándor «Magyar írók füzeteiben.» Kazinczy Gábortól hallottam.

A második hősjelenet a báró Riedesl és Sebő közötti.

Sebő közel rokona volt a levélírónak, ki gyakran megfordult szülői házánál; ugyanott Riedesl is tett látogatást kétszer, mind a ketten jó barátok voltak; tiszték a Walmoden vértesezrednél.

Riedesl volt a vértesezred legmagasabb férfia, valóságos óriás: hasonlított Wekerléhez arcban és alakban, de még magasabb volt. Nem is könnyű volt számára paripát találni, mert a rendes kuraszir ló letörött alatta. Végre találtak egy neki való lovat, mely még egy marokkal volt nagyobb a rendeseknél, kemény szájú, rossz természetű állat, rúgott, harapott, csökönys volt; de birta a terhet.

Sebő pedig alacsony, zömök termetű férfi volt, a kik ismerték, Gyórfy Gyula képviselőhöz hasonlítják.

A szabadságharc alatt a két jó barátból két jó ellenség lett.

Riedesl őrnagy lett a vérteseknél, Sebő kapitány a huszároknál.

A bicskei és isaszegi ütközetek előcsatározásai alatt, melyekben mindkét fél lovassága működött, egy nap a feneketlen sár miatt kénytelenek voltak pihenőt tartani. Két patak s azon két kis híd képezte az elválasztó vonalat: az ellenfelek egymást jól láthatták.

A magyar tiszteknek jó lovaik voltak s a telivér paripa türelmetlen lesz az istállózástól. Sebőnek eszébe jutott, hogy megjártassa a «Buczko» nevű paripáját, végignézve az előörsök lánczolatát. Mikor ezt bejelenté Aulich tábornoknak, az épen a maga lovával bajlódott. Kitűnő paripa volt a «Gesztés», de meg volt bomolva a pihenéstől; nem akart engedelmeskedni. Sebő felajánlotta a tábornoknak a maga «Buczko»-ját, cserébe elvállalva a «Gesztés»-t, hogy majd kilovagolja ő abból az istálló-tüzet. (Az ezred legjobb lovasa és idomárja volt.) Aztán mintegy félóráig iskoláztatta a lovat a homokos mezőn nagy és kis körökben s különösen gyakorolta a karakolirozásban, a mi a lónak egy helyben való gyors körülfordulását jelenti. Ez volt a szerencséje. — Ekkor észreveszi, hogy a túlsó hídról egy vasastiszt szemüvegezi a tábori látesővel; ő is fogja a látesővét s felismeri vele hajdani jó pajtását, Riedeslt. Erre mind a ketten

átkaptatnak a két hídon, melyet néhány száz lépésnyi tér választott el egymástól; összetalálkoznak: Sebő a szokásos üdvözlő szót: «csau» kiáltja hajdani pajtásának. Ez azonban hirtelen kirántja a pallosát s hozzávág az ellenfeléhez.

Sebő hirtelen hátraveti a testét s ezzel elkerüli a halálos csapást, mely a nyeregkápáját érte, ketté vágva a nyeregbundát s a pisztolytartó szíjat, a kard hegye mégis megsebzé a kantárfogó balkezetet.

Erre Sebő hirtelen kirántja a kardját s lovát gyorsan karakoliroztatva, visszakézzel, balról jobbra úgy vág Riedesl nyakához, hogy az óriás holtan fordul le a nyeregből.

Mind ez egy rövid perc műve volt.

Hanem a költők ebből hosszú nagy tusát csináltak, melyben a két bajvivón kívül még a paripák is részt vettek, egymást harapva; s ezt a festők sem engednék el. Tény az, hogy Riedesl óriás lova megharapta a «Gesztes»-t, de már a lovasa eleste után, mikor Sebő magával hurczolta. A széthasított nyereg a levélíró tulajdonába jutott s látható a 48-iki emlékek múzeumában.

Ezzel a párbajjal a csatatéren lett eldöntve annak a napnak a végzete. A vasasok visszavonultak Isaszegre.

A harmadik képtárgynak ajánlja a levélíró Simonyi Simkó, Bem hadsegédének azt a bravurját, melyben a vizaknai ütközet előtt egymagában kémszemlésző Bem tábornokot a lesből előrohanó ulánusok közül kiszabadítja. Tizen voltak a dzsidások, Simonyi Simkó egyedül; közjük vágott, kettőt lelőtt, hármat levágott közülök, a többit megfutamította. — Akkor aztán dörgő hangon odakiáltott Bem tábornokra: «ein andersmal werde ich mir aber ausbitten, dass Sie sich, General, ohne mich wegschleichen!» (Máskor kikérem magamnak, hogy a tábornok nálam nélkül elosonjon!) «Nein, nein, mein lieber Simkó, das werde ich nicht mehr thun.» (Nem teszem többet, kedves Simkó.)

Hány ilyen lefesteni való tárgy van még az ötven év előtti hősköltevények igaz történetében!

A minő Puchli huszárcapitány hőstette, a ki egy svadron huszárral két óra hosszat verte vissza a megújított rohamát öt svadron svalizsérnek, a Tápió-hídját védelmezve, mint Horatius Cocles, míg az ezrede megérkezett. Ez is meg van örökítve a fővezér napi parancsában. Hát annak a huszár közvitéznek a dolga, a kit a harcz hevében sürgős levéllel küldtek a főhadiszállásról az alvezérhez. Útját állta egy híd alatt lesben álló három svalizsér: el akarták tőle venni a stafétát. De biz ő nem adta oda: inkább kettőt levágott közülök, a harmadiknak utána küldé a véleményét, s úgy tért vissza a válaszszal, meg két sisakkal és egy elfogott paripával.

A kik ezeket élő szemmel látták, még élnek és bizonyosságot tesznek róla.

† A PAPIR-RONGYOK.

(Naplómból.)

(1897.)

1850-et irtunk.

Egy ködös, nyirkos kora-őszi estén, az akkor még «országút» (most) legalacsonyabb, (akkor) legmagasabb emeletes szögletházának szobácskájában együtt voltunk öten. Kazinczy Gábor volt a házigazda, ő adta a theát, vendégei voltak Ürményi József, Pázmándy Dénes (idős), Csengeri Antal és én.

Ürményi József volt akkor a magyar közélet legkedveltebb alakja. A Budán székelő osztrák Civil Statthaltert meg merte egy nyilvános helyen (bálteremben) sérteni, úgy hogy az kénytelen volt őt párbajra kihívni s löttek egymásra pisztolylyal. Pisztolylyal löni! 1850-ben! És a budai helytartóra!

De különben is igen derék ember volt Ürményi József. Az ő lelkében támadt az a gondolat, hogy a magyar irodalmat föl kellene ébreszteni halálos álmából. Lap nem volt, a hivatalos Közlönyön, meg egy szelid szép-irodalmi lapon kívül, az írók szét voltak szórva a világba: ki itt, ki amott lappangott.

Egy «Történelmi Könyvtár» megindítása volt a tervünk.

Vakmerő vállalkozás. Magyar történelem! 1850-ben!

Hárman a jelenvoltak közül akkor beszéltek egymással először az életben! Ürményi, Pázmándy és én.

Ürményi a legszélsőbb konzervatívek táborába tartozott (valaha), Pázmándy pedig a szabadelvűeknek volt egykor

vezéralakja. Gyönyörű daliás termet, európai miveltségen köszörült nemzeti jellem, a legelegánsabb tánczos, a legdélcezegebb lovas és a legtartalmasabb szónok az országban. Birtoka mintagazdaság; felesége igazi ideálja a magyar tipikus szépségnek; szép családja otthon. Igazi magyar «úr».

Mikor a 48-diki mozgalmak megindultak, a mikben én is részt vettem; egyszer figyelmezteté Pázmándy az anyámat (komáromi volt és távoli rokon), hogy vigyázzon a fiára, mert ha azon az úton halad, a melyen elindult, okvetlenül a vesztőhelyre jut. Tudatták is ezt velem.

És aztán ő maga került háromszor a vesztőhely szélére. Kétszer az osztrákok akarták főbe lövetni, egyszer meg a magyarok. Amazok azért, hogy miért elnőkölt a pesti országgyűlésen, ezek pedig, hogy mért nem elnőkölt a debreczeni országgyűlésen? Nagyon meglakta e miatt a Neugebäudet.

Ez is szóba került akkor a theázás közben.

Én kockáztattam azt a kérdést Pázmándyhoz, hogy miért is nem jött el Debreczenbe? Ha ő vezette volna az országgyűlési tanácskozásokat, nagy esze, tapintata és népszerűsége mellett talán sok dolog nem történt volna meg, a minek jobb lett volna meg nem történni s nem jutottunk volna ide, a hol most vagyunk.

Erre ő én nekem válaszul a következő történetet mondta el.

— 1848 októberében a magyar képviselőház Kossuthot, saját indítványára kiküldte a felső-dunai táborba, hogy közvetlen közelből intézkedjék a hadsereg működése iránt.

— Az volt a kérdés, hogy az a hadsereg, mely Jellachich bánt kiverte az országból, üldözze-e azt Ausztria területén is?

— Bécs fel volt lázadva s Jellachich Schönbrunnig hatolt. Azonban az osztrák országgyűlés nem tartotta a bánust ellenségnek, s Bécs nem kívánta a magyar hadsereg segítségét.

— E tétovázás miatt a magyar hadsereg kétszer is átlépte a Lajthát, s kétszer is visszahivatott.

— Végre nagynehezen a bécsi országgyűlés örömét nyilvánítá ki a fölött, hogy a magyar hadsereg Bécs segélyére készül.

— Ekkor a magyar képviselőház engemet is (Pázmándyt) felküldött Pozsonyba, mint meghatalmazottját.

— Egy délután, midőn épen Kossuthnál voltam, a Bécsben székelő angol nagykövetségnek egy diplomatája jelentkezett nála.

— Miután egyedül Kossuthal kívánt értekezni, én magukra hagytam őket s kimentem a mellékszobába.

— A hosszas értekezés után az angol diplomata kijött Kossuth szobájából; utána én mentem be hozzá. Kérdeztem, hogy mit határoztak.

— Semmit. A föltételek, melyek alatt az angol elvállalná a kiegyezést Magyarország és a dynastia, respective Ausztria között, a mi részünkről elfogadhatatlanok.

— Részletesebb detailjokba Kossuth nem bocsátkozott: ott hagyott magamra és elment.

— Én még hátramaradtam a szobában és körülnéztem. Egy szögletben apróra összetépett papir-rongyokat pilanték meg. Azokat összeszedtem s a kalapomba dobva, átmentem a saját szobámba.

— Ott magamra zártam az ajtót, s elkezdtem a papir-rongyokból összerakni a mozaikot: a mi teljesen sikerült.

— Jól sejtettem. Ez a széttépett papir tartalmazá az angol kormány ajánlatát a Magyarország és Ausztria közötti kiegyezés létrehozására.

— Ez ajánlatnak az volt a merituma, hogy Anglia és a többi európai hatalmak garantirozzák Magyarországnak azt az államköteléki viszonyt, a melyben van Svédország Norvégiával.

— S ezt nevezte Kossuth elfogadhatatlan föltételnek.

— Ez volt az oka, a miért én őt és a magyar képviselőházat nem követtem Debreczenbe.

— Másnap átlépte a magyar hadsereg az osztrák határt.

Így beszélte el előttem és a másik három hazafi előtt Pázmándy Dénes.

A névre nem emlékszem már, hogy ki volt az az angol diplomata, a ki Kossuthhoz lejött Bécsből a kibékítési ajánlattal. Negyvenhét év alatt nem csoda, hogy elfelejtettem; de a Pázmándy által elmondott tény lényegéhez egy szót hozzá nem adtam és abból egy szót el nem felejtettem.

És egy a nyolczvanas években kelt levelében Kossuth azt az állami köteléket ajánlja Magyarország és Ausztria számára, mely Svéd- és Norvégországot csatolja egymáshoz.

Most azonban az előadott emlékhöz hadd csatoljak egy kis történelmi konsziderációt is.

Kossuth az 1848-iki október 14-diki országos gyűlésen azt mondá: «mi felajánlottuk a bécsieknek a segítséget, nem vették szívesen; tehát ezentúl hazánk határainak védelmére szorítkozunk».

Október 12-dikén (tehát két nappal elébb) az osztrák országgyűlés elhatározta, hogy Jellachichot, mint a civilizáció és szabadság ellenségét tekinti, s a magyar hadsereggel kezét fogva, megsemmisítése iránt mindent elkövet.

De ezt a határozatát az osztrák országgyűlésnek a magyar országgyűlés csak öt nap mulva (!) okt. 17-én tudta meg. Ekkor ment fel Kossuth Pozsonyba.

Október 20-dikán jelent meg a Kossuth Hirlapjában egy ilyen szavakkal kezdődő vezércikk: «Csak az angol-francia intervenciótul mentsen meg bennünket az ég!»

Tehát 18-dikán (a vezérczikk kelte előtt) beszélhetett Kossuth az angol diplomatával.

Pázmándy azonban még e napon túl is helyén maradt és közreműködött, mint a nemzetgyűlés megbízottja, mert az október 25-dikén kelt manifesztumot Windischgrätz herceghez Kossuthtal együtt ő is aláírta, mint a képviselőház elnöke.

És így a politikai térről visszavonulási elhatározása csak a schwechati ütközet után szilárdulhatott meg.

*

Ismétlem, hogy ez negyvenhét év előtt történt.

Az öt jelenvolt közül egyedül én magam vagyok életben. Nem hivatkozhatom élő tanura.

Lehet, hogy Pázmándy maga csalódott a Kossuthtal értekező angol diplomata személyének fontosságára nézve.

Lehet, hogy Kossuth nem az ajánlott föltételt, hanem annak garanciaátlan voltát tekintette elhatározónak.

De hogy a széttépett és összerakott irat tartalmát Pázmándy így közölte velem : arra a lelkeket teszem föl.

EGY NAPOM GYULÁN.

(1898.)

Ez volt életemnek a legszomorúbb napja.

Pedig temetkezés napjai is voltak az életemben. Látam apát, anyát, feleséget, testvért, szívemhez nőtt sziveket lebecsátani: azok is nagy gyász napjai voltak! De ez volt a legnagyobb. A «Hazát» temettük, Magyarország szállt a sírba.

1849 augusztus 13-án nyitottam be a gyulai Erkelház aajtaján ezzel a szóval: «nincsen hazánk». A nőm volt ott Schodelnéval. Ketten együtt húzódtak meg e barátságos menedékben: régi jó barátnők, a Nemzeti Színház első művésznői. Mindkettőjük vendégszerető gazdája volt Erkel Rudolf, Erkel Ferencznek testvéröccse, a gyulai főorvos.

Ott várták szívszakadva a döntő harc kimenetelét, a két hűséges honleány, kik elhagyva dicsőségük templomát, a színpadot, azokat kísérték, a kik lelküket bírták.

Döntő ütközet nem következett, hanem fegyverlerakás Világosnál.

Egy nappal elébb kimondá a fővezér, hogy nincs több ellenállás, kapitulálni kell, kényre, kegyre. A győztes ellenség semmi föltételt nem fogad el. A ki futni akar, futhat, a merre lát; a ki itt marad, számoljon le az életével.

Én is maradni akartam: tudtam, hogy ha elfognak,

rövid pert esinálnak, elitélnek, kivégeznek; de az öngyilkosságot mindig gyávaságnak tartottam. Egy szó fordított meg. Kiss Ernő altábornagy az arczomról olvasta elhatározásomat. «Ejh, ne gondoldj arra! Fiatal vagy te még, szép ifjú feleséged van! Arra gondoldj!»

Ez a szó megtartott az életnek.

Volt egy jó barátom, Rákóczy János, Kossuth titkárja. Halál kandidátusa, mint én. Annak volt két lova, szekere. Menjünk együtt.

Hová?

A hol az asszonyomat feltaláljuk, Gyulára.

Fényes nappal, széles országúton szekereztünk végig, keresztül az elvonuló orosz táboron. Szembe találtuk a kozák ezredeket, a tüzérséget, gyalogságot: a vezénylő tisztek kardjukkal intettek, hogy mehetünk bátran.

Estére megérkeztünk Gyulára: ott találtuk a művésznőket. A lesújtó hír után az volt a kérdés, hogy most már hová?

Neki az alföldi pusztának, nádasoknak, berkeknek s aztán a Bükk erdőségei közé!

Rákóczy János, a kinek nagyon ismerős volt az arca, rőtiszke szakállú és hajú férfi volt. A szakállt csak le lehetett borotválni; de az a sűrű orosz lánysörény!

A színésznők értenek a maszkirozáshoz. Vettek a barátunk számára kocsis ruhát, ptykés dolmányt, pörge kalapot, a haját pedig befestették feketére. Melanogén még akkor nem volt Gyulán kapható, tehát mandulát vettünk, azt tűzön megpörköltük, mozsárban összetörtük, ennek a megbarnult olajával lett elváltoztatva a halálraszánt politikus hajzata. Ő belőle lett Barna János, kocsis, én belőlem pedig lett Benke Albert, Laborfalvy Benke Róza testvére, a ki a szegedi ütközet alatt sírjára talált. Annak a nevét viseltem sok ideig. Hanem a szőke hajamat nem hagytam feketére festeni, se a bajuszom, szakállam leborotváltatni. Ha rám ismernek, bíró elé állítanak, megmondom, ki vagyok? megmon-

dom, mit tettem a szabadságharcz alatt: itt vagyok, fizetek.

Ez az emlékezetem Gyula városára.

De még most is: «dum subit illius tristissimæ noctis imago» hálával emlékezem meg arra a derék városra, mely nekem a honvesztés első éjszakáján menedéket adott, a hol azzal a fohászszal hajtottam álmra a fejemet, hogy «megvirrad még valaha!»

† AZ ELSŐ ŐSZ HAJSZÁLAK.

(1890.)

Október elején 1849-ben a borsodi Bükkben voltam.

Tardonának hívják a falut. Miskolcztól öt óra járásnyira van, kocsin. Folyvást ősrengetegek között halad az ember, négyszer-ötször átgázolva a patakon. Hídnak híre sincs. Kijönni a faluból is csak ugyanazon az úton lehet, mert egy völgykatlanban fekszik, a miből csak nyaktörő ösvények vezetnek át a hegység túlsó oldalára, a mi már egy más világársz.

Ebbe a faluba menekültem én (a feleségem hozott ide) a jó, derék Csányi Béni házához — a világosi nehéz nap után. A feleségem testvérének a nevét viseltem, a kedves kedélyű Benke Albertét, a ki a hadjárat alatt elhalt, a neve jó volt nekem. Jókai Mór nem létezett többé a világra nézve.

De rám nézve sem létezett a világ és így quittek voltunk.

Tardonára nem járt hirlap, ott nem volt posta, ha valaki levelet akart valahová küldeni, el kellett balagnia Sajó-Kazinczra. — De hát Tardonáról minek írna valaki levelet akárhová? — S hogy írhatna valaki levelet Tardonára, mikor annak a falunak még csak a neve sincs a mappára fölvéve? — Jó, becsületes kávinista palócz kurta nemesek lakják, a kik maguk szántanak, vetnek, disznót makkoltatnak, a feleségeik maguk varrják az öltönyeiket. Terem szép buzájuk, kukoricájuk, karczós boruk, a mi eltart újig, káposztájuk, répá-

juk, még keménymagjuk is van. A patak a házuk alatt folyik, abban pisztráng terem, malom van rajta, az megőrli a búzát és tengerit, van egy derék papjuk, a ki vasárnap lelki táplálékkal ellátja őket s egészen megvannak a sorsukkal elégedve.

Hát idáig nem jutott el a földrengés.

Pedig nagyot rendülhetett, mikor az a nagy ércz-kolossz, a magyar nemzet végigzuhant rajta.

Tardonán ezt sem érezték meg. Elmúlhattak a hellének és a celták, elmúlhatnak az ozmanok és a musz-kák; de a palócz nemzet nem múlik el soha. Itt talál-ták azt már a magyarok, mikor kijöttek Ázsiából s ha nincs «független» Magyarország, de van független Palóczország.

Két hosszú hónapig nem tudtam én arról semmit, hogy mi történik odakinn a nagy világban. Reggeltől estig jártam az erdőket. Gyönyörű őszi napok voltak folyvást.

Hanem egy délután csunya nagy zivatar [rontott alá az Örvénykőről, az ott kapott egy erdőben: szaladt a zápor: a kis szelid «hársas» patak Niagarává duzzadt fel s tengert csinált a zöld mezőből. Én bőrig ázva kerültem haza a jó Csányiékhoz, a kik már aggódtak miattam, hogy elvisz az árvíz.

Az nem vitt el, hanem előkapott a csúz: éjszakára olyan lázba estem, hogy minden porcikám külön a maga kedvére fájt: a lábaim a világ végéig akartak nyúlni, a fejem zúgott mint egy daráló malom; a fogaimon valaki egy kalapáccsal klavirozott végig; ha meg elaludtam: egyre azt álmodtam, hogy a puska vége előtt állok: olvassák a fejemre a sententiát: csak a kommandó-szót várják: «Feuer!» s aztán vége van.

De hát még sem lett vége. Valahogy csak megvirradtam. Az éjjeli nagy veszedelemből nem maradt fenn más, mint egy irgalmatlan nagy fogfájás. — Az első fogfájás életemben. — Eddig csak híreből ismertem.

Panaszkodtam a gazdámnak.

— Ki kell húzatni.

— Van itt borbély?

— Itt nincs; de Miskolczon van.

— Oda nem megyek, mert ott *plombálnak*.

— Hát van itt egy ács, a ki tud fogat húzni.

— Hivják ide.

A derék becsületes faragó ember aztán ki is terem-
tette az én fájós fogamat, úgy, hogy ő jobban megizzadt
bele, mint én. Háromszor lecsattantotta róla a vasat:
s egy konyhaszéket összetört, a mint nekifeszítette a
lábát.

Mikor vége volt, azt mondtam neki:

— Édes atyámfia, ennyi fáradsággal a fejemet is le
lehetett volna vágni.

(Hogy tréfáltam azzal a fejlevágással! — Épen ok-
tóber 6-ikán volt ez! — Nekem csak egy darabka cson-
tom lett halottá!)

Az arczom természetesen feldagadt, néhány napig
felkötve kellett hordanom az állkapczámat. Ez alatt
odaverődött hozzánk egy vándorló honvéd.

Egyenesen Komáromból jött, gyalog; itt volt a ha-
zája valahol a Bükkben.

Az beszélte el, hogy Komárom vára kapitulált, min-
denki amnestiát kapott. Meg is mutatta a maga «Ge-
leitschein»-ját, a melyben személye és vagyona minden
háborgatás ellen biztosítottatik.

Hogy irigyeltem tőle ezt a darab papirost!

Ez volt az első hír, a mit onnan kívülről kaptam.

Én aztán a magam képzeletéből kiszíneztem azokat,
a miket a jövevény futtában elének vázolt. Az amnestiát.
A béke helyreállítását.

Lám, milyen jól jártak azok, a kik helyt álltak az
utolsó körömszakadtáig; azok megint két lábon járó
emberek lettek; én pedig vagyok egy fáról-fára ugráló
evet!

Zugolódtam mindenkire, leginkább saját magamra.

Azután megint nem hallottam valami tíz napig semmit a világ folyásáról. Azalatt ismét elővett a bolyongás vágya. Kergetett valami reggeltől estig erdőről erdőre.

Egyszer aztán, mikor hazatértem a kóborlásomból, ott találtam a feleségemet a lakásomon, a kandalló lobogó tüze mellett ülve.

Az volt az öröm!

Mit tudod te azt, boldog új nemzedék! mi az a viszontlátás? A bujdosó, a kipécézett és az ő szerelmese között!

S aztán a nagy öröm meg lett tetézve az által, hogy a feleség, ki messze Budapestről, lopva, rejtőzve, nyitott parasztszekéren jött el utánam az ősrendetegbe, — elővonta kebléből azt a kis összegyűrt levélkét, a mit a bujdosó honvédtől úgy megirigyeltem: a komáromi capitulatióból eredett «Geleitschein»-t. Kiállítva az én nevemre, mintha Klapkának a hadsegéde lettem volna. Ezt csak egy szerető asszonyszív vakmerő furfangja gondolhatta így ki. Szigligeti öcsese járt közben. Meg voltam a haláltól mentve . . .

S ezt az ő feje gondolta ki!

Hanem aztán, mikor végig néztem ezen a drága főn, a minek minden vonása s aztán az összes kifejezése úgy élt a lelkemben mindig, a hogy most is; megláttam a homlokán valamit, a mi két hónappal előbb, a mikor elbúcsúztunk egymástól, még nem volt ott: a dús fekete hajzat között három ősz hajszálat.

Bámulva kérdezem, hogy mi ez?

— Az ősz hajszálaimat láttad meg, ugyebár?

Akkor aztán a tűzhöz közelebb húzódva (fázott: betegem jött el Pestről) elbeszélte nekem, hogy mi történt október hatodikán! A miről én még mit sem tudtam.

Ő is látott e napon valamit, s attól, a mit látott, támadtak ezek a fehér hajszálak a homlokán másnap.

Tenger-idő mult el azóta!

Negyvenegy esztendő!

Negyvenegy év multán itt ülök egy üres házban, egyes-egyedül az asztalom mellett. Nem várok már semmi jót, s nem félek semmi rossztól. Gyönyörködöm az új nemzedékben s szemlélem országunk emelkedését. A multakat nem siratom s a jövődőkért nem fantáziálok. «Traditur dies.»

Ma is épen úgy szakgatja az arczomat a csúz, mint 41 év előtt. Hanem a fogam nem fáj már. Műfogaim vannak: rágni jó velük és nem fájnak. A hazámért sem kínoz semmi aggodalom. Az osztrák-magyar monarchiát nem kell félteni.

Hanem azt az első három ősz hajszálat — nem tudom elfelejteni.

AZ ÉN LEGKEDVESEBB CENSOROM.

Mind kedves volt az; de ez volt a legkedvesebb.

Ne tessék e név alatt valami vén, morozus szervita páteret képzelni, a milyenek a *bronz*-korszakban mortifikálták a magyar írókat: ez már az *arany*-korszakban történt: abban a boldog német világban, a mikor még nem volt itt egy reakcionárius magyar kormány, mely a sajtószabadság megszorításáról gondolkozik; hanem az a sokat magasztalt szabadelvű német kormány boldogított bennünket, a mely alatt mindenről szabad volt *írni* a világon; — csak *kinyomtatni* nem volt szabad.

Cs . . . úr fiatal, csinos ember volt, két csillag volt a gallérján. Az ő hivatala feloszlott nappali és éjjeli hivatalra s mind a kettő nagyon kellemetes volt. Nappal költői műveket olvasott, este színdarabokat nézett végig. A költői művekből kijegyzé azon sorokat, a melyeket különösen szépeknek talált, a színpadi előadásból pedig azon mondatokat, a miket a közönség különösen *megettapsolt*. Azután volt egy nagy *műkedvelő* úr itten, úgy hitták, hogy *Protman*. Ez az úr valószínűleg albumot gyűjtött magának (passziója lehetett), a mibe az ilyen kijegyzett szépségeket *félrerakták*, s a költői mű aztán kinyomatott, a színdarab a legközelebbi előadáson elmondattott — *ama szépségeknek a híjával*.

Cs . . . nem valami vad ember. A színészekkel fraternizált, még azt is megmondta nekik, hogy ki előtt ne járjon el a szájuk? az ifjabb színésznőknek pedig

udvarolt s az írókhoz dörgölözött. Engem különösen kitüntetett a figyelmetességével: a színházban mellém támaszkodott, ha valaminek én tapsoltam, annak ő is tapsolt és figyelmeztetett a darab szépségeire. Igazán mondom, jó ember volt: sokat elnézett. Egyszer a «Windsori vig nők» operai előadásán az a jelenet fordul elő a színpadon, hogy a hasra esett Falstaffot az állatokká alakult tündérek megcsipkedik. Így egy madáralak is belevagdálja a csőrét. Mellettem állt akkor is Cs... úr. «No, úgy-e az most azt jelenti, — sűgá nekem, — hogy *az osztrák sas így tépi a magyar testét?* Más censor az ilyent feljelentené. Én nem szólok semmit.» És nem szólt. A darab nem lett betiltva.

Engem azonban többször biztatott, hogy mért nem írok már egy darabot? Csináljak már egyet.

Egyszer aztán csakugyan rávitt a bűnöm, hogy megöntsek egy drámát; az volt a czíme hogy «Dalma».

Beadtam: a drámabíráló választmány elfogadta; a színészeknek tetszett, a mint elolvasták. Hanem egy nagy baj volt, a mit mindannyian felfedeztek benne. Az, hogy holmi — *hazáról* van benne nagyon sok discursus. — Hiába játszik az a darab Scythiában, *avar-tunguz* közreműködőkkel, azért azt mindenki kitalálja, hogy az *avar* a *magyar*, a *tunguz* meg a *német*. Nem engedi ezt meg a censura soha. «Nem lát ez színpadot, édes öcsém, mondta a jó öreg Szentpéteri; mit gondol kegyed: nekem azt kellene mondanom Oldamur szerepében haldokolva: «szeressétek minden-nél jobban a hazát!» Hiszen ha én ezt elrebegem a színpadon: a publikum mindjárt elérti, tapsolni fog: «ezek» meg azt sem várják, mig meghalok; élve visznek a Neugebäudeba. Nem engedi meg ezt a censor soha.»

«Dehogy nem engedi, biztatám barátaimat, megálljunk csak. Van nekem egy protectorom a censorok között, a derék Cs... úr; annak adom be. Az engem nagyon pártfogol.»

Úgy tettem: körülfogtam Cs... urat; magam elvittem hozzá a darabot; «íme szót fogadtam: írtam drámát; hanem aztán ki ne törülje a javát.»

Megszorongatta a kezemet a derék ember; biztosított róla, hogy ha valakivel, hát velem fog barátságosan elbánni; menjek fel hozzá három nap múlva. Csak bizzam ő rá magamat: majd berekomendálja ő a darabomat Protman úrnak úgy, a hogy még soha nem volt.

Megjelentem a mondott napon a színe előtt. Épen előtte volt a darabom, akkor revideálta a referádát; kért, hogy üljek le. «Köszönöm, elállhatok!» Voltaképpen pedig azért maradtam állva, hogy a vállán keresztül belepisloghassak a referádájába, a mit épen átolvastott. Jó szemeim voltak, hat lépésről el tudtam olvasni minden írást. No már ezt a kis kíváncsiságot csak meg lehet bocsátani egy szerzőnek, ki elsőszülöttének élet- vagy halálítéletét látja kiterítve maga előtt.

De még úgy nem adta meg senki a leselkedésnek az árát, mint én, az első és utolsó alkalommal.

A censori referádának az első sora e szavakkal kezdődött:

«*Dieses elende Machwerk...*»

A többit aztán nem instáltam belőle: elég volt. No ez szépen berekomendálja az én darabomat!

Mikor az én legkedvesebb censorom felkelt a székről, s felém fordult, láthatta, hogy nagyon savanyú ábrázattal viszonozom az ő mézédés czifferblattjának mosolygását.

Kitalálta az okát, volt annyi praxisa.

— Kegyed talán bepislantott az én referádámba?

— Meglehet.

— S ezért tán aprehendál? Hát aztán azt gondolja kegyed, hogy ha én most *nem* azt írom a darabjáról, hogy az «egy silány férczmű», hát ereszti azt valaha Protman úr a színpadra?

Meg voltam világosítva.

— Bele írta ön azt is, kérem, hogy valószínűleg megbukik a darabom, s ki leszek füttyülve?

— Bele hát.

— Köszönöm, Isten fizesse meg.

Azzal hagytam menni a szomszéd szobába Protman úrhoz.

Öt percz mulva meg volt adva az engedély az előadásra. Ném húztak ki a darabomból semmit. Arra sem volt érdemes.

Ilyen világ volt az a boldog korszak, ifjú barátom, a mely után visszasóhajtozol. Jaj, de szeretnék úgy hat hétre legalább belemártani: — hogy te is emlegetnéd meg a — németek Istenét abban a *paradicsomban*, a melyről te azt hiszed, hogy «éden-kert», de én tudom, hogy «mártás». Hogy lennél benne egyszer «sóbfőtt».

AZ ÉN DOLGOM A PESTI NAPLÓNÁL.

(1896.)

Most is édesen gondolok vissza azokra a szép, csendes időkre, a miket úgy hívunk, hogy *Bach-korszak*.

Schmerlingnek sikerült a Bach elődeit rehabilitálni.

A Bach és a Schmerling-éra úgy áll egymás mellett, mint a Nirvána meg a Dante pokla: amott a semmivéporlás elmállasztó lassú zsibbadása, emitt a torturák minden fajtájának keresztülpróbálása.

A magyar ujságíróknak a Bach idejében az volt a jelszava: «ne szólj szám, nem fáj fejem». Schmerling uralmában meg az, hogy «ha szólsz is megbánod, ha nem szólsz is megbánod».

Az ötvenes években lélekzetet venni minden honpolgárnak, rang- és fajkülönbség nélkül, teljesen szabad volt, de már a lélekzetet vissza is lehelni úgy, hogy ennek hangja is hallható legyen, csupán a magyar ó-konzervatíveknek. A többi mind «mundtodt» volt. (Nincs erre — ne is legyen magyar szó.)

Dicséretükre legyen mondva, ezt a jogukat fel is használták. Szidták a kormányt nemcsak Budapesten, de még odafent Bécsben is.

A magyar ó-konzervatívek lumene volt Ürményi József, A magyar nemzeti ellenzék egyedüli látható feje. Ahhoz ragaszkodtunk, mint a *horgas atómusok*, mi többi szétzüllött magyar hazafiak: *Kemény Zsigmond*, *Csengery Antal*, *Kazinczy Gábor*, *Szilágyi Sándor*, magam is.

Egész legendakör képződött az alakja körül.

Hogy figurázta ki a bécsi Hofburg fényes udvari báljában a mindenható Bach minisztert, fenhangon kérdezve tőle: «Nun lieber Herr *Doktor* (!) was haben Sie neues vor, um Ungarn zu beglücken?» Hallatlan merénylet!

De hasonló merészség volt, a mikor Ürményi József a budai várban a helytartó által adott udvari bálon odaplántálta magát a legelső hivatalnokvezér elé hátat fordítva felé, úgy hogy a két kezét a két frakkszárnyának zsebébe mélyesztve, önagyméltóságát teljesen elnapsötétítette. *Ezért* felsőbb rendeletre meg is kellett duellálnia a dehonestált kegyelmes úrnak Ürményivel s szerencse, hogy a pisztolyok lojálisok voltak.

E kiváló tekintélynek auguriuma alatt mi, fent elsorolt cidevant rebellisek egy merész vállalatot kezdtünk, a «Nemzeti Könyvtár» kiadását. Régi krónikáknak, magyar közéletnek megörökítése volt benne a főczél. Sok nagybecsű munka lett ott összehordva: többek között Cserey Mihálynak nagyérdekű erdélyi korrajza. Ennek a befolyása alatt született meg Szigligeti «Béldi Pál» drámája, s nekem is több regényem: (Erdély aranykora, Török világ Magyarországon, Kétszarvu ember.)

Később ezen a félig taposott ösvényen át megnyílt az út egy rendes napilaphoz, a melynek koncesszióját a derék idősb Emich Gusztáv tudta megszerezni a maga firmájának.

Ez volt a *Pesti Napló*.

Csak két lap van még mai nap életben, a mely a távol Bach-korszakban merészkedett megszületni: mind a kettőnek én voltam a keresztapja: a *Vasárnapi Ujság* és az *Üstökös*, napilap csupán a *Pesti Napló*. Ez képviselte egyedül a magyar nemzeti szellemet.

Szerkesztője volt Török János. Az egyedüli posszibilis szerkesztő széles e Magyarországon. Minden egyéb publicista terhelve volt a kormánykörök előtt. Hisz én nekem

magamnak is csak úgy lehetett két éven át a *Vasárnapi Ujságot* szerkesztenem, hogy Pákh Albert lett megnevezve felelős szerkesztőnek; az pedig Gräfenbergben üdült nehéz betegségéből s minden héten üres lapot küldtünk fel hozzá, azt visszaküldte az aláírásával el látva s arra nyomtattuk a cenzornak benyújtandó számot.

Tehát a *Pesti Napló* munkatársa voltam én is.

Igaz, hogy csak a vonal alatt. A tárczában jött a regényem.

Az első regényem, mely azzal a vakmerő furfanggal jött létre, hogy naponkint *egy* tárczára valót írtam meg belőle, a következő napra való még csak a fejemben volt meg. Könnyen beletörhetett volna a késem. Ez a regényem volt az *Egy magyar nábob*. Szép honoráriumot kaptam érte a *Pesti Naplótól*: ezer forintot. Rengeteg pénz volt ez akkor! Kivált nekem. Nem is tudtam volna mire elkölteni, ha a svábhegyi telket (egy elhagyott kőbányát) meg nem vettem volna rajta. Hanem ez még csak felét adta ki a vételárnak: hogy a másik fele is megkerüljön, nem volt mit tennem más, mint a jó Magyar Nábob örököséből egy másik regényt leszármaztatnom: ekként támadt a *Kárpáti Zoltán*.

Ezért is megkaptam — előre — a szép ezer forintokat Emichtől. S aztán írtam ezt is, egyik tárczát a másik után a *Pesti Naplóba*, nem aggódva a jövőndők miatt.

Hanem ennél aztán csakugyan utólért a nemezis.

Az új telkemen, galagonya-bozótirtás közben a jobbkezem hüvelykujjának a körme alá szúródott egy tövis, beletört a hegye, az ujjam meggyült, nem tudtam a tollat fogni: a tárcza elmaradt a lapból.

De másnap már ott volt a szerkesztő kegyetlen fulminatoriuma az asztalomon.

«Hallja az úr! vagy regényt írjunk, vagy paszulyt öntözzünk! Ha felvette az úr az árát, írja meg az *aequivalensét*.»

Én aztán mit tehettem? Török Jánosnak igaza volt. Írni kellett. Írtam a folytatást *balkézzel*. Ha a tisztelt olvasó talál valami nevetnivaló furcsát ebben a regényben, gondoljon rá, hogy én azt *balkézzel* írtam, a jobbkezem hüvelykét az alatt szé kifű-főzetbe áztatva.

De hát én még most is visszagondolok erre.

S most, a mikor már nevezetes ember lettem, a kinek hirnevét a filoxerák, szőlómolyok és firkáló férges miliói hirdetik s körüljárók viruló telkemben, gyönyörködve gyümölcsterhelte fák, bokrok és szőlők ismerős világában, mindig eszembe jut, hogy én ennek az alapját a jó Pesti Naplónak köszönöm. Adjon az Isten neki is még sok időközön át bőséges szüretet.

X AZ ELSŐ ALAPÍTÓK.

Bizony negyven esztendeje már annak, hogy ezek történtek.

Schmerling elkobozta a magyar alkotmányt, Magyarországon kinevezett hivatalnokokkal kormányoztak, az adót katonai erőhatalommal hajtották be, a magyar országgyűlést feloszlatták, Erdélyt elszakították Magyarországtól s bevitték a Rájkszrátba. Onnan diktálták a törvényeket Magyarországra. A sajtó cenzura alá rendeltetett s ha valaki mégis tudott volna sajtó útján valami vétséget elkövetni, a fölött a katonai törvényszék, a hadbírótság ítélte.

Ezt tudva, vigyáztak is magukra a lapszerkesztők.

A Pesti Napló a Deák-párt organuma volt, a nagy-eszű Kemény Zsigmond vezetése mellett; a Magyar Sajtó felelős szerkesztője volt Hajnik Károly, a kiadó Heckenast Gusztávnak könyvvivője, egykor az országgyűlési gyorsiroda vezetője: a valóságos szerkesztést végezte Török János ó-konzervatív politikus, főmunkatárs czime alatt.

A határozati pártnak, melynek vezére volt Tisza Kálmán, nem volt napilapja: egyetlen organuma volt a bolondozó Üstökös, Kakas Mártonával, Tallérossy Zebulonjával, politikus eszmadiájával.

Új lap engedélyezésére gondolni sem lehetett azzal a programmal, a mi a határozati párt zászlójára volt feltűzve: «jogfolytonosság». Pedig a zászló megvolt.

tábora is nagy volt az országban, vezérei elsőrendű hírességek.

Ekkor a véletlen hozott segítséget. Egy szépirodalmi lap polémiába keveredett színházi dolgok felett a Magyar Sajtóval. A vita személyeskedéssé fajult. Török János érzékenyen megsértette mind a színi kritika íróját, mind a lap szerkesztőjét. Azok pedig fiatal, tüzes legények voltak, híres párbajvívók: Tóth Kálmán és Dobsa Lajos; kihítták Török Jánost fegyveres elégtételadásra.

Az öreg azt felelte nekik, hogy ő a párbajozást arisztokratikus intézménynek tartja s mint testetl-lelkeztül demokrata, nem áll ki hírlapi cikkért verekedni. Ha sértve vannak az urak sajtó útján, menjenek a panaszuikkal a katonai törvényszékhez. Azok mentek is, de nem a törvényszékhez, hanem a katonai kaszinóba; ott felszólítottak két katonatisztet (az egyik emlékezetemre Auspitz hadnagy volt) s most már azokat küldték szekundánsokul magához a felelős szerkesztőhöz, Hajnik Károlyhoz, hogy ha a főmunkatársa nem akar helyt állni a lapjában elkövetett sértésért, akkor neki kell helyette megverekedni.

A jó becsületes Hajnik Károly soha életében senkit meg sem csiklándott: ő csendesen írta a Strazza-könyvbe a rubrikák töltelékét s a Magyar Sajtó szerkesztésében mindössze annyi része volt, hogy mikor este kilencz órakor odatette eléje a metteur en page a kefelevonatot két példányban a cenzura számára, hát aláírta a nevét, soha bele sem nézett. Semmiképpen nem ment a fejébe, hogy miért kelljen neki a lábát ellövetni egy színész nő miatt, a kit sohasem látott.

Kettévágta a gordiusi csomót maga a kiadó, Heckenast Gusztáv. Azzal az ajánlattal lépett a kihívók elé, hogy ő elégtételül el fogja bocsátani a lapjától a főmunkatársat, Török Jánost, azonnal.

Csakhogy azok elővigyázatos emberek voltak. Az nekik nem volt elég. Az elbocsátott főmunkatárs azért

más cím alatt ott maradhat. Nekik olyan új munkatársat nevezzen meg a kiadó, a ki felől biztosítva lesznek, hogy a személyes sértegetésért fegyverrel is helyt áll.

Heckenastnak eszébe jutottam én. Nemrégiben nekem volt párbajom egy pajtásommal a politikus csizmadiának egy észrevétele miatt. A két szekundáns tiszt készséggel fogadta az én jelöltségemet, elégtétel gyanánt. Így jutottam én a Magyar Sajtó főmunkatársi hivatalába.

A mint ez köztudomásúvá lett, egy napon odajöttek hozzám az én volt képviselőtársaim, a kik a határozati pártot vezették s azzal bíztak meg, hogy a Magyar Sajtót a párt organumává alakítsam át az ő közreműködésük mellett. Mindenki fog írni vezércikket. Ingyen vezércikket! A szakmák szerint egyik «úr» elvállalta a nemzetgazdászati rovatot, másik a külföldet, harmadik a belföldet, negyedik Ausztriát és mind pontosan betölték a helyeiket. Még ma is őrzöm a kézírataikat. Minő emlékek!

De még ennél nem állapotunk meg. A mi lapunknak ki kell emelkedni a többiek sorából az által, hogy kitűnően legyen szerkesztve. Mivel lehet ezt elérni? Azzal, hogy eredeti táviratokat közlünk a lap élén. Hát biz eddig a pesti lapok a táviratokat csak úgy fordítgatták a reggeli bécsi lapokból. Így is jó volt az s nem került semmibe.

Ehhez azonban pénz kell! Sok pénz! Azonnal megszerkesztettük a kötelező aláírási ívet. Kiki az aláírók közül fizet a pártkasszába évenként huszonöt forintot. Az aláírási ívet ma is őrzöm ereklyeként. Voltunk húszan. S ezzel az ötszáz forinttal a zsebemben indultam én neki a jogfolytonosság pártjának a lapját megalapítani, a mely alapon épült aztán fel a Hon, a Nemzet, a Magyar Nemzet. A munkatársak fizettek (később még többet is fizettek).

Annak a húsz alapítótagnak arczképesoportja itt függ

most is az íróasztalom fölött. De szép délczeg, daliás alakok voltak! Az ifjúság varázsereje sugárzott arcaikról. Valahol leghátul én is ott settengek közöttük.

Egy egész korszakot képvisel ez a csoportos kép. Milyen nagy korszakot! Tele magas eszmékkel, dicső elvekkkel, honalkotó elhatározással, szabadság hitével!

E fényes alakok legtöbbször sirkövét benötte már a moha és a rozsdá. Egnéhányan még itt maradtunk, a kik nagy nyugodtan nézzük, hogyan takarja be a hajdani munkások élő alakjait is a moha, a rozsdá . . .

A JÓKAI TÁGABB HAZÁJA.

(1886.)

A napokban olvastam nagy hazánkfiának egy vezércikkében ezt a szót: «a Jókai tágabb hazája.» — Szeget ütött a fejembe! — Vajjon mi lehetett ez? — Csak nem az «összbirodalmat» értette alatta? Mert hogy abba bele «ne» menjünk, azért én *annak idejében a legszűkebb hazámba* is bejutottam, a minék becsületes neve «tömlöcz». E korszak neve «Schmerling».

Harmincz év alatti fiataloktól nem lehet azt követelni, hogy huszonkét év előtti állapotokról világos emlékezettel birjanak; azért nem csodálom, ha gyakran megújuló hangokat hallok a fiatal növésű erdőből: «bár csak visszatérnének azok az idők, a mostani, minden szabadságot megsemmisítő korszak helyébe!» — Az igaz, hogy akkor nagy volt a szabadság: a többség nem szavazta le a kisebbséget, — az elnök nem vonta meg senkitől a szót; — a virilisségét nem vesztette el senki; — a sajtótörvény pedig épen nem volt: minden ujságíró azt írhatta, s azt nyomathatta ki lapjába, a mi neki tetszett; — csakhogy aztán, mikor fel akarta adni a lapot a postára, akkor megfogta a gallérját — nem ám a censor, mert olyan nem volt, hanem a rendőrbiztos, s azt mondta: «lassan a szellemmel!» Azzal a lapot, nyomdát lepecsételték: az ujságírót vitték a legalkotmányosabban kormányzó rendőrmandarinhoz. A rendőrmandarin úr tökéletes ellentéte volt a mostani kemény-

szívü, haragos tekintetü, kegyetlen belügyminiszternek; végtelenül nyájas, mosolygó, alacsony öreg uracska, a ki mindig olyan vékony, siránkozó hangon beszélt, mintha emlékbeszédet olvasna fel megholt tudós felett: «Aber mein lieber Jókai! Mit cselekedett ön?» Asztalán volt kiterítve az ujságom. Azt persze ő excellentiája nem tudta, hogy mit cselekedtem; mert magyarul egy szót sem értett: csak azt látta, hogy a lapomban columnaszámra vannak aláhúzva sorok majd veres, majd kék plajbászszal, némelyik duplán. A veres a lázítás, a kék a felségárusítás. El volt érzékenyülve; ő maga szívesen megbocsátana, s megengedné, hogy a rettenetes cikket kivegyem a lapból; de már ő excellentiájának, a főmandarinnak ott fenn Budán tudomása van a dologról s az kegyetlen uraság: azért bármilyen nagyon sajnál is, kénytelen átadni a törvény szigorának; azzal megölelt, megrázta a kezemet, megtörülte a szemüvegeit s küldött a Károly-kaszárnyába magamat jelenteni.

Holmi sajtóbírószág, esküdtszék s más efféle mai korbeli zsarnoki tribunál akkor nem létezett; hanem azok helyett dívott az igazi demokrata intézmény: a katonai bíróság. A hosszú asztalnál ült egy ezredes, egy őrnagy, egy kapitány, egy hadnagy, egy őrmester, egy káplár, meg egy közkatona, a három utóbbi nem értett más nyelven, csak *polyákul*. És ezek előtt kellett nekem elmondanom nagyszerű védbeszédemet s bebizonyítanom, hogy Erdély jog szerint Magyarországhoz tartozik, s hogy Magyarországnak külön felelős miniszteriummal kell birni. Háromnegyed óráig tartott a védbeszédem: természetesen németül. Senki sem replikázott a beszédemre semmit.

Kiküldtek a törvényteremből s öt percz mulva visszahívtak.

Az auditor major fölolvasta az ítéletet, hogy mind a szerkesztő, mind a cikk írója, a magyar főúri családok egyik legfényesebb nevü, tehetségü és vagyoni állású

tagja, elítéltünk a *megkrétázott cikkért* három hónapra, ellenben a *védelemért* kilenczre, összesen egy egész esztendőre — nehéz vasban — no meg a nemesség, grófság elvesztésére. Azonfelül egy kurta ezer forint pénzbírságra. — De nem ám holmi *sajtóvétség* miatt; oh nem, a sajtó szabad! hanem *közcsend-háborításért*. És így az, a ki Magyarhon és Erdély uniójáról, meg a magyar alkotmány helyreállításáról cikket irt és nyomtatott, az *közcsendet háborított*, mintha ablakokat vert volna be s éjjel kurjongatott volna utczahosszant, s *ezért* lett a legszűkebb hazába, a börtönbe bedugva.

Hanem hát nem kell ám ezt a börtönt olyan tragicevanni. Csupa multság volt az. A katonák iparkodtak a legkellemesebbé tenni Buda várában mulatásunkat: a nehéz vasat meg sem mutatták, soha én egész életemben annyi látogatást nem kaptam, mint az alatt az egy hónap alatt, a mit ott töltöttem (a többit elengedte a legmagasabb kegyelem) s utoljára annyira vittem a kedélyes impertinentiát, hogy egy délután elszöktettem velünk együtt a porkolábot ki a Svábhegyre: ott a feleségem jó vacsorát főzött, volt jó borom hozzá, elmulatgattunk, anekdotáztunk, késő éjjel kerültünk haza Budára, a tömlöczbe, alig akartak bennünket beereszteni. Szerencsénk, hogy velünk volt a porkoláb, különben künn rekedtünk volna az utcán.

S a katonák igazságos emberek voltak, azt meg kell nekik adni, nemesak minket dugtak a hűvösre, a kik Magyarország állami önállóságát vitattuk, hanem azt is, a ki a mi cikkünk megezáfolására vállalkozott, magát az *officiozus lap szerkesztőjét* is. Hiába allegált, hogy hisz ő a magas kormányt védelmezi! «nutzt nix!» az *is közcsend-háborítás!* Én kijöttem a börtönből, ő beült, egymásnak adtuk a kilincset.

Hát bizonyosan ezt a multságos életet irigyeltétek meg ti kedves ifjú barátim, hogy nagyon kívánczotok bele vissza.

Eszembe jut az az adoma, mikor a szegény favágó meg a felesége együtt ültek este a sovány vacsoránál — egy tál vereshagyma volt az egész. «Hej, csak az Úr Isten megadná azt, a mit én kívánok.» Erre a szóra nyílt egyszerre mind a kettőnek az ajka. S a mit két ember egyszerre mond ki, az az óhajtás teljesülni szokott. «No hát legyen meg!» hangzott egy szó a magasból, «három kívánságtok teljesüljön be legottan!» — «De jó volna most izibe egy szál fokhagymás kolbász» — mondá legelőbb a favágó. «Sutty!» egyszerre alakarikázott a kürtőből a kívánt csemege a tálba. De felfortyant ezen a feleség: «Hogy tudta már kend a drága kívánságot ilyen potom valamire vesztegetni? Oh, bár ragadna kendnek az orrához ez a kolbász!» — «Zsuppsz!» — ott volt a második beteljesült kívánság, a férj orrához hozzánőtt a kolbász, hosszú ormánynyá kiegyenesülve. Akkor aztán egyesült erővel arra fordították a harmadik kívánságot, hogy vajha tűnnék el az a kolbász megint a merről jött! S akkor aztán ott ültek, a beteljesült három kívánság után, megint a tál vereshagyma előtt. — Mi is úgy járhatunk. — «Bárcsak visszatérne az a másik jobb idő!» — mondjátok ti. — Egyszer csak ott terem a tányérotokon. — «Bárcsak az orrotokhoz ragadna!» — mondom én akkor. — Végre aztán egyesült erővel látunk hozzá, hogy eltűnjék onnan ismét.

No de hát arra ne gondoljon senki, az a «tágasabb haza», a mit «összbirodalomnak» neveznek, nem kerül a tányérunkra soha, s *hogy én azt valaha, valahol, akár józan fővel, akár mámorosan ajánlottam, vagy dicsértem, vagy emlegettem volna, azt határozottan tagadom*; annak idején meg is czáfoltam. *Ilyen «tágabb hazájára Jókainak»* tehát nagy hazánkfia nem példálózhatott, mert ilyen sem a valóságban, sem az én fantáziámban nincs és nem is lesz.

Tehát minden valószínűség szerint azt az osztrák-

magyar monarchiát érthette alatta, a mit írásban és képen együtt szerkesztünk az osztrákokkal. Ezt pedig, minden belőle levonható következményekkel együtt, elfogadom.

Az eszme a trónörökösé volt: ő nála fogamzott a gondolat, megismerni és megismertetni egymással és a világgal az osztrák-magyar monarchiát (vagy egészen magyarul mondva: Osztrák- és Magyarországot) írásban és képen.

E tervet jóváhagyta az uralkodó, s akkor a trónörökös maga köré gyűjté a monarchia mindkét részének szakavatott tudósait, hogy azoknak közreműködésével alkossa meg e művet.

Ez eszme megvalósulásánál első sorban érdeklő körülmény az, hogy a monarchia egykor leendő uralkodója minden népeit megismerni kívánja, történetükben, jellemükben, szokásaikban, úgy a hogy azokat saját keblükből támadt írók ecsetelni fogják, s a míg e mű elkészül, tehát évek hosszú során át, oly férfiakkal veszi körül magát, kik minden tekintetben függetlenek, kik a hatalomtól, a kormánytól semmit sem várnak, kik nem szolgálnak mást, mint a tudományt, s kik a szellemi munka világában olyan nevet vívtak ki egyenkint maguknak, a mit semmi titulus nem tesz fényesebbé. Mert meg kell állapítanom azt, hogy az osztrák felügyelő bizottságok épen olyan, udvaronczy zamattól ment, szabadelvű tudós férfiakból vannak összeállítva, a kik saját tudományos állásuk tekintélyére büszkébbek, mint a rendjeleikre, — miként nálunk a magyar rész felügyelő bizottságai.

De különösen maga az én tisztelt kollegám, az osztrák rész szerkesztője, Weilen azon alak, a kit közelebbről kell az én ifjú barátaimmal megismertetnem. Fiatalkorában ő is fegyvert viselt a szabadságért s a miért küzdött akkor karddal, azért küzd ma is a szellemmel, a szabadelvű eszméért; osztozott egykor a szenvedé-

seinkben, katona volt, közvitéből emelkedett tisztá tá-
narrá; bátor szívének, kiváló eszének köszönheti az
állást, a hova felküzdte magát; most polgári állásában
az Olympra törő ifjúság vezetője, az irodalomban ra-
jongó képviselője az eszményiségnek; minden téren
hozzászokva ahhoz a munkához, mely a becsülettel
együtt szerzi meg a kenyeret: magánéletben tiszta pu-
ritán jellem; a mellett széles ismeretű tudós és köz-
szeretetlen álló elnöke az osztrák szellemi phalanxnak,
az írók seregének, kik őt mint apjukat szeretik, s a mit
legutoljára, de leghangosabban kell kimondanom, nekünk
magyaroknak a legőszintébb és legigazságosabb barátunk.
Üdv és áldás arra az országra, hol ilyen férfiak a trón
örökösének mindennapi társalkodói.

És másod sorban az a nagy nyereség, hogy ez a két
tábor, a szellem harczosai, innen is, túl is közelből
megismerik egymást.

Megvallom őszintén, hogy mikor a legelső ülésben
összekeverültünk (az előtt soha sem láttuk egymást), a
legnagyobb gyanakodással tekintettünk egymásra. Én
attól tartottam, hogy az osztrák tudósok darabokra
akarják szedni Magyarországot (írásban és képben) s
trikolor zászlónkból föderalisztikus rongyokat akarnak
tépni; ők meg azt hitték felőlem, hogy én itt a magyar
tribunus plebis szerepét akarom játszani, a ki a szenátus
küszöbéről hajigálja be a vetőjét a laticlavisok közé.
Előítéletet is hoztunk magunkkal, ők azt hitték rólunk,
magyarokról, hogy csupa poézissal, fikcióval, sovíniszta
dicsekedéssel és szenzációs adomákkal akarjuk megtöl-
teni a trónörökös munkáját, mink meg arról voltunk
meggyőződve, hogy ők csupa pedáns, tudákos encyclo-
pediát akarnak szerkeszteni, véghetetlen adathalmazzal;
de annál nagyobb unalmassággal. — Aztán mentül több-
ször összejöttünk, annál jobban megismertük egymást:
a mi kezdete a megbecsülésnek, és most már ott vagyunk,
hogy tudunk egymástól tanulni s ezt nem is titkoljuk;

hanem iparkodunk innen is, túl is a másik félt utólérti, ott, a hol az előnyben van: s «közös» törekvésünk olyan munkát hozni létre, mely a tudományos alaposság és szabatos formák mellett a népies irályt, érdekes tartalmat, költői szinezetet érvényesítse.

Nem könnyű munka ez! Mert ha az volna a feladat; hogy készítsünk egy *könyvtárt* az osztrák-magyar monarchiáról, százötven kötettel, — van hozzáértő tudósunk elég, jól tudnók végrehajtani; ámde itt tizenöt kötetbe kell összehoznunk mindent, a mi tény, a mi *adat* és a mi *hagyomány* és *költészet*. És mind ennek a nagy közönség s előreláthatólag a külföld számára kell megírva lennie.

Szeretném, ha kedves ifjú barátim beletekintenének egyszer egy ilyen általunk szerkesztett korrekturái ivbe, a minek a szövegét két másik tudós közreműködésével megalkotta egy legilletékesebb harmadik tudós: akkor aztán kezébe vette egy negyedik, egy ötödik, meg egy hatodik tudós, az egyik igazított bele és törölt belőle veres plajbászszal, a másik kék plajbászszal, a harmadik zöld plajbászszal, úgy hogy az egész a legszebb szmirnai szőnyeg mintájává alakult át; most még ehhez jön az én rózsaszínű tintám, a ki a kihúzott helyeket itt-ott visszahonosítom; végre az én kedves szerkesztőtársamnak, Nagy Miklósnak az alizarin-tintája, a ki a phrasisokon addig gyalulgat, míg beleszoknak végre a praeliminált terjedelembé. Olyan munka ez, mint mikor a Rákóczi-indulót beleszorítják egy muzsikáló zsebóra művészetébe.

És mind az osztrák, mind a magyar írók és tudósok becsületére meg kell állapítanom, hogy ebbe a kegyetlen procedurába mind valamennyi belenyugszik. Soha még tudósok oly nagy pazarlást nem tanusítottak nagylelkű áldozatkészség dolgában, mint ennél a münél. Még annak is, a mit saját magam írtam eddig e műhöz, kétharmada a papirkosárba került már.

Eddig az írókról, azután következik a közönség.

Ki sem számítható a hatás, a mit gyakorolni fog innen is, túl is a Lajthán, a különböző ajkú közönségre az, ha egymást kölcsönösen megismerik: ha fel lesznek előttük tárva országaik legérdekesebb részei, természeti szépségei, régi emlékeik, városaik, népeik munka és ünneplés alatt; költészetük, vigalmaik, intézményeik; különösen ha látni fogják azt, hogy minden fajnak, minden nyelvű népnek egyenlő melegséggel és szeretettel írott ismertetései foglalnak helyet egymás mellett, saját legkiválóbb íróik tollából e műben.

Most még csak magyarul és németül fog e mű kiadatni, de bizonyosnak tartom, hogy a monarchia minden művelt nemzetének nyelvén meg fog az jelenni rövid idő jártán.

S ennek a jótékony hatása nem fog elmaradni. A kölcsönös megismerkedés a legegyszerűbb út a kölcsönös becsüléshez. S ez az, a mire mindnyájunknak szüksége van, a kik különféle nyelven bár, de egy hazaszeretetet vallunk s abban keressük maradásunkat.

A nemzeti gyűlölködés nagy terebély-fává nőhet ugyan fel, de ez a fa gyümölcsöt a gazdájának, a ki elültette, nem terem soha, ezen a fán csak verebek érzik magukat jól, azoknak hernyó kell, s az van rajta elég.

S ki kezdje el a kölcsönös megbecsülés munkáját e monarchiában, ha nem a németek s magyarok? s ki kezdje el köztük, ha nem a szellem táborai, az írók?

Hát ez a *kölcsönös megbecsülés innen is, túl is — ez a «Jókai tágabb hazája».*

De én még azzal sem érem ám be, hogy a megbecsülés, a testvérszeretet, az érdekeltség kincseit innen Magyarországról oda Bécsbe és Ausztria örökös tartományába cserébe áthordani segítsem s onnan az övéket visszahozni igyekezzem; én az egész világot követelem Magyarország honpolgársága jó tulajdonságainak cserepiaczául.

Egykor ama nagy hazafi emelte magasra a jelszót: «*Tengerre magyar!*» én azt mondom: «*Világba magyar!*» — Szűk nekünk ez a haza, tágítsunk rajta! Terjednünk nem lehet, de magasabbra nőnünk szabad. S nem is várt ez a nemzet az én kiáltó szavamra. Megindult, megy előre. Egy egész æonnal túl vagyunk ma a *védegyleti aera* fogalmain. Nem az a jelszavunk most, körülzárni minden oldalról a hazánkat, hogy a hazai közönség *kénytelen* legyen megvenni a magunk termelte selejttest, hazafiui áldozatból, hanem az a jelszavunk, hogy versenyezzünk a külfölddel s fogadja be *önként* a mi termelésünket, azért, mert jó! S ezt teszi már a nemzetünk. Egész világ látja. Tágítjuk a hazánkat. Nem ellenséggel, annál nehezebbel van küzdelmünk, *verseny-társakkal*, megküzdünk velük! ha nem sikerült, újra kezdjük. Minden alakjában az ipar terményeinek, legyen az emberfőben, vagy sziklában született, tűzben vagy lángészben megtisztult, hatol a *magyar czímer* előre nyomunkint; — szorgalom, tudomány, művészet, szellem helyet kér a magyar tehetség számára külföldön, s a hol gyökeret vert, becsületet arat hazája számára még az idegen földben is. A magyar a föld tulsó oldalán sem felejt el hazáját, s a hol házat, műhelyt rakott, az is egy darab magyar haza ottan.

Hallgassatok meg egy példát.

Én e nyáron hírré tettem, hogy a ki az erdélyi közművelődési egyesület számára bizonyos összeget beküld, annak egy névaláírással ellátott lapot küldök meg a kéziratomból. E napokban az «Amerikai Nemzetőr» útján kaptam egy összeget, melyet e czélra, Amerikába kivándorolt huszonegy magyar adott össze, a kik New-York, Alleghany, Quebec, Hazleton, Chicago, Albany, Stelton, Stevenspoint, Farmingdale, Kelleys Island, Yowen városaiban szétszórva letelepültek. Tehát tizenegy helyről — a kivándorlottak — az erdélyi közművelődésre. Pedig mit nekik Hecuba? Mit ad nekik Magyar-

ország, ha felvirágzik, mit vesztenek ők Erdélyben, ha elpusztul? — Mégis megemlékeznek a hazájukról, s megküldik a szájuktól megvont falatot a magyar nép üdvére az új világból.

Hát ez a *«Jókai tágabb hazája»*.

Én is segítek azt tágítani — tehetségem szerint. *Segítsetek ti is!*

Azt írta nem rég egy igen tisztelt költőtársam, hogy ha Petőfi olvashatná mindazt, a mit én most irok, elismerést osztva a hajdan gyűlölt idegennek, megfordulna a sírjában.

Legyen megnyugodva ifjú barátom, ha Petőfi látná, miként tört ő maga legelől utat ahhoz a gyűlölt idegenhez a magyar szellem számára s miként környezi épen ez a hajdan gyűlölt idegen az ő szellemalakját a legnagyobb szeretettel, visszafordulna megint s álmodnék más álmokat az eddigiek helyett.

A magyar nemzet helyet érdemel a világban, ezt a helyet elfoglalni, megérdemelni, megtartani mindenütt, a hol mívelt népek laknak, szorgalommal, szellemmel, szabadelvűséggel: ez a *«Jókai tágabb hazája»*.

AZ ÉN MACSKAZENÉM.

(1879.)

A lapokból olvasom, hogy énnekem macskazenét akarnak adni.

Ugyan miért?

Azért, mert egy toasztban azt mondtam, hogy az osztrák és magyar monarchia népeinek azt a két országot, a melyeket fegyverrel védelmezni kötelességük, egymás iránti kölcsönös szeretetükkel fenntartani is kötelességük?

Ennél egyebet szavaimból csak a rosszakarat és kollegiális torzsalkodás csavarhat ki. *Összmonarchiáról nem beszéltem.* Magyar hazám iránti szeretetemből egy hajszálnyit le nem alkudtam.

Ez ellen lehet kifogása mind annak, a ki Magyarországot Ausztriától különválva akarja látni, azt nyilvánkoztathatja a legerősebb hangon sajtóban, országgyűlésen fényes nappal. Hisz két nagy párt van, a mely erről folyvást szemtől-szembe okokkal és érzelmekkel vitázik.

Mit keresnek hát itt az «állati hangok?» Kutya-, macska-, békahang az argumentumok helyében?

És éppen én ellenemben, a ki nem vagyok se fellegvárakban lakó generális, se hozzájárulhatlan kormányzó, se sérthetetlen főpap, a kiket nem lehet más úton elérni; hanem vagyok jámbor ujságíró, polgár, a kit, ha tetszik valakinek, a sajtó útján megtámadhat; ha sze-

mélyesen akarja velem tudatni a véleményét, rám találhat; egész délután s reggel tíz óráig itthon vagyok bogárhátú kis házamban, kinn a város végén, nem strázsál senki, még csak egy férficselédem sincsen; egy ollónál egyéb fegyver nincs az asztalomon, jöhet bátran, akár egyedül, akár huszadmagával, megmondhatja a véleményét őszintén, világosan; s ha tisztességesen beszél, leültem, meghallgatom, ha gorombáskodni akar, elkérem a névjegyet s végzünk egymással becsületes, lovagias módon.

De hát kik azok, a kikről azt írják a lapok, hogy már tíz nap óta (!) éjről-éjre mindig macskazenét akarnak nekem adni s ebben a rendőrség által mindig megakadályoztatnak? Azt írják, hogy az egyetemi tanuló fiatalság tagjai? Én ezt tagadom. Én a magyar egyetemi fiatalság tagjait bátor, nyílt arcú férfiaknak ismerem, a kik, ha a meggyőződésüket meg akarják mondani, teszik azt fényes nappal, szemtől-szembe, ha kell, a szuronyerdővel is szembe: a kik nem keresik a sötétség óráit s a futásra alkalmas tért, még akkor sem, ha a hazának egy esküdt ellenségét kell megtámadni, nem-hogy engem, a kit nem bánthatnak meg a nélkül, hogy saját nemzetüket meg ne bántsák. Én a magyar ifjúságot inkább olyannak akarom ismerni, hogy még akkor is büszke legyenek rá, a mikor engem bánt és nem olyanak, hogy ő maga is szégyenlje magát, a mikor azt tette.

Különben az egész utczai lármával nem törődöm. Hozzászoktam én már ahhoz. A legközelebbi választási mozgalmak alatt a tisztelt ellenpárt túlbuzgó tagjai három éjjel egymásután a városnegyed legaljasabb minőségű osztályát odacsődítve ablakom alá, ébresztettek fel álmomból macskazenével. — Tovább aludtam csendesen. — Ezt odasorozom *negyediknek*, ha meglesz. — S maradok, a ki voltam.

X MIRE VÉNÜLÜNK MEG?

(1882.)

Szeretett barátim ott a klubban!

Nagy rémületemre olvasom a lapban, hogy az írók és művészek társasága 1884-ben az én ötven esztendőös jubileumomat szándékozik megülni: azon alkalomból, hogy 1834-ben egy vers meg egy charada jelent meg tőlem nyomtatásban és így ez az év vehető fel az én írói pályafutásom kezdetének. — Kérlek szépen benneteket, ne vénítsetek agyon! Így is elég öreg legény vagyok: negyvenet bevallok, de az ötven ellen kifogást teszek. A mi egy kilencz esztendőös gyerektől nyomtatásban megjelent, az még nem az ő bűne, hanem azé, a ki kiadta. A gyerekkori verset éppen úgy nem lehet beszámítani valakinek, mint a hogy nem lehet a katonának attól számítani a pályafutását, a mikor fakarddal, papiros csákoval kommandérozta a gyerekármádiát. — Hiszen hol van az a gyerek, a ki verset nem ír. A kis keresztfiam, Hegedüs Loránd, már nyolcz esztendőös korában élczlapot szerkesztett s igazán mondom, talpraesettebb ötletek és jobb rímek voltak benne, mint — majd megmondtam, hol. Azért még sem lesz belőle poéta, mint a keresztapja, hanem lesz belőle, Isten segítségével, derék, okos ember, mint az apja. Én sem jártam többet, a koraszülött poémák megjelenése után a muzsák ablaka alá, hanem készültem valami nyolcz esztendeig festőnek vagy építésznek (ma is megvan

még egy egész göngyöleg architectonikai rajzom a padláson) és mindenesetre készültem fiskálisnak. Ezek az évek tehát az irodalmi pályán nem számítanak semmit. Megmondom én őszintén, hogy hol kezdődik az irodalmi pálya egész komoly értelemben. Ott, a hol egy írónak valami alkotása egy komoly kritika által figyelemreméltónak ítéltetett, a kiskorúság enyhítő körülményének tekintetbevétele nélkül. Azért még azt a művemet sem tartom irodalmi ültetvényeim első dugványának, a mi a «Tavaszi» almanachban megjelent s egy arany pályadíjat nyert; mert arról is tudhatták a pályabírák, hogy diágyerek írta s hasonlók között versenyzett; hanem tartom a legelső komoly irodalmi művemnek a «Zsidó fiú» czímű versekben írott drámámat, mely a magyar tudós társaság által mint pályamű, dícsérettel a második helyen említettet, sőt Bajza és Vörösmarty által első helyre ajánltatott. Akkor voltam tizenhét éves, kecskeméti diák: a drámámat Petőfi másolta le s ő is hozta fel Pestre — gyalog. Ettől fogva aztán minden esztendőben írtam egy nagyobb munkát: drámát, vígjátékot mindig. Némelyiknek a nevére sem emlékezem már. Valamennyi mind ott van az akadémia lomtárában valahol. Rosszak lehetnek, de van bennük nagyratörekvés. Az egyikben tudom, hogy az akkori pánszláv agitátorok vannak kifigurázva, egy másikban a vidéki műkedvelők. Ugyanakkor kezdtem el Kecskeméten az első regényemet írni: a «Hétköznapi»-at, a mire már kiadó is akadt s a mi legkomolyabb dolog: jó honorarium.

És ettől az évtől kezdve már tudtam, hogy nem lesz énbőlőlem se festő, se építész, se fiskális, hanem ott ragadok írónak. — Ez az idő volt 1842. Ennek tehát negyven esztendeje. Az is szép idő, egyhuzamban, felváltás nélkül. — Ugyan szepegetem ebben az esztendőben, hogy valaki rá talál jönni a *titkomra* s meg-
negyvenévesjubileumoz, mert a mennyire jól esik azt

tudnom, hogy barátaim, pályatársaim szeretnek, érde-
meimen túl, annyira nem tudok hozzászokni az orca-
piruláshoz, mikor ezt nagy közönség előtt fenhangon
mondják. Azért csendes meglepéssel konstátálom,
hogy a negyvenévest már *elugrottuk*. Már most kérek
benneteket, hogy várjatok tíz évig. Akkor aztán majd
nagyot ünnepeljünk! (Én is azt gondolom, a mit a
szultán halálra ítélt nagyvezére, a ki tíz évi haladékot
kért, fogadva, hogy azalatt megtanítja a szultán ked-
vencz elefántját beszélni: «azalatt vagy én halok meg,
vagy a szultán, vagy az elefánt.»)

OSZK

† EGY KIS FALSUM.

(1894.)

Az utóbbi napokban én is azt tartottam, hogy «Be-gyűröm a süvegem tetejét, Csak úgy nézem az időt alóla, Még a jég is visszapattan róla».

Azután meg olyan íráscsőmör állt a hátamba, hogy a Dárius kincse se birt volna rá, hogy egy sort leírjak. Nem találtam a szavakat; úgy voltam a nyelvbőségem-mel, mint az a falusi kisasszony, a ki azt kérdezte a látogatójától: «Látta-e azt az izét ott az izé mellett? Azt én ízéltem.» Értve a thea-rózsát a veranda mellett, a mit ő ojtott. Még most is olyan buta vagyok. Irtózom a gondolattól, hogy valaha ki talállok gyógyulni belőle.

De most mégis egy akkora jégdarab koppant a fe-jemre, hogy ki kell szállnom a butaismus nirvánájából (de förtelmes rossz élez!) s egy órára kibékülési kísér-letet kell tennem a kalamárissal. Mert a mi sok, az már sok!

Egy külföldi hirlap (Kölnische Volkszeitung) előkelő helyen egy terjedelmes cikket szentel az én 50 éves írói munkásságomnak, melynek folytán, el kell ismer-nem, hogy sok dicsérettel halmoztatom el, de azok kö-zött vannak olyanok, melyeket mint meg nem érdemel-tek csupán a históriai igazság kedvéért mulhatatlanul el kell háritanom.

Például ezt a passzust:

«Magyarországon, a hol őt (Jókait) mint *specificus magyar költőt és írot* ismerik, meg kell engedniök, hogy rámutassunk a legelső munkáira, melyek német nyelven irattak. Ő valósággal azon «tősgyökeres magyarok» közé tartozik, a kik a németégből a magyarságba átváltozást szép sikerrel vitték keresztül. Ifjúkorában úgy hitták, hogy Jockl Móricz, s egy német Beamternek volt a fia. 17 éves korában német novellákat írt, s azokat különböző bécsi lapoknak küldözte be, s csak későbbi időkben fordította le azokat magyarra. — Félszázad előtt még nem volt magyar irodalom, még kevésbbé magyar hírlapok.»

Hát hiszen én nagyrabecsülöm a becsületes polgári Jockl családot, s ha abból származtam volna, nem tagadnám meg az eredetemet; azonban kénytelen vagyok ahhoz a tényálláshoz ragaszkodni, a mi ősapámnak 1610-ben nyert nemesi oklevelében királyi pecsét alatt van megörökítve, hogy családom a «Jókay de Ásva» nemzetséghez tartozott, s magam is, a keresztlevelém tanúsága szerint, Ásvai Jókay Móricznak vagyok be-matrikulálva. Családi czímerünket valamennyi illusztrált hazai lap közölte, s nyilván látható, hogy annak a közepén álló dédüköm sarkantyús csizmát hord és nem kalucsnit; a mit a jobb kezében tart, az nem olló, hanem szablya; a mit pedig a baljában emel, az nem paraplé, hanem zászló, és a mi előtte áll, az a kerekes izé, az nem köszörős talyiga, hanem ágyú; a mik pedig a lába alatt vannak, azok nem hivatalos akták, hanem török sátorok. — Mindezeket pedig nem mókázásból mondom; mert én nagyon tisztetem a paraplét is, a köszörüt is, az aktákat is, de különösen az ollót; — hanem csak a heraldikai igazság kiderítése céljából.

És így azt is rektifikálnom kell, hogy én bizony tíz éves koromig nem tudtam többet németül, mint azt, a mit minden iskolába járó szittyának muszáj tudni, hogy t. i. «die Feder der Vögel sind manchmal weisz, manch-

mal schwarz, manchmal gelb, manchmal grün, manchmal roth». — Csak pozsonyi diák-koromban sajátítottam azt el tökéletesen.

És így, daczára annak, hogy senki nálamnál őszintébb tisztelettel nem viseltetik a német nemzet, irodalom és kultura iránt, mégis el kell magamról háritanom azt a magasztalást, mintha valamikor, mint ifjú, német nyelven írott zsengékkal vezettem volna be magamat az irodalmi pályába. Inkább vénségemre történt meg az rajtam, hogy németül irtam valamit és német szónoklatokat tartottam, a miért ki is kaptam az itthoni Heiszspornoktul, a mi engem nem zavart meg; mert én nekem a német írók között sok jó barátom van, a német irodalomnak sok tanulmányt köszönhetek, a német kiadóknak sok elismeréssel tartozom és mint politikus a Németországgal való szoros szövetség híve vagyok, de a mellett tiszta piros vérű magyar voltam s munkáim szelleme semmi más, mint magyar, ellentétben azzal az állításával az érdeemes ezikkírónak, hogy azok *a német humor stemplijét viselik magukon*.

Azt is meg kell jegyeznem, hogy nem én voltam *az első hírlap kiadója Magyarországon*, a hogy a K. Volkszt. állítja; s jelenleg nem vagyok az *összes magyar hírlapok vezetője*, a ki iránt — ezen minőségem miatt — a magyar kormány nagy respektussal viseltetik; *mert ha azt nem tenné, én az összes hírlapirodalmammal rögtön a nyakára rohannék*. Nem! E felől legyen a magyar kormány nyugodt.

Azt a rangot sem bitorolhatom, a mit a K. V. nekem szán, hogy a *főrendiház tagja* volnék. Én még mindig a «nagyságos parasztok» közé számíttatom.

Némi kétségem van azon állítása felől is az idézett lapnak, miszerint *Magyarországon nem is létezett irodalmi nyelv addig, a míg a hesszeni német tudós, Budenz ide nem jött s a finn-ugor nyelvből a most használatban levőt kifaragta*. Ez túlhaladja az én tudo-

mányosságom sphæraját; ennek megczáfolását kísértsek meg a szaktudós philologusok.

Végül a legnagyobb háládatlanság vádját vonnám magamra, ha határozottan meg nem czáfolnám a cikkírónak azt az állítását, hogy Magyarországon nincsenek könyvkiadók és nincsenek olvasók s annál fogva én, nagy munkásságom mellett is inséges állapotban vagyok. Igenis van nagy és buzgó magyar olvasó közönség, mely a nagy nemzetek közönségével egy színvonalra állítható és vannak magyar kiadók, a kik a külföld kiadóival versenyeznek. A magyar írók egész phalanxot képeznek s munkáik illendően jutalmaztatnak; én pedig mindenkor (az első munkám megjelenésétől kezdve) teljes meglegedésemre voltam díjazva a magyar közönség és a magyar kiadók által, s azt az anyagi eredményt, a mit munkáim jubiláris kiadása alkalmával a magyar közönség és kiadók elértek, csak a legnagyobb világ-nemzetek írói érték el — holtuk után.

A mit azonban Petőfiről ír a K. V. tudós férfia, hogy az is német nyelven írta az első versét és költeményeit, ennek folyományául rekkommendálom a tisztelt tudós-nak, hogy ha Budapestre jön, el ne találjon vetődni a Petőfi-térre, mert ha az a réz-szobor meglátja, bizony leszáll a talapzatáról és a saját rézöklével fogja megadni a czáfolatot.

Egyébiránt *«nichts für ungut»*.

A MÉLTÓSÁGOS FŐRENDEK KÖZÖTT.

(1897.)

Munkácsy Mihály baráti jóindulata folytán a művészi ecsetje által megörökítve régóta szerencsés vagyok, magas paripán ülve, jelen lehetni a méltóság főrendek üléstermében (mely minden egyébre volt rendeltetve, mint ülésterem helyettesítésre), de úgy gyalogosan csak e napokban voltam hivatott e magas gyülekezésben megjelenésre.

Éppen két nappal a budget-tárgyaló ülés előtt kaptam meg felséges urunknak hozzám intézett kegyes okiratát, melyet érdekesnek tartok szó szerint közölni. Az okirat diploma-alakban van megszerkesztve, Magyarország nagy czímerével ellátva, a következő szöveggel:

Mi, I. Ferencz József, Isten kegyelméből ausztriai császár, Csehország királya, stb. és Magyarország apostoli királya. Nemes és vitélő kedvelt hívünk! Uralkodói kötelmeinkhez tartozván az ország törvényeinek hű és pontos végrehajtása fölött örködni: miután az 1848. évi IV. t.-cz. 1-ső §-a az országgyűlést évenként a fővárosba egybehívatni rendelte s miután az országgyűlés minisztertanácsunk előterjesztése folytán Budapest fővárosába összehíva van, ezt ezennel a végből tudatjuk veled, hogy mint a főrendiháznak az 1885. évi VII. t.-cz. értelmében tagja, úgy ezen, valamint a törvények értelmében jövőben összehívandó országgyűléseken a most idézett törvény rendelkezéseinek megfelelőleg megjelenni tartozzál. Hozzád egyébiránt császári és királyi kegyelmünkkel kegyesen hajlandók maradjunk. Aláírva (szép férfias vonásokkal) *Ferencz József.*
B. Bánffy.

Ez a királyi meghívó nyitá meg előttem a törvényhozás felsőházának termét. Hajh, emlékezetes nekem ez a terem, még azon időkből, a mikor a népakarat küldött oda. S még nem volt az ország fővárosának más terme országos tanácskozásra, mint a nemzeti muzeum, csarnoka.

Megint a régi ismerősökkel találkozom össze.

— Talán rám sem ismersz?

— Bizony nem!

— Hisz melletted ültem! Tudod, 1861-ben, mikor Deák Ferencz felirati javaslatát egyhangúlag elfogadtuk.

— Tudom már. De hisz akkor neked fekete hajad volt és semmi szakállad, most pedig semmi hajad és fehér szakállad.

S ez így megy változatokban.

Negyven, ötven, hatvan régi jó pajtás anno kurucz világból; most már velem együtt megkopaszodva, meg-ránczosodva, némelyik saját tengelye körül megfordulva; az előcsarnokban, az elnöki szobában még jó pajtás, benn a teremben már ellenség; rám ismer, üdvözl; némelyik kárörömmel («Te is itt vagy? !»). Az egykorúak (nem a születés, hanem a kimúlás évétől számítva) némi kölcsönbe eső részvét savanyú mosolyával néznek reám; köztük van egy jó barátom, a ki 1861-től mostanig semmit sem változott, hajzata most is oly sűrű, gesztenyeszínű (festetlen!), arca oly piros és kedvre derült, termete oly ruganyos, mintha az 1861-iki felirat-határozat feletti kritikus szavazás óta mai napig semmi sem történt volna, mintha a miniszteri nyergék s azok között az elnök a nagy steeplechaseben meg nem rázták volna. Az utána következett miniszterelnököt már bizony kezdi verdesni a dér; az is «nostras» már!

A teremben a purgatoriumhoz illő hőmérsék van. Ventilláció lehetetlen. Több a hívott és a jogositott, mint a hány hely van a padokban. S ma nagy gyűlés lesz! A padok mind tömve.

Nekem Gyulai Pál barátom szívességéből jutott hely. Ő sajátította ki a számomra egy ülést a leghátulsó padban (a honnan könnyű a melléklépcsőn elosonni), saját tözsomszedságában. Itt azután egészen keze ügyébe esem, oktat regulára, illemre, jó magaviseletre, a mik én nálam mind nagyon elkelnek. Különösen óvja az erkölceimet. Elszavalja előttem, hogy «rút a vén szerelmes!» — ismételten. (Csak megtudhatnám, hogy ki az a hölgy, a ki miatt féltékeny rám?) Valamint én is informáltatom vele magamat: kicsoda ez, kicsoda amaz a tisztelt kollégánk? De ha a terem túlsó végén levők iránt kérdezősködöm, azt mondja: «Odáig én nem látok!» Aztán a harmadik szomszédomat: az sem lát odáig; az egész padban senki sem lát a terem túlsó végéig. No de hiszen ismerek a jelenlevők közül is elegendet. Ott ül a jegyzői karban egy jó pajtásom, a ki 1848-ban a «forradalmi bizottság» jegyzője volt; a baloldali első szakaszban csupa érsekek, püspökök, főapátok, a kik közül hattal-héttel *per tu* vagyunk (még abból az időből, a mikor szegény legények voltunk), átellenben a kálvinista és luteránus püspökök, felváltva főkurátorokkal, liberális mágnásokkal és olyan konzervatív főurakkal, a kik a kormány ellen nem szavaznak. A többinek csak a feje hátulját látom, de erről is ráismerek. Az én körülöttem levő régióban csupa tudósok és emeritált kuriai birák laknak. A túlsó pásztságban tömörül a hitbuzgó ellenzék erős kápláralja. Azokat mind ismerem. Igen derék jó emberek. Közbe-közbe esik egy-egy fekete hajú fej. Fiatal, nagybirtokú mágnás-család ivadéka, a kit a cynosura szerinti egyenes állami adó képesít a magasabb törvényhozásra.

Végre megkezdődik a nagyszabású vita. Felállnak egymásután érsekek, kegyelmes urak, aranygyapjas rend lovagjai s előadják nagy gonddal készített szónoklataikat.

Hát hiszen ilyen hatalmas beszédeket hallottam én

már eleget a képviselőházban; eléggé megszokhattam. De az mégis egészen más, ha ugyanazokat az invektívákat a Sándor-utczai palotában fiskálisok, plébánusok és más egyéb fenecsőszök és kan-barátok verik az embernek a fejéhez, mintha ugyanazokat érsekek és grófok, bárók forralják torkunkra.

Megdobban a szívem, mikor Samassa érsek vádol Isten és ember előtt, hogy én és a pártom soha semmit nem tettünk a nép felszabadítására, a szolgaság jármának könnyítésére, hogy elnyomjuk a munkásosztályt s kiszívjuk a nép zsírját. Mikor pedig éppen arról beszél, hogy a szavazati jogot ki kell terjeszteni minden húsz éves férfira s azt látom, hogy háta mögött ülő érsek-társa (a balázsfalvi) hogy szívja a keblébe a gyöngyszavakat, még a tenyerét is füle elé tartja, hogy jobban hallhassa: a lelkiismeretem bánt, hogy magyarnak születtem.

Aztán mikor feláll az a derék, kedves modorú, tiszta hazafias jellemű Dessewffy Aurél, a ki a legrokonszenvesebb főúri alakok közé tartozik s szememre hányja, hogy én nem részesítem a földemet művelő munkásosztályt dús jövedelmekben: majd a podium alá süllyedek szégyenletemben. Mennyivel magasabb eszmejárása van egy alföldi nagybirtokosnak a nép jóléte emelésének tekintetében.

De az meg aztán éppen a földig sújt, a mikor az én hajdani kedves barátom és írotársam, gróf Zichy Nándor azért fedd meg, hogy nincs bennem elég *vallás-erkölcs*. Ezt legalább nem hányták a szememre a Sándor-utczai palotában.

Megfelel neki a miniszter. A minek azonban nincs egyéb haszna, mint hogy a buzgó Abraham a Santa Clara még egyszer elmondja az előbb elmondottakat, úgy, hogy nekem önkénytelenül eszembe jutott Domahidy Pistának az adomája, a ki fiatal szolgabíró korában a nagyanyját vitte négylovas hintóján Szatmárra;

maga hajtotta a lovakat s mint afféle úri kocsis, nem igen válogatta az utat, hanem «a hol fényes, ott egyenes» s belezökentette aztán a hintót egy nagy kátyúba, hogy a derék matrona majd kirepült belőle.

— Ugyan, édes fiam, — mondá neki, — nem tudnál még egyszer belehajtani abba a kátyúba?

— Dehogyan nem, mamuskám, ha kívánod!

S ezzel megfordította a lovakat s még egyszer behajtott a mély zökentőbe.

X JÓKAI MÓR MINT NÉPDAL-ÉNEKES.

(1896.)

Nem kell rajta szörnyűködni.

Még nincs meg, de meglesz. Már készül.

Mindenből kikoptam már. Ha a színpadra lépek, a darabom megbukik; ha a választási tribünre lépek, magam bukom; a legújabb regényemre a kritika annyit mondott, hogy a címét ismételte: «De kár megvénülni!» t. i. nem a regény hősének, hanem a regényírónak volt kár «szép asszonymnak, jónak, a jól járó lónak» sorsára kerülni. Van még egy dugaszban tartott regényem, a melynek a kinyomatására nem bírom a kiadómat rábeszélni egy év óta. Pipára gyujtanék vele, ha pipálni tudnék.

Még a millennáris kiállításon is elvesztem szem elől. Azt sem mondták a termékeimre, hogy «fuit». No, nem azt a száz kötet munkámat értem, nem vagyok olyan követelő; azokkal megkapta az elismerést Gottermayer — a bekötésért; hanem a kiállított gyümölcseimért. A korábbi kiállításon legalább kaptam egy bronzmedáliát. Mint kertész is megbuktam.

Pedig valamihez hát csak kell kezdeni. Még «trottnak» csak nem hagyom magam neveztetni?

Mim maradt még? A szép énekhangom. Aztán meg a régi nótáim, a melyeket mint diák szedtem a begyembe.

Énekelni fogok.

Hanem már most félre a tréfával.

Én egy nagyobb értekezésem dolgozom már régóta, a melynek tárgya: az idegen dallamok behatolása a magyar népdalokba.

A míg Káldy barátom nagy szakértelemmel s dicséretre méltó buzgalommal gyűjti a kurucz nótákat, a szabadságdalokat, nemzeti indulókat, az igazi magyar rithmust, én addig azokat gyűjtöttem össze, a miket soha sem fog senki kiadni, a mikre nem is fog már, nem is akar már senki visszaemlékezni. S ennek az én gyűjtésemnek az a komoly célja, hogy egy kiegészítő vonást illeszzen azon kornak a rajzába, mely e század tizes éveitől a negyvenesig tartott, s a melyet az elnemzetietlenedés korának lehet — nem *bátran*, de félve — nevezni. (Ugy-e gyermekeim, nem félték a kisértetektől?)

Legelőször is a mi legelterjedtebb hatású, a kálvinista zsoltárok melódiáinak francia és zsidó jellege. S ezek a melódiák fölségesek, néhol titokzatosan mélabúsak, máskor égre és szívre hivatkozók, majd az öröm túlcsapongásaival kérkedők, a Sion hegyére, a babyloni fogságra, az amalekiták harczaira emlékeztetők.

«A Sionnak hegyén, Uristen,
Tiéd a dicséret.»

Meg:

«A babyloni vizeknél ültünk,
Ott mély nagy siralomban kesergettünk.»

Hajdanában (tán még most is) ezek a zsoltárok képezték a kálvinista magyar kézműves munkaközbeni éneklését:

«Uram, én velem azt cselekedjed!»

s a közben csattogott a nehéz messzing-musta a fejelésen.

A kurucz dalok elhangzása után még egy ideig érvényesítette magát az eredeti magyar dallam a verbungos nótákban.

«Piros bársony süvegem,
Most élem víg életem!»

Azután :

«Azt mondják, hogy nem illik
A táncz a magyaroknak.»

s a század elején kelt toborzó:

«Sárga csizmás Miska sárban jár»,

mely az 1809-iki inzurgensek indulója is volt, eléggé ismerősek a magyar közönség előtt.

De ugyanaz időben kezdődött az olasz melódiák behatolása a magyar népzenebe, melyek nemsokára édes, lágy, szerelemvalló dallamaikkal úgy bevették magukat a közszeretbe, hogy egészen honossá váltak.

Ilyenek: a Csokonai-féle

«Földiekkal játszó égi tünemény.»

Azután :

«Te Tihanynak riadó leánya, szállj ki szent hegyed közül.»

Majd:

«Lámpási a bölcseségnek, előttem hiába égnék.»

Ezekhez hasonlított ismeretlen szerzőktől:

«Távol tőled kedves lélek, szívem egyedül csak érted él!»

S ennek méltó társa:

«E zöld fának árnyékában
Lehajtom bús fejemet.»

Azután az éji őr dala:

«Midőn minden állatsereg
S az emberek nyugosznak.»

Majd meg a legolvasottabb regény, az Erbia közkedvességű dala:

«Ó nagy egek, rátok apellálok»,

melynek melódiáját később egy hazafias szöveg foglalta le; az én gyermekkoromban már így énekeltük:

«A sok aludt levek és fagyaltak
Sok magyar szívet úgy megfagyaltak,
Hogy az igaz szittyá vér helyében
Csupa savó folydogál érében.»

Egészen olaszos barcarole dallam, a mivel a vidéken minden színelőadást szoktak befejezni:

«Jer vidám csónakos, jer!»

Olasz stílt találunk egy másik csónakos dalunkban, melyet karban szoktunk énekelni:

«Hajlong sajkám, verdesi a hullám.»

Még a mi valóságos úgynevezett magyar hallgató nóta keletkezett is az időkorban, az is egészen olasz dal jellegét viseli; mint például:

«Jőjj az ablakodra kedves,
Minden nyugszik már»,

a mi nélkül a harminczas-negyvenes években imádottainknak adott éjjeli zene meg nem történhetett.

Ekkor jöttek közbe a lengyel dallamok, a miket a harminczas évek eseményei tettek népszerűvé.

«Nincs még veszve Lengyelország,
Sorsa él bennünk.»

Szintén e korból:

«Búsul a lengyel
Hona állapotján.»

Későbbi, a negyvenes évekből való lengyel dallam (magyar költő szövegére):

«Áll ulán, a tábor őre.»

Tót ritmusú népdalt is ismerek:

«Már én azt teszem,
Tót lyánt elveszem,
Ötet küldöm a dologra,
Magam lefekszem.»

Sőt oláh dallamút is:

«Fut az oláh hegyoldalón,
Magyar legény a parlagon,
Hegyoldalón, a parlagon,
Leány után ne fuss nagyon.»

Úgyszintén egy oláh dallamú bordalt, a mi minden lakománál dívott:

«Valahányszor az oláh
Mondja: szinetátye,
Mindannyiszor: binye zeu,
Zsupunye fretátye.»

Sőt egy cigányamatú népdalunk is volt:

«Várad alatt egy kis domb,
Azon ülnek cigányok,
Dorombot csinálnak.
Ihajla, juhajla,
Elbujdosott a vajda.»

Ez még mind nem volt elég; a század harmadik évtizedében teljes honosságot szerzett magának népszerű dalainkban a *német rithmus*.

Nem említem az eredeti német népdalokból átvett stáncákat, minők a:

«Gyöngyöm Milkám el kell válnom»,

vagy az

«Isten hozzád, te csendes ház»,

a mely nélkül és gitár nélkül magyar dámának nem lehetett udvarolni; csak azokat idézem fel, a melyek igazi magyar népdalok voltak, német ütemre és dallamra.

Ilyenek:

«Pesten jártam iskolába, kuk!»

Azután ez:

«Ha zörög malmom, szívesen hallom.»

S úgy látszik, a molnárok szíve gyulladt leginkább német lángokra, mert ez a másik is az, valóságos walczer-nóta:

«Zöld erdőben zúg a malom.»

Szintén igen népszerű volt ez a keringő-dal:

«Ha a nap végső sugárinál.»

A következő walczer-nóta (zweischrittes) pedig még színpadi jogot is szerzett magának nálunk:

«A férfi, a férfi ma ritka madár,
Csak pénzre tekint, ah, be kár,
Engemet — úgy hiszem,
Gazdag el — nem veszen,
Menyasszony-koszorúm
Majd a sírba viszem.»

De legcsodálatosabb az a melódia, melyet Kölcseynek ezen gyönyörű ódájára énekeltünk nagy lelkesedéssel:

«Hol van a hon, melynek Árpád vére
Győzelemmel csorga szent földére?»

Ez az ária a legtökéletesebb Langaus. S milyen hazafiúi elkeseredéssel énekeltük mi azt végig. Ha idegen hallotta volna, milyen hosszút csoszogott volna rajta. Azt hitte volna, galoppot fujunk.

Végre aztán jött egy igazi dreischrittes stájer hopsza, de már ennek az egész szövegét közlöm:

«Már Isten néki
Szokjunk rá,
Járjunk rá
A német tánczra,
A német tánczra!
Úgy is már régen
Rá szedtek
Rá vertek
A szolgatánczra. bis.)

A muzsikus nem
 Kedveli,
 Nem veri
 A mi dalunkat,
 A mi dalunkat.
 Ha stájert húznak
 Hiába pengetjük,
 Jobb lesz, ha elvetjük
 A sarkantyúnkat. (bis.)

Isten, úgy látszik,
 Levette,
 Elvette
 Szent kezét rólunk,
 Szent kezét rólunk.
 Fohászkodnánk, de
 Mind írva,
 Mind sírva
 Hiába szólunk. (bis.)

Mert gyávaságunk
 Büntette,
 Jól tette,
 Igaz bíróra,
 Igaz bíróra
 Találtunk benne.
 Méltó lett
 E nemzet
 Ilyen ostorra. (bis.)

A végét azonban a lelkes fiatalság megtoldotta ezzel az allegrettoval:

«De dicső Árpád
 Védd unokádat!
 Tartsd meg e vérrel
 Szerzett hazádat.»

Hanem ezért a *stájer* nótáért erősen megaprehendáltak odafenn Bécsben, s miután a szerzőjét sikerült kipuhatólni egy előkelő magyar tudós személyében, az felidézett ad audiendum verbum regium, s csak úgy menekül-

hetett meg, hogy elmeháborodást színlelt: különben majd furcsa muzsikáló szerszámot kapott volna a *bokáira*. Nekünk diákoknak pedig helytartósági rendelettel megtiltották ennek a nótának a danolását. Mi azonban azért csak daloltuk azt, ha a professzor úr nem volt ott. Ha pedig ott volt, akkor vele együtt daloltuk.

Most már mindez elmúlt. A kísértetek mehetnek megint aludni. A kisütött napfény elseperte őket.

A mint a nemzeti felébredés korszaka megkezdődött, vele együtt támadt életre, hatalomra a magyar dallamok egész világa.

Dicsőség legyen érte azoknak a lángelméknek, a kik a zenei újraébredést előidéztek, egy Bihari, Lavotta, egy Rózsavölgyi, egy Egressy Béni; de legnagyobb magasztalás érje magát a magyar népet, mely évről-évre gazdagítja, saját szívéből született népdalaival a magyar dalok világát.

Hát körülbelül ezt az értekezést szándékozom én egy baráti társaság előtt bemutatni.

Minthogy pedig ilyenfajta értekezést maguk a dalok nélkül bemutatni annyi volna, mint ebédre hívott vendégek előtt tálalás helyett a szakácskönyvet olvasni fel;

s minthogy ezeket a rég idejét multa nótákat széles e hazában rajtam kívül aligha tudná már valaki előadni;

annálfogva kénytelen leszek azokat magam elénekelni.

Azt gondolom, leghetőbb módja lenne ezen (egyszer és soha többet) előadásnak, ha az ujságírók klubja engedné át e célra a helyiségét, meghívott társasággal, melyet írók és művészek, zenészek, énekesek és egyéb szakértők képeznének.

Így lenne belőlem népdalénekes.

AZ ÉN ELCSAPATÁSOM.

(1902.)

Hát biz én rajtam megesett ma, a mi még soha sem: hogy elcsaptak a szolgálatból, tüstüllést, felmondás nélkül, márul holnapra.

Megesik biz ez máson is. Leánycselédet, a kit ledérségen kapnak, inast, a ki a gazdája pinczójét önző módon kezeli, rögtönösen el szoktak csapni a szolgálatból. Miután pedig mi mindnyájan demokraták vagyunk, az egyenlőség hívei, így a társadalmi bevett szokásokba is bele kell nyugodnunk s ha a gazdánknek nem tetszünk, annak a következményeit viseljük.

Mi még azt sem mondhatjuk, a mit a délamerikai rabszolgatartónak mondott a vén néger, a kit a gazdája felszabadítás czímén el akart bocsátani: «De édes gazdám, ha már megetted a húsomat, hát most csak edd meg még a csontomat is.»

Csontot még talán, de szellemet nem.

Magam vagyok a hibás.

Mi történt?

A trónörökös útra készül Szent-Pétervárra.

Kísérőül egy magyar főurat választ ki.

Az a magyar főúr egy ellenzéki pártnak a vezére.

Ezt megtudja a király oldala melletti miniszter s tudatja a kormányelnökkel.

A kormányelnök előterjesztést tesz a királynak e személyválasztás miatt.

Én, a ki megírtam a «Jövő század regényé»-t s abban a minket fenyegető minden lehetséges veszedelmeket, azt az egyet nem értem utól a fantáziámmal, hogy engemet magamat fog elgázolni a muszka kolosszus.

A király erre itthon marasztja a magyar főurat.

Ez az eset, hogy, hogy nem, nyilvánosságra kerül.

Az ellenzéki lapok e miatt a kormányelnököt hevesen megtámadják.

De még érzékenyebben támadja meg egy szabadelvű párti lap, mely őt minisztertársa elleni perfidiával gyanúsítja.

E gyanúsítást erélyesen visszautasítja a kormányval belső viszonyban álló hirlap, melynek homlokán az én nevem olvasható, mint egyik főszerkesztőé.

Erre az a szabadelvű párti lap engemet, mint regényíró, rögtön kidob a szerkesztőségből.

Tehát nekem, mint költőnek, mint regényírónak nem szabad véleményemnek lenni! Írhatok akármilyen regényt, ha a kiadóm politikájával nem vagyok egy színvonalon, a szépirodalmi műveimre kötött szerződésemet a lábamhoz dobják.

Ezt az én esetemet megtudták hirlapíró társaim, kik ez ügyet egész lelkesedéssel magukévá tették: illetékes választmányukat sürgősen összehívták gyűlésre, melyben oly erélyes és magasztos határozatot hoztak, mely nekem teljes elégtételt szolgáltat s minden keserűségemet elenyészteti.

Aztán eljöttek hozzám valamennyien. Szűk volt a szobám a befogadásukra. Elhalmoztak szeretetük minden tanújeleivel. Magam körül láttam a fiakat, a kik megsértett apjuk védelmére összesereglettek; a kik egy igaz ügyért indulatba tudnak jönni; a kiknek szeretete oly felbecsülhetlen drágaság, a mit megszerezni milliókkal sem lehet. S ez a drágaság nekem van adva.

Hogy én ebben a dicsfényben, a mit pályatársaim szeretete támasztott körültem, minő szavakat ejtettem,

magam sem tudom, mert én csak arra a megdicsőítő érzésre emlékszem, mely egész lelkemet elfogta ennyi önzetlen buzgalom, tiszta rokonszenv tanúságaira. Ez eltörülte minden keserűségemet.

És így meglepéssel kell üdvözölnöm azon eseményt, mely nekem e drága elégtételt szerezte.

Fogadják összes tisztelt pályatársaim, kiknek nevében küldöttségük üdvözölt, szívem legmélyebb rétegéből származó szeretetem üdvözetét, viszonzásul tanúsított szeretetükért. Ez volt életemnek legföltettebb kincse. Most megtudtam, hogy soha sem vesztettem azt el.

Áldott legyen nehéz életpályánk!

X LÓNYAY GRÓFNÉNÁL.

(1900.)

Tegnap délben kaptam egy kegyteljes levelet, Stefánia aláírással, mely a jól ismert karakteres írásjegyekkel tudtomra adja, hogy ma délben 12^{3/4} órakor szívesen fog látni a régi védnököm magánál. A megelőző napon én is beírtam a nevemet a tisztelgők könyvébe.

Pontosan a kijelölt időben megjelentem a Hungáriában, a hol már a bejáratnál várt reám a grófné főudvarmestere, tudatva velem, hogy a gróf ma reggel elutazott s azzal fölvezetett a grófné lakosztályába.

A grófné, Stefánia királyi hercegasszony, rózsaszínű otthoni toaletteben fogadta tisztelgésemet, szokás szerint kézesókra nyujtva kezét, miként máskor. Sajnálkozását fejezte ki, hogy férjének éppen el kellett utazni, nem ismerkedhetik meg velem; majd később találkozunk.

Elmondta, hogy ők Magyarországon akarnak várkastélyt szerezni, a hol állandóul letelepedjenek, a mennyire lehet, leánya, Erzsébet főhercegnőhöz közel. Ő magát magyar nőnek tartja, nemcsak házassága következtében, de mint József nádor unokája is. A magyar nemzetet szíve szerint szereti, melynél lovasiasabb, hűségesebb és okosabb nemzet nincs a kerek földön s köztünk kíván élni.

Én nem tagadhattam meg magamtól, hogy szívem szerint ne gratuláljak a fenséges asszonynak ahhoz, hogy a boldogság és megelégedés sugárzik le az arczáról.

— Oh, én igazán nagyon boldog és megelégedett vagyok s nagy hálával tartozom a magyaroknak, kik mind boldogságom, mind szerencsétlenségem napjaiban a legőszintébb részvétet tanusították irántam. Remélem, hogy ön is boldog?

Átmelegített e kérdés . . .

— Hogy van önnek a kedves neje?

Ez szikra volt, mely végig futott az idegeimen.

— Fenséges asszonyom, ez a szó engem túlboldoggá tesz. Fényes czáfolatát találok benne annak a bizonyos körökből terjesztett híresztelésnek, hogy engemet a házasságom miatt a fenséges körökből kizártak.

— Képtelenség! S akadt ember, a ki ezt elhitte? Mi most is úgy szeretjük önt, mint azelőtt.

— De hát ilyen a világ. Vétkezhetünk, a mennyit akarunk a szerelemben, azért a világ előtt derék, gavallér emberek maradunk, de ha azt a kötelességet teljesítjük, a mit a szívünk szab elénk, ha a szerelmünket a becsületünkkel szentesítjük, akkor meg vagyunk bélyegezve.

— Oh, milyen igazat mond ön! — szólt a királyi hercegnő lelkesülten. — Egész a lelkemből beszélt. De hát mondja, boldog ön?

— Most kezdek újra élni. Mi egy kis világot alkotunk magunk körül, mely bennünket kárpótol az egész világerért.

— Éppen így vagyok én. Nekem is az én kis világom az egész világ. S mit szól ön Ferencznek a dolgához?

Nem értettem meg a kérdést egy suttogó szóra.

— Én önnek a véleményét akarnám erről meghallani.

Rájöttem, hogy Ferencz Ferdinánd házasságának a magyar parlamentben lefolyt tárgyalására vonatkozik a kérdés.

— Igen sok szép és tanulságos beszédet tartottak e

tárgy fölött nagy tehetségű szónokok, a kik e kérdést teljes világításba állították.

— De mit szól ön hozzá?

— Azt, hogy a szív törvénye fölötte áll minden pergamenre írt és kőbe vésett törvényeknek s a ki azt cselekszi, a mit a szeretete diktál, azé az igazság, azé az istenáldás.

— Én is így gondolom.

Azután még sokat kérdezősködött a királyi hercegnő a párisi fogadtatásomról, munkáim kiállításáról is.

Én végül üdvözetemet kértem átadni szeretett férjének.

Midőn a fenséges asszony a búcsúzáskor ismét kezesokra nyujtá jobbját, így szólt hozzám:

— Aztán mikor legközelebbi idejövételünk alkalmával ismét meglátogat ön bennünket, hozza el magával a feleségét is. Igazán szeretném megismerni azt a nőt, ki önt boldoggá teszi.

SOLITUDO.

(1897.)

Hetvenkét esztendőös vagyok; (a többletet letagadom). Egytől-egyig mind unokáim lehetnétek. Én már kimaradtam a világból: ti pedig most keresitek benne az utat. Nekem már az emlékezet is hamu; ti nektek még a reménység is láng.

Hja bizony, ha sokáig él az ember, egyedül marad az ember.

A kortársak egymás után múlnak el mellőlem. Soha annyi kondoleáló nekrologot nem írtam, mint az idén. Hány erős oszlopa dült ki közéletünk palmyrai templomcsarnokának ez évben! Ez igazán «nagy emberek temetője» volt.

A lakóház is egyre fiatalodik fölöttem. Minden újabb, jobb, mint volt régen: — csak a gazdája nem az. Az asszonyom elment előre: helyette egy kis unokám maradt. Az is uralkodott: ez is uralkodik; hozzá szoktam az engedelmességhez.

A politikai életből is kimaradtam. Hála nemzetem gyöngéd figyelmének, mely a Sándor-utczai dicsőségörlő malomból felszabadított. A főrendiház nem folytatás, Apolló nem a nap quadrigájának a kocsisa többé: hanem gyertyagyári firma.

S így van ez jól mind!

Az öregség, a sok esztendei szolgálat jutalma a solitudo.

Higyjétek el nekem, hogy a magányosságnak a gyönyörei elszámlálhatatlanok.

Maga az a hely, a hol lakom, egy olyan az istenség

kegyéből engedélyezett sziget, a honnan én élő szemmel lelátok a világra s a világ nem lát én rám vissza.

Negyvennégy év előtt választottam ki magamnak e helyet, (olyan évben, a mikor jó volt elbújva lenni) nem is én: a gondviselés hozta elém; elhagyott kőbánya volt, rókának, kigyónak, tuskés borznak bozóttal benőtt tan-yája. És most egy paradicsom, a mit el nem cserélnék Semiramis függő kertjeiért. Minden lombos fa saját ültetésem, minden gyümölcsfa a saját ójtásom: maga a termő föld, Isten segélyével, az én saját alkotásom. Az egész egy civilizált vadon, a föld alatt vízlevezető, vízfelhozó, villanyközlő csövekkel árkolva, a mit nem lát senki. Házam nem czifra; de tiszta, kényelmes és egészséges. Mindenütt egyes karbon-natron kályhák, a miknek nem kell kémény: kánikulánk rendkívüliségeinek regulatorai.

S a lonkám rózsafáin túl a fölséges kilátás, melyhez fogható alig van. Alant a tündöklő Dunától kettészelt Budapest, a kit én 44 év óta látok megszületni, felvirulni, óriássá lenni! És még most is minden nap látom újra megszületni. Kora napfelköltekor most is ugyanazt a képet, a min félszázad előtt elmerengtem: egy nagy fehér tengert, mely hullámokat dagaszt, a mikből csak itt-ott látszik elő egy torony keresztje. S aztán a mint feljön a nap, egyszerre fölemelkedik a földet nyomó ködtenger, s elötünik a dicsőséges Budapest, a mostani pompájában, a milyennek azt csak álmodtam valaha — s túl rajta a boldogságos róna, a szép, a szabad Magyarország, a kit én innen látok egyre nagyobbá, dicsőbbé lenni! Ha ti azt láttátok volna, hogy mi feküdt e ködtenger alatt ezelőtt félszázaddal!

Hát mi panaszom akkor a magányosság ellen?

Aztán nem jön az a magányosság olyan egyszerre. A nyár elején még vannak félbeszakítások.

Van fiatal családi sarjadék. Szombat délután a vöm, a művész abbahagyja a heti munkáját, mint minden rendes mesterember, eljön örülni a kis családja örömei-

nek: együtt elanekdotázunk, saját termésű borunk mellett: mienk a vasárnap, nem dolgozunk semmit. Szerdán délután kijönnek a klubból a jó pajtások, kergetjük a pagátot, fölmelegítjük a magyaros vacsoránál a régi jó és rossz időket; — aztán hétköznap itt vannak a szőlőmunkások (mind régi betanított hiveim) lehet velök okos dolgokról beszélni.

A verandánk eresze alatt egy fülemilepár rakott fészket, négy kis fiókja csipog már benne: az anya hordja nekik a táplálékot, nem félve tőlünk, kik ott ülünk a fészkevel szemben, étkezve, beszélgetve; a him azalatt a májusfalján csetteg. Ezek is a házhoz tartoznak.

Korán reggel vagy én kelek elébb, vagy a kis unokám; a melyik elébb kel, megvárja a másikat a reggelizésnél s a tejmaradékot együtt odavisszük a kis tengeri malacoknak, a kik már ugyan ojojóznak érte. Aztán elmegyünk érett fügét meg szőlőt keresni. Az alatt megjönnek a lapok. Azokat végig olvasom. Aztán leülök az íróasztalomhoz. Ezen a kis asztalon írtam én meg, a Magyar Nábobtól elkezdve, a regényeimet. Itt is ketten vagyunk: én meg az íróasztal. Élő lény ez már, a ki beszél velem.

Hanem aztán, a mint a nap-planéta közeledik a kárikula felé, kezd fogyni a társaság. A képviselőház szünetel, s azzal a tarokk-kompániának vége. Fiamuram, a művész tanulmányútra megy Biharba, asszonyleányom, kis unokám balatoni fürdőre költöznek s egy nap a szőlőmunkások is bejelentik, hogy vége a kötözésnek. kezdődik az aratási munka: ők is itt hagynak.

Akkor aztán beáll az abszolút egyedüllét.

Egy ajtócsukás nem hallik a háznál.

Más hang nem hat fel hozzám, mint a főváros harangjainak zúgása s reggelenkint az a moraj, a mit a munkára induló ezernyi társzekér robogása támaszt a város utczáin, hasonló a távoli mennydörgéshez. Ha kinn járok, hallom a fogaskerekű gépzakatolást, cigányzenét, katonazenét; mind nagy távolból: a szobámban nem hallom.

- Itt ülök ebben a mélységes csendben egyes-egyedül.
Nem jönnek elém Maupassant morphiummámoros víziói, nem üldöz a «hurla».

Végre a fülemlék is elhagynak: a fiókák szárnya kinőtt, anyjuk elvitte őket világot megszokni.

Mindennap háromszor-négyszer körüljárom a kertet, a szőlőt s nézem, hogy nő, hogy érik a gyümölcs, a szőlő. Keresem a fákon a fafúró férget s jaj a fejének, ha rátalálok. A szőlő zsendül már, a csemegefajok érnek: kezdődik a nagy hadjárat köztem, az Ádámivadék s a lég lakói közt, az évenként megújuló revanche campagne. «Ők» csinálják az inváziót: a rigók, verebek, darazsak és dongók: én fortifikálok. A madár-ellenséget spárgára fűzött hirlapjaim riasztják világgá: darazsat, dongót ezrével pusztítanak el üvegharangjaim. Dsingiszkáni gyönyörűségeket élvezek.

S mikor a gyümölcsfák, a szőlők között járok, akkor megtudom, hogy mi a háládatosság?

Egyedül étkezem reggel, délben, este. A konyha más épületben van. Mikor jó napot akarok csinálni magamnak, akkor: bableves disznókörmel! Áldom az Istent, hogy nem kell orvosságot ennem! Hogy is hívják csak? «Codein!» De jó, hogy az idén nem termett.

Nem kívánczom a városba, nem epekedem a gyógyfürdők után: nem vágyom a távolba, nem kell az utazás.

Nem vádol a multam, nem kápráztat a jövőm.

Nincsenek hallucinációim.

Szép asszonyok, tündéralakok álmokképe sem kísért. Alusznak már, tengeralatti kristály grottáikban.

De még sem vagyok egyedül. Itt van még a muzsám.

Az utolsó munkámon dolgozom. Utolsó kedvencz témámon. Mi volt a magyar ezer év előtt?

A fűgefáim a másodtermésüket növelik. Azokkal versenyzek. Valjon melyikünk előzi meg a másikat?

Én előztem meg őket.

Kész az utolsó munkám is. Semmi dolgom többé.

Ugy tetszik, mikor a bevégzett munkát fiókomba be-
zárom, mintha kriptajót csuknék be.

Most azután a muzsám is búcsút vesz tőlem.

Valamit gondolok ki, hogy még itt marasztaljam.

Ujra előveszem a munkámat, hogy sajátkezüleg le-
tisztázzam. Ez sem történt még meg velem soha.

S a letisztázott munka tizenhat oldallal többre üt ki,
mint volt az eredeti. Annyi új eszme támadt közben.

Egyszer aztán ennek is vége szakad.

Semmi dolgom többé.

Ez aztán a teljes tökéletes magányosság.

Nappal még csak vannak zöld fák, ragyogó virágok,
nevető szőlők: van haragos szél, van nyájas napvilág; de
este, a lámpafénynél, a zárt redőnyöknél nincs semmi, —
csak a pasziánsz! Két játszma összekevert kártya négy
tizes sorba kirakva: hogy jön ki? Ezen végződik a nap.

Színházak, opera, orfeum, czirkusz, Ős-Buda, klubbok!
Mind nem léteznek rám nézve. Csak a pasziánsz járja.

«De hát hogy lehet lelkes embernek pasziánszt ját-
szani?» hallom az intést.

Hiszen csakis lelkes embernek való az! Az ember
megszűnik gondolkozni azalatt.

Mikor alszom, a test pihen, a lélek ébren van. A pa-
szsiánsznál a lélek alszik, a test van ébren.

De hogy mégse legyek olyan egész magányosan, az
íróasztalom alá elhányt levélborítékok alól elősettenkedik
estenden egy nagy fejű bogár: félénk mászással, egyet
szökve a falmentében. Rám ismer. Tudja, hogy termé-
szetbúvár vagyok: nem taposom el a fajtáját s a mély
csendességben elkezd csendesen czirpelni. Egy prücsök
(cicada sonora). S így mulatunk együtt esténkint: egy
vén poéta meg egy fiatal prücsök, nap-nap után.

TARTALOM.

	<i>Lap</i>
—Emlékek a szabadságharczból	3
—Hogy kezdődött ez a dolog?	138
—Az én gyermekkori játszótársam	143
—Egy sziget története	148
—Hol kezdtem én a kertészkedést?	152
—Az én iskolatársaim	157
Az első temetkezés s az első feltámadás	178
Legkedvesebb könyveim	183
Volt, van és lesz	185
—Az én papagályom	191
—Reminiscentiák arról az átkozott német nyelvről	195
—A varázs-ing	199
—Apróságok az írói tulajdonjog kérdéséről és Petőfiről	205
—Maguk ketten	209
—Petőfi assonancea	214
—Petőfi iszákossága	215
Petőfi mint keresztapa	219
—Petőfi és a censor	221
—Petőfi és a katonák	226
—Az első arany	228
—A veszélyes ügyesség	230
—Petőfi jellemzéséhez	231
—Szücs János	233
Petőfinek egy most fölfedezett verse	238
—Állítólag Petőfi verse	241
—Petőfi István	252
Petőfi halála	254
Petőfi Sándor ötven év után	255
—Arról a Petőfi-koponyáról	257
—A nemzetiszín-sapka	259
—Melltű és gyűrű	262
1848-iki emlékek	266
—A papír-rongyok	271

	<i>Lap</i>
— Egy napom Gyulán — — — — —	276
— Az első ősz hajszálak — — — — —	279
— Az én legkedvesebb censorom — — — — —	284
— Az én dolgom a Pesti Naplónál — — — — —	288
— Az első alapítók — — — — —	292
— A Jókai tágabb hazája — — — — —	296
— Az én macskazeném — — — — —	306
— Mire vénülünk meg? — — — — —	308
— Egy kis falsum — — — — —	311
— A méltóságos főrendek között — — — — —	315
— Jókai Mór mint népdalénekes — — — — —	320
— Az én elcsapatásom — — — — —	329
— Lónyay grófnénál — — — — —	331
— Solitudo — — — — —	334

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

